

THE
CHOWKHAMBĀ SANSKRIT SERIES
A

COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

No's. 481, 482, 483, 484, 485.

THE
PRAKRITA VYĀKARANA VRITTĪ
WITH TEXT
OF

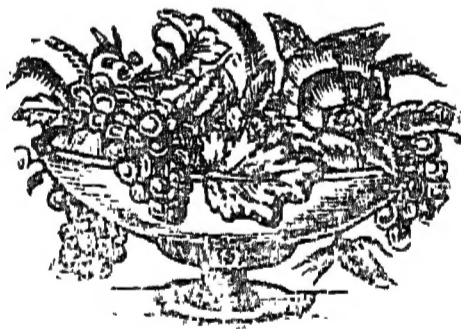
SRĪ TRIVIKRAMA DEVA

Edited with Introduction, Indices, Appendices etc., by

SĀHITYĀCHĀRYA

Pt. Sri Jagannatha S'astri Hoshing

SANSKRIT

PUBLISHED BY
JAYA KRISHNA DAS HARI DAS GUPTA
The Chowkhambā Sanskrit Series Office,
Vidya Vilas Press, Banaras.

भूमिका

CHECKED 1934

नाविदितं खलु विपश्चिदपश्चिमानां संस्कृतसाहित्यरसिकानां सहृदय-
धुरीणानां यत्-प्राकृतं नाम किमपि वाङ्मयं लोके बहुलप्रचारमासीत् पुरा
भारते वर्षे । वाङ्मयमात्रं हि लक्ष्यलक्षणभेदेन द्वैविध्यं भजति । तत्र हि
प्रायो लक्ष्यरूपतामावहन्ति काव्यनाटकप्रबन्धाद्या ग्रन्थाः । व्याकरणाद्यनु-
शासनानि पुनर्लक्षणग्रन्थरूपेण प्रसिद्धिमुपयान्ति सर्वत्र । 'मुखं व्याकरणं
स्मृत'मिति स्फुटं प्रतिपादयता भगवता श्रीमता पाणिनिमुनिना शिक्षायां
वेदपुंसः षडङ्गेषु व्याकरणस्य मुखत्वं निरूप्य सर्वस्यैव वाक्प्रपञ्चनिचयस्य
मूलं व्याकरणं नाम समुद्धोषितम् । को नाम सचेता नाभ्युपेयादिमं विष-
यम् । यतो हि व्याकरणज्ञानमन्तः शब्दसाधुत्वपरिचायकं नान्यत् किमपि
लोके लोकलोचनातिथितां प्रयाति । अतएव प्रत्येकस्या भाषाया विद्वत्सम्म-
ताया व्याकरणमुपलभ्यत एव । पूर्वभारतीयैः सूत्रिभिः संस्कृतप्राकृतदेशी-
भेदेन भाषायास्त्रैविध्यमुद्धोषितम् । संस्कृतवाङ्मयं वैदिकं लौकिकं
चेति द्विविधतां भजति । वैदिकलौकिकोभयविधभाषानुबद्धसिद्धान्तप्रति-
पादकत्वात् पाणिन्यनुशासनस्य सुशकं वेदाङ्गत्वस्थापनम् । आस्तामिद-
मप्रस्तुतप्रवाहपतनम् । यथा हि संस्कृतवाङ्मयस्य पाणिन्यादिव्याकरणग्रन्था
उपकर्तारस्तथा तत्तद्भाषासौन्दर्यपरिरक्षणाय विशिष्टैर्विद्वद्भिर्निर्मिता व्याकरण-
प्रबन्धाः सन्त्येव भाषाणामन्यासामपि । वाल्मीकिवररुचिभामहादिप्रणीताः
शब्दसाधुत्वसम्पादकाः समुपलभ्यन्ते बहवः प्राकृतभाषाया अपि व्याक-
रणग्रन्थाः । तदन्तःपातितया प्रसिद्धमेकं प्राकृतभाषाव्याकरणपुस्तकमभि-
लक्ष्य क्वचित्समीहामहे वक्तुम् ।

प्राकृतव्याकरणनिर्मातृषु को वा श्रीत्रिविक्रमदेवं विस्मर्तुं शक्नुयात् ।
केचित् सूत्रकाराः, केचिच्च व्याख्याकाराः, केचन च सूत्रव्याख्याकाराः
सर्वत्र समुपलभ्यन्ते दृग्गोचरतामुपगताः । अस्माकं श्रीत्रिविक्रमदेवस्तु स्वयं
सूत्राणि प्रणीय व्याख्यां च तेषां सोदाहरणां निरमादित्यस्ति तस्मिन् लक्ष्य-
लक्षणोभयवेत्तृत्वमिति स्पष्टम् । स च ग्रन्थः 'प्राकृतव्याकरणवृत्ति'रिति 'प्राकृत-

सूत्रवृत्ति'रिति वा समुल्लसन्नाम्ना ससूत्रः साम्प्रतं संमुद्य प्रकाश्यते । यदा-
 धारेणैतत्पुस्तकस्य प्रकाशनमभूत्तत्पुस्तकद्वयं स्वर्गतानां "लद्दू" वंश्यानां
 कृष्णात्मजानां तुकारामशर्मणामेव, तेषु दिवङ्गतेषु तदीयवस्तुविक्रयप्रसङ्गे
 तत्रोपस्थाय पुस्तकावाप्तिलाभलोभेन श्रीमद्भिः प्राचीनसंस्कृतपुस्तकप्रकाशकैः
 चौखम्बासंस्कृतमालाविद्याविलासयन्त्रालयाध्यक्षैः श्रीजयकृष्णादासमहो-
 दयैर्द्वित्राणि पञ्चषाणि वा पुस्तकानि क्रीतानि । अनन्तरं कदाचिदेकस्यैव
 ग्रन्थस्य पुस्तकद्वयं विचार्य प्रचिकाशयिषया ते श्रेष्ठिमहोदयाः कार्यमिदं मह्यं
 समर्थं मां प्रोदसाहयन् । आधारभूतं पुस्तकद्वयमपि नवीनमेव प्रायश्च
 सुस्पष्टाक्षरं शुद्धं च । १०½" × ८½" रूपेण लम्बाकारं २५९ पृष्ठात्मकं (क)
 संज्ञया स्थापितम् ; अन्यच्च तंजोरपुस्तकालयस्थपुस्तकप्रतिलिपी-
 भूतम् ८" × ६" एतदाकारात्मकं २०६ पृष्ठात्मकं (ख) संज्ञितम् ।
 मुद्रिते च प्रथमाध्यायस्य कियतिचतुर्भागे 'सरस्वतीभवनपुस्तकालय'स्थं
 ग्रन्थप्रदर्शिन्यां मुद्रितं समुपलभ्य (ग) संज्ञयैकं पुस्तकमत्र सङ्केतितम् ।
 एवं पुस्तकमिदं बहोः कालात् पूर्वं मुद्रितमपि नाद्य यावत् प्रकाश्यमभज-
 दुपोद्घातमन्तरा । उपोद्घातादिलेखने 'प्राकृतभाषा, ग्रन्थैतिहासा'दि सर्व-
 सावकाशं संगृह्य विलिख्येतेत्युत्तरमदायि प्राच्यप्रतीच्योभयविधविद्यानदीष्णै-
 रस्मदभिन्नसुहृद्भिः काशीस्थहिन्दूविश्वविद्यालयाध्यापकैः श्रीबदुकनाथशर्मभिः
 'एम० ए०', 'साहित्याचार्य' पदवीभृद्भिरस्मत्प्राथितैः । परं देवदुर्गत्या कृतै-
 तद्विषयकसंग्रहा अपि तेऽकाल एवास्मान् परित्यज्य देवभूयस्त्वं गताः ।
 तदनन्तरं च तत्कृपापात्रभूताः साहित्याचार्य, एम० ए० पदभाजो वाराणसेया-
 हिन्दूविश्वविद्यालयाध्यापकाः श्रीबलदेवशर्माण उपाध्यायाः प्राथिताः । अङ्गी-
 कृतप्रार्थना अपि ते कार्यान्तरासक्ततया व्याध्यादिनैकविधबाधाकुलिता
 नाशकन् तत्कार्यं पूरयितुम् । दशवत्सरेभ्यः पूर्वं मुद्रितस्य ग्रन्थस्य शीघ्र-
 प्रकाशनाय पुनर्मां प्रेरयन्तो विद्याविलासमुद्रणालयाधिपतयोऽभ्यर्थयन् ।
 अतः कर्मण्यस्मिन् ममैव प्रवर्तनम् । प्रकाशनावसरेऽस्मत्प्रियसुहृद्भिः साहि-
 त्याचार्यैः, साहित्यवारिधिभिः, साम्प्रतं वाराणसेयराजकीयमहाविद्यालय-
 प्रधानाध्यक्षचरैर्महामहोपाध्यायपदभृद्भिः श्रीनारायणशास्त्रिस्तेमहोदयैः
 प्रदत्तं स्वीयमेकं दिप्पणीरूपं संचितमपूर्णं पुस्तकमपि समये समये साहाय्य-

मातनोदिति सुहृद्व्याः कथङ्कारं विस्मर्तुं शक्यन्ते । अस्तु तावत् ; पुस्तक-
भिदमध्यायत्रयात्मकम्, तत्र प्रत्यध्यायं चत्वारः पादाः । सूत्राणि पुनः
प्रथमेऽध्याये ३८६ सन्ति । ५४, १०९, १०५, १२१—इति क्रमेण पादचतु-
ष्टयसंख्या । द्वितीयेऽध्याये ७७, ९२, ४२, १५७—इति पादक्रमेण ३६८
सूत्राणि । तृतीये पुनरध्याये १३३, ६७, ५८, ७१—इति चतुर्णां पादानां
क्रमेण ३२६ सूत्राणामुपलब्धिर्दृश्यते । सङ्कलनया च १०८६ सूत्रसंख्या
पूर्णा भवति ।

श्रीत्रिविक्रमदेवोपज्ञेऽमुष्मिन् व्याकरणग्रन्थे पूर्वमेकादश पद्यानि, ततः
सूत्रव्याख्योदाहरणादि सन्द्भवं वर्तते । प्रारम्भिकपद्यपर्यालोचनया किमपि
किञ्चिदैतिहासिकं तत्त्वमुद्बुद्धं भवति । प्रथमं पद्यं श्रीवीरप्रणामात्मकं
मङ्गलरूपेण भासमानमपि शिष्टाचारपरम्परामक्षुण्णां द्योतयति । अयं हि
श्रीत्रिविक्रमदेवः स्वीयं गुरुं श्रीमदर्हनन्दित्रैविद्यमुनिं, पितामहं श्रीबाणसुकुल-
वंशीयमादित्यव(श)र्माणं, पितरं श्रीमल्लिनाथं, मातरं लक्ष्मीं, भ्रातरं च
वृत्तविद्याधामानं श्रीभामं द्वितीयतृतीयपद्याभ्यां निर्दिशन् स्वं च सुकविं
परिचाययति । अथायमार्यश्रीवीरसेन-जिनसेनयोर्वचनकदम्बकमनुसृत्यै-
तदरचयदिति सम्प्रदायशुद्धिं जैनधर्मप्रेमाणं च प्रादर्शयत् । प्राकृतवाङ्-
मयस्य सुखोच्चारणत्वं प्राकृतस्य च तत्समतद्भवदेश्यभेदेन त्रैविध्यमुपपाद्य
तत्समस्य संस्कृतसमस्य संस्कृतलक्षणा व्युत्पत्त्यादिकं ज्ञेयमिति, देश्यस्य
पुनरार्षत्वमङ्गीकृत्य तस्य स्वतन्त्रतया रूढतया च साम्प्रदायिकत्वेन तद्द्वय-
मुपेक्ष्य तद्भवानां शब्दसाधुत्वप्रकारः प्रदर्शयत इति पञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमपद्यैः
स्पष्टं प्रतीयते । नवमेन च पद्येन स्वनिमित्तसूत्राणां स्वयमेव वृत्तिं विरचयाम्या-
गमक्रमेणेति तस्य स्फुटोक्तिः । स्ववृत्तेर्दर्पणसाम्यं पद्येन दशमेन सूचितवान् ।
प्राकृतरूपाणां विवरणं यथा श्रीहेमचन्द्रार्थादारभ्य प्राचीनैः कृतं तथैवात्रा-
पीति प्रतिपादयत्येकादशं पद्यम् । ग्रन्थान्तेऽपि पद्यत्रयमुपलभ्यते । तत्र प्रथ-
मेन त्रैविक्रमव्याकरणमाद्रियतेति, द्वितीयेन स्वनिर्मितकाव्यप्रशंसनं, स्व-
पराशयसंवादिकथासु त्रिविक्रम एवैकः, स्वाभिप्रायप्रकाशकास्तु सर्व एव
भवन्तीति तृतीयेन प्रत्यपादयत् ।

भारतवर्षीयपण्डरपुराऽभिजनो लक्ष्मणवंशः कृष्णात्मजस्तुकारामशर्मा

श्रीत्रिविक्रमदेवनिर्मितव्याकरणग्रन्थमिममाश्रित्य शार्मण्यभाषायां निबन्ध-
मेकं विलिख्य प्रकाश्य च “डाक्टर” पदवीमवाप्तवान् । “Prolegomena
Zu Trivikrama's Prakrit-Grammatik.” Von Dr. T.
Laddu, Aus Pandharpur, Indien, Ed. in 1912. इति
तत्पुस्तकपरिचयः । शार्मण्यदेशीयानां भाषामजानन्तो वयं न तस्मात्कि-
मप्येतस्मिन् विषये साहाय्यमलभामहि । परं मङ्गलपद्ये ‘श्रीवीरं’, द्वितीये
“वर्मणः पौत्रः” इत्यस्य स्थाने “शर्मणः पौत्रः” इति, प्रस्तुतपुस्तके एका-
दशे पद्ये “प्राच्यैराहेमचन्द्रास्यात्” इति पुस्तकद्वयादर्शभूताधारेण मुद्रितस्य
स्थाने “प्राच्यैरा हेमचन्द्रार्यात्” इति च पाठान्तरमुपलभ्य कथं न तत्पुस्तक-
लेखकस्य विभ्रम उपकारभारमिति “डा० टी० के० लड्डू, बी० ए०, पी०
एच्० डी०” महोदया अपि स्मर्यन्ते ।

एतत्सम्बन्धेन कदाचिद्वकाशसमये वाराणसेये राजकीये ‘सरस्वती-
भवन’ पुस्तकालये श्रीमदाफ्रेक्टमहोदयीये महति सूचीपत्राणां सूचीपत्रे-
ऽधस्तान्निर्दिष्टानि प्राकृतव्याकरणग्रन्थरत्नानि नेत्रगोचरतामुपगतानीति तथा
पुरस्तात् समुपस्थाप्यन्ते ।

- १ प्राकृतसूत्राणि—वाल्मीकिः
- २ „ कल्पतरुः—रामतर्कवागीशः
- ३ „ कामधेनुः—लङ्केश्वरः
- ४ „ कौमुदी—(?)
- ५ „ चन्द्रिका (मनोरमैव)—भामहः
- ६ „ „—कृष्णपरिडतः=शेषकृष्णः
- ७ „ दीपिका—चण्डीदेवशर्मा
- ८ „ नामलिङ्गानुशासनम्—(?)
- ९ „ पादः—नारायणः
- १० „ प्रकाशः—वररुचिः
- ११ „ प्रक्रियावृत्तिः—उदयसौभाग्यगणिः
(हेमचन्द्रकृतप्राकृताध्याये)

भूमिका ।

✱

- १२ प्राकृतप्रदीपिका—(?)
- १३ „ प्रबोधः—नरचन्द्रः (हेमचन्द्रकृतप्राकृताध्याये)
- १४ „ भाषान्तरविधानम्—चन्द्रः (?)
- १५ „ मणिदीपः—अप्पयदीक्षितः
- १६ „ मञ्जरी—कात्यायनः
- १७ „ रहस्यम् (षड्भाषावार्तिकं वा)—(?)
- १८ „ रूपावतारः—सिंहराट् (समुद्रबन्धवडबसुतः)
- १९ „ लक्षणम्—चण्डः
- २० „ व्याकरणम्—समन्तभद्रः
- २१ „ व्याकरणवृत्तिः—
„ सूत्रवृत्तिर्वा ससूत्रा— } त्रिविक्रमदेवः
- २२ „ सञ्जीवनी—वसन्तराजः
- २३ „ सर्वस्वम्—हेमचन्द्रः
- २४ „ सर्वस्वम्—मार्कण्डेयकवीन्द्रः
- २५ „ सुबोधिनी—सदानन्दः
- २६ „ संस्कारः—(?)
- २७ प्राकृतानन्दः—रघुनाथशर्मा
- २८ प्राकृताष्टाध्यायी—(?)
- २९ षड्भाषाचन्द्रिका—भामकविः
- ३० „ „ —लक्ष्मीधरः
- ३१ षड्भाषामञ्जरी— „

समुपलभ्यमानेष्वेतेष्वेकत्रिंशत्पुस्तकनामसु तत्तत्पुस्तकमुद्रणोपक्रमे तदितिहासप्रकाशं विदध्युरेव संशोधकाः विद्वांसः । एतदतिरिक्तमप्येकं नाम तत्रैव प्रकरणे 'प्राकृतपिङ्गल'मिति दृष्टं, परं प्रायस्तच्छन्दोविषयकं स्यादिति मत्वास्माभिरुपेक्षितम् । तदिदं प्राकृतं मागधी-शौरसेनी-पैशाची-महाराष्ट्री-त्यादिभेदेन षड्विधमिति षड्भाषाचन्द्रिकादिपुस्तकदर्शनादनुमीयते । नैतस्मिन् विषये प्रपञ्च्यतेऽधिकम् ।

किञ्च श्रीहेमचन्द्राचार्योऽपि कचित्स्थले समुल्लिखितवान् श्रीश्रुतसागर-
प्रणीतमौदार्यचिन्तारत्नाभिधं पुस्तकमेकं प्राकृतभाषीयम् । “प्राकृतप्रकाश-
प्राकृतमञ्जरी”स्थानि सूत्राणि समानानि । “प्राकृतव्याकरणवृत्ति-षड्भाषा-
चन्द्रिकयोः” सूत्राणि समानतामावहन्त्यपि पूर्वस्माद्विन्नानि । सिद्धहेम-
शब्दानुशासनाख्यहेमचन्द्रव्याकरणस्य तु भिन्नान्येव सन्ति सूत्राणि ।

मुद्रिते चाऽस्मिन् पुस्तके श्रीत्रिविक्रमदेवोपज्ञे ससूत्रवृत्तिके प्राकृत-
व्याकरणरूपे-१ सूत्राष्टाध्यायी, २ सूत्रानुक्रमणिका, ३ प्राकृतसूत्रवृत्तिगत-
पद्यानुक्रमणी, ४ प्राकृतशब्दानुक्रमणिका, ५ शुद्धिपत्रं चेति पञ्च विषयाः
संगृह्य निवेशिताः सन्ति । तदिदं पुस्तकं विदुषां प्रेमपात्रं स्यादेवेति
बाढं विश्वसिमः ।

पराधीने भारते मुद्रितचरमप्येतत्पुस्तकं सम्प्रति भूमिकासम्भूषितं
सत् स्वाधीने भारतवर्षे प्राकाश्यमुपगच्छतीति सर्व एव भारतीयाः प्रसन्नाः
स्युरेव । प्राकृतभाषादिसम्बन्धेन षड्भाषाचन्द्रिकासम्पादका इतरेऽपि
केचन समालोचितवन्तः । केचनाऽन्येपि तदर्थं प्रयतमानाः सन्ति विद्वांस
इति मौनमेव समाश्रीयतेऽस्माभिरत्र विषये ।

यदनुग्रहेण वाङ्मयस्य सेवनेऽभिरुचिस्तत्प्रवृत्त्यभिमुखी मतिश्च सम-
जायत, तं परमेशानं, “गुरुर्ब्रह्मा”-इत्यादिवचनकदम्बसमुद्धोषितं म० म०
पं० श्रीलक्ष्मणशास्त्रितैलङ्ग, साहित्याचार्यश्रीभालचन्द्रशास्त्रिमानवल्लीस्वरूपं
गुरुद्वयात्मानं परमं देवं च स्मारं स्मारं विरमाम्यमुष्मात् प्रस्तावनालेखन-
व्यापारादिति शिवम् ।

वाराणसी नगरी,
कार्तिकशुक्लैकादशी,
सं० २००७

विदुषां वशंवदः—
श्री जगन्नाथशास्त्री होशिङ्गः
(साहित्याचार्यः)

प्राकृतसूत्राध्यायत्रयी ।

प्रथमाध्याये—

प्रथमः पादः ।

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
२ सिद्धिलोकाच्च	१	६ धनुषि वा	३२
२ अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत्	२	६ स शशिषि	३३
२ संज्ञा प्रत्याहारमयी वा	३	६ स आयुरप्सरसोः	३४
२ सुप्स्वादिरन्त्यहला	४	६ दिक्प्रावृषी	३५
२ ह्रस्वः	५	७ शरदामत्	३६
२ दिदीर्घः	६	७ तु सक्खिणभवन्तजम्मणमहंता	३७
२ शषसाः शुः	७	७ यत्तत्सम्यग्विष्वक्पृथको मल्	३८
३ सः समासः	८	७ मोऽचि वा	३९
३ आदिः खुः	९	७ बिन्दुल्	४०
३ गो गणपरः	१०	७ हलि ङजणनानाम्	४१
३ द्वितीयः फुः	११	७ स्वरेभ्यो वक्रादौ	४२
३ संयुक्तः स्तुः	१२	८ कत्वासुपोस्तु सुणात्	४३
३ तु विकल्पे	१३	८ लुङ् मांसादौ	४४
३ प्रायो लिति न विकल्पः	१४	८ संस्कृतसंस्कारे	४५
३ शिति दीर्घः	१५	८ हे तु किंशुके	४६
३ सानुनासिकोच्चारं डित्	१६	८ वर्गोऽन्त्यः	४७
३ बहुलम्	१७	९ विशतिषु त्या श्लोपल्	४८
४ दिहौ मिथः से	१८	९ नाम्नि सिंहदन्तः	४९
४ सन्धिस्त्वपदे	१९	९ सनमदामशिरोनभो नरि	५०
४ न यण्	२०	९ शरत्प्रावृट्	५१
४ एङः	२१	९ अक्षयर्थकुलाद्या वा	५२
५ शेषेऽच्यचः	२२	९ क्लीबे गुणगाः	५३
५ तिङः	२३	१० स्त्रियामिमाञ्जलिगाः	५४
५ लोपः	२४		
५ अन्त्यहलोऽश्वदुदी	२५		
५ निर्दुरि वा	२६		
५ अन्तरि च नाचि	२७		
६ शि ङलुङ् नपुनरि तु	२८		
६ अविद्युति स्त्रियामाल्	२९		
६ रो रा	३०		
६ ह क्षुत्ककुभि	३१		

द्वितीयः पादः ।

१० निष्प्रती ओपरी माल्यस्थोर्वा	१
१ आदेः	२
१० लुगव्ययत्यदाद्यास्तदचः	३
११ वालाब्वरण्ये	४
११ अपेः पदात्	५
११ इतेः	६
११ तोऽचः	७

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
११ शोर्लुंघयवरशोर्दिः	८	१७ रस्तित्तिरौ	४४
१२ हे दक्षिणेऽस्य	९	१७ इतौ तो वाक्यादौ	४५
१२ तु समृद्ध्यादौ	१०	१७ वेङ्गुदशिथिलयोः	४६
१२ स्वप्नादाविल्	११	१७ उ युधिष्ठिरे	४७
१२ पक्काङ्गारललाटे तु	१२	१७ द्विनोक्षुप्रवासिषु	४८
१३ सप्तपणे फोः	१३	१८ सु निर्झरद्विधाकृजोरोन्ना	४९
१३ मध्यमकतमे च	१४	१८ ईतः काश्मीरहरीतकयोर्लाँलौ	५०
१३ हरे त्वी	१५	१८ गभीरग इत्	५१
१३ उल् ध्वनिगवयविष्वचि वः	१६	१८ वा पानीयगे	५२
१३ शो णोऽभिज्ञादौ	१७	१९ उल् जोर्ण	५३
१३ स्तावकसास्ने	१८	१९ तोर्थे झल्	५४
१३ चण्डखण्डिते णा वा	१९	१९ विहीनहीने वा	५५
१३ प्रथमे पथोः	२०	१९ एल् पीठनीडकीदृशपीयूषविभीतके-	
१४ आर्यायां र्यः श्वश्वामूल	२१	दृशापीडे	५६
१४ आसारे तु	२२	१९ त्वदुत उपरिगुरुके	५७
१४ तोऽन्तर्गेल्ल	२३	१९ मुकुलादौ	५८
१४ पारावते तु फोः	२४	१९ रो भ्रुकुटीपुरुषयोरित्	५९
१४ उत्करवल्लीद्वारमात्रचि	२५	१९ क्षुत इत्	६०
१४ शय्यादौ	२६	२० दोदोऽनुत्साहोत्सन्न उच्छसि	६१
१४ वार्द्र उदोत्	२७	२० दुरो रलुकि तु	६२
१४ स्वपि	२८	२० सुभगमुसले	६३
१५ ओदाल्यां पङ्क्तौ	२९	२० हश्चौत् कुतूहले	६४
१५ फोः परस्परनमस्कारे	३०	२० स्तौ	६५
१५ पद्मे मि	३१	२० सूक्ष्मेऽद्वोतः	६६
१५ त्वर्पो	३२	२० अल् दुकूले	६७
१५ ईल् खल्वाटस्त्यानयोरातः	३३	२१ ईदुब्धूढे	६८
१५ इत्तु सदादौ	३४	२१ उल् कण्डूयतिहनूमद्वातूले	६९
१५ आचार्ये चो हश्च	३५	२१ वा मधूके	७०
१५ इयामाके मः	३६	२१ इदेन्नूपुरे	७१
१५ न वाव्ययोत्खातादौ	३७	२१ ओल् स्थूणातृणमूल्यतूणीरकूर्पर-	
१६ घञि वा	३८	गुडूचीकृष्माण्डोताम्बूलीषु	७२
१६ स्वरस्य बिन्द्वमि	३९	२१ ऋतोऽत्	७३
१६ संयोगे	४०	२१ आद्वा मृदुत्वमृदुककृशासु	७४
१७ त्वेदितः	४१	२१ इल् कृपगे	७५
१७ मिरायां लिट्	४२	२२ शृङ्गमृगाङ्कुमृत्युष्टमसृणेषु वा	७६
१७ मूषिकविभीतकहरिद्रापथिपृथिवी-		२२ पृष्ठेऽनुत्तरपदे	७७
प्रतिश्रुत्यत्	४३	२२ उत् वृषभे वुः	७८

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
२२ वृन्दारकनिवृत्तयोः	७९
२२ ऋतुगे	८०
२३ गौणान्त्यस्य	८१
२३ इदुन्मातुः	८२
२३ वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनप्तृकवृष्टे	८३
२३ तु बृहस्पतौ	८४
२३ उदूदोल् मृषि	८५
२३ वृन्त इदेङ्	८६
२३ डिरादते	८७
२३ हस्तेऽरि सा	८८
२४ केवलस्य रिः	८९
२४ हृदयकसाक्षिनि	९०
२४ ऋतुऋजुऋणऋषिऋषभे वा	९१
२४ कलस इलिः	९२
२४ चपेटाकेसरदेवरसैन्यवेदनास्वेच- स्त्वित्	९३
२४ सैन्धवशनैश्चरे	९४
२५ त्वत्सरोरुहमनोहरप्रकोष्ठातोद्या- न्योन्ये वश्च कोः	९५
२५ कौक्षेयक उत्	९६
२५ शौण्डिगेषु	९७
२५ गव्यउदाईत्	९८
२५ ऊ स्तेने वा	९९
२५ सोच्छ्वासे	१००
२५ ऐच एङ्	१०१
२५ अह तु वैरादौ	१०२
२६ दैत्यादौ	१०३
२६ नाव्यावः	१०४
२६ गौरव आत्	१०५
२६ पौरगे चाउत्	१०६
२६ उच्चैर्नीचैः सौरभः	१०७
२६ ई धैयं	१०८
२७ वा पुआय्याद्याः	१०९

तृतीयः पादः ।

२७ एत्साज्जला त्रयोदशगेऽचः	१
२७ कदले तु	२
२७ कर्णिकारे कोः	३

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
२८ नवमालिकाबदरनवफलिका- पूगफलपूतर ओल्	४
२८ तु मयूरचतुर्थचतुर्वारचतुर्दशचतु- गुणमयूखोलूखलसुकुमारोदूखल- लवणकुतूहले	५
२८ निषण्ण उमः	६
२८ अस्तोरखोरचः	७
२८ प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्	८
२९ नात् पः	९
२९ यश्रुतिरः	१०
३० कामुकयमुनाचामुण्डातिमुक्तके मोङ् लुक्	११
३० खोऽपुष्पकुञ्जकपूरकीले कोः	१२
३० छागशृङ्गलकिराते लकचाः	१३
३० वकादौ गः	१४
३० खोः कन्दुकमरकतमदकले	१५
३० पुंनागभगिनीचन्द्रिकासु मः	१६
३१ शीकरे तु भहौ	१७
३१ ऊत्वे सुभगदुर्भगे वः	१८
३१ निकषस्फटिकचिकुरे हः	१९
३१ खघथधभाम्	२०
३१ धः पृथाक तु	२१
३१ चोः खचितपिशाचयोः सल्लौ	२२
३२ झो जटिले	२३
३२ टोर्बडिशादौ लः	२४
३२ स्फटिके	२५
३२ लरङ्कोडे	२६
३२ ढः कैटभशकटसटे	२७
३२ ठः	२८
३२ पिठरे हस्तु रश्च ढः	२९
३२ लल् ढोऽनुङुगे	३०
३३ टो ढः	३१
३३ वेंतस इति तोः	३२
३३ प्रतिगेऽप्रतीपगे	३३
३३ दंशदहोः	३४
३४ दम्भदरदर्भगदर्भदष्टदशदग्धदाह- दोहददोलादण्डकदने तु	३५

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
३४ तुच्छे चछौ	३६
३४ टल् त्रसरवृन्ततूबरतगरे	३७
३४ हः कातरककुदवितस्तिमातुलिङ्गे	३८
३४ तु वसतिभरते	३९
३४ लः पलितनितम्बकदम्बे	४०
३४ दोहदप्रदीपशातवाहनातस्याम्	४१
३४ रल् सप्तत्यादौ	४२
३५ अद्रुमे कदल्याम्	४३
३५ कदथिते खोर्वः	४४
३५ पीते ले वा	४५
३५ डो दीपि	४६
३५ ढः पृथिव्योषधिनिशीथे	४७
३५ प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनिषधेषु	४८
३५ णर्दिना रुदिते	४९
३५ णो वातिमुक्तके	५०
३६ गभिते	५१
३६ नः	५२
३६ आदेस्तु	५३
३६ नापिते ण्हः	५४
३६ पो वः	५५
३६ फः पाटिपरिघपरिखापरुषपनस- पारिभद्रेषु	५६
३७ नीपापीडे मो वा	५७
३७ रल् पापद्धौ	५८
३७ प्रभूते वः	५९
३७ फस्य भहौ वा	६०
३७ बो वः	६१
३७ ड्वमौ कबन्धे	६२
३७ बिसिन्यां भः	६३
३७ वो भस्य कैटभे	६४
३७ त्वभिमन्यौ मः	६५
३७ मन्मथे	६६
३८ तु डो विषमे	६७
३८ यो जर् तीयानीयोत्तसीयकृत्येषु	६८
३८ इन् मयटि	६९
३८ छायायां होऽकान्तौ	७०
३८ यष्ट्यां लल्	७१

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
३८ कंतिपये वहशौ	७२
३८ अर्थपरे तो युष्मदि	७३
३९ आदेर्जः	७४
३९ भ्यौ बृहस्पतौ तु बहोः	७५
३९ रो डा पर्याणे	७६
३९ लो जठरवठरनिष्ठुरे	७७
३९ हरिद्रादौ	७८
३९ किरिवेरे डः	७९
४० खोः करवीरे णः	८०
४० लो ललाटे च	८१
४० लाहललाङ्गललाङ्गूले वा	८२
४० स्थूलेरलूतश्चौत्	८३
४० बो मः शबरं	८४
४० नीवीस्वप्ने वा	८५
४० हस्य घो बिन्दोः	८६
४० शोः सल्	८७
४० प्रत्युषदिवसदशपाषाणे तु हः	८८
४१ सुषायां ण्हः फोः	८९
४१ छल् षट्शमीसुधाशावसप्तपर्णे	९०
४१ सिरायां वा	९१
४१ लुक् पादपीठपादतनदुर्गादेव्युदु- म्बरेऽचान्तर्दः	९२
४१ व्याकरणप्राकारागते कगोः	९३
४१ एवमेवदेवकुलप्रावारकयावजी- वितावटावर्तमानतावति वः	९४
४२ ज्योदंनुजवधराजकुलभोजन- कालायसकिसलयहृदयेषु	९५
४२ अपतौ घरो गृहस्य	९६
४२ स्त्रीभगिनीर्दुर्गाहृतवनितानामित्थी- बहिणीदूआविलआः	९७
४२ उभयाधसोरवहेह्यौ	९८
४२ मलिनघृतिपूर्ववैदूर्याणां महल- दिहीपूरिमवेरालआः	९९
४२ स्मरकद्वोरीसरकारौ	१००
४३ बाहिर्बाहिरौ बहिषः	१०१
४३ कूरो गौणेषदः	१०२
४३ एर्णिहएत्ताहे इदानीमः	१०३

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
४३ तिर्यक्पदातिशुक्लेस्तिरच्छिपाइक- सिप्पि	१०४
४३ गोणाद्याः	१०५
तुरीयः पादः ।	
४५ स्तोः	१
४५ वा रक्ते गः	२
४५ शुल्के झः	३
४५ कः शक्तमुक्तदष्टमृदुत्वरूपेषु	४
४६ क्ष्वेडकगे खल्	५
४६ ष्कस्कोर्नाञ्जि	६
४६ वुश्च ख्वृक्षे	७
४६ क्षः	८
४६ स्थाणावहरे	९
४६ स्कन्दतीक्ष्णशुष्के तु खोः	१०
४६ स्तम्भे	११
४७ थलस्पन्दे	१२
४७ स्त्यानचतुर्थे च तु ठः	१३
४७ टः	१४
४७ विसंस्थुलास्थ्यधनार्थे	१५
४७ चः कृत्तिचत्वरं	१६
४७ त्योऽचैत्ये	१७
४७ श्वेर्वृश्चिके ञ्चुर्वा	१८
४७ उत्सवकृक्षोत्सुकसामर्थ्यं छो वा	१९
४७ क्षमायां कौ	२०
४८ क्षण उत्सवे	२१
४८ स्पृहादौ	२२
४८ थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले	२३
४८ छय्ययीं जः	२४
४८ त्वभिमन्यौ जर्जो	२५
४८ ध्यह्योर्झल्	२६
४८ साध्वसे	२७
४९ ध्वजे वा	२८
४९ इन्धौ	२९
४९ तस्याधूर्तादौ टः	३०
४९ प्रवृत्तसन्दष्टमृत्तिवृत्तेष्टापत्तन- कदर्थितोष्ट्रे	३१
४९ वा न्तन्धौ मन्युचिन्हयोः	३२

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
४९ डल् फोर्मर्दितविच्छर्दछर्दिकपर्द- वितर्दिगर्तसंमर्दं	३३
५० ढोऽर्धर्द्धिश्रद्धामूर्ध्नि तु	३४
५० दग्धविदग्धवृद्धिदंष्ट्रावृद्धे	३५
५० पञ्चदशदत्तपञ्चाशति णः	३६
५० ज्ञज्ञोः	३७
५० स्तवे थो वा	३८
५० रो हश्चोत्साहे	३९
५० स्तः	४०
५० पर्यस्ते टश्च	४१
५० वात्मभस्मनि पः	४२
५१ इमकमोः	४३
५१ ष्परुफोः फः	४४
५१ भीष्मे	४५
५१ श्लेष्मबृहस्पतौ तु फोः	४६
५१ रमो मः	४७
५१ नमः	४८
५१ ताम्रम्रयोर्म्बः	४९
५१ ऊर्ध्वं भो वा	५०
५१ ह्रः	५१
५१ भश्च विह्वले	५२
५२ काश्मीरे म्भः	५३
५२ लो वार्द्धे	५४
५२ र्यः सौकुमार्यपर्यस्तपर्याणे	५५
५२ अररिअरिज्जमाश्चर्यं	५६
५२ हेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्यं च	५७
५२ वा पर्यन्ते	५८
५२ धैर्यं रः	५९
५२ तूर्यदशार्हशौण्डीर्यं	६०
५२ बाष्पे होऽश्रुणि	६१
५३ कार्षापणे	६२
५३ नवा तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घं	६३
५३ कृष्माण्ड्यां ण्डश्च तु लः	६४
५३ त्वथ्वद्वध्वां कचिच्चछजज्ञाः	६५
५३ लो लहः	६६
५३ इमष्मस्मह्यामस्मररश्मौ ह्यः	६७
५३ पक्षमणि	६८

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
५४ इनष्णस्नहृक्षणां ण्हः	६९	५९ क्षमारत्नेऽन्त्यहलः	९६
५४ सूक्ष्मे	७०	५९ स्नेहाग्न्योर्वा	९७
५४ आशिलष्टे लघौ	७१	५९ शर्षतसवक्षेष्वात्	९८
५४ ठढौ स्तब्धे	७२	५९ हर्षामषश्रीहीक्रियापरामर्श-	
५४ तो ढो रश्चारब्धे तु	७३	कृतस्नदिष्ट्याह	९९
५४ सो बृहस्पतिवनस्पत्योः	७४	५९ स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात्	१००
५४ शोल्लेक् खोः स्तम्बसमस्तनिरुपृह-		६० लादक्लीबेषु	१०१
परस्परश्मशानश्मश्रौ	७५	६० नात् स्वप्ने	१०२
५४ श्रस्य हरिश्चन्द्रे	७६	६० सिग्धे त्वदितौ	१०३
५४ कगटडतदपञ्चकपशोरुपयन्द्रे	७७	६० कृष्णे वर्णे	१०४
५५ लवरामधश्च	७८	६० अर्हत्युञ्ज	१०५
५५ मनयाम्	७९	६० तन्व्याभे	१०६
५५ धात्रीन्द्रे रस्तु	८०	६० सुष्णे रात्	१०७
५६ हस्य मध्याह्ने	८१	६१ एकाचि इवःस्वे	१०८
५६ शो ओऽविज्ञाने	८२	६१ वा छद्ममूर्खद्वारे	१०९
५६ द्वोद्वारे	८३	६१ ईल् ज्यायाम्	११०
५६ रात्रौ	८४	६१ हश्च महाराष्ट्रे द्वोर्व्यत्ययः	१११
५६ रितो द्वित्वल्	८५	६१ लनोरालाने	११२
५६ शेषादेशस्याहोऽचोऽखोः	८६	६१ वाराणसीकरेण्वां रणोः	११३
५७ दीर्घान्न	८७	६१ ललाटे डलोः	११४
५७ कर्णिकारे णो वा	८८	६१ हृदे दहयोः	११५
५७ धृष्टद्युम्ने	८९	६१ चलयोरचलपुरे	११६
५७ वा से	९०	६१ ह्यो ह्योर्वा	११७
५७ प्रमुक्तगे	९१	६२ लघुके हलोः	११८
५८ दैवगेषु	९२	६२ रलोर्हरिताले	११९
५८ तैलादौ	९३	६२ दर्वाकरनिवहौ दन्विअरणिहवौ	१२०
५८ पूर्वमुपरि वर्गस्य युजः	९४	६२ गहिआद्याः	१२१
५९ प्राक् इलाघाप्तक्षशाङ्गे इलोऽत्	९५		

द्वितीयाध्याये-

प्रथमः पादः ।

६५ मन्तमणवन्तमाआलुआलइरइल-		६६ छस्यात्मनो णअः	६
उल्लइन्ता मतुपः	१	६६ हित्थहास्रलः	७
६५ वतुपो डित्तिअमेतल्लुक्चैतद्यत्तदः	२	६६ केर इदमथे	८
६५ किमिदमश्च डेत्तिअडित्तिलहेद्दहम्	३	६६ राजपराड् डिकडक्कौ च	९
६५ इकः पथो णस्य	४	६६ डेच्चओ युष्मदस्मदोऽणः	१०
६६ खस्य सर्वाङ्गात्	५	६६ वर्वतेः	११

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
६७ तैलस्यानङ्गुलाद् डेलः	१२
६७ त्वस्य तु डिमात्तणौ	१३
६७ दोत्तो तसः	१४
६७ एकादः सिसिआइआ	१५
६७ लहुत्तः कृत्वसुचः	१६
६७ भवे डिल्लोडौ	१७
६७ स्वाथं तु कश्च	१८
६८ उपरेः संख्याने ललल्	१९
६८ नवैकाद्वा	२०
६८ मिश्रालिलभश्	२१
६८ ज्ञनैसो लिडअं	२२
६८ मनाको डअं च वा	२३
६८ रो दीर्घात्	२४
६८ हुमअडमओल् भ्रुवः	२५
६९ लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात्	२६
६९ त्वादेः सः	२७
६९ ईरः शीताद्यर्थस्य	२८
६९ तुमत्तुआणतूणाः क्त्वः	२९
६९ वरइत्तगास्तृनाद्यैः	३०
७३ अव्ययम्	३१
७३ आम अभ्युपगमे	३२
७३ तं वाक्योपन्यासे	३३
७३ णइचेअचिअच्च एवाथं	३४
७४ हद्धि निवेदे	३५
७४ दर अद्धऽल्लपे वा	३६
७४ किणो प्रश्ने	३७
७४ मिवपिविविविअवव्व इवार्थं	३८
७४ किरइरहिर किलार्थं	३९
७४ अद्दो आश्रयं	४०
७५ अठभो पश्चात्तापसूचनादुःखसम्भा- षणापराधानन्दादरखेदविस्मय- विषादभये	४१
७५ हुं पृच्छादाननिवारणे	४२
७५ वणे निश्चयानुकम्प्यविकल्पे	४३
७५ सम्भावने अह च	४४
७५ आनन्तयं णवरिअ	४५
७६ केवले णवर	४६
७६ भंद ग्रहणार्थं	४७

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
७६ भंदि विकल्पविषादसत्यनिश्चय- पश्चात्तापे च	४८
७६ सम्भाषणरतिकलहे रे अरे	४९
७६ हरे क्षेपे च	५०
७६ धू कुत्सायाम्	५१
७६ ऊ गह्वाविस्मयसूचनाक्षेपे	५२
७६ पुणरुत्तं कृतकरणे	५३
७७ हु खु निश्चयविस्मयवितर्क	५४
७७ णवि वैपरीत्ये	५५
७७ वेब्बे विषादभयवारणे	५६
७७ आमन्त्रणे वेब्बे च	५७
७७ वा सख्या मामिहलाहले	५८
७७ दे संमुखीकरणे च	५९
७८ ओ पश्चात्तापसूचने	६०
७८ अणणाहं नञर्थं	६१
७८ निश्चयनिर्धारणे वले	६२
७८ मणे विमर्शं	६३
७८ माह मार्थं	६४
७८ अलाहि निवारणे	६५
७८ लक्षणे जेण तेण	६६
७८ त्वोदवापोताः	६७
७९ उ ओ उपेः	६८
७९ प्रत्येकमः पाडिएकं पाडिकं	६९
७९ स्वयमो अप्पणा	७०
७९ एकसरिअं अटिति सम्प्रति	७१
७९ इहरा इतरथा	७२
७९ मुधा मोरउल्ला	७३
७९ अयि पे	७४
७९ उअ पश्य	७५
७९ इजेराः पादपूरणे	७६
८० प्याद्याः	७७

द्वितीयः पादः ।

८० वीप्सार्थात्तदचि सुपो मस्तु	१
८० अमः	२
८० इलुगजइशसोः	३
८० णशामः	४
८० हिहिहि भिसः	५
८१ हितोत्तोदोदु डसिस्	६

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
८१ सुंतो भ्यसः	७	८७ टापो डे	४९
८१ दिर्दोत्तोदु डसौ	८	८७ इस्वलीदूतः	४६
८२ सोल्लुक्	९	८८ क्किपः	४७
८२ डसोऽस्त्रियां सर्	१०	८८ उदतां त्वस्वमामि	४८
८२ डेमिर्	११	८८ आरः सुपि	४९
८२ अतो डो विसर्गः	१२	८८ मातुराअरा	५०
८२ सोः	१३	८८ संज्ञायामरः	५१
८२ वैतत्तदः	१४	८९ आ सौ वा	५२
८२ डसेः डलुक्	१५	८९ राज्ञः	५३
८२ डेडै	१६	८९ टो णा	५४
८३ डसिसो हि	१७	८९ जडशस्डसिडसां णोश्	५५
८३ टो डेणल्	१८	८९ णोण'डिड्विदना जः	५६
८३ दिर्वा भ्यसि	१९	८९ इणममामा	५७
८३ शस्येत्	२०	९० भिस्भ्यसाम्सुप्स्वीत्	५८
८३ भिस्भ्यस्सुपि	२१	९० डस्डसिटां णोणोडो	५९
८३ इदुतोर्दिः	२२	९० पुंस्याणो राजवच्चानः	६०
८४ चतुरो वा	२३	९० टो वात्ममो णिआणइआ	६१
८४ पुंसो जसो डडडओ	२४	९१ सर्वादेर्जसोऽतो डे	६२
८४ डवो उतः	२५	९१ डेस्त्थस्सिम्मि	६३
८४ णो शसश्च	२६	९१ अनिदमेतदस्तु कियत्तदः	
८४ नृनपि डसिडसोः	२७	स्त्रियां च हि	६४
८४ टो णा	२८	९१ आमां डेसिं	६५
८५ डलुगनपि सोः	२९	९१ कित्तद्दयां सश्	६६
८५ मड् लुगसम्बुद्धेर्नपः	३०	९१ कियत्तद्दयो डस्	६७
८५ डिनशिशिड् जडशसोः	३१	९२ ईतः सेसार्	६८
८५ शोशु स्त्रियां तु	३२	९२ डिरिआडाहेडाला काले	६९
८५ डसेः शशाशिशे	३४	९२ म्हा डसेः	७०
८६ टाडिडसाम्	३५	९२ किमो डीसडिणो	७१
८६ नातः शा	३६	९२ डो तदस्तु	७२
८६ पुंसोऽजातेर्डीडवा	३७	९२ इदमेतत्तिकियत्तद्भ्यष्टो डिणा	७३
८६ डीप् प्रत्यये	३८	९३ क्वचित्सुपि तदो णः	७४
८६ हरिद्राच्छाये	३९	९३ अतसि च किमो डकः	७५
८६ कियत्तदोऽस्वमामि सुपि	४०	९३ इदम इमः	७६
८७ स्त्रसृगात् डाल्	४१	९३ पुंसि सुना त्वयं स्त्रियामिमिआ	७७
८७ डोडलुकौ तु सम्बुद्धेः	४२	९३ अत्सुस्सिहिस्से	७८
८७ ऋदन्ताडुः	४३	९३ टाससि णः	७९
८७ नाम्नि डरम्	४४	९३ इहेणं डयमः	८०

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
९४ न त्थः	८१
९४ क्लीबे स्वमेदमिणमिणमो	८२
९४ किं किं	८३
९४ तदिदमेतदां सेसि तु ङसामा	८४
९४ एत्तोएत्ताहे ङसिनैतदः	८५
९४ थं डेल्ल	८६
९४ एतो म्मावदितौ वा	८७
९५ सुनैसइणमोइणं	८८
९५ तस्सौ सोऽक्लीबे तदश्च	८९
९५ सुण्यदसोऽमुः	९०
९५ अहद्वा सुना	९१
९५ इआओ म्मौ	९२

तृतीयः पादः ।

९६ युष्मत् सुना तुवंतुंतुमंतुह	१
९६ अमा तुमेतुए च	२
९६ जसा भेतुब्भेतुय्हेउय्हेतुब्भ	३
९६ शसा वो च	४
९६ टा भेतेदेदितुमंतुमइ	५
९६ डिटाभ्यां तुमएतुइतुएतुमाइतुमे	६
९६ तुब्भतुहितोतुय्हे ङसिना	७
९६ तुतुइ डिप्ङसौ	८
९७ तुवतुमतुहतुब्भ	९
९७ भिसा भेतुब्भेतुय्हेउय्हेहि-	
तुय्हेहि	१०
९७ उम्होय्हतुय्हतुब्भ भ्यसि	११
९७ तुब्भोय्हतुय्हतुहंतुह-	
तुम्हंतुवतुमतुमेतुमाइतुमो-	
देतेदितुइए ङसा	१२
९८ तुम्हाणतुब्भंतुब्भाणतुमाण-	
तुवाणतुहाणतुब्भवोभे त्वामा	१३
९८ वा ङभो म्हज्झौ	१४
९८ अस्मत् सुना अम्हिहमहअ-	
महमहम्म्यम्मि	१५
९८ मोभेवअं जसा	१६
९८ अम्हेअम्होअम्ह	१७
९८ णे च शसा	१८
९९ मंणेणंमिमिमंमममम्म्यहं-	
मम्हाम्ह अमा	१९
९९ मिसइममाइमएमे डिटा	२०

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
९९ ममंणेमआइममए टा	२१
९९ णेऽम्हेअम्हाअम्हेऽम्ह भिसा	२२
९९ मइमममहमज्झ ङसौ	२३
९९ अहमम भ्यसि	२४
९९ अम्हंमज्झंमज्झमइमहमहंमे	
च ङसा	२५
१०० अम्हेअम्होअम्हाणममाणमहाण-	
मज्झाणमज्झाह्वाहंणेणो आमा	२६
१०० अम्हमममज्झमह डिपि	२७
१०० चतुरो जइशस्म्यां चउरोचत्तारो-	
चत्तारि	२८
१०० तिणिण त्रेः	२९
१०० दोणिणदुवेवेणिण द्वेः	३०
१०० दोवे टादौ च	३१
१०१ ति त्रेः	३२
१०१ ङ्गं संख्याया आमो-	
ऽविशतिगे	३३
१०१ द्विवचनस्य बहुवचनम्	३४
१०१ ङसो ङम्	३५
१०१ तादर्थ्ये ङस्तु	३६
१०१ वधात् ङाह च	३७
१०२ कचिदसादेः	३८
१०२ असटासोडिप्	३९
२०२ ङसिसष्टाश्च	४०
१०२ डिपोऽस्	४१
१०२ लुक् क्यङोर्यस्य तु	४२
तुरीयः पादः ।	
१०३ लट्स्तिष्ठाविजेच्	१
१०३ सिण्थास्सेसि	२
१०३ मिमिबिटौ	३
१०३ झिझौ न्तिन्तेइरे	४
१०३ थध्वमित्थाहचौ	५
१०३ मोमसु मस्महिङ्	६
१०४ अत एवैच्से	७
१०४ त्वस्तेर्ह्योह्यो ममोमिना	८
१०४ सिना लिस	९
१०४ तिङात्थि	१०
१०४ णिजदेशावावे	११
१०४ शुष्यादेरविर्वा	१२

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१०४ अमेराडः	१३
१०५ लुगाविल् भावकर्मके	१४
१०५ अदेल्लुक्यात्खोरतः	१५
१०५ तु मौ	१६
१०५ मोममुष्विच्च	१७
१०५ के	१८
१०६ एच्च क्त्वातुंतव्यभविष्यति	१९
१०६ वा लड्लोदछतृषु	२०
१०६ जाज्जे	२१
१०६ भूतार्थस्य सिहिअहि	२२
१०६ हल ईअ	२३
१०६ अहेस्यासी तेनास्तेः	२४
१०७ भविष्यति हिरादिः	२५
१०७ हासां मिमोमुमे वा	२६
१०७ हिस्साहित्था मुमोमस्य	२७
१०७ डच्छ दृशिगम इजादौ	
हिलुकच वा	२८
१०८ भिदिविदिच्छिदो डेच्छ	२९
१०८ डोच्छ वचिमुचिरुदिश्रुभुजः	३०
१०९ डं मेक्छात्ततः	३१
१०९ कृदो हं	३२
१०९ सं	३३
१०९ त्विजाछिडः	३४
११० एकस्मिन् प्रथमादेर्विध्यादिषु	
दुसुमु	३५
११० बहौ न्तुमहो	३६
११० सोस्तु हि	३७
११० लुगिज्जहीस्विज्जेऽतः	३८
११० लड्लटोश्च जर्जारौ	३९
१११ मध्ये चाजन्तात्	४०
१११ माणन्तौल् च लडः	४१
१११ शतृशानचोः	४२
१११ स्त्रियामी च	४३
१११ घेत्तुंतव्यक्त्वासु ग्रहेः	४४
१११ अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिश्रुभुजां	
डोत्	४५
१११ तादृशो दृशः	४६
११२ आ भूतभविष्यति च कृजः	४७
११२ नमोद्विजरुदां वः	४८

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
११२ चनृतिमदिव्रजाम्	४९
११२ छर्गमिष्यमासाम्	५०
११२ रुधो न्धम्भौ	५१
११२ युधबुधगृधक्रुधसिधमुहां च ज्ञः	५२
११२ जर् स्विदाम्	५३
११३ छिदिभिदो न्दः	५४
११३ ढः कथिवर्धाम्	५५
११३ वेष्टेः	५६
११३ समुदो लर्	५७
११३ खादधावि लुक्	५८
११३ रः सृजि	५९
११३ डः सीदपति	६०
११३ मोलेः प्रादेर्दे तु	६१
११४ चलरुफुटे	६२
११४ शकगे	६३
११४ उवर्णस्यावः	६४
११४ योरेङ्	६५
११४ अर उः	६६
११४ अरि वृषाम्	६७
११४ रुषगेऽचो दिः	६८
११४ हलोऽक्	६९
११५ त्वनतः	७०
११५ अचोऽचाम्	७१
११५ णो हश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूम्यः	७२
११५ भावकर्मणि तु वर्यलुक् च	७३
११५ मचः	७४
११६ अन्त्यस्य हनखनोः	७५
११६ दुहलिहवहरुहां भरत उच्च	७६
११६ दहेश्चर्	७७
११६ बन्धो न्धः	७८
११६ रुध उपसमनोः	७९
११६ द्वे गमिगे	८०
११७ ईर हकृतृजाम्	८१
११७ अर्जेर्विडप्पः	८२
११७ आरभ आढप्पः	८३
११७ णप्पणज्जौ ज्ञः	८४
११७ सिप्पः सिचस्तिहोः	८५
११७ वाहिप्पो व्याहुः	८६
११७ ग्रहेर्घप्पः	८७

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
११७ छिप्पः स्पृशतेः	८८
११८ दीसल दशेः	८९
११८ वचेरुचः	९०
११८ ईअइज्जौ यक्	९१
११८ स्पृहदूजोः सिहदूमौ णिचोः	९२
११८ निवृपतोर्णिहोडो वा	९३
११८ धवलोल्लटोर्दुमोग्गौ	९४
११९ अमवेष्टयोस्तालिअंटपरिआलौ	९५
११९ रावो रज्जयतेः	९६
११९ तुलिडोल्लयोरोहामरक्खोलौ	९७
११९ आसंघः संभावेः	९८
११९ अपैरल्लिवपणामचच्चुप्पाः	९९
११९ गुल्लुगुच्छोत्थंघोव्वेल्लोल्लाला	
उन्नमेः	१००
११९ प्रकाशेणुव्वः	१०१
११९ णिहुवः कमेः	१०२
१२० नशेर्विप्पगालनासवपलाव	
हारवविउडाः	१०३
१२० वल आरोपेः	१०४
१२० विरेचेरोल्लुडुल्लुड्डपल्लत्थाः	१०५
१२० कम्पेर्विच्छोलः	१०६
१२० रोमन्थेरोग्गालवग्गालौ	१०७
१२० प्लावेरोव्वालपव्वालौ	१०८
१२० मिश्रेमीसालमेलवौ	१०९
१२० छादेर्नूमनुमव्वालडक्कपव्वाल-	
सन्तुमाः	११०
१२१ अच्चुक्कवोक्कौ विज्ञापेः	१११
१२१ परिवाडो घटेः	११२
१२१ दशेर्दावदक्खवदंसाः	११३
१२१ प्रस्थापेः पेह्वपेडुवौ	११४
१२१ यापेर्जवः	११५
१२१ विकोशेः पक्खोडः	११६
१२१ गुंठ उद्धूलेः	११७
१२१ तडेराहोडविहोडौ	११८
१२१ लहादेरवअच्छलणिचश्च	११९
१२२ निर्मेर्निम्मवनिम्माणौ	१२०
१२२ आह्मीडोऽल्लिः	१२१

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१२२ क्रियः कीणः	१२२
१२२ केर्च वेः	१२३
१२२ स्त्यस्समः खा	१२४
१२२ धमो धुमोदः	१२५
१२२ स्थष्ठकुकुरौ	१२६
१२२ निरप्पथक्कठाचिह्ठाः	१२७
१२३ विस्मरः पम्हसवीसरौ	१२८
१२३ कृपौ णिजवहः	१२९
१२३ जाणमुणौ ज्ञः	१३०
१२३ धो दहभदः	१३१
१२३ स्पृशिश्चिवालुकवफरिसफास-	
फंसालिहच्छिहान्	१३२
१२३ फक्कस्थक्कः	१३३
१२४ इलाघः सलाहः	१३४
१२४ थिप्पस्तृपः	१३५
१२४ भियो भाभिहौ	१३६
१२४ भुजिरण्णभुज्जकम्मसमाण-	
चमडचडुजेमजिमान्	१३७
१२४ जृम्भेऽवेर्जम्भा	१३८
१२४ जुंजजुज्जजुप्पा युजेः	१३९
१२४ जनो जाजम्मौ	१४०
१२४ उत्थल उच्छलेः	१४१
१२५ घूर्णेधुम्मपहल्लघुलाः	१४२
१२५ लिम्पो लिपः	१४३
१२५ शदेर्झडपक्खोडौ	१४४
१२५ नेः सदेर्मज्जः	१४५
१२५ पुच्छः पृच्छेः	१४६
१२५ गण्ठो ग्रन्थेः	१४७
१२५ तुवरजअडौ त्वरेः	१४८
१२५ अतिडिः तुरः	१४९
१२५ तूरः शतृतिडि	१५०
१२५ पर्यसेः पल्लहपलोहपल्लहत्थाः	१५१
१२६ मृदूनातेमंलपरिहट्टखुडुपन्नाड-	
चडुमडुमडाः	१५२
१२६ दशिरोअक्खणिअच्छावआच्छ-	
चज्जावअज्जपुलअपुलोअ-	
देक्खावअक्खपेच्छावआस-	
पासणिअसच्चवावक्खान्	१५३

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१२६ झरपज्झरपच्चड्डखिरणिड्डुअ-	
णिब्बलाः क्षरेः	१५४
१२६ कासेरवाद्वासः	१५५

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१२६ न्यसेर्णिमणुमौ	१५६
१२६ ग्रहेर्णिरुवारगेण्हबलहरपग्गा-	
हिपच्चुआः	१५७

तृतीयाध्याये-

प्रथमः पादः ।

१२७ होहुवहवा भुवेस्तु	१
१२७ पृथक् स्पष्टे णिव्वडः	२
१२७ प्रमौ हुप्पः	३
१२७ हु क्ते	४
१२७ दुरचिति	५
१२७ आघ्राक्षिरुनामाइग्गणिज्झरा-	
ब्बुत्ताः	६
१२७ रा वेलियः	७
१२८ निना लिहक्कणिलुक्कणिलिअलिक्क-	
लुक्कणिरुग्घाः	८
१२८ सारः प्रहुः	९
१२८ प्रसुरुल्लवेलवअल्लौ	१०
१२८ मद्दमहो गन्धे	११
१२८ झरझरसुमरविम्भरहरहल्लुठ-	
पअरपम्हुहाः स्मरतेः	१२
१२८ व्याप्रेराअड्डः	१३
१२८ निस्सुर्निहरनिलदाढवरहाढाः	१४
१२९ जाग्गेजग्गः	१५
१२९ पट्टघोड्डल्लपिजाः पिबेः	१६
१२९ धुवो धूजः	१७
१२९ हण शृणोतेः	१८
१२९ म्लैवापव्वाओ	१९
१२९ कृजः कुणः	२०
१२९ काणेक्षिते णिआरः	२१
१२९ निष्टम्भे णिट्ठुहः	२२
१२९ श्रमे वापंफः	२३
१३० सद्धानोऽवष्टम्भे	२४
१३० णिव्वोले मन्थुनौष्ठमालिन्ये	२५
१३० गुल्लश्चाटौ	२६
१३० पअल्ललो लम्बनशैथिल्ययोः	२७
१३० क्षुरे कम्मः	२८
१३० णिलुच्छो निष्पताच्छोटे	२९

१३० साहट्टसाहरौ संवुः	३०
१३० ओहिरोग्गौ निद्रः	३१
१३० उट्ठ ओरुम्माव्वसुओ	३२
१३१ ख्वो रुंजरुंठौ	३३
१३१ कोक्कवोक्को व्याहुः	३४
१३१ सन्नाम आट्टडः	३५
१३१ ओहरौसराववतरेस्तु	३६
१३१ शकेस्तरतीरपारचआः	३७
१३१ सोल्लपउल्लौ पचेः	३८
१३१ वेअडः खचेः	३९
१३१ णिव्वोले मुचेदुःखे	४०
१३२ अवहेडमोल्लणिल्लुंछोसिक्क-	
दिसडरेअवच्छंदाः	४१
१३२ सिचासिप्पो सिचेः	४२
१३२ रचेविडविड्डावहोगगाहाः	४३
१३२ केवलाअसारवसमारोवहत्थाः	
समारचेः	४४
१३२ मस्सेराउड्डणिउड्डुवुड्डुखुप्पाः	४५
१३२ अनुव्रजतेः पडिअग्गः	४६
१३२ वज्जेव्वहववेलवजूरवोम्मच्छाः	४७
१३३ रोसाणोबुसल्लुहल्लुच्छपुच्छ-	
फुसफुस्सवसहुला माष्टेः	४८
१३३ भज्जेव्वेमअमुसुमूरमूरपविरज्ज-	
सूरसुडकरंजनिरंजविराः	४९
१३३ गर्जेव्वुक्कः	५०
१३३ डिको वृषे	५१
१३३ तिजेरोसुकः	५२
१३३ आरोलवमालौ पुज्जेः	५३
१३३ कम्मवमुपभुजिः	५४
१३३ पिडवमर्जिः	५५
१३३ लज्जेजीहः	५६
१३४ राजेः सहरेहच्छज्जरिराग्घाः	५७

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१३४ घटेर्गडः	५८	१३८ भाराक्रान्ते नमेर्निसुडः	९०
१३४ समो गलः	५९	१३८ उब्भाववेलुणिसरकोड्डुम-	
१३४ हासेन स्फुटतेर्मुः	६०	सक्खुडखेड्डमोद्वाअकिलि-	
१३४ मण्हेट्टिविडिक्करिडचिचचिचिल्ल-		किंचा रमतेः	९१
चिचआः	६१	१३८ पडिसापरिसामौ शमेः	९२
१३४ तुडिरुल्लुकणिल्लुकूल्लूरोक्खुड-		१३८ लुभेः संभावः	९३
लुकतोडचुड्डुडान्	६२	१३८ आक्रमिरोहावोत्थारच्छुडान्	९४
१३४ घुसलविरोलौ मन्थेः	६३	१३९ विश्रमेणिप्पा	९५
१३४ ढंसोत्थंघौ विवृतिरुध्वोः	६४	१३९ डुंडुल्लुडुमडंडल्लभमाडभमभमुड-	
१३५ णिहर आक्रन्देः	६५	तलअंटझंटगुमटिरिटिल्लपरिपरवम-	
१३५ ओअंदोद्वालौ छिदेराडा	६६	चक्कमुभमडवसझंपडुसा भ्रमेः	९६
१३५ णिल्लूरलूरणिव्वरणिच्छल्लुद्वाव-		१३९ गमिरणुवज्जावज्जसाक्कुसोक्कु-	
णिज्झोडाः	६७	साइच्छअईअवहरअवसेहवडअ-	
१३५ अट्टः कथेः	६८	वरिअलवरिअल्लवोल्लणिरिणास-	
१३५ कथेवज्जरपज्जरसरघसाससाह-		वच्छड्डणिणणिम्महपच्छेद-	
पचवजप्पपिसुणवोल्लोव्वालाः	६९	णिलुककरंभणिवहान्	९७
१३५ दुःखे णिव्वरः	७०	१३९ प्रत्यागमागमाभ्यागमां	
१३५ निषेधेहक्कः	७१	पल्लोद्वाहिपच्चुओम्मच्छाः	९८
१३६ जूरः क्रुधेः	७२	१४० रिहरिगौ प्रविशेः	९९
१३६ विसूरश्च खिदेः	७३	१४० संगमोऽव्विडः	१००
१३६ तड्डवविरल्लतडतड्डास्तनेः	७४	१४० डिप्पणिड्डुहौ विगलेः	१०१
१३६ निरः पद्यतेर्वलः	७५	१४० णिवहणारणासणिरिणिज्जरो-	
१३६ संतपां झंखः	७६	अचड्डाः पिषेः	१०२
१३६ ओअगगसमाणौ व्यापि-		१४० बलेवफः	१०३
समाप्योः	७७	१४० अंशेः पिड्डपिट्टच्छुक्कल्लल-	
१३६ णिरवो बुभुक्ष्याक्षिप्योः	७८	पुट्टपुडाः	१०४
१३६ क्षिपिरड्डक्खपरिहुल्लघत्तल्लुहफेल-		१४० भषेव्वक्कः	१०५
णोल्लसोल्लगल्लत्थान्	७९	१४० पुरगववारघोडाहिरेमाग्गुमा-	
१३७ उत्तिक्षपिरुत्थग्घोसिक्कहक्खु-		खुमाः	१०६
वाल्लत्थगुल्लुगुंछाब्भुत्तान्	८०	१४१ आहाहिलंधवच्चाहिलक्खमह-	
१३७ वेपेराअब्बाअज्झौ	८१	सिहचिल्लुंपचंपाः कांक्षेः	१०७
१३७ विरणडौ गुपेः	८२	१४१ नशिरवहरावसेहणिवहपडिसासे-	
१३७ चच्चारवेल्लवावुपालभेः	८३	हणिरिणासान्	१०८
१३७ खउरपड्डुहौ क्षुभेः	८४	१४१ साअड्डाणच्छक्कड्डाच्छाअंछा-	
१३७ प्रदीपेः संधुक्काबुत्ततेअवसंधुमाः	८५	णंछाः कृषेः	१०९
१३७ अल्लिअ उपसर्पेः	८६	१४१ असावक्खोडः	११०
१३८ कमवसलिसलोद्वाः स्वपेः	८७	१४१ उल्लपेरुसलोसुंभारोअणिल्लसगुंजो-	
१३८ बडवडो विलपेः	८८	ल्लपुलआआः	१११
१३८ रभिराडो रंभडवौ	८९	१४१ संदिशोऽप्पाहः	११२

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१४२ ग्रसेर्धिसः	११३
१४२ मासेर्धिसः	११४
१४२ प्रतीक्षेर्विहरविरमालसामआः	११५
१४२ चंसेलहंसडिभौ	११६
१४२ मृक्षेश्रोव्वडः	११७
१४२ विसट्टो दलेः	११८
१४२ त्रसेर्वज्जडरौ	११९
१४२ वोज्जो वीजेश्च	१२०
१४२ गवेषेर्धत्तगमेसहुंहुल्लडंडोलाः	१२१
१४३ तक्षेश्चंछरंपरंफाः	१२२
१४३ हसेर्गुजः	१२३
१४३ दहिरहिज्जलालुकखौ	१२४
१४३ विकसेः कोआसवोसग्गौ	१२५
१४२ त्रिल्लोऽवआससामग्गपरि- अन्ताः	१२६
१४३ जुगुप्सतेर्दुगुंछसूणदुगुच्छाः	१२७
१४३ वल्लगचडमारुहेः	१२८
१४३ हुल्लो लक्ष्यात् सुखलेः	१२९
१४३ गाहोऽवाद्वाहः	१३०
१४४ गुंमगुंमडौ मुहेः	१३१
१४४ अपुण्णगाः केन	१३२
१४६ धातवोऽर्थान्तरेष्वपि	१३३

द्वितीयः पादः ।

१४७ दस्तस्य शौरसेन्यामखावचो-

ऽस्तोः	१
१४७ संयोगेऽधः कचित्	२
१४७ तावति खोर्वा	३
१४७ थो धः	४
१४८ इहहचोर्हस्य	५
१४८ भुवो भः	६
१४८ अन्त्यादिदेति मो णः	७
१४८ यो व्यः	८
१४८ पूर्वस्य पुरवः	९
१४८ इअदूणौ क्त्वः	१०
१४८ कृगमोर्दुअः	११
१४९ इदानीमो ल्दाणि	१२
१४९ तस्मात्ता	१३

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१४९ णं नन्वर्थे	१४
१४९ अम्हहे हर्षे	१५
१४९ हीही वैदूषके	१६
१४९ हीमाणहे निर्वेदविस्मये	१७
१४९ एवार्थे एव्व	१८
१४९ हंजे चेट्याद्धाने	१९
१५० अतो ङसेर्दुदोश	२०
१५० आत् सावामन्त्र्य इनो नः	२१
१५० मः	२२
१५० भवताम्	२३
१५० भविष्यति स्सि	२४
१५० इजेचोर्दट्	२५
१५० शेषं प्राकृतवत्	२६
१५१ मागध्यां शौरसेनीवत्	२७
१५२ त्वाड्डाहो ङसः	२८
१५२ आमो डाहड्	२९
१५२ सौ पुंस्येलतः	३०
१५२ हगेऽहंवयमोः	३१
१५२ छोऽनादौ श्रः	३२
१५२ क्षः ऋकः	३३
१५३ स्कः प्रेक्षाचक्षेः	३४
१५३ सः सषोः संयोगेऽप्रीष्मे	३५
१५३ स्रोः ङलौ	३६
१५३ न्यण्यज्ञां जरू	३७
१५३ जो व्रजेः	३८
१५३ जयद्यां यः	३९
१५४ घट्टौ स्थम्	४०
१५४ स्थर्थो स्तम्	४१
१५४ चिट्ठस्तिष्ठस्य	४२
१५४ नो नणोः पैशाच्याम्	४३
१५४ न्यण्यज्ञां जरू	४४
१५४ राज्ञो ज्ञो वा चिज्	४५
१५४ तल्लतदोः	४६
१५५ शषोः सः	४७
१५५ लो लः	४८
१५५ दुस्तिर्यादशगे	४९
१५५ यस्सष्टां रिअसिनसिताः कचित्	५०
१५५ टोस्तु दु	५१

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१५५ यः पो हृदये	५२
१५६ टा नेन तदिदमोः	५३
१५६ नाये स्त्रियाम्	५४
१५६ ङसेस्तोतुशतः	५५
१५६ तडिजेचः	५६
१५६ एय्य एव भविष्यति	५७
१५६ इय्यो यकः	५८
१५६ कृजो डोरः	५९
१५६ क्त्वा तूनं	६०
१५७ ध्वः दूहन्तथूनौ	६१
१५७ शेषं शौरसेनीवत्	६२
१५७ न प्रायो लुक्कादिच्छल्लषट्-	
छम्यन्तसूत्रोक्तम्	६३
१५७ रो लस्तु चूलिकापैशाच्याम्	६४
१५७ गजददबधझटधभां कचटतप-	
खछठथफाल्	६५
१५८ अन्येषामादियुजि न	६६
१५८ शेषं प्राग्वत्	६७

तृतीयः पादः ।

१५८ प्रायोऽपभ्रंशोऽचोऽच्	१
१५८ अचोऽस्तऽखौ कखतथपफा	
गघदधबभान्	२
१५९ तु मो इवम्	३
१६० ह्यो म्हम्	४
१६० रो लुकमधः	५
१६० कचिदभूतोऽपि	६
१६१ विपदापत्सम्पदि दह	७
१६१ कथंयथातथा डिहडिथडिमडेमा-	
स्थादेः	८
१६२ डादेडहो यादक्कादक्कीदगीदशाम्	९
१६२ डइसोऽताम्	१०
१६२ यावत्तावत्युमहिमावादेः	११
१६३ डेत्तुलडेवडावियत्कियति च	
व्यादेर्वतुपः	१२
१६३ डेत्तहे त्रलः	१३
१६३ यत्तदोडेत्तु	१४
१६४ कुत्रात्रे च डेत्थु	१५
१६४ त्वतलौ प्पणम्	१६

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१६४ तव्यस्य एव्वइएव्वउएव्वाः	१७
१६५ क्त्वा इहउहविअवि	१८
१६५ एप्प्येप्पिण्वेप्प्येपिणु	१९
१६६ तुम एवमणाणहमहिच	२०
१६६ गमेस्त्वेप्प्येपिण्वोरेलुक्	२१
१६७ तूनो णअल्	२२
१६७ छस्य युष्मदादेडारः	२३
१६७ जणिजणुननइनावइनाह इवार्थे	२४
१६८ तणेणतेसितेसितेहिंकेहिं तादर्थ्ये	२५
१६९ स्वार्थे/हुः पुनर्विनाध्रुवमः	२६
१६९ डेंडाववइयमः	२७
१६९ परमेकशसोडंडि	२८
१७० अडडडुल्लाः स्वार्थिककल्लुक् च	२९
१७० तद्योगजाश्च	३०
१७१ डीतः स्त्रियाम्	३१
१७१ अदन्तात् डा	३२
१७१ इदतोऽति	३३
१७१ इदानीमेव्वहि	३४
१७१ एव जि	३५
१७२ एव मेम	३६
१७२ नहि नाहि	३७
१७२ प्रत्युत पच्छलिउ	३८
१७२ एवमेव एमइ	३९
१७३ समं समाणु	४०
१७३ किल किर	४१
१७३ पग्गिमप्राइमप्राउप्राइव प्रायसः	४२
१७४ दिवा दिवे	४३
१७४ सह सहं	४४
१७४ मा मं	४५
१७५ कुतः कउकहुतिहु	४६
१७५ अथवामनागहवइमणाउं	४७
१७५ इतसेत्तहे	४८
१७५ पश्चात्पच्छइ	४९
१७६ ततस्तदा तो	५०
१७६ त्वनुसाहावन्यथासर्वो	५१
१७६ किं काइंकवणौ	५२
१७६ उन्नविच्छवुत्ता विषण्णवत्तमोक्ताः	५३
१७७ अत् खुः परस्परस्य	५४
१७७ अन्यादशस्याण्णाइसाचराइसौ	५५
१७७ बहिल्लगाः शीघ्रादीनाम्	५६

पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः	पृष्ठे सूत्राणि	सूत्राङ्काः
१८१ हुहुरुधिगगाः शब्दचेष्टानुकृत्योः ५७	५८	१९२ जशशसोरेइ	३४
१८२ अनधेका वइमादयः		१९२ ओइ अदसः	३५
तुरीयः पादः ।		१९३ इदम आअः	३६
१८२ दिहौ सुपि	१	१९३ सौ युष्मदस्तुहुं	३७
१८३ स्वम्यत उत्	२	१९३ तुम्हेतुम्हइ जशशसोः	३८
१८३ आत् सौ पुंसि तु	३	१९३ भिसा तुम्हेहिं	३९
१८४ ए भिसि	४	१९४ डयम्या एइतइं	४०
१८४ टि	५	१९४ तुज्जतुधतउ डसिडसा	४१
१८४ डिनेच्च	६	१९५ सुपा तुहासु	४२
१८५ डसेहहु	७	१९५ तुम्हहमाम्भ्यस्म्याम्	४३
१८५ भ्यसो हुं	८	१९५ अस्मदोऽम्हहं	४४
१८५ सुस्सुहो डसः	९	१९५ सौ हउं	४५
१८५ आमो हं	१०	१९५ मइं डयम्या	४६
१८६ टो णानुस्वारौ	११	१९६ डस्डसिना महमज्झु	४७
१८६ एं चेदुतः	१२	१९६ अम्हइं अम्हे जशशसोः	४८
१८६ हिहे डिडस्योः	१३	१९६ भिसाम्हेहिं	४९
१८७ हुं भ्यसः	१४	१९६ सुपाम्हासु	५०
१८७ आमो हं च	१५	१९६ लटो हिं वा अङ्गयोः	५१
१८७ डमो लुक्	१६	१९७ हि थास्सिपाः	५२
१८७ सुससोः	१७	१९७ हु थध्वमोः	५३
१८८ हो जसामन्त्र्ये	१८	१९८ उ मिबिटाः	५४
१८८ हिं भिस्सुपोः	१९	१९८ उं मस्महिडोः	५५
१८८ स्त्रियां डेः	२०	१९८ इदुदेत्स्वहेः	५६
१८९ डस्डस्योहं	२१	१९९ स्यस्य सो लृटि	५७
१८९ हुमाम्भ्यसोः	२२	१९९ पर्याप्तौ भुवो बहुच्छः	५८
१८९ उदोतौ जशशसः	२३	२०० ब्रजेर्वज्जः	५९
१९० इं नपि	२४	२०० ब्रूजो भुवः	६०
१९० कान्तस्यात् उं स्वमोः	२५	२०० क्रियेः कीसु	६१
१९० सङ्गात् डि हिं	२६	२२० परसगण्हौ दृशिग्रहोः	६२
१९१ डसिहं	२७	२०० तक्षाद्याङ्गोलादीन्	६३
१९१ तु किमो डिह	२८	२०१ होः स्तोरोच्चारलाघवम्	६४
१९१ डसः सुश्रु यत्तत्किम्भ्यः	२९	२०२ बिन्दोरन्ते	६५
१९१ स्त्रियां डेहे	३०	२०२ हल्स्थैडः	६६
१९२ यत्तद् द्वुंस्त्वं स्वमोः	३१	२०२ लिङ्गमतन्त्रम्	६७
१९२ इदम इमु नपुंसके	३२	२०३ शौरसेनीवत्	६८
१९२ एतदेहएहोएहु स्त्रीनृनपि	३३	२०३ तद्व्यत्ययश्च	६९
		२०३ शेषं संस्कृतवत्	७०
		२०४ झाडगास्तु देश्याः सिद्धाः	७१

॥ श्रीः ॥

श्रीत्रिविक्रमदेवनिर्मिता

ससूत्रा

प्राकृतव्याकरणवृत्तिः ।

श्रीवीरप्राच्याचलसमुदितमखिलप्रकाशकं वन्दे ।
दिव्यध्वनिपटुदीधितिमहमक्षरपद्धतिप्राप्त्यै ॥ १ ॥
श्रुतभर्तुरर्हन्नन्दित्रैविद्यमुनेः पदाम्बुजभ्रमरः ।
श्रीबाणसुकुलकमलद्युमणोरादित्यवर्मणः पौत्रः ॥ २ ॥
श्रीमल्लिनाथपुत्रो लक्ष्मीगर्भामृताम्बुधिसुधांशुः ।
भामस्य वृत्तविद्याधाम्नो भ्राता त्रिविक्रमः सुकविः ॥ ३ ॥
श्रीवीरसेनजिनसेनार्यादिवचःपयोधिपूरात् कतिचित् ।
प्राकृतपदरत्नानि प्रकृतिकृती सुकृतिभूषणाय चिनोति ॥ ४ ॥
अनल्पार्थः सुखोच्चारः शब्दसाहित्यजीवितम् ।
स च प्राकृतमेवेति मतं सूत्रानुवर्तिनाम् ॥ ५ ॥
प्राकृतं तत्समं देश्यं तद्भवं चेत्यदस्त्रिधा ।
तत्समं संस्कृतसमं नेयं संस्कृतलक्षणा ॥ ६ ॥
देश्यमार्थं च रुढत्वात् स्वतन्त्रत्वाच्च भूयसा ।
लक्ष्म नापेक्ष्यते तस्य सम्प्रदायो हि बोधकः ॥ ७ ॥
प्रकृतेः संस्कृतात्साध्यमानात् सिद्धाच्च यद्भवेत् ।
प्राकृतस्यास्य लक्ष्यानुरोधि लक्ष्म प्रचक्ष्महे ॥ ८ ॥
प्राकृतपदार्थसार्थप्राप्त्यै निजसूत्रमार्गमनुजिगमिषताम् ।
वृत्तिर्यथार्थसिद्धयै त्रिविक्रमेणाऽऽगमक्रमात् क्रियते ॥ ९ ॥
तद्भवतत्समदेश्यप्राकृतरूपाणि पश्यतां विदुषाम् ।
दर्पणतयैवमवनौ वृत्तिस्त्रैविक्रमी जयति ॥ १० ॥

प्राकृतरूपाणि यथा प्राच्यैराहेमचन्द्रास्यात् ।

विवृतानि तथा तानि प्रतिबिम्बन्तीह सर्वाणि ॥ ११ ॥

सिद्धिलोकाच्च ॥ १ ॥

सिद्धिरिह प्राकृतसम्बन्धिनी परिगृह्यते । सा च लोकाद्भवति । यस्मात्—
ऋलृवर्णाभ्यामैकारौकाराभ्यामसम्पृक्तङ्काराभ्यां शषाभ्यां द्विवचनादिना
रहितः शब्दोच्चारो लोकव्यवहारादेवोपलभ्यते; देश्याश्च शब्दाः, तस्मात् सिद्धि-
लोकादिति वेदितव्यम् । चकाराद्वक्ष्यमाणलक्षणादनैकान्ताच्च ॥

अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत् ॥ २ ॥

यदिह स्वरादिसंज्ञात्वेन सन्धिप्रभृतिकार्यत्वेनाऽनुक्तं तत्सर्वमन्यशब्दानु-
शासनवत् कौमारजैनेन्द्रपाणिनीयप्रभृतिषु व्याकरणेषु यथोक्तं तत्तथैवेति
वेदितव्यम् ॥

संज्ञा प्रत्याहारमयी वा ॥ ३ ॥

इह प्राकृतव्याकरणे संज्ञा प्रत्याहारस्वरूपा व्यहियते । वाग्रहणाद्वक्ष्य-
माणाच्च । पुनः प्रत्याहारग्रहणं भूयो व्यवहारदर्शनार्थम् । यथा-स्वरोऽच्, ए ओ
एङ्, ऐ औ ऐच्, व्यञ्जनं हल्, स्वादिः सुप्, त्यादिस्तिङ्-इत्यादि ॥

सुप्स्वादिरन्त्यहला ॥ ४ ॥

सुप्सु स्वादिषु विभक्तिषु आदिर्वर्णो वचनं वाऽन्त्यहला अन्त्यव्यञ्जनेन
सह संज्ञा भवति । यथा—सु औ जस्-सुस्, अम् औट् शस्-अस्, टा
भ्यां भिस्-टास्, डे भ्यां भ्यस्-डेस्, डसि भ्यां भ्यस्-डसिस्, डस्
ओम् आम्, -डाम् डि ओस् सुप्-डिप् । पञ्चम्या डस् इति, डसिस् इति
डसः षष्ठ्येकवचनस्याऽसन्देहार्थम् ॥

हो ह्रस्वः ॥ ५ ॥

एकमात्रो यो वर्णो ह्रस्व इति प्रसिद्धस्तस्य ह इति संज्ञा ॥

दिर्दीर्घः ॥ ६ ॥

यो द्विमात्रो वर्णो दीर्घ इति रूढस्तस्य दिः इति संज्ञा ॥

शषसाः शुः ॥ ७ ॥

शषस-इत्येते वर्णाः शुसंज्ञका भवन्ति ॥

सः समासः ॥ ८ ॥

समासः ससंज्ञको भवति ॥

आदिः खुः ॥ ९ ॥

आदिवर्णः खुसंज्ञको भवति ॥

गो गणपरः ॥ १० ॥

आदिरिति वर्तते । गणप्रधानो य आदिशब्दः स गसंज्ञको भवति । यथा गुणादिरित्यादौ गुणग इत्यादि ॥

द्वितीयः फुः ॥ ११ ॥

शब्दस्य द्वितीयो वर्णः फुसंज्ञको भवति ॥

संयुक्तः स्तुः ॥ १२ ॥

व्यञ्जनेन युक्तं संयुक्तं, तस्य स्तु इति संज्ञा ॥

तु विकल्पे ॥ १३ ॥

विकल्पे विभाषायां तुशब्दः प्रयुज्यते वाशब्दवत् ॥

प्रायो लिति न विकल्पः ॥ १४ ॥

यः कार्यार्थः सूत्रेऽनुबध्यते न तु दृश्यते सोऽनुबन्ध इति व्याकरणान्तरे लक्षणम् । लकार इत् यस्यासौ लित् । लिति कार्ये विकल्पः प्रायो न भवति ॥

शिति दीर्घः ॥ १५ ॥

शानुबन्धे कार्ये सति पूर्वस्य स्वरस्य दीर्घो भवति । यथा—‘शि श्लुङ् न-पुनरिति’, अत्र नपुनःशब्दे अन्त्यव्यञ्जनस्य शानुबन्धेकारलोपयोः पूर्वस्याऽचो दीर्घः । णउणाइ, णउणा, पक्षे णउण ॥

सानुनासिकोच्चारं डित् ॥ १६ ॥

ङकारानुबन्धं यत्कार्यं तत्सानुनासिकोच्चारं भवति । यथा—कामुकयमुना-चामुण्डाऽतिमुक्तके मो ङ् लुक् । काउंओ, जउंणा । अत्र मकारस्य डानुबन्धे लापे शेषस्य स्वरस्य सानुनासिक उच्चारः ॥

बहुलम् ॥ १७ ॥

अधिकारोऽयम् । आ शास्त्रपरिसमाप्तेर्यत्प्राकृतलक्षणमुच्यते तद्वहुलं भव-
तीति वेदितव्यम् । ततश्च कचित्प्रवृत्तिः कचिदप्रवृत्तिः कचिद्विभाषा कचिदन्य-
देव भवति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥

दिहौ मिथः से ॥ १८ ॥

से समासे दिहौ दीर्घह्रस्वौ मिथः अन्योन्यं बहुलं भवतः । तत्र ह्रस्वस्य
दीर्घः—अन्तर्वेदिः अन्तावेई अन्तवेई । सप्तविंशतिः सत्तावीसा सत्तवीसा ।
वारिमती वारीमई वारिमई । पतिगृहं पईहरं पइहरं । युवतिजनः जुवईजणो
जुवइजणो । वेणुवनं वेणूवणं वेणुवणं । दीर्घस्य ह्रस्वः—णिअंबसिलखल्लिअ-
वीइमालस्स नितम्बशिलास्खलितवीचिमालस्य । यमुनातटं जउणअडं
जउणअडं । नदीस्रोतः णइसोत्तं णईसोत्तं । गौरीगृहं गौरिघरं गौरीघरं ।
बधूमुखं बहुमुहं बहूमुहं ।

सन्धिस्त्वपदे ॥ १९ ॥

संस्कृतोक्तः सन्धिः सर्वः प्राकृते भवति, पदे न भवति । तुशब्दो विक-
ल्पार्थः । व्यासर्षिः वासेसी वास इसी । विषमातपः विसमाअवो विसम्मा-
आअवो । कवीश्वरः कईसरो कइ इसरो । स्वादूदकं साऊअअं साउ उअअं ।
अपद इति किम् ; मुद्धाए वच्छाइ मुग्धा वत्साः । महइ पूजयतीत्यर्थः । बहुला-
धिरात् कचिदेकपदे च । करिष्यति काही काहिइ । द्वितीयः बीओ बिइओ ॥

न यण् ॥ २० ॥

‘इको यणचि’ इति यः संस्कृते यणादेशः स प्राकृते न भवति । इवर्णस्य
यत्वमुवर्णस्य वत्वं च न भवति । यणिति यवरत्नानां परिग्रहेऽपि प्राकृते ऋवर्ण-
लृवर्णयोः प्रयोगाभावाद्यत्ववत्वयोरेवाऽयं निषेधः । नखप्रभावत्यरुणः णहप्पहा-
बलिअरुणो । सन्ध्यावध्ववगूढः संभाबहुअवऊठो । यणिति किम् ? गूढो
रतामरसाणुसारिणी ॥

एडः ॥ २१ ॥

नेत्यनुवर्तते । एडित्येदोतौ । एदोतोः संस्कृतोक्तः सन्धिः प्राकृते तु न
भवति । देवीए आसणं, देवो अहिणंदणो, अहो अन्नरिअं-अहो आश्चर्यम्,
इत्यादयः संस्कृतवदेव ॥

शेषेऽच्यचः ॥ २२ ॥

युक्तस्य हलो लोपे योऽच् शिष्यते स शेषः, तस्मिन्नचि परे अचः सन्धिर्न भवति । गगन एव गन्धकुटीं कुर्वन्ति गगणं विव्रं गन्धउडिं कुणन्ति । फणामणिप्रदीपिका फणामणिर्पईवा । ज्यांस्नापूरितकोशः जोहृऊरिदकोसो । बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्पः । कुम्भकारः कुम्भआरो कुम्भारो । सुपुरुषः सुउरिसा सूरिसो । कचित्सन्धिरेव । शातवाहनः सालाहणो । व्यालवाहणो चक्रवाओ इत्येतौ प्रायोग्रहगच्च वस्य लोपाभावे भवतः । लोपे तु सन्धिरेव ॥

तिङ् ॥ २३ ॥

अच इत्येतदनुवर्तते, अचीति च । तिङिति तिवादिविभक्तिः । तिङ्-सम्बन्धिनोऽचः अचि परे सन्धिर्न भवति । भवतोह होइ इह । पिबतूदकं पिबउ उअअं ॥

लोपः ॥ २४ ॥

अचः अचि परे बहुलं लोपो भवति । त्रिदशेशः तिअसीसो । निश्वासो-च्छ्वासौ णीसासूसासौ ॥

अन्त्यहलोऽश्रदुदी ॥ २५ ॥

लोप इत्यनुवर्तते । शब्देष्वान्त्यहलः अन्त्यव्यञ्जनस्य लोपो भवति, अश्रदुदी श्रदित्यव्ययम्, उदित्युपसर्गं वर्जयित्वा । यावत् जाव । यशस् जसो । तमस् तमो । जन्मन् जम्मो । अश्रदुदीति किम् ? श्रद्धा सद्धा । श्रद्धधाति सदहइ । श्रद्धधानं सदहणं । उद्गतम् उगगअं । उन्नतम् उण्णअं । समासे तु वाक्यविभक्त्य-पेक्षया अन्त्यत्वमनन्त्यत्वं च, तेनोभयमपि भवति । सद्भिन्नुः सन्भिख्खू सभिख्खू । सज्जनः सज्जणो सजणो । एतद्गुणाः एअग्गुणा एअगुणा ॥

निर्दुरि वा ॥ २६ ॥

निस् दुस् इत्येतयोरुपसर्गयोरन्त्यहलो वा लोपो भवति । णिस्सहं णि सहं । णिघोसो णिग्घोसो । दूसहो दुस्सहो । दुहिओ दुक्खिओ । दूहवो दुब्भवो दुर्भगः ॥

अन्तरि च नाचि ॥ २७ ॥

अन्तर्शब्दे चकारान्तिर्दुरोश्च अन्त्यहलोऽचि परे लोपो न भवति । अंत-
रंगो, गिरवसेसं, दुरुत्तरं, दुरवगाहं । कचित् अंता उवरीति च दृश्यते ॥

शि श्लुङ् नपुनरि तु ॥ २८ ॥

नपुनर्शब्दे अन्त्यव्यञ्जनस्य शानुबन्ध इकारो लुक् च वा भवति ।
शित्त्वात्पूर्वस्य दीर्घः । णउणाइ णउणा णउण । पुनर्शब्देऽपि पुणाइ इति
दृश्यते ॥

अविद्युति स्त्रियामाल् ॥ २९ ॥

स्त्रीलिङ्गे वर्तमानस्याऽन्त्यहल आत्वं भवति । लानुबन्धान्नित्यं विद्यु-
च्छब्दं वर्जयित्वा । लोपापवादः । सरित् सरिआ । प्रतिपत् पडिवआ ।
सम्पत् संपआ । बहुलाधिकारादीषत्स्पृष्टयश्रुतिरपि । अविद्युतीति किम् ?
विज्जू विज्जुओ ॥

रो रा ॥ ३० ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य रेफस्य रा भवति । गिरा, धुरा, पुरा ॥

ह क्षुत्ककुभि ॥ ३१ ॥

क्षुत्ककुबित्येतयोरन्त्यहलो हकारो भवति । छहा । कउहा ॥

धनुषि वा ॥ ३२ ॥

अन्त्यहल इत्यनुवर्तते । धनुःशब्दे अन्त्यहलो हो वा भवति । धणुहा धणू ॥

स शाशिषि ॥ ३३ ॥

वेत्यनुवर्तते । आशिस्रशब्दे शकारस्य सकारो वा भवति । शित्त्वात्पूर्वस्य
दीर्घः । आसीसा आसी ॥

स आयुरप्सरसोः ॥ ३४ ॥

अनयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सकारो वा भवति । दीहाउसो दीहाऊ । अच-
रसा अचरा ॥

दिक्प्रावृषी ॥ ३५ ॥

दिक्प्रावृडित्येतयोरन्त्यहलः सो भवति । योगविभागान्नित्यम् । दिसा,
पाउसा ॥

शरदामत् ॥ ३६ ॥

शरत्प्रकाराणामन्त्यहलः अत्वं भवति । शरत् सरओ । भिषक् विसओ ॥

तु सक्खिणभवंतजम्मणमहंता ॥ ३७ ॥

साङ्ग्यादयः शब्दा विहितान्त्यव्यञ्जनादेशा वा निपात्यन्ते । सक्खिणो सक्खी । भवंतो भवं । जम्मणं जम्मो । महंतो महं ॥

यत्तत्सम्यग्विष्वक्पृथको मल् ॥ ३८ ॥

यदादीनामव्ययानामन्त्यस्य मकारो भवति । लिट्त्वान्नित्यम् । जं, तं, सम्मं, वीसुं, पिहं ॥

मोऽचि वा ॥ ३९ ॥

म इति वर्तते । अन्यमकारस्याऽचि परे मकारो वा भवति । उसहमजअं वंदे उसहं अजअं वंदे वृषभमजयं वन्दे ॥

बिन्दुल् ॥ ४० ॥

शब्दानामन्त्यमकारस्य बिन्दुर्भवति । लिट्त्वान्नित्यम् । फलं, सव्वं, गरं, वहुं ॥

हलि डञ्जणनाम् ॥ ४१ ॥

म इति निवृत्तम् । डञ्जणन-इत्येतेषां हलि व्यञ्जने परे बिन्दुर्भवति । ड-पङ्क्तिः पंती । पराङ्मुखः परंमुहो । ज-कञ्चुकः कंचुओ । लाब्धनं लंछणं । ण-षण्मुखः छंसुओ । उत्कण्ठा उक्कंठा । न-सन्धा संभा । विन्ध्यः विंभो ॥

स्वरेभ्यो वक्रादौ ॥ ४२ ॥

वक्रादिषु प्रथमादिभ्यः स्वरेभ्यो यथादर्शनं बिन्दुर्भवति । वंकं वक्रम् । कुंमलं कुड्मलम् । बुंधणं बुध्नम् । पुंजं पुच्छम् । गुंजं गुच्छम् । कंकोडो काकोटः । दंसणं दर्शनम् । एषु प्रथमात् । मणंसिणी मनस्विनी । मणंसिला मनःशिला । वअंसो वयस्यः । पंसत्थं पार्श्वस्थम् । पडिसिआ प्रतिश्रत् । एषु द्वितीयात् । उपरिं उपरि । अणिउंतअं अतिमुक्तम् । अनयोस्तृतीयात् ।

पुच्छाश्रबुध्नदर्शनकुड्मलपार्श्वस्थगुच्छकाकोटाः ।

पशुश्मश्रुवयस्यप्रतिश्रदतिमुक्तगृष्टिमार्जाराः ॥

स्पर्शनमनःशिलोपरिमनस्त्रिवृश्चिकमनस्त्रिनीज्यश्राः ।

मूर्धेति च.....पूतौ तु देवनागोऽपि ॥

यथा-देवणाअसुवंतं देवनागसुवक्त्रमिति । कचित्-गट्ठी , मज्जारो,
मणसिला-इति च दृश्यते ॥

त्वासुपोस्तु सुणात् ॥ ४३ ॥

त्वाप्रत्ययस्य सुपश्च सम्बन्धिनः सुकाराणकाराच्च परो वा बिन्दुर्भवति ।
वच्छेसुं वच्छेसु । अंहोसुं अंहोसु । तुंहोसुं तुंहोसु । त्वाप्रत्ययस्य णकारात्-काउणा
काउआणं काउआण । वच्छेणं वच्छेण । वच्छाणं वच्छाण । ममाणं ममाण ।
तुंहाणं तुंहाण । अंहाणं अंहाण । सुणादिति किम् ? करिअ । अग्गिणो ॥

लुङ् मांसादौ ॥ ४४ ॥

वेति वर्तते । बिन्दुरित्यधिकृतस्य बिन्दोरिति षष्ठ्यन्तपरिणामः । बिन्दो-
मांसादिषु लुङ्वा भवति । मासं मंसं । मासलं मंसलं । पासू पंसू । कासं कंसं ।
कह कहं । इआणि इआणि । दाणि दाणि । कि करेमि । किं करेमि । समुहं
समुहं । नूण नूणं । एव एव ।

मांसादिस्तु तदानीं कथमेवं किं करोमि नूनमिदानीम् ।

कासमांसलसंमुखपांसुलपांसव(?) इतीरितो हि गणः ॥

संस्कृतसंस्कारे ॥ ४५ ॥

लुगिति वर्तते । संस्कृतसंस्कारयोर्बिन्दोर्लुङ् भवति । सक्कअं, सक्कारो ॥

डेत् किंशुके ॥ ४६ ॥

किंशुके बिन्दोः डानुबन्ध एकारो भवति । केसुओ किंसुओ ॥

वर्गेऽन्त्यः ॥ ४७ ॥

त्वित्यनुवर्तते । बिन्दोर्वर्गे परे सति तस्यैव वर्गस्यान्त्यो भवति । पङ्को
पङ्को । अङ्गणं अंगणं । लङ्छणं लंछणं । सङ्गमा संग्मा । कण्टओ कंटओ ।
मण्डणं मंडणं । अन्तरं अंतरं । पन्थो पन्थो । छन्दो छंदो । बन्धू बंधू ।
कम्पइ कंपइ । आरम्भो आरंभो । वर्ग इति किम् ? संसओ । नित्यमिच्छ-
न्त्यन्ये ॥

विंशतिषु त्या श्लोपल् ॥ ४८ ॥

विंशतिप्रकारेषु ति इत्यनेन सह बिन्दोर्लोपो भवति । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः । लिट्त्वान्नित्यम् । वीसा विंशतिः । तीसा त्रिंशत् । तेवीसा त्रयो-
विंशतिः । तेतीसा त्रयस्त्रिंशत् । दाढा दंष्ट्रा । सीहो सिंहः । सिग्घो इति च
दृश्यते ॥

नाम्नि सिंहदन्तः ॥ ४९ ॥

सिंहदन्तो । नाम्नि इति किम् ? सीहरवो सिग्घरवो ॥

सनमदामशिरोनभो नरि ॥ ५० ॥

सनं सान्तं नान्तं च शब्दरूपं नरि पुंलिङ्गे प्रयोक्तव्यम्, अदामशिरो-
नभः दामन् शिरस् नभस् इत्येतान् वर्जयित्वा । सान्तः—जसो, तमो, सदो,
मणो, उरो, तेओ, पयो । नान्तः—जम्मो जन्म । कम्मो कर्म । वम्मो वर्म ।
अदामशिरोनभ इति किम् ? दामं । सिरं । णहं । अन्यच्च—सदस् सअं,
सुमनस् सुमणं, सम्मं शर्म इति च दृश्यते बहुलाधिकारात् ॥

शरत्प्रावृट् ॥ ५१ ॥

शरत्प्रावृषौ पुंसि प्रयोज्यौ । सरओ । पाउसो ॥

अक्षयर्थकुलाद्या वा ॥ ५२ ॥

नरीति वर्तते । अक्षिपर्यायाः कुलादयश्च शब्दाः पुंलिङ्गे वा प्रयोज्याः ।
अक्षयर्थाः—एस अच्छी । एच्छावित्रा तेणाह्माणमच्छी नर्तिते तेनाऽस्माक-
नक्षिणी । अञ्जल्यादिपाठात् स्त्रीलिङ्गेऽपि—एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइ ।
अण्णा णअणाइ । लोअणा लोअणाइ । कुलादिः—कुलो कुलं । वअणो वअणं ।
माहप्पो माहप्पं । दुखो दुखं । हाअणा हाअणाइ । विज्जुला विज्जुलाइ । छंदो
छंदं । कुलादिः—

कुलगो विद्युच्छन्दोभाजनमाहात्म्यदुःखवचनानि ।

शेत्ता शेत्ताइ इत्यादि संस्कृतवद्देव ॥

क्लीबे गुणगाः ॥ ५३ ॥

वेत्यनुवर्तते । गुणादयः शब्दा नपुंसके वा प्रयोज्याः । गुणाइ गुणा । देवाइ देवा । मण्डलगं मण्डलगो । खग्गं खग्गो । बिन्दूइ बिन्दुणो । कर-
रुहं कररुहो । रुक्खाइ रुक्खा ।

गुणदेवमण्डलाग्राः खड्गो बिन्दुश्च कररुहो वृत्तः ॥

स्त्रियामिमाऽञ्जलिगाः ॥ ५४ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रीलिङ्गे वा प्रयोज्याः । एसा गरिमा
एस गरिमो । एसा महिमा एस महिमो । एसा णिल्लच्छिमा एस णिल्लच्छिमो ।
एसा युंगिमा एस युंगिमो । अञ्जल्यादिः—एसा अञ्जली एस अंजली ।
बलीए बलीणो । णिहीए णिहीणो । रस्सीए रस्सीणो । पण्हा पण्हो । अच्छीए
अच्छीणो । गंढीए गंढीणो(१) । कुच्छीए कुच्छीणो । चोरिआ चोरिअं । विहीए
विहीणो । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठम्—इत्वे कृते, स्त्रियामेवेत्येके । अञ्जल्यादिः—

कुक्षिबलनिधिरश्मिप्रशनाक्षिग्रन्थिचौर्यविधिपृष्ठाः ।

इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्व्यादेरिमनिचश्च सङ्ग्रहः ।
त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेच्छन्त्येके ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

निष्प्रती ओपरी माल्यस्थोर्वा ॥ १ ॥

निर् प्रति इत्येतावुपसर्गौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे ओ परि
इत्येवं यथासंख्यं वा भवतः । ओमल्लं णिमल्लं निर्माल्यम् । परिट्ठा पइट्ठा
प्रतिष्ठा । परिट्ठिअं पइट्ठिअं प्रतिष्ठितम् ॥

आदेः ॥ २ ॥

आदेरित्यधिकारोऽयम् । ‘अस्तोरखोर च’ इति सूत्रात् पृथग्विशेषणं वेदि-
तव्यम् ॥

लुगव्ययत्यदाद्यात्तदचः ॥ ३ ॥

अव्ययात्त्यदादेश्च परस्य तयोरेवाऽव्ययत्यदाद्योरचो लुग्भवति । अंहो
एत्थ अंहोत्थ वयमत्र । जइ इमा जइमा यदीमाः । जइ अहं जइहं यद्यहम् ॥

(१) गन्धीए गन्धिणो—इति ख० पु० पाठः ।

वाऽलाब्बरण्ये ॥ ४ ॥

गित्यनुवर्तते । अलाबू अरण्य इत्येतयोरादेर्लुग्वा भवति । लाऊ । ररणं अरण्यं ॥

अपेः पदात् ॥ ५ ॥

ते वर्तते । पदात्परस्याऽपीत्युपसर्गस्यादेर्लुग्वा भवति । किंपि किमपि । अपि । केणवि केणावि । कहंपि कहमपि । पदादिति किम् ? अवि णाम ॥

इतेः ॥ ६ ॥

दिति वर्तते । पदात्परस्य इतिशब्दस्यादेर्लुग् भवति । योगविभागा-
। किमिति किंति । यदिति जंति । तदिति तंति । युक्तमिति जुत्तंति ।
व । इअ विंभुगुहाणिलआए इति विन्ध्यगुहानिलयायाः ॥

तोऽचः ॥ ७ ॥

परस्य इतिशब्दस्यादेरिकारस्य तकारो भवति । तहत्ति तथेति ।
टिति । पिअत्ति प्रिय इति । अच इति किम् ? किंति ॥

शोर्लुप्तयवरशोर्दिः ॥ ८ ॥

शषसानां लुप्तयवरशषसानामादेः परस्य दिर्दीर्घो भवति । संयोगे
वेन वर्तमानानां लोपे सति येऽवशिष्टाः शषसास्तेषामादेरचो दीर्घो
र्दिः । शस्य यलोपे—कश्यपः कासवो । आवश्यकम् आवासत्रं । पश्यति
वस्य लोपे—अश्वः आसो । विश्वासः वीसासो । विश्वसिति वीस-
पे—विश्रामः वीसामो । विश्राम्यति वीसामइ । मिश्रं मीसं । संस्पर्शः

शल्लोपे—दुःशासनः दूसासणो । मनःशिला मणासिला । षस्य
यः सीसो । पुष्यः पूसो । मनुष्यः मणूसो । वलोपे—विष्वाणः
विष्वक् वीसं । रलोपे—कर्षकः कासओ । वर्षा वासा ।
। वलोपे—निषिक्तः णीसित्तो । सस्य यलोपे—सस्यं सासं ।

कासइ । वलोपे—विकस्वरः विआसरो । निस्वः णीसो ।
त्रः ऊसो । विसम्भः वीसंभो । सलोपे—निस्सहः णीसहो ।
रात् वलोपे कचिदन्यस्याऽच आदेर्दीर्घः । जिह्वा जीहा । दीर्घान्नेति

प्रतिषेधाच्छेषादेशस्याहोः चो खोरिति सूत्रोक्तं द्वित्वं न भवति ॥

हे दक्षिणेऽस्य ॥ ९ ॥

दिरित्यनुवर्तते । दक्षिणशब्दे अस्य अवर्णस्य दीर्घो भवति हे क्षस्य हकारे सति । दाहिणो । हे इति किम् ? दक्षिणो ॥

तु समृद्ध्यादौ ॥ १० ॥

अस्येत्यनुवर्तते । समृद्ध्यादिषु आदेरवर्णस्य दीर्घो भवति तु । सामिद्धी समिद्धी समृद्धिः । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी प्रतिसिद्धिः । सारिच्छो सरिच्छो सदृक्षः । माणंसिनी मणंसिनी मनस्विनी । पासुत्तो पसुत्तो प्रसुप्तः । पाडिप्पद्धी पडिप्पद्धी प्रतिस्पद्धी । पाडिवत्त्रा पडिवत्त्रा प्रतिपत् । पावासू पवासू प्रवासी । आभिआई अभिआई अभिजातिः । पाअडं पअडं प्रकटम् । पाअअं पअअं प्रकृतम् । पासिद्धी पसिद्धी प्रसिद्धिः । पारकेरं परकेरं परकीयम् । चाउरंतं चउरंतं चतुरन्तम् । आपंसो अपंसो अस्पर्शः । पावअणं पवअणं प्रवचनम् । पारोहो परोहो प्ररोहः । इत्यादि ।

प्रसिद्धिसदृक्षमनस्विनीप्रसुप्तप्रवासिचतुरन्ताः ।

अभिजात्यस्पर्शप्रवचनप्ररोहपरकीयाः ॥

प्रतिपत्प्रकटप्रकृताः सह प्रतिस्पद्धिना समृद्ध्यादिः ॥

स्वप्नादाविल् ॥ ११ ॥

स्वप्नादिषु शब्देष्ववादेरवर्णस्य इत्वं भवति । लिट्त्वान्नित्यम् । सिविणो सिमिणो स्वप्नः । विअणं व्यजनम् । विलीअं व्यलीकम् । किविणो कृपणः । मिइंगो मृदङ्गः । ईसि ईषत् । वेडिसो वेतसः । दिगणं दत्तम् । उत्तिमो उत्तमः । मिरिअं मरिचम् । बहुलाधिकाराणत्वाभावे इत्वं न भवति । दत्तं ।

वेतसकृपणमृदङ्गोत्तमदत्तेष्वद्वयलीकमरिचाश्च ।

व्यञ्जनमिति स्वप्नादिर्भाषाविद्भिः समाख्यातः ॥

पकाङ्गारललाटे तु ॥ १२ ॥

पक्क अङ्गार ललाट इत्येतेषु आदेरस्य इत्वं भवति तु । पिक्कं पक्कं । इंगारो अङ्गारो । णिडालं णडालं ॥

सप्तपर्णे फोः ॥ १३ ॥

सप्तपर्णे फोः द्वितीयस्य इत्वं भवति तु । छत्तिवरणो छत्तवरणो ॥

मध्यमकतमे च ॥ १४ ॥

चकारः फोरित्यस्यानुवृत्त्यर्थम् । मध्यमकतमयोर्द्वितीयस्याऽच इत्वं भवति ।
पृथग्योगान्नित्यम् । मज्झिमो । कइमो ॥

हरे त्वी ॥ १५ ॥

हरशब्दस्यादेरच इत्वं भवति तु । हीरो हरो ॥

उल् ध्वनिगवयविष्वर्चि वः ॥ १६ ॥

ध्वनिगवयविष्वक्शब्देषु वकारसम्बन्धिनोऽस्य उत्वं लिङ्गवति । धुणी ।
गउआ । वीसुं ॥

ज्ञो णोऽभिज्ञादौ ॥ १७ ॥

उत्त्वमनुवर्तते । अभिज्ञादिषु ज्ञकरादेशस्य णस्य सम्बन्धिनोऽवर्णस्य उत्वं
भवति । अभिणू अभिज्ञः । सन्वरणू सर्वज्ञः । आअमरणू आगमज्ञः । कअरणू
कृतज्ञः । ण इति किम् ? अहिज्ञा अभिज्ञः । अभिज्ञादाविति किम् ?
परणो प्राज्ञः । अहिणो अभिज्ञः । येषां ज्ञादेशणकारसम्बन्धिनः अस्य उत्वं
दृश्यते तेऽभिज्ञादयः ॥

स्तावकसास्त्रे ॥ १८ ॥

स्तावकसास्त्राशब्दयोरादेरस्य उत्वं भवति । थुवओ । सुणहा ॥

चण्डखण्डिते णा वा ॥ १९ ॥

चण्डखण्डितशब्दयोर्णकारेण सहितस्यादेरवर्णस्य उद्भवति । चुडं चण्डं ।
खुडिओ खण्डिओ ॥

प्रथमे पथोः ॥ २० ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोः सम्बन्धिनोऽवर्णस्य युगपत्क्रमेण च उत्वं
भवति । पुडुमं पडुमं पुडमं पडमं ॥

आर्यायां र्यः श्वश्र्वामूल ॥ २१ ॥

श्वश्रूवाचिन्यार्याशब्दे यकारसम्बन्धिनोऽवर्णस्य ऊत्वं लिङ्गवति । अज्जू ।
श्वश्र्वामिति किम् ? अज्जा ।

आसारे तु ॥ २२ ॥

आसारे आदेरवर्णस्य ऊत्वं भवति तु । ऊसारो आसारो ।

तोऽन्तर्येल् ॥ २३ ॥

अन्तर्शब्दे तकारसम्बन्धिनोऽवर्णस्य एत्वं लिङ्गवति । अन्तःपुरम् अन्तेउरं ।
अन्तःसहम् अन्तेसहं । अन्तश्चारी अन्तेचारी । कचित्र भवति । अन्तर्गतम्
अंतर्गतम् । अन्तर्वीसंभणीवेसिआण अन्तर्विश्रम्भनिवेशितानाम् ॥

पारावते तु फोः ॥ २४ ॥

पारावतशब्दे फोर्द्वितीयस्याऽस्य एत्वं तु भवति । पारेवओ पारावओ ॥

उत्करवल्लीद्वारमात्रचि ॥ २५ ॥

उत्करवल्लीद्वारशब्देषु मात्रच्प्रत्यये चाऽऽदेरवर्णस्य एत्वं वा भवति ।
उक्केरो उक्करो । वेल्ली वल्ली । देरं दारं । पक्षे दुआरं । मात्रच्—एत्तिअमेत्तं
एतावन्मात्रम् । बहुलाधिकारान्मात्रशब्देऽपि । भोअणमेत्तं भोजनमात्रम् ॥

शय्यादौ ॥ २६ ॥

शय्यादिष्वादेरवर्णस्य एत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । सेज्जा
शय्या । एत्थ अत्र । गेज्जं ग्राह्यम् । गेएहुअं कन्दुकम् । इत्यादि ॥

वाऽऽर्द्र उदोत्त ॥ २७ ॥

आर्द्रशब्दे आदेरवर्णस्य उत्त्वमोत्त्वं च वा भवतः । उल्लं ओल्लं । पक्षे
अल्लं अद्दं । बाहसलिलप्पवहेण ओल्लेइ बाष्पसलिलप्रवाहेणाऽऽर्द्रयति ॥

स्वपि ॥ २८ ॥

उदोदित्यनुवर्तते । स्वपिधातोरादेरवर्णस्य उदोत्तौ भवतः । पृथग्योगान्नित्यम् ।
सुवइ । सोवइ ॥

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ २९ ॥

पङ्क्तिवाचिन्यालीशब्दे आदेरवर्णस्य ओत्वं भवति । ओली । पङ्क्ताविति किम् ? आली सखी ॥

फोः परस्परनमस्कारे ॥ ३० ॥

ओदित्यनुवर्तते । परस्परनमस्कारशब्दयोः फोर्द्वितीयस्याऽस्य ओत्वं भवति । परोप्परं । एमोक्कारो ॥

पद्मे मि ॥ ३१ ॥

पद्मशब्दे आदेरवर्णस्य मकारे परे ओत्वं भवति । पोम्मं । मीति किम् ? पदुमं ।

त्वर्पो ॥ ३२ ॥

अर्पयतौ धातावादेरस्य ओद्भवति तु । ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥

ईल् खल्वाटस्त्यानयोरातः ॥ ३३ ॥

खल्वाटस्त्यानयोरादेरवर्णस्य ईत्वं लिङ्भवति । खल्लीडो । थीणं । संखी-
अमिति स्तयः समक्खा इति खादेशे क्तप्रत्ययान्ते सिद्धम् ॥

इत्तु सदादौ ॥ ३४ ॥

आदित्यनुवर्तते । सदा इत्यादिष्वादेराकारस्य इत्वं भवति तु । सइ सआ सदा । वुप्पिसो कुप्पासो कूर्पासः । णिसिअरो णिसाअरो निशाकर इत्यादि ॥

आचार्ये चो हश्च ॥ ३५ ॥

आचार्ये चकारसम्बन्धिन आतो ह्रस्वो भवति । आअरिओ आइरिओ ॥

श्यामाके मः ॥ ३६ ॥

ह इत्यनुवर्तते । श्यामाके मकारस्याऽऽतो ह्रस्वो भवति । सामओ ॥

न वाऽव्ययोत्खातादौ ॥ ३७ ॥

अव्यये उत्खातादौ चादेरातो ह्रस्वो न वा भवति । अव्यये—जह जहा । तह तहा । अहव अहवा । व वा । ह हा । इत्यादि । उत्खातादिः—उक्खअं उक्खाअं । :

कुमरो कुमारो । खड्गं खाड्गं । बलत्रा बलात्रा बलाका । पत्रत्रं पात्रत्रं प्राकृतम् ।
 चमरो चामरो । कलत्रो कलात्रो कलादः स्वर्णकारः । हलित्रो हालित्रो हालिकः
 कृषीवलः । णरात्रो णारात्रो नाराचः । तलविण्टं तालविण्टं तालवृन्तम् ।
 ठवित्रो ठावित्रो स्थापितः । पट्ठवित्रो पट्ठावित्रो प्रस्थापितः । संठवित्रो
 संठावित्रो संस्थापितः । इत्यादि । केचिद्ब्राह्मणपूर्वाह्नयोरपीच्छन्ति । बंह्यणो
 बांह्यणो । पुब्बरणो पुब्बारणो ।

उत्खाताव्ययमथवा वा हा यथा तथेत्यपि च ।

प्राकृतकुमारचामरसंस्थापिततालवृन्तनाराचाः ॥

प्रस्थापितसंस्थापितकलादखादिरहालिकबलाकाः ।

संयोगे हो न स्याद् ब्राह्मणपूर्वाह्नयोर्दीर्घः ॥

घञि वा ॥ ३८ ॥

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य ह्रस्वो वा भवति । पुन-
 र्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । पवहो पवाहो प्रवाहः । पहरो पहारो प्रहारः ।
 पत्ररो पत्रारो प्रकारः, प्रवारो वा । पत्थत्रो पत्थावो प्रस्तारः । कचिन्न
 भवति । रागः रात्रो । भागः भात्रो ॥

स्वरस्य बिन्दुमि ॥ ३९ ॥

बिन्दौ अमि द्वितीयैकवचने च परे स्वरस्य ह्रस्वो भवति । मांसं मंसं ।
 मांसलं मंसलं । पांसू पंसू । कंसं कांस्यम् । वांशिकः वंसित्रो । काञ्चनं
 कंचणं । लाञ्छनं लंछणं । अमि यथा—गंगं । मालं । नई । बहुं । वच्छं ॥

संयोगे ॥ ४० ॥

संयोगे परे पूर्वस्य स्वरस्य ह्रस्वो भवति । आ—आम्रं अंबं । ताम्रं तंबं ।
 विरहाग्निः विरहग्नी । अमात्यः अमच्छो । काव्यं कव्वं । ई—मुनीन्द्रः
 मुणिन्दो । तीर्थं तित्थं । शीघ्रं सिग्धं । ऊ—चूर्णः चुण्णो । सूत्रं सुतं । पूर्वं
 पुब्बं । ए—नरेन्द्रः णरिन्दो । म्लेच्छः मिलिच्छो । ऐ—दृष्टैकस्तनपट्टं दिट्ठे-
 ककत्थणपट्ठं । ओ—अधरोष्ठम् अहरुट्ठो । नीलोत्पलं णीलुप्पलं । एदोतोः
 कचित्स्वरूपेण ह्रस्वः । एकः एक्को । नेत्रं शेत्तं । ग्राह्यं गेज्झं । स्तोकं थोक्कं ।
 तुण्डं तोण्डं । इत्यादि ॥

त्वेदितः ॥ ४१ ॥

संयोग इति वर्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एत्वं तु भवति । पेण्डं
पिण्डम् । धम्मेल्लं धम्मिल्लम् । सेन्दूरं सिन्दूरम् । वेल्लं विल्लं बिल्वम् ।
वेणू विणू विष्णुः । कचिन्न भवति । चिन्ता ॥

मिरायां लिट् ॥ ४२ ॥

इत इत्यनुवर्तते, एदिति च । मिराशब्दे इत एत्वं लिङ्गवति । मेरा ।
सीमेति यावत् ॥

मूषिकविभीतकहरिद्रापथिपृथिवीप्रतिश्रुत्यत् ॥ ४३ ॥

मूषिकादिष्वादेरिकारस्य अकारो भवति । मूषिकः मूसओ । विभीतकः
वहेडओ । हरिद्रा हलदी । पथि पहो । अकारान्ते सत्यपि पथशब्दे पथिशब्दस्य
रूपान्तरनिवृत्त्यर्थमयं योगः । पृथिवी पुहवी पुढवी । प्रतिश्रुत् पडसुआ प्रतिध्वनिः ॥

रस्तित्तिरौ ॥ ४४ ॥

अदित्यनुवर्तते । तित्तिरिशब्दे रसम्बन्धिन इकारस्य अत्वं भवति ।
तित्तिरौ ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ४५ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे तकारसम्बन्धिन इतः अद्भवति । इअ विअसिअ
कुमुअसरो इति विकसितकुमुदसरः । वाक्यादाविति किम् ? पिओत्ति ॥

वेङ्गुदशिथिलयोः ॥ ४६ ॥

इङ्गुदशिथिलयोरादेरितः अत्वं वा भवति । अंगुअं इंगुअं । सढिलं
सिढिलं । पसढिलं पसिढिलं । णिम्माअं णिम्मअं—इत्येतौ निर्मातृनिर्मिताभ्यां
भविष्यतः ॥

उ युधिष्ठिरे ॥ ४७ ॥

युधिष्ठिरे आदेरित उत्वं वा भवति । जुहुट्ठिलो जुहिट्ठिलो जहुट्ठिलो
जहिट्ठिलो ॥

द्विनीक्षुप्रवासिषु ॥ ४८ ॥

उत्त्वमनुवर्तते । द्विशब्दे नीत्युपसर्गे इक्षुप्रवासिशब्दयोश्च आदेरित उत्त्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । द्विमात्रः दुमत्तो । द्विजातिः दुआई । द्विविधः दुविहो । द्विरेफः दुरेहो । द्विवचनं दुवअणं । द्विधाविधः दुहाविओ । बहुलाधिकारात्कचिद्विकल्पः । दुउणो दिउणो विउणो द्विगुणः । दुईओ विईओ द्वितीयः । कचिन्न भवति । द्विजः दिओ । द्विरदः दिरओ । द्विधागतः दिहागओ । कचिदोत्वमपि । द्विवचनं दोवअणं । नेः--णुमज्जइ निमज्जति । कचिन्न भवति । निपतति णिवडइ । इक्षुः उच्छू इच्छू । प्रवासी पवासू पावासू ॥

तु (१) निर्झरद्विधाकृजोरोन्ना ॥ ४९ ॥

निर्झरशब्दे द्विधाकृज्शब्दे च आदेरितो नकारेण सह ओत्वं तु भवति । ओज्झरो णिज्झरो निर्झरः । दोहाकिज्जइ दुहाकिज्जइ द्विधाक्रियते । दोहाकिअं दुहाकिअं द्विधाकृतम् । कृञिति किम् ? दिहागअं द्विधागतम् ॥

ईतः काश्मीरहरीतक्योर्लालौ ॥ ५० ॥

काश्मीरहरीतकीशब्दयोरीकारस्य आ अ इत्येतौ लितौ यथासंख्यं भवतः । कंहारो । हरडई ॥

गभीरग इत् ॥ ५१ ॥

ईत इत्यनुवर्तते । गभीरादिष्वादेरीकारस्य इत्वं भवति । गहिरो गभीरः । सिरिसो शिरीषः । आणिअं आनीतम् । स्त्रियामीकारोऽपि दृश्यते । आणीन्दा भुअणब्भुएकजणणी आनीता भुवनाद्भुतैकजननी । गहिअं गृहीतम् । विलिअं व्रीलितम् । विइओ द्वितीयः । पडिवअं प्रदीपितम् । तइओ तृतीयः । जिअओ जीवन् । ओसिअंतो अवसीदन् । पसिअ प्रसीद । वम्मिओ वल्मीकः । इत्यादि । तआणिं इति तु तदानींशब्दस्य स्वरस्य 'विन्द्वमी'ति ह्रस्वे सिद्धम् ॥

वा पानीयगे ॥ ५२ ॥

पानीयादिष्वादेरीकारस्य इत्वं वा स्यात् । पाणियं पाणीयं पानीयम् । अलिअं अलीअं अलीकम् । करिसं करीसं करीषम् । उवणिअं उवणीअं उपनीतम् । जिअइ जीअइ जीवतीत्यादि ॥

उल् जीर्णे ॥ ५३ ॥

जीर्णशब्दे ईत उत्वं भवति । लिट्त्वान्नित्यम् । जुणं । कचिन्न-जिणणे भोजनमात्रे ॥

तीर्थे ह्यल् ॥ ५४ ॥

तीर्थे ईत उत्वं भवति हि हकारे सति । तूहं । हीति किम् ? तित्थं ॥

विहीनहीने वा ॥ ५५ ॥

विहीनहीनयोरीत उत्वं तु भवति । विहूणं विहीणं । हूणं हीणं । अनयो-
रिति किम् ? पहीणजरमलणो ॥

एल् पीठनीडकीटशपीयूषविभीतकेटशपीडे ॥ ५६ ॥

पीठादिष्वादेरीत एत्वं लिट्त्वान्नित्यं भवति । पेडं । नेडं । केरिसो । पेऊसं ।
वहेडओ । एरिसो । आमेलो । बहुलाधिकाराच्च पीठनीडयोर्विकल्पः । पीठं । नीडं ॥

त्वदुत उपरिगुरुके ॥ ५७ ॥

उपरिगुरुकयोरादेरुकारस्य अद्भवति तु । अवरि उवरि । गरुओ गुरुओ ।
कप्रत्ययपरिग्रहाद् गुरौ न भवति । गुरू ॥

मुकुलादौ ॥ ५८ ॥

उत इत्यनुवर्तते, अदिति च । मुकुलादिष्वादेरुकारस्य अद्भवति । पृथग्योगा-
न्न विकल्पः । मउलं मुकुलम् । मउडं मुकुटम् । यद्यपि संस्कृते, तथाप्ययं योगो
मुकुटशब्दस्य रूपान्तरनिवृत्त्यर्थः । मउरं मुकुरः । अगरू अगुरुः ।
गलोई गुलूची । गुरुई गुर्वी । जहुट्ठिलो युधिष्ठिरः । सोअमल्लं सौकुमार्यम् ।
इत्यादि । बहुलाधिकारात् कचिदात्वं भवति । विदुतः विदाओ ॥

रो भ्रुकुटीपुरुषयोरित् ॥ ५९ ॥

भ्रुकुटीपुरुषयो रेफसम्बन्धिन उकारस्य इत्वं भवति । भिउडी । पुरिसो ।
पउरिसं पौरुषम् ॥

क्षुत इत् ॥ ६० ॥

क्षुत उत ईत्वं भवति । छीञ्च । पक्षे छुञ्च ॥

दोदोऽनुत्साहोत्सन्न उच्छसि ॥ ६१ ॥

उदित्युपसर्गस्य शकारसकारयोः परयोर्दकारेण सह ऊत्वं भवति, उत्साहो-
त्सन्नशब्दौ वर्जयित्वा । उच्छ्वासः ऊसासो । उच्छ्वसिति उससिइ । उद्रताः शुका
यस्मिन् स उच्छुकः ऊसुओ । उत्सुकः ऊसुओ । उत्सवः ऊसओ । उत्सरति
ऊसरइ । उत्सिक्तः ऊसित्तो । अनुत्साहोत्सन्न इति किम् ? उच्छाहो । उच्छरणो ॥

दुरो रलुकि तु ॥ ६२ ॥

उदित्यनुवर्तते । दुर इत्युपसर्गस्य रलुकि रेफलोपे सति आदेरुत ऊढा
भवति । दूसहो दुसहो । रलुकीति किम् ? दुस्सहो ॥

सुभगमुसले ॥ ६३ ॥

उदित्यनुवर्तते । सुभगमुसलयोरुत ऊढा भवति । सूहओ सुहओ । मूसलं
मुसलं ॥

हश्चौत् कुतूहले ॥ ६४ ॥

कुतूहले आदेरुत ओत्वं भवति हश्च, तत्संनियोगेन ऊतो ह्रस्वश्च । कोउ-
हलं कुऊहलं कुतूहलम् ॥

स्तौ ॥ ६५ ॥

ओदित्यनुवर्तते । स्तौ संयुक्ते परे आदेरुत ओत्वं भवति । तुण्डं तोण्डं ।
पुष्करं पोक्खरं । कुट्टिमं कोट्टिमं । पुस्तकं पोत्थञ्च । मुस्ता ओत्था । मुक्तगरः
मोत्तअरो । पुद्गरः पोग्गलो । कुन्दं कोन्दं । व्युत्क्रान्तं वोक्कतं ॥

सूक्ष्मेऽद्वोतः ॥ ६६ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊत अत्वं वा भवति । सण्हं सुण्हं ॥

अल् दुकूले ॥ ६७ ॥

ऊत इत्यनुवर्तते । दुकूले ऊत अल् इत्यादेशो भवति । लकारो नाऽनु-
बन्धः । दुअल्लं दुऊलं ॥

ईदुद्ब्यूढे ॥ ६८ ॥

उद्व्यूढे उत ईत्वं वा भवति । उव्वीढं । उव्वूढं ॥

उल् कण्डूयतिहनूमद्वातूले ॥ ६९ ॥

कण्डूयतौ धातौ हनूमद्वातूलयोश्च आदेरुत उत्वं लिङ्गवति । कण्डुअइ । हणुमंतो । वाउलो ॥

वा मधूके ॥ ७० ॥

मधूके उत उत्वं वा भवति । महुअं महुअं ॥

इदेन्नूपुरे ॥ ७१ ॥

वेत्यनुवर्तते । नूपुरे उत इदेतौ वा भवतः । णिउरं णेउरं णूउरं ॥

ओल् स्थूणातूणमूल्यतूणीरकूर्परगुडूचीकूष्माण्डी-

ताम्बूलीषु ॥ ७२ ॥

एषु उत ओत्वं लिङ्गवति । थोणा । तोणं । मोल्लं । तोणीरं । कोप्परं । गलोई । कोह्वांडी । तंबोली । बहुलाधिकारात् स्थूणातूणयोर्विकल्पः । थूणा । तूणं ॥

ऋतोऽत् ॥ ७३ ॥

आदेः ऋकारस्याऽत्वं भवति । घृतं घअं । तृणं तणं । कृतं कअं । वृषभः वसहो । मृगः मओ ॥

आद्वा मृदुत्वमृदुककृशासु ॥ ७४ ॥

ऋत इत्यनुवर्तते । मृदुत्वादिष्वादेः ऋकारस्याऽऽत्वं वा भवति । माउत्तं मउत्तं । माउअं मउअं । कासा कसा ॥

इल् कृपगे ॥ ७५ ॥

कृप इत्यादिषु शब्देषु ऋत इत्वं भवति । लिङ्गान्नित्यम् । किवो कृपः । णिवो नृपः । किवा कृपा । किवणो कृपणः । किवाणो कृपाणः । किसो कृशः । किसानू कृशानुः । किई कृतिः । किसरो कृसरः । किच्छं कृच्छम् । किसओ

कृषकः । तिसिञ्चो तृषितः । इसी ऋषिः । धिई भृतिः । विच्छिञ्चो वृश्चिकः ।
 वित्तं वृत्तम् । वित्ती वृत्तिः । पिंही पृथ्वी । किच्छा कृत्या । वुसिणं घुसृणम् ।
 विणा घृणा । इद्धी ऋद्धिः । समिद्धी समृद्धिः । गिंटी गृन्धिः । विद्धकई वृद्ध-
 कपिः । पिहा स्पृहा । विसी वृसी । हिअञ्चं हृदयम् । उक्खिट्ठं उत्कृष्टम् । मिट्ठं
 मृष्टम्, रस एव । अन्यत्र मठं । दिट्ठं दृष्टम् । विहिण्णो वितृष्णः । सइ सकृत् ।
 दिट्ठी दृष्टिः । गिट्ठी गृष्टिः । सिट्ठी सृष्टिः । सिञ्चालो शृगालः । वाहित्तं व्या-
 हतम् । विहिञ्चं वृंहितम् । तिप्पं तृप्तम् । सिट्ठं सृष्टम् । सिंगारो शृङ्गारः । भिङ्गो
 भृङ्गः । मिञ्चो मृगः । भिऊ भृगुः । भिङ्गारो भृङ्गारः । इत्यादि ॥

शृङ्गमृगाङ्कमृत्युधृष्टमसृणेषु वा ॥ ७६ ॥

शृङ्गादिषु ऋत इत्वं वा स्यात् । सिङ्गं संगं । मिञ्चङ्को मञ्चङ्को । मिञ्चू
 मञ्चू । धिट्ठो धट्ठो । मसिणं मसणं ॥

पृष्ठेऽनुत्तरपदे ॥ ७७ ॥

पृष्ठशब्दे अनुत्तरपदे ऋत इत्वं वा भवति । पिट्ठं पट्ठं । अनुत्तरपद इति
 किम् ? महिपट्ठं महीपृष्ठम् ॥

उद् वृषभे वुः ॥ ७८ ॥

वृषभे वृ इत्येतस्य उत्वं वा स्यात् । उसहो वसहो ॥

वृन्दारकनिवृत्तयोः ॥ ७९ ॥

उदित्यनुवर्तते । अनयोः ऋत उद्भवति । वुन्दारञ्चो वन्दारञ्चो । णिउत्तं
 णिअत्तं ॥

ऋतुगे ॥ ८० ॥

ऋत्वादिषु शब्देषु आदेः ऋत उत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । उऊ ऋतुः ।
 उसहो ऋषभः । पाहुडं प्राभृतम् । पहुडि प्रभृति । भुई भृतिः । णिहुअं निभृतम् ।
 परहुअं परभृतम् । णिउअं निवृतम् । संवुअं संवृतम् । णिउत्ती निवृत्तिः ।
 पउत्ती प्रवृत्तिः । पाउसो प्रावृट् । वुत्ततो वृत्तान्तः । बुन्दं वृन्दम् । बुन्दावणं
 वृन्दावनम् । पुहई पृथिवी । वुद्धो वृद्धः । उज्जू ऋजुः । तैलादित्वात् द्वित्वम् ।
 मुणालं मृणालम् । पुट्ठो स्पृष्टः । पउट्ठो प्रवृष्टः । वुड्ढी वृष्टिः । परामुट्ठो

परामृष्टः । भाउओ भ्रातृकः । पिउओ पितृकः । जामादओ जामातृकः ।
माउआ मातृका । पाउडं प्राकृतम् । प्रत्यादित्वात्तस्य डः । हूई हृतिः ।
इत्यादि ॥

गौणान्त्यस्य ॥ ८१ ॥

गौणस्य-उपसर्जनस्य योऽन्त्य ऋकारस्तस्य उद्भवति । माउमण्डलं ।
माउघरं । माउसिआ । माउच्छा । पिउसिआ । पिउच्छा । पिउवणं । पिउवई ॥

इदुन्मातुः ॥ ८२ ॥

गौणस्य मातृशब्दस्य ऋत इदुतौ भवतः । माइघरं माउघरं । कचि-
दगौणस्यापि । माईणं ॥

वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनप्तृकवृष्टे ॥ ८३ ॥

इदुदित्यनुवर्तते । वृष्ट्यादिषु ऋत इदुतौ भवतः । विट्ठी बुड्ठी वृष्टिः ।
पिहं पुहं पृथक् । मिअङ्गो मुअङ्गो मृदङ्गः । णत्तिओ णत्तुओ नप्तृकः । विट्ठो
बुट्ठो वृष्टः ॥

तु बृहस्पतौ ॥ ८४ ॥

ऋत इदुतौ तु भवतः । बिहप्फई बुहप्फई बहप्फई ॥

उदूदोल् मृषि ॥ ८५ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत्वं ऊत्वं ओत्वं च भवति । लिट्त्वान्न विकल्पः । मुसा
मूसा मोसा । मुसावाओ मृषावादः ॥

वृन्त इदेङ् ॥ ८६ ॥

वृन्ते ऋत इदेङ् वा भवति । ए ओ एङ्, इअ एङ् च इदेङ् । इत्वमेत्व-
मोत्वमित्यर्थः । विटं वेंटं वोंटं ॥

ठिराट्ठते ॥ ८७ ॥

आट्ठते ऋतो ठिरादेशो भवति । आट्ठिओ ॥

दसेऽरि सा ॥ ८८ ॥

दृष्टे ऋतः पकारतकाराभ्यां सह अरि-इत्यादेशो भवति । दरिअो ।
दरिअसीहेण ॥

केवलस्य रिः ॥ ८९ ॥

ऋतः केवलस्य व्यञ्जनेनाऽसम्पृक्तस्य रि इत्यादेशो भवति । रिच्छो
ऋतः ।

दृश्यक्सक्विनि(१) ॥ ९० ॥

अ, क्स, किन् इत्येतदन्ते दृशिधातौ ऋतो रित्वं भवति । अ-सरिसो
सदृशः । क्स—सरिच्छो सदृक्षः । क्विन्—सरी सदृक् । सरिवरणो । सरि-
रूवो । एवम्—एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारिसो । कीरिसो ।
एरिसो । तुह्यारिसो । अक्सयोः साहचर्यात् त्यदाद्यन्यादिविहितः किन् इह
गृह्यते । क्सकिनोः साहचर्यात् त्यादादीत्यादिसूत्रविहितः कञ् इह परिगृह्यते ॥

ऋतुऋजुऋणऋषिऋषभे वा ॥ ९१ ॥

एषु ऋतो रित्वं वा स्यात् । रिऊ उऊ । रिजू उज्जू । रिणं उणं । रिंसी
उसो । रिसहो उसहो ॥

कलृप्त इलिः ॥ ९२ ॥

कलृप्त इत्यत्र आदेरच इलि इत्यादेशो भवति । किलित्तं ॥

चपेटाकेसरदेवरसैन्यवेदनास्वेचस्त्वित् ॥ ९३ ॥

एषु एचः सन्ध्यक्षराणामित्वं भवति तु । चविडा चवेडा चपेटा । किसरं
केसरं केसरम् । दिअरो देअरो देवरः । सिन्नं सेन्नं दैत्यादित्वात् सइन्नं सैन्यम् ।
विअणा वेअणा वेदना । महिला महेला इत्येतौ तत्समावेव ॥

सैन्धवशनैश्चरे ॥ ९४ ॥

एच इत्यनुवर्तते । सैन्धवशनैश्चरयोरादेरेच इत्वं भवति । पृथग्योगा-
न्नित्यम् । सिन्धवं । सणिच्चरो ॥

त्वत्सरोरुहमनोहरप्रकोष्ठातोद्यान्योन्ये वश्च क्तोः ॥ ९५ ॥

एषु एच अत्वं भवति तु, तत्संनियोगेन यथासम्भवं क्तकारयोश्च वकारादेशो भवति । सररुहं सरोरुहं । मणहरं मणोहरं । पवट्ठो पओट्ठो । आवज्जं आओज्जं । अणणणं अणणोणं । सिरवेअणा सिरवेअणा—इत्येतौ शिरोवेदनायाः साध्यमानसिद्धावस्थयोरेव भवतः ॥

कौक्षेयक उत् ॥ ९६ ॥

कौक्षेयक आदेरेच उत्वं भवति तु । कुच्छेअअं कोच्छेअअं ॥

शौण्डगेषु ॥ ९७ ॥

शौण्डादिष्वादेरेच उत्वं भवति । योगविभागान्न विकल्पः । सुण्डो शौण्डः । सुण्डोअणी शौण्डोदनिः । मुञ्जाअणो मौञ्जायनः । सुंदेरं सौन्दर्यम् । सुगन्धत्तणं सौगन्ध्यम् । दुवारिओ दौवारिकः । सुवणिणओ सौवर्णिकः । पुलोमी पौलोमी । इत्यादि ॥

गव्यउदाईत् ॥ ९८ ॥

गोशब्दे एच अउ आई इत्येतौ भवतः । गउओ हरस्स । एसा गाई ॥

ऊ स्तेने वा ॥ ९९ ॥

स्तेने सन्ध्यक्षरस्य ऊत्वं वा भवति । थूणो थेणो ॥

सोच्छ्वासे ॥ १०० ॥

सोच्छ्वासशब्दे एच ऊ भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । सूसासो ॥

ऐच एङ् ॥ १०१ ॥

ऐच ऐकारौकारयोः एङ् एकारौकारौ यथासंख्यं भवतः । ऐ—शैलः सेलो । त्रैलोक्यं तेल्लोकं । ऐरावणः एरावणो । कैलासः केलासो । वैद्यः वेज्जो । कैटभः केडवो । वैधव्यं वेहव्वं । औ—कौमुदी कोमुई । यौवनं जोव्वणं । कौस्तुभः कोत्थुहो । कौशाम्बी कोसम्बी । क्रौञ्चः कोञ्चो । कौशिकः कोसिओ ॥

अइ तु वैरादौ ॥ १०२ ॥

ऐच इत्यनुवर्तते । वैरादिष्वादेरैच अइ इत्यादेशो भवति तु । वैरं वइरं वेरं । वैशम्पायनः वइसंपाअणो वेसंपाअणो । वैशिकं वइसिअं वेसिअं । वैश्रवणः वइसवणो वेसवणो । चैत्रः चइत्तो चेत्तो । कैलासः कइलासो केलासो । वैद्यः वइज्जो वेज्जो । कैटभः कइडहो केडहो । वैधव्यं वइहव्वं वेहव्वं । वैतालिकः वइआलिअो वेआलिअो । कैरवं कइरवं केरवं । दैवं दइवं देवं । इत्यादि ॥

दैत्यादौ(१) ॥ १०३ ॥

दैत्यादिष्वादेरैच अइ इत्ययमादेशो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । दैत्यः दइच्चो । दैन्यं दइण्णं । दैवतं दइवअं । कैतवं कइअवं । वइअब्भो वैदर्भः । वइसाहो वैशाखः । अइसरिअं ऐश्वर्यम् । वइअवणो वैजवनः । भइरवो भैरवः । वइएसो वैदेशः । वइसाणरोवैश्वानरः । वइदेहो वैदेहः । वइसालो वैशालः । सइरं स्वैरम् । चइत्तं चैत्यम् । चैत्यविशेषे न भवति । चेतअं ॥

नाव्यावः ॥ १०४ ॥

नौशब्दे ऐच आव इत्यादेशो भवति । णावा ॥

गौरव आत् ॥ १०५ ॥

गौरवे ऐच आत्वं भवति । गारवं ॥

पौरगे चाऽउत् ॥ १०६ ॥

पौरादिषु चकाराद्गौरवे च ऐच अउ इत्यादेशो भवति । पउरो पौरः । सउरो सौरः । मउली मौलिः । कउरवो कौरवः । गउडो गौडः । कउलो कौलः । कउसलं कौशलम् । पउरिसं पौरुषम् । कउच्छेअअं कौक्षेयकम् । सउहं सौधम् । मउणं मौनम् । गउरवं गौरवम् । इत्यादि ॥

उच्चैर्नीचैसोरअः ॥ १०७ ॥

उच्चैर्नीचैःशब्दयोरैचः अअ इत्यादेशो भवति । उच्चअं । णीचअं । उच्चनीचाभ्यां कप्रत्यये सिद्धेऽपि उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

ई धैर्ये ॥ १०८ ॥

धैर्ये ऐच ईत्वं भवति । धीरं । धीरं हरइ विसाओ ॥

वा पुआय्याद्याः ॥ १०९ ॥

पुआयी इत्यादयः शब्दाः स्वराद्यादेशविशेषिता वा निपात्यन्ते । पुआयी पिशाच उन्मत्तश्च । ऊणंदिअं आनन्दितम् । तोब्बरो तुम्बुरुः । माहिवाओ माघ-
वातः । सइकोडी शतकोटिः । माइन्दो माकन्दः । ओन्दुरो उन्दुरुः ।
आलिआ आली । तणसोत्तलं तृणशूल्यं, मल्लिकेत्यर्थः । अरिट्ठो अरिष्टः दैत्यः
काको वा । दरिअं लघु, शीघ्रमित्यर्थः । किरु किरिः, वराह इत्यर्थः ।
वामलूरो वामलूरः वल्मीकम् । वसो वृक्षः । मूसिओ मूषिकः । वत्तं वृन्तम् ।
हेरिंबो हेरम्बः । चिक्कं स्तोकं स्पृष्टं च । चलणाओहो चरणायुधः ।
उअणिआ उन्मत्ता दुःशीला च । मांसलं मूसलं मुसल्लं । महल्लअपक्खो
महालयपक्षः । चंचरीओ चञ्चरीकः ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ
प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

एत्साज्झला त्रयोदशगेऽचः ॥ १ ॥

आदेरित्यनुवर्तते । त्रयोदशादिष्वादेरचः साज्झला सस्वरव्यञ्जनेन परेण
सह एत्वं भवति । तेरह त्रयोदश । थेरो स्थविरः ब्रह्मा वा । एक्कारो अय-
स्कारः । वेइलं विचकिलम् । मुद्धविअइलप्पसूणपुआ इति च दृश्यते ।
तेवीसा त्रयोविंशतिः । तेतीसा त्रयस्त्रिंशत् । इत्यादि ॥

कदले तु ॥ २ ॥

एत्साज्झलेत्यनुवर्तते । कदले आदेरचः परेण स्वरव्यञ्जनेन सह एत्वं तु
भवति । केलं कअलं । केली कअली ॥

कर्णिकारे फोः ॥ ३ ॥

कर्णिकारे फोर्द्वितीयस्याऽचः परेण साज्झला एत्वं तु भवति । काणोरो
कर्णिआरो ॥

नवमालिकाबदरनवफालिकापूगफलपूतर ओल् ॥ ४ ॥

एष्वादेरचः परेण साञ्भला ओत्वं भवति । लिट्त्वान्नित्यम् । णोमालिआ नवमालिका । बोरं बदरम् । णोहलिआ नवफालिका । पोफलं पूगफलम् । पोरो पूतरः अधमो जलजन्तुर्वा ॥

तु मयूरचतुर्थचतुर्वारचतुर्दशचतुर्गुणमयूखो-
लूखलसुकुमारोदूखललवणकुतूहले ॥ ५ ॥

एष्वादेः स्वरस्य परेण स्वरव्यञ्जनेन सह ओत्वं तु भवति । मोरो मऊरो मयूरः । चोत्थो चउत्थो चतुर्थः । चोव्वारो चउव्वारो चतुर्वारः । चोदहो चउदहो चतुर्दश । चोदही चउदही चतुर्दशी । चोग्गुणो चउग्गुणो चतुर्गुणः । मोहो मऊहो मयूखः । ओहलं उलूहलं उलूखलम् । सोमालो सुउमालो सुकुमारः । ओहलो उऊहलो उदूखलः । लोणं लअणं लवणम् । कोहलं कुऊहलं कुतूहलम् । मोरः संस्कृतेऽपीति केचित्, तदप्रसिद्धम् ॥

निषण्ण उमः ॥ ६ ॥

निषण्णे आदेरचः परेण साञ्भला उम इत्यादेशो भवति । णुमण्णो णिसण्णो ॥

अस्तोरखोरचः ॥ ७ ॥

अधिकारोऽयम्, 'शोः सलिल'ति यावत् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः तदस्तोरसंयुक्तस्याऽखोरनादेरचः परस्य भवतीति वेदितव्यम् ॥

प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम् ॥ ८ ॥

असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामचः परेषां कगचजतदपयव-इत्येतेषां प्रायो लुग्भवति । क—लोकः लोओ । शकटः सअडो । तीर्थकरः तित्थअरो । ग—नगरं णअरं । नगः णओ । मृगाङ्कः मिअङ्को । च—शची सई । कचग्रहः कअग्गहो । रचना रअणा । ज—गजः गओ । रजतं रअअं । प्रजापतिः पआवई । भजनं भअणं । त—सुतः सुओ । यतिः जई । रतिः रई । रसातलं रसाअलं । द—नदी णई । मदनः मअणो । गदा गआ । कदनं कअणं । पं—रिपुः रिऊ । विपुलं विउलं । सुपुरुषः सुउरिसो । य—जयः जओ । प्रियः पिओ । वियोगः

विओओ । नयनं एअणं । व—लावण्यं लाअणं । वडवानलः वडआणलो ।
 विविधः विइहो । वग्रहणाद्वकारस्याऽपि । विबुधो विउहो । प्रायोग्रहणात् कचिन्न
 भवति । सुकुसुमं । पआगजलं । सुगओ । अगरइ । सचावं । विजणं ।
 सुतारं । विदुरो । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो । अस्तोरित्येव ।
 अङ्को । ससङ्को । सङ्गो । सङ्का । चच्चा । अज्जुणो । युत्तो । उद्दामो ।
 विप्पो । सच्चं । सव्वं । अक्को । सगो अखोरित्येव । कुलं । गङ्गा । चरो ।
 जडो । तमो । दआ । परो । वरो । अच इत्येव । संकरो । संगमो ।
 कंचणं । वंचणा । धणंजओ । आंतरं । चंदणं । कंपो । सअंवरो ।
 समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपीष्यते, तेन तत्र यथादर्शनमुभय-
 मपि भवति । सुहकरो सुहअरो सुखकरः । आअमिओ आगमिओ आगमिकः ।
 सहचरो सहअरो सहचरः । आअओ आगओ आगतः । जलअरो जलचरो
 जलचरः । सुअणो सुजणो सुजनः । बहुअरो बहुतरो बहुतरः । वित्तअरो
 वित्तपरो वित्तपरः । धीरअमो धीरयमो धीरयमः । गणवारो गणआरो
 गणवारः । सुहओ सुहदो शुभदः सुखदो वा । इत्यादि । बहुलाधिकारात्
 कचिदादेरपि भवति । चिहम् इण्हम् । सपुनः सोउणो । नपुनः णउणो ।
 सच सोअ । कचिच्चस्य जः । पिशाची पिसाजी ॥

नात् पः ॥ ९ ॥

आदवर्णात्परस्य पः पकारस्य लुङ् न भवति । सवहो शपथः । सावो
 शापः । आदिति किम् ? परिउट्ठो परिपुष्टः ॥

यश्रुतिरः ॥ १० ॥

आदित्यनुवर्तते । 'प्रायो लुगि'त्यादिना लुकि सति योऽवशिष्यते अवर्णः,
 सः अवर्णात्परः लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति । शकटं सयटं । आकरः
 आयरो । प्रकाशः पआसो । आकाशः आआसो । नगरं एअरं । सागरः
 साअरो । वचनं वअणं । आचारः आआरो । रजतं रअअं । भाजनं भाअणं ।
 प्रजापतिः पआवई । कृतं कअं । पातालं पाआलं । पदं पअं । गदा गआ ।
 नादवती णाअवई । नयनं नअणं । जाया जाआ । लावण्यं लाअणं । अवर्ण
 इति किम् ? सउणो शकुनः । पउणो प्रगुणः । पउरं प्रचुरम् । राईवं राजीवम् ।

रई रतिः । साऊ स्वादुः । वाऊ वायुः । कई कपिः कविर्वा । आदित्येव । विअडं विकटम् । देअरो देवरः । कचिद्धवति । पिअइ पिबति ॥

कामुकयमुनाचामुण्डाऽतिमुक्तके मोड् लुक् ॥ ११ ॥

कामुकादिषु मकारस्य लुग्भवति । डानुबन्धत्वाच्छेषस्य स्वरस्य सानु-
नासिक उच्चारः । कामुकः काउँओ । यमुना जउँणा । चामुण्डा चाउँण्डा ।
अतिमुक्तकः अइउँत्तओ । कचित्-अइमुत्तअ इति च दृश्यते ॥

खोऽपुष्पकुब्जकर्पूरकीले कोः ॥ १२ ॥

‘उकारेणाऽनुबन्धेन स्ववर्ग्याः परिगृह्यन्ते’—इति व्याकरणान्तरे प्रसिद्धम् ।
यथा—कुः कवर्गः । चुः चवर्गः । एवं टुतुपुषु । अपुष्पवाचिनि कुब्जशब्दे कर्पूर-
कीलयोश्च कोः कवर्गस्य खो भवति । खुज्जो । पुष्पे तु बन्धुअकुज्जपसूणं ।
खप्परो । खिलिओ ॥

छागशृङ्खलकिराते लकचाः ॥ १३ ॥

कोरित्यनुवर्तते । छागशृङ्खलकिरातेषु कवर्गस्य लकच इत्येते यथासंख्यं
भवन्ति । छागः छालो । छागी छाली । संकलं शृङ्खलम् । किरातः चिलाओ ।
पुलिन्दपर्याय एव । कामरूपिणस्तु नेष्यते—नमिमो हरकिराअं ॥

वैकादौ गः ॥ १४ ॥

एकादिषु कोर्गकारो वा भवति । एगो । पत्ते-एक्को एओ । आगरिसो
आअरिसो आकर्षः । लोगो लोओ लोकः । असुगो असुओ असुकः । तित्थगरो
तित्थअरो तीर्थकरः । उज्जोअगरो उज्जोअअरो उद्योतकरः । सावगो सावओ
श्रावकः । अमुगो अमुओ अमुकः । आगारो आआरो आकारः । इत्यादि ॥

खोः कन्दुकमरकतमदकले ॥ १५ ॥

एषु खोरादेः कवर्गस्य गो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । गंदुओ कन्दुकः ।
मरगअं मरकतम् । मदगलो मदकलः ॥

पुन्नागभगिनीचन्द्रिकासु मः ॥ १६ ॥

एषु कोर्मो भवति । पुण्णामो । भामिणी । चंदिमा ॥

शीकरे तु भहौ ॥ १७ ॥

शीकरे कोर्भकारहकारौ तु भवतः । सीहरो सीभरो सीअरो ॥

ऊत्वे सुभगदुर्भगे वः ॥ १८ ॥

अनयोरुतः ऊत्वे सति कोर्भकारो भवति । दूहवो । सूहवो । ऊत्व इति किम् ? दुहओ । सुहओ ॥

निकषस्फटिकचिकुरे हः ॥ १९ ॥

एषु कवर्गस्य हत्वं भवति । णिहसो णीहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुरः संस्कृतेऽपीति भृङ्गाचार्यः ॥

खघथधभाम् ॥ २० ॥

ह इति वर्तते । असंयुक्तानामनादौ वर्तमानानामचः परेषां खघथधभ-
इत्येतेषां प्रायो हकारो भवति । ख—शाखा साहा । सुखं मुहं । लिखति लिहइ ।
घ—मेघः मेहो । जघनं जहणं । श्लाघते सलाहइ । थ—नाथः णाहो । रथः
रहो । मिथुनं मिहुणं । कथयति कहअइ । ध—साधुः साहु । सुधा सुहा ।
बाधते बाहइ । भ—शुभं मुहं । स्वभावः सुहावो । स्तनभरः थणहरो । शोभते
सोहइ । अस्तोरित्येव । सौख्यं सोक्खं । आख्याति अक्खइ । अर्घः अग्घो ।
कत्थइ कथ्यते । गृद्धः गिद्धो । उद्धरइ उद्धरति । । दर्भः दब्भो । लभ्यते
लब्भइ । अखोरित्येव । खगो । घटा । थणो । घणं । भरो । अच इत्येव ।
संखो । संघो । कंथा । बन्धो । रंभा । प्राय इत्येव । सरिसवखलो सर्षप-
खलः । पलअघणो प्रलयघनः । अत्थिरो अत्थिरः । जिणधम्मो जिनधर्मः ।
।णट्ठभवो प्रणट्ठभवः ॥

धः पृथकि तु ॥ २१ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धकारो भवति तु । पुधं पिधं पुहं पिहं ॥

चोः खचितपिशाचयोः सल्लौ ॥ २२ ॥

त्वित्रत्यनुवर्तते । खचितपिशाचयोः चोश्चवर्गस्य सकारद्विरुक्तलकारौ
थासंख्यं तु भवतः । खसिओ खइओ । पिसल्लो पिसाओ । स्त्रियां
चिज्जत्वमपि । पिसाजी ॥

झो जटिले ॥ २३ ॥

चोरिति वर्तते, त्वितिच । जटिले चवर्गस्य झत्वं तु भवति । झडिलो जडिलो ॥

टोर्बडिशदौ लः ॥ २४ ॥

त्वित्यनुवर्तते । बडिशदौ टवर्गस्य लत्वं तु भवति । बलिसं बडिसं । गुलो गुडो । णलं णडं । चविलो चविडो । आमेलो आमेडो । णाली णाडी । वेल्हू वेणू । दालिमं दाडिवं । पालेइ पाडेइ । बडिशगुडनडचपेटापीडनाडीवेणु-
दाडिमाः । पाटयति-इति णिजन्तः पटिधातुरिह गृह्यते ॥

स्फटिके ॥ २५ ॥

टोरित्यनुवर्तते । स्फटिके टवर्गस्य लो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । फलिहो ॥

लरङ्कोडे ॥ २६ ॥

अङ्कोडे टोर्लत्वं भवति । रित्वात् द्वित्वम् । अङ्कोल्लं ॥

ढः कैटभशकटसटे ॥ २७ ॥

कैटभशकटसटाशब्दे टोर्ढत्वं भवति । कइढवो । सअढं । सढा ॥

ठः ॥ २८ ॥

असंयुक्तस्याऽनादौ वर्तमानस्याऽचः परस्य ठकारस्य ठो भवति । मठः मढो । कमठः कमढो । शठः सढो । कुठारः कुढारो । अस्तोरित्येव । चिट्ठइ । अखो-
रित्येव । ठाइ । अच इत्येव । कंठो ॥

पिठरे हस्तु रश्च ढः ॥ २९ ॥

ठ इति वर्तते । पिठरे ठस्य हत्वं भवति तु, तत्संनियोगे रस्य च ढत्वम् । पिहढो पिढरो पिठरः ॥

लल् डोऽनुडुगे ॥ ३० ॥

अस्तोरखोरचः परस्य डकारस्य लकारो भवति, अनुडुगे उड्वादीन्

वर्जयित्वा । लित्वान्नित्यम् । वडवामुखं बलआमुहं । गरुडः गरुलो । तडाकं तलाअं । क्रीडति कीलइ । अस्तोरित्येव । कुड्डं कुड्यम् । अखोरित्येव । डमरुओ । अच इत्येव । तोंडं तुण्डम् । अनुडुग इति किम् ? उडु । निबिडं । गउडो । नाडी । पीडिअं । नीडं । इत्यादि ॥

टो डः ॥ ३१ ॥

अस्तोरखोरचः परस्य टस्य डत्वं भवति । भटः भडो । नटः णडो । पटः पडो । घटः घडो । घटते घडइ । अस्तोरित्येव । खट्ठं खट्वाङ्गम् । अखोरित्येव । टङ्को देशः । अच इत्येव । घण्टा । कचिन्न भवति । अटति अटइ ॥

वेतस इति तोः ॥ ३२ ॥

अत इत्यनुवर्तते । वेतसे अत इत्वे सति तोस्तवर्गस्य डो भवति । वेडिसो । इतीति किम् ? वेअसो । अत एव विधानात् स्वप्नादौ वेतसस्य अत इत्वं वा भवतीति वेदितव्यम् ॥

प्रतिगेऽप्रतीपगे ॥ ३३ ॥

तोरित्यनुवर्तते । प्रत्यादिषु तवर्गस्य डो भवति, अप्रतीपगे प्रतीपादीन् वर्जयित्वा । प्रतिपन्नं पडिवरणं । प्रतिभासः पडिहासो । प्रतीहारः पडिहारो । प्रतिस्पद्धीं पडिप्पद्धी । प्रतिनिवृत्तं पडिणिउत्तं । प्रतिकरोति पडिकरेई । प्रतिपत् पडिवआ । प्रतिश्रुत् पडिसुआ । प्रतिमा पडिमा । प्रभृति पडुडि । मृतकं मडअं । भिन्दिपालः भिडिवालो । पताका पडाआ । प्राभृतं पाहुडं । विभीतकः बहेडओ । व्यापृतः वावडो । व्याहृतं वाहिडो । कन्दरिका कण्डरिआ, औषध-विशेषः । हरीतकी हरडई । इत्यादि । अप्रतीपग इति किम् ? प्रतीपं पईवं । प्रतिज्ञा पइण्णा । सम्प्रति संपइ । प्रतिसमयं पइसमअं । प्रतिसमजं पइसमजं । प्रतिष्ठा पइठ्ठा । प्रतिस्थानं पइठ्ठाणं । इत्यादि ॥

दंशदहोः ॥ ३४ ॥

दंशतिदहत्यार्धात्वोस्तवर्गस्य डत्वं भवति । डंसइ । डहइ ॥

दम्भदरदर्भगर्दभदष्टदशनदग्धदाहदोहद-

दोलादण्डकदने तु ॥ ३५ ॥

दम्भादिषु तवर्गस्य डो भवति तु । डंभो दंभो । डरो दरो । डब्भो दब्भो ।
गड्डहो गद्दहो । डट्ठो दट्ठो । डसणो दसणो । डड्ढो दड्ढो । डहो दाहो ।
डोहलं दोहलं । डोला दोला । डंडो दण्डो । कडणं कदणं । दरशब्दे भयार्थ-
वृत्तावेव । अन्यत्र दरदलित्रं अर्धदलितम् । दोहदे दम्भादिसाहचर्यादाद्यस्यैव ॥

तुच्छे चछौ ॥ ३६ ॥

तुच्छे तवर्गस्य चकारछकारौ तु भवतः । चुच्छं छुच्छं ॥

टल् त्रसरवृन्ततूबरतगरे ॥ ३७ ॥

एषु तवर्गस्य टकारो भवति । लित्वान्न विकल्पः । टसरो । वेण्टं । ताल-
वेण्टं । टूबरो तूबरः शृङ्गरहितोऽनड्वान्, श्मश्रुरहितः पुरुषो वा, जनको वा ।
टगरो तगरः ओषधिविशेषो वृक्षविशेषो वा ॥

हः कातरककुदवितस्तिमातुलिङ्गे ॥ ३८ ॥

एषु तवर्गस्य हत्वं भवति । काहरो । कउहं । विहत्थी । माहुलिंगं ॥

तु वसतिभरते ॥ ३९ ॥

अनयोस्तवर्गस्य हत्वं वा भवति । वसही वसई । भरहो भरओ ॥

लः पलितनितम्बकदम्बे ॥ ४० ॥

एषु तवर्गस्य लो भवति । पलिलं पलित्रं । णिलंओ णिअंबो । कलंओ
कअंबो ॥

दोहदप्रदीपशातवाहनाऽतस्याम् ॥ ४१ ॥

दोहदे प्रपूर्वकदीप्यतिधातौ शातवाहने अतस्यां च तवर्गस्य लत्वं भवति ।
पृथग्योगान्नित्यम् । डोहलो । पलीवेइ । पलित्तं । सालवाहणो सालाहणो । अलसी ॥

रल् सप्तत्यादौ ॥ ४२ ॥

सप्तत्यादौ तवर्गस्य रत्वं भवति । लित्वान्नित्यम् । सप्ततिः सत्तरी । सप्त-
दश सत्तरह । एकादश एआरह । द्वादश बारह । त्रयोदश तेरह । पञ्चदश
पणरह । अष्टादश अट्ठारह । गगारं गद्गदम् । इत्यादि ॥

अद्रुमे कदल्याम् ॥ ४३ ॥

अद्रुमवाचिनि कदलीशब्दे तोः रत्वं भवति । करली । अद्रुम इति किम् ? कअली केली ॥

कदर्थिते खोर्वः ॥ ४४ ॥

कदर्थिते खोरादेस्तवर्गस्य वत्वं भवति । कवट्ठिठओ ॥

पीते ले वा ॥ ४५ ॥

व इत्यनुवर्तते । पीते स्वार्थिकलकारे सति तोर्वकारो भवति । पीवलो पीअलो । ल इति किम् ? पीओ ॥

डो दीपि ॥ ४६ ॥

दीप्यतौ धातौ तवर्गस्य डकारो वा भवति । डिप्पइ दिप्पइ ॥

ढः पृथिव्योषधिनिशीथे ॥ ४७ ॥

एषु तवर्गस्य ढो वा भवति । पुढवी पुहवी । ओसढी ओसही । णिसीढो णिसीहो ॥

प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनिषधेषु ॥ ४८ ॥

ढ इति वर्तते । प्रथमादिषु तोढत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । पढमं पुढमं । सिढिलं । मेढी । सिढिरो । णिसढो ॥

णर्दिना रुदिते ॥ ४९ ॥

रुदिते तवर्गस्य दि-इत्यवयवेन सह णत्वं भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । रुणं । अत्र केचित् ऋत्वादिषु तो द इत्यारब्धवन्तः, तत् शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यत इति नोच्यते । प्राकृते तु-ऋतुः उऊ । रजतं रअअं । एतत् एअं । गतः गओ । आगतः आगओ । साम्प्रतं संपअं । यतः जओ । ततः तओ । कृतं कअं । हतं हअं । हताशः हआसो । श्रुतः सुओ । सुकृतिः सुकिई । निर्वृतः णिवुओ । तातः ताओ । कातरः काअरा । कतरः कअरो । द्वितीयः बीओ । इत्यादयः प्रयोगा बहवः सन्ति । कचित् संभवैऽपि तद्व्यत्ययश्चेति सिद्धम् ॥

णो वाऽतिमुक्तके ॥ ५० ॥

अतिमुक्तके तवर्गस्य एत्वं वा भवति । अणिउत्तञ्चं अइउत्तञ्चं अणि-
उत्तञ्चं अइउत्तञ्चं अइमुत्तञ्चं ॥

गर्भिते ॥ ५१ ॥

ए इत्यनुवर्तते । गर्भिते तवर्गस्य एत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । गन्भिणो ॥

नः ॥ ५२ ॥

अस्तोरखोरचः परस्य नकारस्य एकारो भवति । कनकं कणञ्चं । धनं
धणः । माणेइति मानयति ॥

आदेस्तु ॥ ५३ ॥

न इत्यनुवर्तते । शब्दानामादेर्नकारस्य एत्वं भवति तु । नदी णई नई ।
नयति णेइ नेइ । अस्तोरित्येव । न्यायः नाञ्चो ॥

नापिते ण्हः ॥ ५४ ॥

नापिते नकारस्य एह इत्ययमादेशस्तु भवति । एहाविञ्चो णाविञ्चो नाविञ्चो ॥

पो वः ॥ ५५ ॥

असंयुक्तस्याऽनादौ वर्तमानस्याऽचः परस्य पकारस्य वकारः स्यात् प्रायः ।
शपथः सवहो । शापः सावो । उपसर्गः उवसर्गो । प्रदीपः पईवो । पापं पावं ।
उपमा उवमा । कपिलः कविलो । कुणपं कुणवं । कलापः कलावो । कपालं
कवालं । महीपालः महीवालो । नरपतिः नरवई । गोपायति गोवाञ्चइ । तपति
तवइ । अस्तोरित्येव । विप्रः विप्पो । अखोरित्येव । पटइ पतति । पढइ पठति ।
अच इत्येव । कंपइ कम्पते । प्राय इत्येव । कविः कई । रिपुः रिऊ । एतेन
प्रकारेण पकारस्य प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र
विधेयः ॥

फः पाटिपरिघपरिखापरुषपनसपारि-

भद्रेषु ॥ ५६ ॥

पइत्यनुवर्तते । णिजन्ते पटिधातौ परिवादिषु च पस्य फत्वं भवति । पाटयति
फालेइ फाडेइ । परिघः फलिहो । परिखा फलिहा । परुषः फरुसो । पनसः
फणसो । फनसः संस्कृतेऽपीति केचित् । पारिभद्रः फालिहहो ॥

नीपापीडे मो वा ॥ ५७ ॥

नीपे आपीडे च पस्य मो वा भवति । नीमो नीवो । आमेडो आवेडो ॥

रल् पापद्धौ ॥ ५८ ॥

पापद्धौ पस्य रो भवति । लित्वान्नित्यम् । पारद्धी । पापद्धिर्मृगया ॥

प्रभूते वः ॥ ५९ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति । बहुत्तं ॥

फस्य भहौ वा ॥ ६० ॥

अस्तोरखोरचः परस्य फकारस्य भकारहकारौ यथादर्शनं व्यवस्थित-
विभाषायां भवतः । क्वचित् भः-रेफः रेभो । शिफा सिभा । क्वचित्तु हः-मोत्ता-
हलं मुक्ताफलम् । क्वचिदुभावपि-सफलं सहलं सभलं । शेफालिका सेहालिआ
सेभालिआ । शफरी सहरी सभरी । गुंहइ गुंभइ गुम्फति । अस्तोरित्येव ।
गुप्फं गुल्फम् । पुप्फं पुष्पम् । अखोरित्येव । फणी । अच इत्येव । गुम्फइ ।
प्राय इत्येव । कसणफणी कृष्णफणी ॥

वो वः ॥ ६१ ॥

अस्तोरखोरचः परस्य वकारस्य वो भवति । शबलः सवलो । अलाबुः
अलावू ॥

ड्वयौ कबन्धे ॥ ६२ ॥

कबन्धे वस्य वकारयकारौ भवतः । डित्वात्सानुनासिक उच्चारो वकारस्य ।
कबन्धः कवँधो कयंधो ॥

बिसिन्यां भः ॥ ६३ ॥

बिसिनीशब्दे वस्य भो भवति । भिसिणी ॥

वो भस्य कैटभे ॥ ६४ ॥

कैटभे भस्य वो भवति । कइढवो ॥

त्वभिमन्यौ मः ॥ ६५ ॥

व इत्यनुवर्तते । अभिमन्यौ मस्य वो भवति तु । अहिवणू अहिमणू ॥

मन्मथे ॥ ६६ ॥

म इत्यनुवर्तते । मन्मथे आदेर्मस्य वो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् ।
वम्महो ॥

तु डो विषमे ॥ ६७ ॥

विषमशब्दे मस्य डो भवति । विसडो विसमो ॥

यो जर् तीयाऽनीयोत्तरीयकृत्येषु ॥ ६८ ॥

त्वित्यनुवर्तते । तीये अनीये च प्रत्यये उत्तरीयशब्दे कृद्विहितप्रत्यये च
यकारस्य जकारो भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । तीये-द्वितीयः विइज्जो विइओ ।
तृतीयः तइज्जो तइओ । अनीये-करणिज्जं करणीअं करणीयम् । विह्वअणिज्जं
विह्वअणीअं विस्मयनीयम् । जावणिज्जं जावणीअं यापनीयम् । उत्तरिज्जं
उत्तरीअं उत्तरीयम् । कृत्ये-पेज्जा पेआ पेया । मेज्जं मेअं मेयम् ॥

इन् मयटि ॥ ६९ ॥

य इत्यनुवर्तते । मयट्प्रत्यये यस्य इकारो भवति तु । विषमयः विसमइओ
विसमओ ॥

छायायां होऽकान्तौ ॥ ७० ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हत्वं भवति । वच्छस्स छाहा ।
वच्छस्स छाआ । पुद्गलपर्यायः । सच्छाहं सच्छाअं । अकान्ताविति किम् ?
मुहच्छाआ । मुखकान्तिरित्यर्थः ॥

यष्ट्यां लल् ॥ ७१ ॥

यष्ट्यां यस्य लत्वं भवति । लट्ठी । वेणुलट्ठी । चूअलट्ठी चूतयष्टिः ।
महुलट्ठी मधुयष्टिः ॥

कतिपये वहशौ ॥ ७२ ॥

कतिपये यस्य वत्वहत्वे भवतः । हत्वे शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः । कइअवं
कइवहं ॥

अर्थपरे तो युष्मदि ॥ ७३ ॥

य इत्यनुवर्तते । अर्थपरे युष्मच्छब्दे यस्य तकारो भवति । तुहोच्चिचअ ।
यूयमेव । तुहोच्चिचअं यौष्माकम् । तुहोकेरो युष्मदीयः । अर्थपर इति किम् ?
जुहोदहोप्पअरणं युष्मदस्मत्प्रकरणम् ॥

आदेर्जः ॥ ७४ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति । यशः जसो । यमः जमो । युवतिः जुवई । याति जाइ । आदेरिति किम् ? आमओ । अवअवो । विणओ । बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्याऽनादेरपि । संजोओ संयोगः । संजमो संयमः । अपजसो अपयशः । कचिन्न भवति । प्रयोगः पओओ ॥

भ्यौ बृहस्पतौ तु बहोः ॥ ७५ ॥

बृहस्पतौ बकारहकारयोर्यथासंख्यं भकारयकारौ तु भवतः । भयप्पई बहप्पई ॥

रो डा पर्याणे ॥ ७६ ॥

पर्याणे रेफस्य डा इत्ययमादेशो भवति । पडाआणं पत्ताणं ॥

लो जठरवठरनिष्ठुरे ॥ ७७ ॥

र इति वर्तते । जठरादौ रस्य लत्वं भवति । जठरं जढलं जढरं । वठरः वढलो वढरो । णिट्ठुलो निट्ठुरो निष्ठुरः । भसलशब्दो भ्रमरपर्यायः संस्कृत इव ॥

हरिद्रादौ ॥ ७८ ॥

हरिद्रादिषु रस्य लत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । हलदी हरिद्रा । इङ्गालो अङ्गारः । चलणो चरणः । जुहुट्टिलो युधिष्ठिरः । सडमालो सुकुमारः । सिढिलो शिथिरः । सकालो सत्कारः । मुहलो मुखरः । वलुणो वरुणः । चिलाओ किरातः । लुगो रुग्णः । संपद्दालं सम्पद्द्वारम् । अवद्दालं अपद्द्वारम् । कलुणो करुणः । दलिहो दरिद्रः । फलिहो परिधः । फलिहा परिखा । दलिहाइ दरिद्राति । सच्छलो मत्सरः । संवच्छलो संवत्सरः । फालिहो पारिभद्रः । दालिद्दं दारिद्र्यम् । काहलो कातरः । इत्यादि । बहुलाधिकारादङ्गारस्य कृतेत्वस्यैव । अन्यत्र अङ्गारो । चरणस्य श्लोकपादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र—चरणप्पहरणं । किरातस्य चकारसंनियोग एव । अन्यत्र—णमिमो हरकिराअं ॥

किरिवेरे डः ॥ ७९ ॥

अनयोः रेफस्य डो भवति । किडी किरिः, वराहो, गर्वो, मूषिको, गन्धर्वो वा । वेडो वेरः, भीरुः शरभः, करभो, मण्डूको, दुन्दुभिर्वा ॥

खोः करवीरे णः ॥ ८० ॥

करवीरे खोरादेः रेफस्य णत्वं भवति । कणवीरो ॥

लो ललाटे च ॥ ८१ ॥

ण इति वर्तते । ललाटे आदेर्लकारस्य णो भवति । चकारः खोरित्यनु-
वृत्त्यर्थः । णिडालं णडालं ॥

लाहललाङ्गललाङ्गूले वा ॥ ८२ ॥

एष्वादेर्लकारस्य णो वा भवति । णोहलो लोहलो । लोहलः (१)शफर-
विशेषः । णंगलं लंगलं । णंगुलं लंगुलं ॥

स्थूले रलूतश्चौत् ॥ ८३ ॥

स्थूले लस्य रत्वं लिङ्गवति, तत्संनियोगेन ऊत ओत्वं च भवति । थोरो ।
थूलहलद्दो इति तु स्थूलशब्दे हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥

बो मः शबरे ॥ ८४ ॥

शबरे बस्य मो भवति । समरो ॥

नीवीस्वप्ने वा ॥ ८५ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति । नीमी नीवी । सिमिणो सिमिणो ॥

हस्य घो बिन्दोः ॥ ८६ ॥

बिन्दोः परस्य हस्य घत्वं वा भवति । संघारो संहारो संहारः । सिंहो सिंघो
सिंहः । कचिदबिन्दोरपि । दाघो दाहः ॥

शोः सल् ॥ ८७ ॥

‘अस्तोरखोरच’ इति निवृत्तम् । शोः शषसानां सकारो भवति । लित्वा-
नित्यम् । शब्दः सहो । कुशः कुसो । नृशंसः णिसंसो । वंशः वंसो । अश्वः
आसो । श्वश्रूः ससू । श्यामा सामा । दशा दसा । शोभते सोहइ । षण्डः
संडो । निकषः णिहसो । कषायः कसाओ । विष्वक् वीसुं । वर्षा वासा ।
तुष्यति तूसइ । शेषः सेसो ॥

प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु हः ॥ ८८ ॥

शोरित्यनुवर्तते । प्रत्यूषादिषु शषसानां ह्रस्वं भवति तु । पञ्चूहो पञ्चूसो । दिअहो दिअसो । दह दस । दहमुहो दसमुहो । दहबलो दसबलो । दहरहो दसरहो । एअरह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥

स्नुषायां ण्हः फोः ॥ ८९ ॥

स्नुषाशब्दे फोर्द्वितीयस्य शोः एह इत्यादेशस्तु भवति । सुएहा सुसा स्नुषा ॥

छल् षट्शमीसुधाशाव(१)सप्तपर्णे ॥ ९० ॥

एषु शषसानां छत्वं लिङ्गवति । छट्ठी षष्ठी । छप्पओ षट्पदः । छम्मुहो षण्मुखः । छमी शमी । छुहा सुधा । छावो शावः । छत्तिवरणो सप्तपर्णः ॥

सिरायां वा ॥ ९१ ॥

सिराशब्दे शोश्छो वा भवति । छिरा सिरा ।

लुक् पादपीठपादपतनदुर्गादेव्युदुम्बरे-

ऽचाऽन्तर्दः ॥ ९२ ॥

पादपीठादिषु अन्तर्वर्तमानस्य दकारस्य अचा सहितस्य लुग्वा भवति । पावीढं पाअवीढं पादपीठम् । पावडणं पाअवडणं पादपतनम् । दुग्गाई दुग्गा-देई । उम्बरो उउम्बरो उदुम्बरः । अन्तरिति किम् ? दुर्गादेव्या आदौ मा भूत् ॥

व्याकरणप्राकारागते कगोः ॥ ९३ ॥

लुगित्यनुवर्तते । वेति वर्तते, अचेति च । व्याकरणादिषु ककारगकारयो-रचा सह लुग्वा भवति । वारणं वाअरणं । पारो पाआरो । आओ आअओ ॥

एवमेवदेवकुलप्रावारकयावज्जीविताऽवटाऽऽवर्तमान-

तावति वः ॥ ९४ ॥

एवमेवादिष्वन्तर्वर्तमानस्य वकारस्य अचा सहितस्य लुग्वा भवति । एमेअ एवंएव्व । देउलं देवउलं । पारओ पावारओ । जा जाव । जीअं जीविअं । अडो अवडो । अत्तमाणं आवत्तमाणं । ता ताव । अन्तरित्येव । एवमेवेत्यन्त्यस्य मा भूत् ॥

खोः करवीरे णः ॥ ८० ॥

करवीरे खोरादेः रेफस्य णत्वं भवति । कणवीरो ॥

लो ललाटे च ॥ ८१ ॥

ण इति वर्तते । ललाटे आदेर्लकारस्य णो भवति । चकारः खोरित्यनु-
वृत्त्यर्थः । णिडालं णडालं ॥

लाहललाङ्गललाङ्गूले वा ॥ ८२ ॥

एष्वादेर्लकारस्य णो वा भवति । णोहलो लोहलो । लोहलः (१)शफर-
विशेषः । णंगलं लंगलं । णंगुलं लंगुलं ॥

स्थूले रलूतश्चौत् ॥ ८३ ॥

स्थूले लस्य रत्वं लिङ्गवति, तत्संनियोगेन ऊत ओत्वं च भवति । थोरो ।
थूलहलद्दो इति तु स्थूलशब्दे हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥

बो मः शबरे ॥ ८४ ॥

शबरे बस्य मो भवति । समरो ॥

नीवीस्वप्ने वा ॥ ८५ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति । नीमी नीवी । सिमिणो सिमिणो ॥

हस्य घो बिन्दोः ॥ ८६ ॥

बिन्दोः परस्य हस्य घत्वं वा भवति । संहारो संहारो संहारः । सिंहो सिंघो
सिंहः । कचिद्विन्दोरपि । दाघो दाहः ॥

शोः सल् ॥ ८७ ॥

‘अस्तोरखोरच’ इति निवृत्तम् । शोः शषसानां सकारो भवति । लित्वा-
न्नित्यम् । शब्दः सद्दो । कुशः कुसो । नृशंसः णिसंसो । वंशः वंसो । अश्वः
आसो । श्वश्रूः ससू । श्यामा सामा । दशा दसा । शोभते सोहइ । षण्डः
संडो । निकषः णिहसो । कषायः कसाओ । विष्वक् वीसुं । वर्षा वासा ।
तुष्यति तूसइ । शेषः सेसो ॥

प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु हः ॥ ८८ ॥

शोरित्यनुवर्तते । प्रत्यूषादिषु शषसानां ह्रस्वं भवति तु । पच्चूहो पच्चूसो । दिअहो दिअसो । दह दस । दहमुहो दसमुहो । दहबलो दसबलो । दहरहो दसरहो । एअरह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥

स्नुषायां ण्हः फोः ॥ ८९ ॥

स्नुषाशब्दे फोर्द्वितीयस्य शोः एह इत्यादेशस्तु भवति । सुणहा सुसा स्नुषा ॥

छल् षट्शमीसुधाशाव(१)सप्तपर्णे ॥ ९० ॥

एषु शषसानां छत्वं लिङ्गवति । छट्ठी षष्ठी । छप्पओ षट्पदः । छम्मुहो षण्मुखः । छमी शमी । छुहा सुधा । छावो शावः । छत्तिवणो सप्तपर्णः ॥

सिरायां वा ॥ ९१ ॥

सिराशब्दे शोश्छो वा भवति । छिरा सिरा ।

लुक् पादपीठपादपतनदुर्गादेव्युदुम्बरे-

ऽचाऽन्तर्दः ॥ ९२ ॥

पादपीठादिषु अन्तर्वर्तमानस्य दकारस्य अचा सहितस्य लुग्वा भवति । पावीढं पाअवीढं पादपीठम् । पावडणं पाअवडणं पादपतनम् । दुग्गाई दुग्गा-
देई । उम्बरो उउम्बरो उदुम्बरः । अन्तरिति किम् ? दुर्गादेव्या आदौ मा भूत् ॥

व्याकरणप्राकारागते कगोः ॥ ९३ ॥

लुगित्यनुवर्तते । वेति वर्तते, अचेति च । व्याकरणादिषु ककारगकारयो-
रचा सह लुग्वा भवति । वारणं वाअरणं । पारो पाआरो । आओ आअओ ॥

एवमेवदेवकुलप्रावारकयावज्जीविताऽवटाऽऽवर्तमान-

तावति वः ॥ ९४ ॥

एवमेवादिष्वन्तर्वर्तमानस्य वकारस्य अचा सहितस्य लुग्वा भवति । एमेअ
एव्वंएव्व । देउलं देवउलं । पारओ पावारओ । जा जाव । जीअं
जीविअं । अडो अवडो । अत्तमाणं आवत्तमाणं । ता ताव । अन्तरित्येव ।
एवमेवेत्यन्त्यस्य मा भूत् ॥

ज्योर्दनुजवधराजकुलभोजनकालायस—

किसलयहृदयेषु ॥ ९५ ॥

दनुजवधादिषु ज्योर्जकारयकारयोरचा सहितयोरुग्व्वा भवति । दणुवहो दणुअवहो दनुजवधः । राउलं राअउलं राजकुलम् । भाणं भाअणं भाजनम् । कालासं कालाअसं कालायसम् । किसलं किसलअं किसलयम् । हिअं हिअअं हृदयम् । महासुसमा सहिआ ममासुसमाः सहृदयाः ॥

अपतौ घरो गृहस्य ॥ ९६ ॥

गृहस्य घर इत्यादेशो भवति, पतिशब्दः परो न चेत् । घरो गृहम् । घर-सामीगृहस्वामी । राअघरं राजगृहम् । अपताविति किम् ? गहवई गृहपतिः ॥

स्त्रीभगिनीदुहितृवनितानामित्थीबहिणी-

दूआविलआः ॥ ९७ ॥

स्त्रीप्रभृतीनामित्थीप्रभृतय आदेशा यथासंख्यं वा भवन्ति । इत्थी थी स्त्री । बहिणी भइणी भगिनी । दूआ दुहिआ दुहिता । विलआ वणिआ वनिता । विलआशब्दः संस्कृतेऽपीति केचित् ॥

उभयाधसोरवहहेट्ठौ ॥ ९८ ॥

उभय अधस् इत्येतयोर्यथासंख्यम् अवह हेट्ठ इत्यादेशौ वा भवतः । अवहं उहअं । उवहं-इत्यपि केचित् । हेट्ठं अह । हेट्ठमगो अहमगो अधोमार्गः ॥

मलिनधृतिपूर्ववैडूर्याणां मइलदिहीपूरिम—

वेरुलिआः ॥ ९९ ॥

मलिनादिनां मइलादय आदेशा यथासंख्यं वा भवन्ति । मलिनं मइलं मलिणं । धृतिः दिही धिई । पूरिमं पुव्वं पूर्वम् । वेरुलिअं वेडुज्जं वैडूर्यम् ॥

स्मरकट्वोरीसरकारौ ॥ १०० ॥

स्मरकटुशब्दयोरीसरकारौ यथासंख्यं वा भवतः । ईसरो सरो स्मरः । कारं कडू कटुः ॥

बाहिंबाहिरौ बहिषः ॥ १०१ ॥

बहिःशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ वा भवतः । बाहिं बहिरं । बाहिर-
ब्भंतरकिरिआरोहो बाह्याभ्यन्तरक्रियारोधः ॥

कूरो गौणेषदः ॥ १०२ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति । चिंचव्व कूरपक्का चिच्चै-
वेषत्पका । पच्चे ईसि ॥

एण्हि एत्ताहे इदानीमः ॥ १०३ ॥

इदानीमित्यस्य एण्हि एत्ताहे इत्यादेशौ वा भवतः । एण्हि एत्ताहे इआणीं
पच्चे दाणिं ॥

तिर्यक्पदातिशुक्तेस्तिरच्छिपाइक्कसिप्पि ॥ १०४ ॥

तिर्यगादेस्तिरिच्छादिरादेशो भवति । तिरच्छि पेच्छइ तिर्यक्पश्यति ।
पदातिः पाइक्को पआई । शुक्तिः सिप्पि सुत्ती ॥

गोणाद्याः ॥ १०५ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं निपात्यन्ते ।
गोणो गौः । स्वार्थे णः । गोला गोदा, गोदेति गोदावरी । दस्य लः । गोला संस्कृते-
ऽपीति केचित् । ओसाअणं आपोशनम् । आपो इत्यस्य ओसा इत्यादेशः, ततः
शकारात्परो यकारागमः । ओसाशब्दो नीहारवाची देश्यः, तत्कणो वा । ओसा-
अअणं । वणार्इ वनराजिः । रेफस्य लुक् । तल्लडं तल्लं तल्पम् । लद्वित्वपलोपौ स्वार्थे
डो वा । द्वित्वाभावे तलं । थोवो थेवो थोक्को स्तोकः । कस्य वत्वम्, ओत एत्वं
च वा, सेवादिपाठाद् द्वित्वम् । विरुअं विरुद्धम् । संयुक्तस्य लुक् । आओ
आपः । शरदादिपाठादन्त्यस्य हलोऽत्वं दीर्घश्च । गोसो गोस्पर्शः, गोसर्गः प्रत्यूषः ।
सस्य लुक् । वोसिरणं व्युत्सर्जनम् । व्युदोवो, सृजतीति जस्य रः, सस्य
ऋत इत्वं च । धिरत्थु धिगस्तु । गस्य रः । पथ्येवाअं पाथेयम् ।
थो द्वित्वं वाकारागमश्च । वेलंबो वडंबो विडम्बना । इत एत्; डो लः,
नकारस्य लुक् च । बुलुबुलो बुद्बुदः । दकारयोर्लः, संयुक्तयो-
र्मध्ये उत्त्वम् । किरल्लं करीरम् । रस्य ल्लः । ऊआ यूका । यो लुक् ।
दोग्गं थुग्मम् । योर्दो । धणिआ धन्या प्रियतमा । यकारात्पूर्वमित्वम् । शिन्व-

हणं उद्वहनं विवाहः । उकारस्य णिः । मुव्वहइ उद्वहति । उकारस्य मुः । धिक् २ छि छि । धस्य छः । वाडी वृत्तिः । ऋत आत्वं, तकारस्य डत्वम् । गहिल्लो ग्रहिलः । लो द्वित्वम् । गोणिको गोनीकः, गवामनीकः गवां समूहः । को द्वित्वम् । अइरजुवई अचिरयुवतिः । अपूर्वेत्यर्थः । अणरहू नववधूः । नकारवकारयोरत्व-
णत्वे वस्य च रः । अमआ असुराः । सुकाररेफयोर्मयौ । पणवणणा पञ्चावणणा
पञ्चपञ्चाशत् । स्तोरादेर्णः, पस्य वः, चाशतोर्णः । द्वितीयस्याऽतः आ,
चाशतोर्णः । गामहणं ग्रामस्थानम् । स्थकारस्य हः । तेवणणा त्रिपञ्चाशत् । इत
एत्वं, चाशतोर्णः । घुसिमं घुसृणम् । णो मः, ऋकारस्य इत्वम् । छट्टा छटा ।
टकारस्य ट्टः । बइस्लो बलीवर्दः । दोर्लः, लीवयोरित्वम् । पागुरणं पाउरणं
प्रावरणम् । द्वितीयस्यात उः, वस्य गुरादेशौ । लक्कुडो लगुडः । गकारस्य क्कः ।
आसंघो आस्था । स्थकारस्य संघः । छेणो स्तेनः । स्तोः छः । दोसिणी ज्योत्स्ना ।
ज्योदो, नात्पूर्वमित्वम् । हिज्जा इज्जा । ज्जः ह्यकारस्य । कक्खडो कर्कशः ।
कशोः खडौ । तेआलिसा त्रिचत्वारिंशत् । इत ए, चत्वयोः आ, रो लः, विंश-
त्यादिपाठाद् बिन्दोर्लुक् । कत्तं कलत्रम् । लस्य साचो लुक् । कलबू अलावू ।
अकारस्य कः, आकारस्य अः । नलिअं निहेलणं निलयः । इदतोर्व्यत्ययः, यो
णः, लात्पूर्वं हे । णिक्कडो निश्चयः । श्चयोः कडौ । णिक्कडो निश्चलः । चलोः
कडौ । णिरांसो नृशंसः । शंकारस्य रा । णिप्फंसो निस्त्रिंशः । स्त्रिकारस्य फः ।
विहुड्डुओ विधुन्तुदः । तो डः । वहिओ मथितः । मो वः । खड्डं खेलम् । लो
ड्डः । कोलिरं कुरुविन्दः पद्मरागविशेषः । उकारयोरोदितौ, रो लः, बिन्दोश्च
रः । विसग्गो व्युत्सर्गः । व्युदोः विः । संवअणं संहननम् । हस्य घः, आदेर्नो यः ।
घाअणो गायनः । गो घः । ठेक्कुणो मत्कुणः । मतोः ठे । ककुडं ककुदम् । दो डः ।
सेवालं जम्बालम् । जमोः से । कुड्डओ चुल्लकः । लो डः । वड्डुअरो बृहत्तरः ।
बृहदित्यस्य वड्डु । अत्थकं अकारणम् । काण्डयोः त्थकौ । आणुअं आननम् ।
आदेरत उः, द्वितीयस्य नो लुक् । संगोलं संघातः । घातयोगोलः । सामरी
शामली शात्मलिः । लो लुक्, द्वित्वाभावश्च । हिमोरं हिमोदरम् । दो लुक् ।
अम्बा अम्बा । बिन्दोर्लुक् बो द्वित्वं च । सिप्फी सूची । उत इः, चस्य द्विरुक्तः
फः । बह्नी वाणी । णो ह्यः । जच्छन्दो स्वच्छन्दः । स्वस्य जः । तलरो तलवरः,
पुराध्यक्षः । वस्य साचो लुक् । कुट्टं कुतुकम् । तोर्लुक्, को द्विरुक्तः । सीसक्कं

शिरःपत्रम् । पत्रस्य कः । जम्बालं शैवालम् । शै इत्यस्य जः । अणुदिवं दिन-
मुखम् । अनु पश्चात्, दिवा दिनम् । नो वः । सत्थरो संस्तरः । बिन्दो-
र्लुक् । विट्टिरं विस्तारः । स्तकारस्य टिः । विली वीचिः विवी च । चो
लः, चो वः । डांभिओ दाम्भिकः । दो डः । कडप्पो कलापः समूहः । लो डः,
पो द्वित्वं च । दूसलो दुर्भगः । भगोः सलौ । गल्लं गंडं । डो हः । पडि-
सिद्धी प्रतिस्पर्धा । स्पस्य सिः, आत ई । वढो वटः । टो ढः । डोअणो डोअलो
डोलो लोचनम् । लो डः, लनोर्डलौ, अत्रैव चस्य साचो लुक् ।
कत्थइ क्वचित् । चैथः । डेड्डुरो दर्दुरः । अत ए, दकारयोर्डः । छिल्लं
छिद्रम् । द्रो लः । मंजरो वंजरो मार्जारः । मो वो वा, वक्रादिपाठादनुस्वारः,
आतो ह्रस्वः । गहरो गृध्रः । रात्पूर्वमत् । उरओ अज्जमो ऋजुः । जो रः ।
ऋकारोकारयोरत्, स्वार्थे मश्च । शारिका साइआ सारिआ । रेर्लुक्, अन्त्यस्य
आत इआ । अरणी सरणिः । सो लुक् । तणेसी तृणराशिः । राकारस्य पूर्वे-
णाऽचा सह एत्वम् । दुग्गं दुःखम् । स्तोर्गः । चउक्क चतुष्पथम् । पथस्य क्कः ।
कलेरं करालम् । रलयोर्व्यत्ययः, अत एत्वं च । कक्काल इत्यादि ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

स्तोः ॥ १ ॥

अधिकारोऽयम्, 'ईल् ज्याया'मिति यावत्, यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यते तत्
स्तोः संयुक्तस्य भवतीति वेदितव्यम् ॥

वा रक्ते गः ॥ २ ॥

रक्ते स्तोः संयुक्तस्य ग इत्यादेशो वा भवति । रग्गो रत्तो ॥

शुल्के(१) झः ॥ ३ ॥

शुल्के संयुक्तस्य झ इत्यादेशो वा भवति । सुझं सुक्कं ॥

कः शक्तमुक्तदृष्टमृदुत्वरुग्णेषु ॥ ४ ॥

एषु स्तोः ककारो वा भवति । सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । दक्को दट्ठो ।
माउक्कं माउत्तणं । लुक्को लुग्गो ॥

क्ष्वेडकगे खल् ॥ ५ ॥

क्ष्वेडकादिषु संयुक्तस्य खकारो भवति । लित्वान्नित्यम् । क्ष्वेडकः खेडओ ।
क्ष्वेडको विषपर्यायः । स्फोटकः खोडओ । स्फोटिका खोडिआ ॥

ष्कस्कोर्नाम्नि ॥ ६ ॥

ख इत्यनुवर्तते । ष्क स्क इत्येतयोर्नाम्नि संज्ञायां खो भवति । पुष्करं
पोक्खरं । पुष्करिणी पोक्खरिणी । निष्कं णिक्कं । स्कन्धः कंधो । स्कन्धावारः
खंधावारो । अवस्कन्दः अवक्खंदो । नाम्नीति किम् ? दुक्करं दुष्करम् ।
णिक्कम्पं निष्कम्पं । णमोक्कारो नमस्कारः । सक्कअं संस्कृतम् । सक्कारो
संस्कारः ॥

वुश्च रुर्वक्षे ॥ ७ ॥

वृक्षशब्दे संयुक्तस्य खो भवति, तत्संनियोगेन वृकारस्य च रुकारः ।
रुक्खो । स्पृहादित्वाच्छत्वे वच्छो ॥

क्षः ॥ ८ ॥

क्षस्य खो भवति । लक्षणं लक्खणं । क्षयः खओ । विचक्षणः विअ-
क्खणो । बहुलाधिकारात् क्वचिच्छभावपि । छीणं भीणं क्षीणम् । क्षीयते
छिज्जइ भिज्जइ ॥

स्थाणावहरे ॥ ९ ॥

स्थाणुशब्दे स्तोः खो भवति, अहरे हरश्चेद्वाच्यो न भवति । खाणू ।
अहर इति किम् ? थाणू ॥

स्कन्दतीक्ष्णशुष्के तु खोः ॥ १० ॥

एषु खोरादेः संयुक्तस्य खो भवति तु । खन्दो कन्दो । तिक्खं तिण्हं ।
सुक्खं सुक्कां ॥

स्तम्भे ॥ ११ ॥

खोरित्यनुवर्तते, त्विति च । स्तम्भे खोः संयुक्तस्य खकारो भवति तु ।
खंभो थंभो ॥

थलस्पन्दे ॥ १२ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे आदेः संयुक्तस्य थो लिङ्गवति । थंभो । थंभिज्जइ ॥

स्त्यानचतुर्थे च तु ठः ॥ १३ ॥

स्त्यानचतुर्थयोश्चकारादस्पन्दवृत्तौ स्तम्भे च ठत्वं भवति तु । ठीणं थीणं ।
ट्ठो चउत्थो । ठंभो । ठंभिज्जइ ॥

ष्टः ॥ १४ ॥

ठ इत्यनुवर्तते । ष्टस्य ठो भवति । योगविभागान्नित्यम् । दृष्टिः दिट्ठी ।
ः सुट्ठी । यष्टिः लट्ठी । सौराष्ट्रं सोरट्ठं ॥

विसंस्थुलास्थ्यधनार्थे ॥ १५ ॥

विसंस्थुलास्थिशब्दयोरधनवाचिन्यर्थशब्दे च संयुक्तस्य ठो भवति । विसं-
विसंस्थुलम् । अट्ठी अस्थि । अट्ठो अर्थः प्रयोजनम् । अधन इति
? अत्थो ॥

चः कृत्तिचत्वरे ॥ १६ ॥

कृत्तिचत्वरयोः संयुक्तस्य चो भवति । किच्ची कृत्तिः । चच्चरं चत्वरम् ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १७ ॥

चैत्यवर्जितस्य त्यस्य चो भवति । सत्यं सच्चं । प्रत्ययः पञ्चओ ।
यः अमच्चो । अचैत्य इति किम् ? चइत्तं ॥

श्वेर्वृश्चिके ज्जुर्वा ॥ १८ ॥

श्चिके श्वि-इत्यस्य ज्जु इत्ययमादेशो भवति । विज्जुओ विच्छुओ ॥

उत्सवक्रक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा ॥ १९ ॥

षु स्तोः छो वा भवति । पुनर्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । उच्छओ ऊसओ ।
रिक्खो । उच्छुओ ऊसुओ । सामच्छं सामत्थं ॥

क्षमायां कौ ॥ २० ॥

इत्यनुवर्तते । कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे स्तोः छत्वं भवति ।
(१) लाक्षणिकस्यापि छमा । काविति किम् ? खमा क्षान्तिः ॥

क्षण उत्सवे ॥ २१ ॥

उत्सववाचिनि क्षणशब्दे संयुक्तस्य छो भवति । छणो । उत्सव इति किम् ? खणो ॥

स्पृहादौ ॥ २२ ॥

स्पृहादिषु स्तोः छो भवति । छिहा स्पृहा । क्षुरः क्षुरो । क्षीरं क्षीरं । वृक्षः वच्छो । क्षेत्रं छेत्रं । कुक्षिः कुच्छी । क्षुतं क्षुत्रं । क्षुरणं क्षुरणं । कक्षा कच्छा । कक्षः कच्छो । मक्षिका मच्छिआ । क्षारं क्षारं । इक्षुः इच्छु । सहक्षः सरिच्छो । अक्षि अच्छी । स्थगितः छइओ । दक्षः दच्छो । कौक्षेयकं कुच्छेअअं । उक्षा उच्छा । सादृश्यं सारिच्छं । क्षुधा क्षुहा । लक्ष्मीः लच्छी । लक्ष्म लच्छं । इत्यादि ॥

ध्यश्चत्सप्सामनिश्चले ॥ २३ ॥

निश्चलवर्जिते ध्यश्चत्सप्स इत्येतेषां छो भवति । ध्य-पध्यः पच्छो । मिथ्या मिच्छा । अ-पश्चिमं पच्छिमं । आश्चर्यम् अच्छेरं । पश्चात् पच्छा । त्स-उत्साहः उच्छाहो । मत्सरः मच्छरो । संवत्सरः संवच्छलो । चिकित्सति चिइ-च्छइ । प्स-अप्सरसः अच्छरा । लिप्सते लिच्छइ । जुगुप्सति जुउच्छइ । अ-निश्चल इति किम् ? णिच्चलो ॥

द्यय्या जः ॥ २४ ॥

एषां जकारो भवति । द्य-मद्यं मज्जं । अवद्यम् अवज्जं । आतोद्यम् आतोज्जं । द्युतिः जुई । द्योतः जोओ । द्य-शय्या सेज्जा । जय्यः जज्जो । द्यय्यः खज्जो । र्य-जय्यः जज्जो । कार्यं कच्चं । पर्यायः पज्जाओ । पर्याप्तं पज्जत्तं ॥

त्वभिमन्यौ जजौ ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ स्तोः जर् ज इत्येतौ तु भवतः । अहिमज्जू अहिमजू अहिवरणू अहिमरणू ॥

ध्यह्योर्झल् ॥ २६ ॥

ध्य ह्य इत्येतयोर्भत्वं भवति । लित्वान्नित्यम् । ध्य-ध्यानं भाणं । अध्य-यनम् अज्झअणं । सन्ध्या संभा । विन्ध्यः विंभो । उपाध्यायः उवज्झाओ । ह्य-सह्यः सज्झो । गुह्यं-गुज्झं । ग्राह्यं गेज्झं । नह्यते एज्झइ ॥

साध्वसे ॥ २७ ॥

साध्वसे स्तोर्भो भवति । सज्भसं ॥

ध्वजे वा ॥ २८ ॥

ध्वजे स्तोर्भो वा भवति । भओ धओ ध्वजः ॥

इन्धौ ॥ २९ ॥

इन्धी दीप्तावित्यस्मिन् धातौ स्तोर्भ इत्यादेशो भवति । समिज्भइ समि-
ध्यति । विज्भइ विध्यते ॥

तस्याऽधूर्तादौ टः ॥ ३० ॥

तस्य टो भवति, अधूर्तादौ धूर्तादीन् वर्जयित्वा । केवटो कैवर्तः । वट्टी
वर्तिः । वट् टुलं वर्तुलम् । संवट्टिओ संवर्तितः । पअट्टइ प्रवर्तते । णट्टइ नर्त-
यति । अधूर्तादाविति किम् ? धुत्तो धूर्तः । वत्ता वार्ता । अत्ती आर्तिः ।
संवत्तणं संवर्तनम् । विवत्तणं विवर्तनम् । पवत्तणं प्रवर्तनम् । आवत्तणं आव-
र्तनम् । मुहुत्तो मुहूर्तः । मुत्तो मूर्तः । आवत्तओ आवर्तकः । संवत्तओ
संवर्तकः । वत्तिओ वार्तिकः । वत्तिआ वर्तिका । पवत्तओ प्रवर्तकः । मुत्ती
मूर्तिः । उक्कित्तिओ उत्कीर्तितः । णिवत्तओ निवर्तकः । णिव्वत्तिओ निर्वर्तकः ॥
कित्ती कीर्तिः । कत्तिओ कार्तिकः । बहुलाधिकारात्-वट्टा वार्ता ॥

प्रवृत्तसन्दष्टमृत्तिवृत्तेष्टापत्तनकदर्थितोष्ट्रे ॥ ३१ ॥

एषु स्तोः टत्वं भवति । पवट्टो प्रवृत्तः । संदट्टो सन्दष्टः । मट्टी मृत्तिः ।
वट्टं वृत्तम् । इट्टा इष्टा । पट्टणं पत्तनम् । कवट्टिओ कदर्थितः । उट्टो उष्ट्रः ।
सन्दष्टोष्ट्रे तु ठत्वापवादः ॥

वा न्तन्धौ मन्युचिन्हयोः ॥ ३२ ॥

अनयोः संयुक्तयोर्यथासंख्यं न्त न्ध इत्येतावादेशौ वा भवतः । मन्तू
मणू । इन्धं चिण्हं ॥

डल् फोर्मर्दितविच्छर्दछर्दिकपर्दवितर्दिगर्तसंमर्दे ॥ ३३ ॥

एषु फोर्द्वितीयस्यस्तोः ॥ संयुक्तस्य डत्वं लिङ्गवति । मड्डिओ मर्दितः ।
विच्छड्डो विच्छर्दः । छड्डो छदः । कवड्डो कपर्दः । विअड्डो वितर्दिः ।
गड्डो गर्तः । संमड्डो संमर्दः ॥

ढोऽर्धर्द्धिश्रद्धामूर्ध्नि तु ॥ ३४ ॥

फोरित्यनुवर्तते । एषु स्तोर्द्धितीयस्य ढो भवति तु । अर्धम् अर्द्धं अर्द्धं ।
ऋद्धिः इर्द्धी इर्द्धी । श्रद्धा सर्द्धा सद्धा । मूर्धा मुर्द्धा मुद्धा ॥

दग्धविदग्धवृद्धिदंष्ट्रावृद्धे ॥ ३५ ॥

एषु संयुक्तस्य ढो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । दर्द्धो दग्धः । विअर्द्धो
विदग्धः । वुर्द्धी वृद्धिः । दाढा दंष्ट्रा । वुर्द्धो वृद्धः । कचिन्न—विद्धकइ-
णिरुवियं वृद्धकविनिरूपितम् ॥

पञ्चदशदत्तपञ्चाशति णः ॥ ३६ ॥

एषु स्तोर्णत्वं भवति । पण्णरह पञ्चदश । दिण्णं दत्तम् । पण्णासा
पञ्चाशत् ॥

ज्ञप्नोः ॥ ३७ ॥

ज्ञ म्र-इत्येतयोर्णत्वं भवति । ज्ञानं णाणं । संज्ञा संणा । विज्ञानं विण्णाणं ।
निम्नं निण्णं । प्रद्युम्नः पज्जुण्णो ॥

स्तवे थो वा ॥ ३८ ॥

स्तवे संयुक्तस्य थो वा भवति । थवो तत्रो ॥

रो हश्चोत्साहे ॥ ३९ ॥

थ इति वर्तते, वेति च । उत्साहे संयुक्तस्य थो वा भवति, तत्संनियोगेन
हस्य च रेफः । उत्थारो उच्छ्राहो ॥

स्तः ॥ ४० ॥

स्तस्य थकारो भवति । हत्थो हस्तः । थुई स्तुतिः । थोअं स्तोकम् ।
पत्थरो प्रस्तरः । सत्थि स्वस्ति ॥

पर्यस्ते टश्च ॥ ४१ ॥

पर्यस्ते स्तस्य टो भवति, चकारात् थश्च । पल्लट्ठो पल्लत्थो ॥

वाऽऽत्मभस्मनि पः ॥ ४२ ॥

आत्मभस्मनोः स्तोः पो वा भवति । अप्पा अप्पाणो । अत्ता अत्ताणो ।
भप्पो भस्सो भस्म ॥

ड्मकमोः ॥ ४३ ॥

ड्मकम इत्येतयोः पो भवति । कुड्मलं कुप्पलं । रुक्मिणी रुपिणी ।
कचिद् मोऽपि-रुम्मी रुपी रुक्मी ॥

ष्पस्फोः फः ॥ ४४ ॥

ष्प स्प-इत्येतयोः फो भवति । ष्प-पुष्पं पुप्फं । शष्पं सप्फं । निष्पावः
णिप्फावो । निष्पेषः णिप्फेसो । स्प-स्पन्दनं फंदणं । प्रतिस्पद्धी पडिप्फद्धी ॥

भीष्मे ॥ ४५ ॥

फइत्यनुवर्तते । भीष्मे स्तोः फत्वं भवति । भिप्फो ॥

श्लेष्मबृहस्पतौ तु फोः ॥ ४६ ॥

अनयोः फोर्द्वितीयस्य संयुक्तस्य फो भवति तु । सेप्फो सेम्महो बिहप्फई
बहप्फई ॥

ग्मो मः ॥ ४७ ॥

ग्मस्य मो भवति तु । जुम्मं जुग्गं युग्मम् । तिग्गं तिम्मं तिग्मम् ॥

न्मः ॥ ४८ ॥

न्मस्य मो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । जम्मो जन्म । मम्महो मन्मथः ।
मम्मणो मन्मनः ॥

ताम्रास्रयोर्म्बः ॥ ४९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मकाराक्रान्तो वकारो भवति । तम्बं ताम्रम् । अम्बं
आम्रम् । तम्बीरं अम्बीरं-इत्येतौ देश्यौ ॥

ऊर्ध्वे भो वा ॥ ५० ॥

ऊर्ध्वे स्तोर्भो वा भवति । उब्भं उद्धं ॥

ह्वः ॥ ५१ ॥

भो वेत्यनुवर्तते । ह्वस्य भो वा भवति । जिब्भा जीहा जिह्वा ॥

भश्च विह्वले ॥ ५२ ॥

विह्वले संयुक्तस्य वकारस्य भो वा भवति । विब्भलो विह्वलो ॥

काश्मीरे स्मः ॥ ५३ ॥

काश्मीरे संयुक्तस्य स्म इत्यादेशो भवति । कम्भारं कम्हारं ॥

लो वाऽऽर्दे ॥ ५४ ॥

आर्दे स्तोर्लत्वं वा भवति । पुनर्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । अल्लं
उल्लं ओल्लं अहं उहं ओहं ॥

र्यः सौकुमार्यपर्यस्तपर्याणे ॥ ५५ ॥

एषु र्यस्य लो भवति । सोअमल्लं सौकुमार्यम् । पल्लट्टं पर्यस्तम् ।
पल्लरणं पर्याणम् । पल्लङ्को इति तु पल्यङ्कस्य ॥

अररिअ(१)रिज्जमाश्चर्ये ॥ ५६ ॥

आश्चर्ये र्यस्य अर रिअ रिज्ज इति त्रय आदेशा भवन्ति । अच्चअरं अच्च-
रिअं अच्चरिज्जं ॥

डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्यसौन्दर्ययोः चकारादाश्चर्ये च र्यस्य डित् एर इत्यादेशो भवति ।
ब्रह्मचेरं । सुन्देरं । अच्चेरं । डित्वात्तिलोपः । चौर्यसमत्वात् । ब्रह्मचरिअं ।
सुन्दरिअं । अच्चरिअं ॥

वा पर्यन्ते ॥ ५८ ॥

पर्यन्ते र्यस्य डेरो वा भवति । पेरन्तो पज्जन्तो ॥

धैर्ये रः ॥ ५९ ॥

वेत्यनुवर्तते । धैर्ये र्यस्य रो वा भवति । धीरं धिज्जं ॥

तूर्यदशार्हशौण्डीर्ये ॥ ६० ॥

एषु स्तोः रो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । तूरं । दसारो । शौण्डीरं ॥

बाष्पे होऽश्रुणि ॥ ६१ ॥

अश्रुवाचिनि बाष्पशब्दे स्तोहो भवति । बाहो नेत्रजलम् । अश्रुणीति
किम् ? वप्फो ऊष्मा ॥

कार्षापणे ॥ ६२ ॥

कार्षापणे स्तोहो भवति । काहावणो । बहुलाधिकारात्-कासावणो । कहा-
वणो इत्यत्र 'संयोगे' इति पूर्वमेव ह्रस्वः, पश्चादादेशः । अथवा कर्षापण-
शब्दात् सिद्धिः ॥

न वा तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घे ॥ ६३ ॥

एषु संयुक्तस्य हत्वं न वा भवति । तूहं तित्थं तीर्थम् । दुहं दुक्खं दुःखम् ।
दुहिओ दुक्खिओ दुःखितः । दाहिणो दक्खिणो दक्षिणः । दीहो दीहरो
दिग्घो दीर्घः ॥

कूष्माण्ड्यां ण्डश्च तु लः ॥ ६४ ॥

कूष्माण्डीशब्दे प्रथमस्य संयुक्तस्य हकारो भवति, ण्ड इत्यस्य लत्वं
तु भवति । कोहली कोहंडी । कोहली-इत्यत्र 'संयोगे' इति प्रागेव ह्रस्वः,
पश्चाल्लत्वम् ॥

त्वथ्वद्वधां कचिच्चछजझाः ॥ ६५ ॥

एतेषां यथासंख्यं च छ ज झ—इत्येते कचित् प्रयोगानुसारेण भवन्ति ।
च-भुक्त्वा भोच्चा । ज्ञात्वा एच्चा । श्रुत्वा सोच्चा । छ-पृथ्वी पिच्छी । ज-
विद्वान् विज्जं । झ-ध्वनिः झणी । बुद्ध्वा बुज्झा । सअलपिच्छीविज्जं
सकलपृथ्वीविद्वान् ॥

हो ह्रः ॥ ६६ ॥

ह्रकारस्य लकाराक्रान्तो हकारो भवति । कल्लारं कल्लारम् । प्रह्लादो
प्रह्लादः ॥

श्मष्मस्मह्मामस्मररश्मौ ह्रः ॥ ६७ ॥

एषां ह्र इत्यादेशो भवति, स्मररश्मिशब्दौ वर्जयित्वा । कल्लारो काश्मीरः ।
गिह्लो ग्रीष्मः । उह्मा ऊष्मा । विह्लओ विस्मयः । अह्लारिसो अस्मादृशः ।
बह्मा ब्रह्मा, बह्मणो । बह्लचेरं ब्रह्मचर्यम् । अस्मररश्माविति किम् ? सरो ।
स्मरः । रस्सी रश्मिः ॥

पक्ष्मणि ॥ ६८ ॥

काश्मीरे म्भः ॥ ५३ ॥

काश्मीरे संयुक्तस्य म्भ इत्यादेशो भवति । कम्भारं कम्भारं ॥

लो वाऽऽर्दे ॥ ५४ ॥

आर्दे स्तोर्लत्वं वा भवति । पुनर्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । अल्लं
उल्लं ओल्लं अहं उहं ओहं ॥

र्यः सौकुमार्यपर्यस्तपर्याणे ॥ ५५ ॥

एषु र्यस्य लो भवति । सोअमल्लं सौकुमार्यम् । पल्लट्टं पर्यस्तम् ।
पल्लरणं पर्याणम् । पल्लङ्को इति तु पल्यङ्कस्य ॥

अररिअ(१)रिज्जमाश्रय्ये ॥ ५६ ॥

आश्रय्ये र्यस्य अर रिअ रिज्ज इति त्रय आदेशा भवन्ति । अच्चअरं अच्च-
रिअं अच्चरिज्जं ॥

डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्यसौन्दर्ययोः चकारादाश्रय्ये च र्यस्य डित् एर इत्यादेशो भवति ।
ब्रह्मचेरं । सुन्देरं । अच्चेरं । डित्वात्तडिलोपः । चौर्यसमत्वात् । ब्रह्मचरिअं ।
सुन्दरिअं । अच्चरिअं ॥

वा पर्यन्ते ॥ ५८ ॥

पर्यन्ते र्यस्य डेरो वा भवति । पेरन्तो पज्जन्तो ॥

धैर्ये रः ॥ ५९ ॥

वेत्यनुवर्तते । धैर्ये र्यस्य रो वा भवति । धीरं धिज्जं ॥

तूर्यदशार्हशौण्डीर्ये ॥ ६० ॥

एषु स्तोः रो भवति । पृथग्योगान्नित्यम् । तूरं । दसारो । शौण्डीरं ॥

बाष्पे होऽश्रुणि ॥ ६१ ॥

अश्रुवाचिनि बाष्पशब्दे स्तोर्हो भवति । बाहो नेत्रजलम् । अश्रुणीति
किम् ? वप्फो ऊष्मा ॥

(१) अररीअरिज्जमाश्रय्ये—इति ग० पु० पाठः ।

कार्षापणे ॥ ६२ ॥

कार्षापणे स्तोहो भवति । काहावणो । बहुलाधिकारात्-कासावणो । कहा-
वणो इत्यत्र 'संयोगे' इति पूर्वमेव ह्रस्वः, पश्चादादेशः । अथवा कर्षापण-
शब्दात् सिद्धिः ॥

न वा तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घे ॥ ६३ ॥

एषु संयुक्तस्य हत्वं न वा भवति । तूहं तित्थं तीर्थम् । दुहं दुक्खं दुःखम् ।
दुहिओ दुक्खिओ दुःखितः । दाहिणो दक्खिणो दक्षिणः । दीहो दीहरो
दिग्घो दीर्घः ॥

कूष्माण्ड्यां ण्डश्च तु लः ॥ ६४ ॥

कूष्माण्डीशब्दे प्रथमस्य संयुक्तस्य हकारो भवति, ण्ड इत्यस्य लत्वं
तु भवति । कोहली कोहंडी । कोहली-इत्यत्र 'संयोगे' इति प्रागेव ह्रस्वः,
पश्चाल्लत्वम् ॥

त्वथ्वद्वधां कचिच्चछजझाः ॥ ६५ ॥

एतेषां यथासंख्यं च छ ज झ—इत्येते कचित् प्रयोगानुसारेण भवन्ति ।
च-भुक्त्वा भोच्चा । ज्ञात्वा एच्चा । श्रुत्वा सोच्चा । छ-पृथ्वी पिच्छी । ज-
विद्वान् विज्जं । झ-ध्वनिः झणी । बुद्ध्वा बुज्झ । सअलपिच्छीविज्जं
सकलपृथ्वीविद्वान् ॥

हो ह्रः ॥ ६६ ॥

हकारस्य लकाराक्रान्तो हकारो भवति । कल्लारं कल्हारम् । पह्लादो
प्रह्लादः ॥

श्मष्मस्मह्मामस्मररश्मौ ह्रः ॥ ६७ ॥

एषां ह्र इत्यादेशो भवति, स्मररश्मिशब्दौ वर्जयित्वा । कल्लारो काश्मीरः ।
गिह्लो ग्रीष्मः । उह्मा ऊष्मा । विह्लओ विस्मयः । अह्लारिसो अस्मादृशः ।
बह्ला ब्रह्मा, बह्लणो । बह्लचेरं ब्रह्लचर्यम् । अस्मररश्माविति किम् ? सरो ।
स्मरः । रस्सी रश्मिः ॥

पक्ष्मणि ॥ ६८ ॥

ह्य इत्यनुवर्तते । पद्मशब्दे स्तोः ह्य इत्यादेशो भवति । पद्माइ पद्माणि ।
पद्मललोअणो पद्मललोचनः ॥

श्रृणस्त्रह्लक्षणां ण्हः ॥ ६९ ॥

एषां एह इत्यादेशो भवति श्न-प्रश्नः पण्हो । शिश्नः शिण्हो । ण—
विष्णुः विण्हू । जिष्णुः जिण्हू । कृष्णः किण्हो । उष्णीषम् उण्हीसं । स्न—
स्नातः एहाओ । प्रस्नवः पण्हवो । ज्योत्स्ना जोणहा । ह—जहुः जण्हू ।
ह—पूर्वाह्नः पूव्वण्हो । अपराह्नः अवरण्हो । दण-श्लक्ष्णं सण्हं । तीक्ष्णं तिण्हं ॥

सूक्ष्मे ॥ ७० ॥

सूक्ष्मे संयुक्तस्य ण्हो भवति । सुण्हं ॥

आश्लिष्टे लधौ ॥ ७१ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्यं लधौ भवतः । आलिद्धो ॥

ठढौ स्तब्धे ॥ ७२ ॥

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथासंख्यं ठढौ भवतः । ठड्डो ॥

तो ढो रश्चारब्धे तु ॥ ७३ ॥

आरब्धे स्तोः तकारो भवति तु, तत्संनियोगेन रस्य च ढः । आढत्तो आरद्धो ॥

सो बृहस्पतिवनस्पत्योः ॥ ७४ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सकारो भवति तु । बहस्सई बहप्फई विहस्सई विहप्फई ।
वणस्सई वणप्फई ॥

शोर्लुक् खोः स्तम्बसमस्तनिस्पृहपरस्परश्मशानश्मश्रौ ॥ ७५ ॥

स्तम्बादिषु शोः शषसानां खोरादौ वर्तमानानां संयुक्तसम्बन्धिनां लुग्भवति ।
तम्बो । समत्तो । निष्पिहो । परोप्परं । मसाणं । मंसु ॥

श्रस्य हरिश्चन्द्रे ॥ ७६ ॥

हरिश्चन्द्रे श्रस्य लुग्भवति । हरिअन्दो ॥

कगटडतदप५क५पशोरुपर्यद्रे ॥ ७७ ॥

कगटडतदपानां जिह्वामूलीयोपध्मानीययोः शोः शषसानां च संयुक्तसम्ब-

न्धिनामुपरि स्थितानां लुग्भवति, द्रकारं वर्जयित्वा क—भुक्तं भुक्तं । सिक्थं
सिक्थं । ग—दुग्धं दुद्धं । मुग्धं मुद्धं । ट—षट्पदः छप्पओ । कट्फलं कप्फलां ।
ड—खड्गः खग्गो । षड्जः सज्जो । त—उत्पलम् उप्पलं । उत्पातः उप्पाओ । द—
मद्गुः मग्गू । मुद्गरः मोग्गलो । उद्विग्नः उव्विग्गो । प—सुप्तः सुत्तो । गुप्तः गुत्तो ।
ऋक—दुःखं दुक्खं । २प—अन्तःपातः अन्तप्पाओ । श—निश्चलः निच्चलो ।
श्लक्ष्णं लण्हं । श्च्योतति चुअइ । ष—गोष्ठी गोट्ठी । षष्ठः चट्ठो । स—स्खलितः
खलिओ । स्नेहः णेहो । अद्र इति किम् ? समुदो । चंदो । भदं । अद्र इति
निषेधोऽयं 'धात्रीद्रे रस्त्व'ति विकल्पिते रेफलोपेऽप्राप्ते दकारलोपो मा भूदिति ॥

लवरामधश्च ॥ ७८ ॥

लवरां संयुक्तस्याऽधो वर्तमानानां चकारादुपरि स्थितानां च लुग्भवति ।
अधः, ल—श्लक्ष्णं सण्हं । विक्लवः विक्कओ । व—पकः पक्को । विध्वस्तः
विद्धत्था । र—चक्रं चक्कं । ग्रहः गहो । रात्रिः रत्ती । उपरि, ल—उल्का
उक्का । वल्कलं वक्कलं । व—शब्दः सदो । अब्दः अदो । लुब्धकः लुद्धओ ।
र—अर्कः अक्को । तर्कः तक्को ॥

मनयाम् ॥ ७९ ॥

संयुक्तस्याऽधो वर्तमानानां मनयां लुग्भवति । म—युग्मं जुग्गं । रश्मिः
रस्सी । स्मरः सरो । न—नग्नः नग्गो । लग्नः लग्गो । मग्नः मग्गो । य—श्यामा सामा ।
कुड्यं कोड्डं । अत्र द्वितीयकल्मषमाल्यादिष्वेतत्सूत्रत्रयविधिप्राप्तौ यथादर्शनं
लोपः । द्वितीयः बिइओ । द्विगुणः बिउणो । द्वादश बारह । द्वाविंशतिः बावीसा ।
द्वात्रिंशत् बत्तीसा । कल्मषं कम्मसं । शुल्बं सुब्बं । कचित्तु अधः—द्विपः दिवो ।
द्वीपः दीवो । दुजातिः दिआई । काव्यं कव्वं । दिव्यं दिव्वं । माल्यं मल्लं । कुल्या
कुल्ला । कचित्पर्यायेण—उद्विग्नः उद्दिग्गो उव्विण्णो । रेफस्य तु सर्वत्रैव—
सव्वं । वक्कं । चक्कं । 'सर्वत्र लवरामचन्द्रे इति केचित्, तदयुक्तम् ।
चंदो चन्द्रो इति स्वयमेवोदाहृतत्वात् तथाविधप्रयोगदर्शनाच्च । उत्तरत्र
सूत्रोक्तविकल्प एकऽभ्युपगन्तव्यः ॥

धात्रीद्रे रस्तु ॥ ८० ॥

धात्रीशब्दे द्रशब्दे च रेफस्य लुग्भवति तु । धात्री धत्ती धारी । ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे-धाई । द्र-चंदो चंद्रो । मंदो मंद्रो । रुदो रुद्रो । भदं भद्रं । समुदो समुद्रो । 'हृदे दहयो'रिति हृदशब्दस्य दहयोः स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम्, तत्र च दहो इति । केचिन्नेच्छन्ति द्रे रलोपम् । द्रहशब्दः संस्कृतेऽपीति केचित् । द्रहादयस्तरुणपुरुषवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव । सिख्खंतु वो द्रही द्रह्मि पडिआ शिद्यतां वस्तरुणी तरुणे पतिता ।

हस्य मध्याह्ने ॥ ८१ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग्वा भवति । मज्झण्णो मज्झहो ॥

ज्ञो ओऽविज्ञाने ॥ ८२ ॥

ज्ञकारसम्बन्धिनो जकारस्य लुग्भवति तु, अविज्ञाने विज्ञानशब्दे न भवति । ज्ञानं जाणं णाणं । सर्वज्ञः सव्वज्जो सव्वण्णो । आत्मज्ञः अप्पज्जो अप्पण्णो । दैवज्ञः दइवज्जो दइवण्णो । इज्झितज्ञः इंगिअज्जो इंगिअण्णो । अभिज्ञः अहिज्जो अहिण्णो । मनोज्ञं मणोज्जं मणोण्णो । प्रज्ञा पज्जा पण्णा । आज्ञा अज्जा अण्णा । संज्ञा सज्जा सण्णा । अविज्ञान इति किम् ? विण्णाणं ॥

द्वोर्द्वारे ॥ ८३ ॥

द्वारे दकारवकारयोः पर्यायेण लुग्भवति तु । दारं वारं । पक्षे दुवारं देरं वेरं ॥

रात्रौ ॥ ८४ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग्भवति तु । राई रत्ती ॥

रितो द्वित्वल् ॥ ८५ ॥

रेफानुबन्धस्य आदेशव्यञ्जनस्य द्वित्वं लिङ्गवति । अंकोल्लं अक्कोलः । रुण्णं रुदितम् । करणिञ्जं करणीयम् ॥

शेषादेशस्याऽहोऽचोऽखोः ॥ ८६ ॥

द्वित्वमिति वर्तते । संयुक्तयोरेकतरस्य लोपे योऽवशिष्यते स शेषः, तस्य संयुक्तादेशस्य च अहः हकाररेफवर्जितस्य अचः स्वरात् परस्य अखोरनादौ वर्तमानस्य द्वित्वं लिङ्गवति । शेषः—समस्तः समत्तो । निस्पृहः निष्पिहो

भुक्तं भुत्तं । दुग्धं दुद्धं । षट्पदः छप्पओ । खङ्गः खग्गो । उत्पलम् उप्पलं ।
 मुद्गरः मुग्गरो । प्राप्तः पत्तो । दुर्गं दुग्गं । दुःखं दुक्खं । अन्तःपातः
 अन्तप्पाओ । निश्चलः णिच्चलो । दुष्करं दुक्करं । विप्लवः विप्पओ । पक्कं पक्कं ।
 धूर्तः धुत्तो । रात्रिः रत्ती । युक्तं जुत्तं । युग्मं जुग्गं । रश्मिः रस्सी । नग्नः
 नग्गो । काव्यं कव्वं । आदेशः—रक्तः रग्गो । सक्तः सग्गो । अमात्यः अमच्चो ।
 आत्मा अप्पा । आर्या अज्जा । उपाध्यायः उवज्झाओ । सङ्घः सज्झो । साध्वसं
 सज्झसं । बृहस्पतिः बहप्फई । अह इति किम् ? विह्वलः विहलो । दुःखं दुहं ।
 बाष्पः बाहो । धात्री धारी । तूर्यं तूरं । धैर्यं धीरं । अच इति किम् ? कंसं
 कांस्यम् । वयस्यः वअंसो । सन्ध्या संभा । भिन्दिपालः भिन्डिवालो । अखो-
 रिति किम् ? खलितः खलिओ । स्थूलः थूरो । स्तम्भः खंभो ॥

दीर्घानि ॥ ८७ ॥

शेषादेशस्येति वर्तते । लाक्षणिकादलाक्षणिकाच्च दीर्घात् परयोः शेषादेशयोः
 द्वित्वं न भवति । लाक्षणिकात्—णीसासो निश्वासः । फासो स्पर्शः । दाढा
 दंष्ट्रा । अप्फासो अस्पर्शः । अलाक्षणिकात्—पार्श्वं पासं । शीर्षं सीसं ।
 ईश्वरः ईसरो । द्वेष्यः वेसो । लास्यं लासं । आस्यम् आसं । प्रेष्यः पेसो । निर्मा-
 स्यम् ओमालं । आज्ञा आणा । आज्ञप्तिः आणत्ती । आज्ञापनम् आणावणं ।
 अमच्चो इत्यादिषु 'संयोग' इति आदावेव ह्रस्वः, पश्चादलोपे द्वित्वम् । अ-
 लाक्षणिकात् प्रायो द्वित्वाभावः प्रयोगतोऽनुसर्तव्यः ॥

कर्णिकारे णो वा ॥ ८८ ॥

कर्णिकारे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति । कर्णिणआरो कणिआरो ।
 णग्रहणमुत्तरार्थम् ॥

धृष्टद्युम्ने ॥ ८९ ॥

आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति । पृथग्योगान्न विकल्पः । धट्ठजुणो ॥

वा से ॥ ९० ॥

से समासे शेषादेशयोर्द्वित्वं वा भवति । णइग्गामो णइग्गामो । कुसुम-
 पअरो कुसुमपअरो । देवत्थुई देवत्थुई । हरक्कन्दा हरक्कन्दा हरस्कन्दौ । आणाल-
 खंभो आणालखंभो ॥

प्रमुक्तगे ॥ ९१ ॥

भुक्तं भुत्तं । दुग्धं दुद्धं । षट्पदः छप्पओ । खङ्गः खग्गो । उत्पलम् उप्पलं ।
 मुद्गरः मुग्गरो । प्राप्तः पत्तो । दुर्गं दुग्गं । दुःखं दुक्खं । अन्तःपातः
 अन्तप्पाओ । निश्चलः णिच्चलो । दुष्करं दुक्करं । विप्लवः विप्पओ । पक्कं पक्कं ।
 धूर्तः धुत्तो । रात्रिः रत्ती । युक्तं जुत्तं । युग्मं जुग्गं । रश्मिः रस्सी । नग्नः
 नग्गो । काव्यं कव्वं । आदेशः—रक्तः रग्गो । सक्तः सग्गो । अमात्यः अमच्चो ।
 आत्मा अप्पा । आर्या अज्जा । उपाध्यायः उवज्झाओ । सङ्घः सज्झो । साध्वसं
 सज्झसं । बृहस्पतिः बहप्फई । अह इति किम् ? विह्वलः विहलो । दुःखं दुहं ।
 बाष्पः बाहो । धात्री धारी । तूर्यं तूरं । धैर्यं धीरं । अच इति किम् ? कंसं
 कांस्यम् । वयस्यः वअंसो । सन्ध्या संभा । भिन्दिपालः भिन्डिवालो । अखो-
 रिति किम् ? खलितः खलिओ । स्थूलः थूरो । स्तम्भः खंभो ॥

दीर्घान्ति ॥ ८७ ॥

शेषादेशस्येति वर्तते । लाक्षणिकादलाक्षणिकाच्च दीर्घात् परयोः शेषादेशयोः
 द्वित्वं न भवति । लाक्षणिकात्—णीसासो निश्वासः । फासो स्पर्शः । दाढा
 दंष्ट्रा । अप्फासो अस्पर्शः । अलाक्षणिकात्—पार्श्वं पासं । शीर्षं सीसं ।
 ईश्वरः ईसरो । द्वेष्यः वेसो । लास्यं लासं । आस्यम् आसं । प्रेष्यः पेसो । निर्मा-
 स्यम् ओमालं । आज्ञा आणा । आज्ञप्तिः आणत्ती । आज्ञापनम् आणावणं ।
 अमच्चो इत्यादिषु 'संयोग' इति आदावेव ह्रस्वः, पश्चादलोपे द्वित्वम् । अ-
 लाक्षणिकात् प्रायो द्वित्वाभावः प्रयोगतोऽनुसर्तव्यः ॥

कर्णिकारे णो वा ॥ ८८ ॥

कर्णिकारे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति । कर्णिणआरो कणिआरो ।
 णग्रहणमुत्तरार्थम् ॥

धृष्टद्युम्ने ॥ ८९ ॥

आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति । पृथग्योगान्न विकल्पः । धट्ठजुणो ॥

वा से ॥ ९० ॥

से समासे शेषादेशयोर्द्वित्वं वा भवति । णइग्गामो णइग्गामो । कुसुम-
 पअरो कुसुमपअरो । देवत्थुई देवत्थुई । हरक्कन्दा हरक्कन्दा हरस्कन्दौ । आणाल-
 वखंभो आणालखंभो ॥

प्रमुक्तगे ॥ ९१ ॥

हस्ती । हत्थो हस्तः । णिद्धणो निर्धनः । आलिद्धो आश्लिष्टः । गुल्फं
गुप्फं । पुष्पं पुप्फं । णिब्भरो निर्भरः । विब्भमो विभ्रमः । पिप्पलः
विंचूलो । प्रमुक्तादौ द्वित्वे मलअसिहरक्खंडं । दैवादौ एक्खो । तैलादौ
ओक्खलं । समासे कइद्धओ कपिध्वजः । द्वित्व इत्येव-ख्यातः खाओ ॥

प्राक् श्लाघाप्लक्षशार्ङ्गे ङ्लोऽत् ॥ ९५ ॥

श्लाघादिषु ङ्लः, ङकारलकारयोः प्राक् अत् अकारो भवति । सलाहा
श्लाघा । पलक्खो प्लक्षः । सारंगं शार्ङ्गम् ॥

क्षमारत्नेऽन्त्यहलः ॥ ९६ ॥

प्रागित्यनुवर्तते, अदिति च । क्षमाशब्दे रत्नशब्दे च संयुक्तस्याऽन्त्यहलः
अन्त्यव्यञ्जनस्य प्रागत्वं भवति । छमा खमा क्षमा । रअणं रत्नम् ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ ९७ ॥

अन्त्यहल इति वर्तते । स्नेहाग्न्योः संयुक्तस्याऽन्त्यहलः प्रागत्वं वा भवति ।
सणेहो रेहो । अगणी अग्नी ॥

शर्षतप्त(१)वज्रेष्वित् ॥ ९८ ॥

शर्षइत्येतयोस्तप्ते वज्रे च संयुक्तस्याऽन्त्यहलः प्रागित्वं वा भवति । श-
आदर्शः आअरिसो आअस्सो । सुदर्शनः सुअरिसणो सुदंसणो । दर्शनम्
दरिसणं दंसणं । ष-वर्ष वरिसं वासं । वर्षाः वरिसा वासा । वर्षशतं
वरिससअं वाससअं । तप्तः तविओ तत्तो । वज्रं वइरं वज्जं ॥

हर्षाऽमर्षश्रीहीक्रियापरामर्शकृत्स्नदिष्ट्यार्हे ॥ ९९ ॥

हर्षादिषु हं इत्यत्र च संयुक्तस्याऽन्त्यहलः प्रागित्वं भवति । पृथ-
ग्योगान्नित्यम् । हरिसो हर्षः । अमरिसो अमर्षः । सिरी श्रीः । हिरी ह्रीः ।
अहिरिओ अहीकः । किरिआ क्रिया । परामरिसो परामर्शः । कसिणं
कृत्स्नम् । दिठ्ठिआ दिष्ट्या । हं-अरिहो अर्हः । गरिहा गर्हा । वरिहो बर्हः ॥

स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमे यात् ॥ १०० ॥

स्याद्भव्यचैत्य इत्येतेषु चौर्यसमेषु च यकारात् प्रागित्वं भवति । स्यात्
सिआ । स्याद्वादः सिआवाओ । भविओ भव्यः । चेइअं चैत्यम् । चौर्यसमे-
चौर्ये चोरिअं । गाम्भीर्यं गंभीरिअं । धैर्यं धीरिअं । भार्या भारिआ । सौन्दर्यं

सुंदरिअं । ब्रह्मचर्यं ब्रह्मचरिअं । सूर्यः सूरिअो । शौर्यं सोरिअं । आचार्यः
आअरिअो । वर्यः वरिअो । वीर्यं वीरिअं । चर्या चरिआ । स्थैर्यं थेरिअं ।
इत्यादि । आकृतिगणत्वात्-पर्यङ्कादयः, पलिअंको पर्यङ्कः ॥

लादक्लीबेषु ॥ १०१ ॥

संयुक्तस्य लकारात् प्रागित्वं भवति, अक्लीबेषु क्लीबप्रकारेषु न भवति ।
किलिन्नं क्लिन्नम् । किलिट्ठं क्लिष्टम् । किलित्तं क्लृप्तम् । पिलिट्ठं प्लुष्टम् ।
किलिन्नं क्लान्तम् । प्लोषः पिलोसो । श्लेष्मा सिलिहो । श्लेषः सिलेसो । शुक्लं
सुकिलं । क्लेदः किलेअो । क्लेशः किलेसो । प्लवः पिलेवो । अम्लम्
अव्विलं । ग्लायति गिलाअइ । म्लायते मिलाअइ । म्लानं मिलाणं । क्लाम्यति
क्लामइ । अक्लीबेष्विति किम् ? क्लीबः कीवो । विक्लवः विक्रिअो । क्लमः कमो ।
प्लवः पअो । विप्लवः विप्पअो । शुक्लपक्षः सुक्कपक्खो । उत्प्लावयति उप्पावेइ ॥

नात् स्वेप् ॥ १०२ ॥

स्वप्ने संयुक्तस्य नकारात् प्रागित्वं भवति । सिविणो सिमिणो ॥

स्निग्धे त्वदितौ(१) ॥ १०३ ॥

नादिति वर्तते । स्निग्धे संयुक्तस्य नकारात् प्रागत्वमित्वं च तु भवतः ।
सिणिद्धं सणिद्धं । पक्षे णिद्धं ॥

कृष्णे वर्णे ॥ १०४ ॥

अदिताविति वर्तते । वर्णवाचिनि कृष्णशब्देऽन्त्यहलः प्रागदितौ भवतः ।
कसणो कसिणो । वर्ण इति किम् ? कण्हो कृष्णः (विष्णुः) ॥

अर्हत्युच्च ॥ १०५ ॥

अर्हशब्देऽन्त्यहलः प्रागुत्त्वमदितौ च भवन्ति । अरुहो अरहो अरिहो ।
अरुहितो अरिहितो अरहतो ॥

तन्व्याभे ॥ १०६ ॥

उदित्यनुवर्तते । उकारान्ता ईकारप्रत्ययान्तास्तन्व्याभास्तेषु संयुक्तस्याऽन्त्य-
हलः प्रागुत्वं भवति । तन्वी तणुई । लघ्वी लहुई । गुर्वी गुरुई । पृथ्वी पुहुई ।
मृद्धी मउई । बह्वी बहुई । पट्वी पडुई । इत्यादि ॥

स्रुघ्ने रात् ॥ १०७ ॥

स्रुध्ने संयुक्तस्य रात्पूर्वमुत्वं भवति । सुरुग्धं नगरम् ॥

एकाचि श्वःस्वे ॥ १०८ ॥

एकस्वरयोः श्वः स्व इत्येतयोः संयुक्तस्याऽन्त्यहलः प्रागुत्वं भवति । श्वः कृतं सुवो कञ्च । स्वे जनाः सुवे जणा । एकाचीति किम् ? स्वजनः सजणो ॥

वा छन्नपद्ममूर्खद्वारे ॥ १०९ ॥

एषु स्तोरन्त्यहलः प्रागुत्वं वा भवति । छउमं छम्मं । पउमं पम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं पत्ते दारं वारं देरं वेरं ॥

ईल् ज्यायाम् ॥ ११० ॥

ज्याशब्देऽन्यहलः प्रागीत्वं लिङ्भवति । जीआ ॥

हश्च महाराष्ट्रे होर्व्यत्ययः ॥ १११ ॥

स्तोरिति निवृत्तम् । महाराष्ट्रशब्दे होः हकाररेफयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति । एकस्य स्थाने एको भवतीत्यर्थः । हश्च हस्वश्च दीर्घस्य भवति । मरहट्ठो ॥

लनोरालाने ॥ ११२ ॥

आलाने लकारनकारयोर्व्यत्ययो भवति । आणालो ॥

वाराणसीकरेण्वां रणोः ॥ ११३ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययो भवति । वाणारसी । कणेरू । करेण्वामिति किम् ? स्त्रीलिङ्गनिर्देशादन्यत्र न भवति । एसो करेणू ॥

ललाटे डलोः ॥ ११४ ॥

ललाटे टस्य डत्वे डलयोर्व्यत्ययो भवति । णिडालं णडालं । 'लो ललाटे च' इत्याद्यस्य णत्वमेव ॥

हदे दहयोः ॥ ११५ ॥

हदे दहयोर्व्यत्ययो भवति । द्रहो दहो ॥

चलयोरचलपुरे ॥ ११६ ॥

अचलपुरे चलयोर्व्यत्ययो भवति । अलअउरं ॥

ह्ये ह्योर्वा ॥ ११७ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति । गुह्यं गुय्हं गुज्झं गुरुअहं । सह्यं सय्हं सज्झं सहिअहं ॥

लघुके हलोः ॥ ११८ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे हलोर्व्यत्ययो वा भवति । हलुओ लहुओ । घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हत्वं न भवतीति हत्वकरणम् ॥

रलोर्हरिताले ॥ ११९ ॥

हरिताले रलोर्व्यत्ययो भवति । हरिआलो हलिआरो ।

दर्वीकरनिवहौ दब्बिरअणिहवौ ॥ १२० ॥

एतयोर्यथासंख्यं दब्बीरअ णिहव इति कृतव्यत्ययविधानौ निपात्येते । दब्बिरओ । पक्षे दब्बीअरो सर्पः । णिहवो ॥

गहिआऽऽद्याः ॥ १२१ ॥

गहिआ इत्यादयः शब्दा निर्वचनगोचरा निपात्यन्ते । गहिआ काम्यमाना प्राद्या, काम्यमानत्वात् । ह्रस्वः । चौर्यसमत्वात् प्रागित्वं च । किमिघरवसणं कौशेये, कृमिगृहवसनम् । कृमिविहितावरणादेव तत्तन्तोरुत्पत्तेः । णंदिणी धेनुः । नन्दिनीव नन्दिनी । वडिणाओ घर्घरकण्ठः । प्रतिशब्दवत्त्वात् ध्वनेः प्रतिपादनत्वाद्वा । वइरोडो पतिं रोटयति वञ्चयतीति । पो वः । टो डः । अविण अवई अविनयपतिः । अण्डो अनृतम् । प्रत्यादिपाठात्तस्य डः । अजडो अजडः, शीघ्रकारित्वात् । छिणो स्मरशरच्छिन्नत्वात् । छिणालो सदाचारच्छिन्नां लीत्यादत्त इति । चिच्छओ अक्षिप्तः, नयनप्रीत्यनर्हत्वात् । अदणोरकारस्य लुक् । मदोली कामपरम्पराकारणत्वात् । आदेरातोऽत् । संचारी प्रीतिं सञ्चारयतीति दूती । सहउत्थिआ सहोत्थिता, कार्यानुकूलत्वात् । मराली मृदुस्वभावात् मधुरवचनत्वाद्वा । पेसणआरी प्रेक्षणं करोतीति । अत्तिहरी दूती आर्तिहरी, संतर्पणशीलत्वात् । पडिसोत्तो प्रतिकूले, प्रतिमुखं स्रोतः प्रवाहो यस्यासौ । पडिक्खरो प्रतिकूले, प्रतिमुखं क्षरतीति । जोओ, दोसणिजन्तो, दोसारअणो, समुद्दणवणीअं, चन्द्रः । द्योतत इति द्योतः । ज्योत्स्नायन्त्रम् । आत इः । जस्य दः । नात्प्रागत्वम् । दोषारत्नम् । समुद्रनवनीतम्, मथनोत्थितत्वात् । चिरिचिरिआ चिलिचिलिआ, धारा । चिरिचिरीति चिलिचिलीति ध्वनिर्यस्याः सा तथोक्ता । समुद्दहरं अम्बुगृहम्, जलधारोपचारात् । तम्बकुसुमं कुरवकं कुरण्टकं च ताम्रकुसुमं, तथाविधकुसुमत्वात् । मुहरोमराई भूः श्मश्रूवा मुखरोमराजिः, तथा-

विधस्वरूपत्वात् । थेवो बिन्दुः, स्तोकत्वात् । धूमद्वयमहिशी कृत्तिकाः, धूम-
 ध्वजमहिष्यः, अग्निना संभुक्तत्वात् । विसारो सैन्यम्, विसरणशीलत्वात् ।
 अवहोओ विरहः अपभोगः, भोगासहत्वात् । पाओ, पञ्चलाओ फणी, प्राणि-
 घातुकत्वात् । पापः । पदानि लायति निगूहतीति पदलापः । अहिअलो क्रोधः ।
 अहिरिव बलति नाशयतीति अहिवलः । सिहिणं स्तनः चूचुकवत्त्वात् । अस्त्यर्थे
 णः । थिरणणोसो यो न कचिदपि स्थितिं बध्नाति । स्थिरं यथास्यात्तथा न तिष्ठ-
 तीति थिरणणोसो चपलहृदयः । सूरङ्गो दीपः । सूरवदङ्गं यस्यासौ । जोइवखो
 ज्योतिष्कः । पासावओ, गवाक्षः । पासो इति प्राकृते चक्षुः, तदापद्यत इति
 पासावओ, अक्षि पश्यतीति पासो । कोप्पो अपराधः । आत्मनः कोप एवा-
 ऽपराधः । उम्मुहो उन्मुखः । उद्दणो उद्धनः । हस्य वस्य च लुक् । पहट्ठो
 प्रधूष्टः, गर्वीत्यर्थः । लम्बा केशाः । लम्बन्त इति लम्बाः । वल्लीवत् वेल्ली ।
 वल्लरीवत् वेल्लरिआ । आदेरत एः । स्वार्थे कश्च । जणहरो यज्ञहरो राक्षसः,
 तत्स्वभावत्वात् । जणउत्तो ग्रामप्रधाननरः जनपुत्रः, तद्वदाचरतीति । बह्महरं,
 आरनालं, थेरोसणं अम्बुजे । ब्रह्मगृहम् । आराहूरे समीपे च, नालमस्तीति
 आरनालं । द्वितीयस्यातोऽत् । स्थविरासनम्, स्थविरो ब्रह्मा । आत ओत् । कलिमं,
 कन्दोद्वं उत्पले । के लीयत इति कलिमं । डिमः । कन्दादुद्वीकृते उद्गच्छतीति
 कन्दोद्वं । 'स्तौ' इत्योत्वम् । चन्दोज्जं, रअणिद्धअं कुमुदम् । चन्द्रेण द्योतत
 इति चन्दोज्जं । रजनिध्वजम् । घरअंदं मुकुरम् । गृहे चन्द्रवदुद्योतत इति ।
 आआसतअं हर्म्यपृष्ठम्, आकाशतलमिति । आणंदवसो नववध्वा रक्तारुणं
 वस्त्रम्, प्रथमरजस्वलाया रक्ताक्तः पटः, आनन्दविषयत्वात् । सूरद्धओ दिवसः ।
 सूर्यो ध्वजो यस्यसः । पल्लविअं लाक्षारक्तं सपल्लवमिव पल्लवितम् ।
 अच्छिखडणं निमीलनम्, अक्षिपद्मणां पतनम् । णीसंको वृषः निःशङ्कः । एल-
 विलो धनवांश्च, चकाराद्वृषश्च । सुभरओ दारिकागृहं चटकश्च । सुखं रतमस्या-
 स्तीति । हट्ठमहट्ठो स्वस्थः । हष्टश्चासौ महार्थश्च । णिमीसुओ निः-
 श्मश्रुकः । आदेरत ई । जहणारोहो ऊरुः । जघनेनारुह्यत इति । पल्लोट्टीजीहो,
 अउज्जहरो रहस्यभेदी । पर्यस्तजिह्वः । गुह्यहरः । आदावडागमः ।
 णिहुअं निधुवनं सुरतं निभृतम् । अब्बुद्धसिरी मनोरथाधिकफलप्राप्तिः,
 अबुद्धश्रीः । प्रमुक्तादिपाठाद् द्वित्वम् । बहुजाणो चोरो धूर्तश्च बहुज्ञानः ।

परेओ परेतः पिशाचः । उज्जलो बहुबलवान् । दैवादिपाठाद् द्वित्वम् । जोई विद्युत् ज्योतिर्वा । भिंगं कृष्णं, भृङ्गवन्नीलत्वात् । भिंगं संस्कृत इत्येके । णिअद्धणं परिधानं, निबध्यत इति निबन्धनम् । जहणूसअं चल्लणकं, जघनांशुकम् । आतो बिन्दुना सह ऊत्वम् । पाउरणं कवचः, प्रावरणकत्वात् । आदेरत उः । ओअल्लो अपसारः कम्पश्च । अपचारे ओअल्लो । तैलादि-त्वाद् द्वित्वम् । चवेडी करसम्पुटाघातः । रइलक्खं रतिलक्ष्यं जघनम् । वावडो कुटुम्बी व्यापृतः । पुरिल्ला देवाः, दैत्याः । पुरा भवाः । गोसंणो मूर्खः गोसंझः, पशुप्रायत्वात् । परभत्तो भीरुः, निष्पीडश्च । परः शत्रुस्तद्भक्तश्च । चच्चिचक्को स्थासकः चर्चिका । को द्वित्वं पुंस्त्वं च । कालं तमिस्रम्, नीलत्वात् । भट्ठिओ, विष्णुः भर्तृकः, जगत्पोषकत्वात् । ऋत इत् । इहग्गिद्धूमं तुहिनम्, इन्द्रा-ग्निधूमः । पत्थरं पादताडनम् । प्रस्तरवत् पत्थरं दुःसहत्वात् । ओवा-अओ अस्तकालः, अपातपः । पिउच्चा, माउआ सखी । पितृष्वसेव मातृकेव हितकारित्वात् । पोरत्थो मत्सरी, पौलस्त्यवत् । दोसो कोपः, आत्मदोषत्वात् । चच्चा चर्चा तलाहतिः । पम्हलो केसरः, पद्मलवत् । खन्धलट्ठी, खन्धमसो भुजस्कन्धस्य यष्टिः । स्कन्धं प्रमृशतीति । अग्गि-आयो, तंवकिमी इन्द्रगोपः । अग्निवत्कायोऽस्येति अग्निकायः । ताम्रकृमिः । विहडणो अनर्थः, विघाटनम् । जोइओ ज्योतिरिङ्गणः, खद्योतः । सिंजिरो ध्वनिः, शिञ्जनमेव । जोइओ, जोअणो, जोअडो, खज्जओ खद्योते । तारका ज्योतिषं जोइसं । द्योतना जोअणा । द्योतः जोडो । तस्य डः । खे द्योतत इति खद्योतः खज्जओ । दरवल्लहो कातरः । दरो भयं तत्र वल्लभः, दरवल्लभो, वियोगभीरुत्वात् । पंडरंगो महेश्वरः, धवलाङ्गत्वात् । भोइओ ग्रामेशः । भोगं चरतीति भोगिकः । सग्गहो मुक्तः । सुष्ठु अग्रहः स्वग्रहः । संकरो रथ्या । सङ्कीर्यते अत्रेति सङ्करः । पअरो प्रवरः अर्थदरः । प्रकर्षेण वरः । मइमोहिणी सुरा मतिमोहिनी । धारावासो दर्दुरः प्रावृषेण्यत्वात् । कमलं आस्यं कलहश्च । कमलवत्कमलम् । कं मस्तकं मलतीति । वेणुसाओ, धुअराओ भ्रमरः । वेणु-शब्दवच्छब्दो यस्य स वेणुसाओ । संयुक्तस्य लुक् । ध्रुवरागः, सदा सुस्वर-त्वात् । इत्यादि । अस्मिन् गणे लिङ्गव्यत्ययः प्रयोगाधीनः ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

इति प्रथमाध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

९३२

मन्तमणवन्तमाआलुआलइरइल्लउल्लइन्ता मतुपः ॥ १ ॥

मतुप्प्रत्ययस्य मन्त मण वन्त मा आलु आल इर इल्ल उल्ल इन्त इत्येते दशादेशा यथाप्रयोगं भवन्ति । मन्त-सिरिमन्तो श्रीमान् । पुण्णमन्तो पुण्यवान् । मण-धनवान् धणमणो । वन्त-धणवन्तो । भक्तिमान् भक्तिवन्तो । मा-हनुमान् हणुमा । पटवान् पडमा । आलु-णेहालू स्नेहालुः । दआलूः दयालुः । ईसालू ईर्ष्यालुः । आल-शब्दवान् सद्दालो । जटावान् जडालो । पटवान् पडालो । रसवान् रसालो । ज्योत्स्नावान् जोण्हालो । इर-ग्रहवान् गहिरो । इल्ल-शोभावान् सोहिल्लो । छायावान्-छाइल्लो । धामवान् जामिल्लो । उल्ल-विकारवान् विआरुल्लो । मांसवान्-मंसुल्लो । दर्पवान् दप्पुल्लो । इन्त-कहइन्तो कथावान् । माणइन्तो मानवान् । मतुप इति किम् ? धणी । अत्थी ॥

वतुपो (१) डित्तिअमेतल्लुकचैतद्यत्तदः ॥ २ ॥

एतद् यद् तद् इत्येतेभ्यः परस्य परिमाणार्थस्य वतुप्प्रत्ययस्य डित् इत्तिअं इत्यादेशो भवति, एतदो लुक् च । एतावत् एत्तिअं । यावत् जित्तिअं । तावत् तित्तिअं ॥

किमिदमश्च डेत्तिअडित्तिलएद्दहम् ॥ ३ ॥

किमिदंभ्यां चादेतद्यत्तद्भ्यश्च परस्य वतुप्प्रत्ययस्य डानुबन्धा एत्तिअ इत्तिल एद्दह इत्येते आदेशा भवन्ति । एतावत् एत्तिअं इत्तिलं एद्दहं । यावत् जेत्तिअं जित्तिलं जेद्दहं । तावत् तेत्तिअं तित्तिलं तेद्दहं ॥

इकः पथो णस्य ॥ ४ ॥

‘पथो ण नित्य’मिति यः पथिन्शब्दात् णप्रत्ययो विहितः तस्य इक इत्यादेशो भवति । पान्थः पहिओ ॥

(१) वतुपो डित्तिअमिदमेतल्लुकचैतद्यत्तदः—ख ।

खस्य सर्वाङ्गात् ॥ ५ ॥

सर्वाङ्गाद् व्यापिन्यर्थे विहितस्य खप्रत्ययस्य इको भवति । सर्वाङ्गीणः सव्वंगिओ ॥

छस्यात्मनो णअः ॥ ६ ॥

आत्मनः परस्य छप्रत्ययस्य णअ इत्यादेशो भवति । आत्मीयम् अप्पणअं ॥

हित्थहास्त्रलः ॥ ७ ॥

सप्तम्यन्तात् सर्वनाम्नो विहितस्य त्रल्प्रत्ययस्य हित्थह इति त्रय आदेशा भवन्ति । यत्र जहि जेत्य जह । तत्र तहि तत्थ तह । कुत्र कहि कत्थ कह । अन्यत्र अरणहि अरणत्थ अरणह ॥

केर इदमर्थे ॥ ८ ॥

इदमर्थे विहितस्य छप्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति । युष्मदीयः तुम्हकेरो । अस्मदीयः अम्हकेरो । कचिन्न भवति—मदीयपक्षः मइज्जपक्खो । पाणिनीयं पाणिणीअं ॥

राजपराड्डिक्कडक्कौ च ॥ ९ ॥

राजन् पर इत्येताभ्यां परस्य इदमर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य डितौ इक्क अक्क इत्येतौ भवतः, चकारात्केरश्च । राजकीयं राइक्कं राअक्कं राअकेरं । परकीयं परिक्कं परक्कं परकेरं ॥

डेच्चओ (१) युष्मदस्मदोऽणः ॥ १० ॥

युष्मदस्मद्भ्यां परस्य इदमर्थस्याऽण्प्रत्ययस्य डित् एच्चअ इत्यादेशो भवति । यौष्माकं तुम्हेच्चअं । आस्माकं अम्हेच्चअं ॥

वर्वतेः(२) ॥ ११ ॥

उपमानार्थे विहितस्य वतिप्रत्ययस्य वरा इत्यादेशो भवति । रिक्त्वाद् द्वित्वम् । महुरव्व पाडलीउत्ते पासाआ । मधुरावत्पाटलीपुत्रे प्रासादाः ॥

तैलस्याऽनङ्कोलाड्डेहः ॥ १२ ॥

अङ्कोलवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलस्य डित् एह इत्यादेशो भवति । सुरहि-
जलेण कडेल्लं सुरभिजलेन कटुतैलम् । अनङ्कोलादिति किम् ? अङ्कोलतेल्लं ॥

त्वस्य तु डिमात्तणौ ॥ १३ ॥

भावार्थे विहितस्य त्वप्रत्ययस्य डित् इमा त्तण इत्यादेशौ तु भवतः ।
पीनत्वं पीणिमा पीणत्तणं । पुष्पत्वं पुष्फिमा पुष्फत्तणं । पक्षे-पीणत्तं ।
पुष्फत्तं । त्वस्येति किम् ? पीणआ पीणदा पीनता ॥

दोत्तो तसः ॥ १४ ॥

त्वित्यनुवर्तते । पञ्चम्यन्तात्सर्वनाम्नः परस्य तसिल्प्रत्ययस्य दो त्तो इत्येतौ
तु भवतः । सव्वदो सव्वत्तो । एअदो एअत्तो । अणणदो अणणत्तो । कदो
कत्तो । तदो तत्तो । जदो जत्तो । इदो इत्तो । पक्षे-सव्वओ इत्यादि ॥

एकादः सिसिआइआ ॥ १५ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिआ इआ इति त्रय आदेशा भवन्ति
तु । एकदा एकसि एककसिआ एककइआ एकआ ॥

लहुत्तः कृत्वसुचः ॥ १६ ॥

‘वारे कृत्वसुच्’ इति विहितस्य कृत्वसुच्प्रत्ययस्य हुत्त इत्यादेशो भवति ।
लित्वान्नित्यम् । सअहुत्तो । सहासहुत्तो । चुम्बिज्जइ सअहुत्तो । उपगूहिज्जइ
सहासहुत्तो । रमिआ वि पुणो रमज्जइ णिवत्तणे णत्थि तुणंति विअहुत्तं-
इति तु अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥

भवे डिह्लोह्लडौ ॥ १७ ॥

भवार्थं नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्यतौ डितौ भवतः । मातुलानी मामी तत्र
भवा मामिल्लिआ । पुरे भवं पुरिल्लं । अधो भवं हेठिल्लं । उपरि भवम्
उवरिल्लं । उल्ल-आत्मभवम् अप्पुल्लं । अल्ललावपीच्छन्त्यन्ये ॥

स्वार्थे तु कश्च ॥ १८ ॥

स्वार्थे नाम्नः परं कप्रत्ययो भवति तु । चकारात् डिल्लोल्लडौ च । चन्द्रः

चंद्रो । हृदयं हि अत्र । इह इह अ । आश्लिष्टम् आलिङ्गं । द्वित्वेपि—बहुबहुलत्रं ।
ककारोच्चारणं पैशाचीभाषार्थम्—वदनं वतनकं । डिल्ल-णिज्जिआसोअ-
पल्लविल्लेण निर्जिताशोकपल्लवेन । पुरिल्लो पुरा पुरो वा । उल्लङ्-
पिउल्लो प्रियः । मुहुल्लं मुखम् । हत्थुल्लो हस्तः । पद्धे-चंदो इत्यादि ।
कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव कः सिद्धः ॥

उपरेः संव्याने छल् ॥ १९ ॥

स्वार्थ इत्यनुवर्तते । संव्यानार्थे उपरिशब्दात् द्विरुक्तो लो भवति । लित्वा-
न्निःशब्दम् । उवरिल्लो । संव्यान इति किम् ? उवरिं ॥

नवैकाद्वा ॥ १० ॥

नव एक इत्येताभ्यां परं स्वार्थे द्विरुक्तो लो वा भवति । णवल्लो णवो ।
एकवल्लो एको ॥

मिश्रालिलअश् ॥ २१ ॥

मिश्रशब्दात् स्वार्थे लिअ इत्यादेशो वा भवति । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः ।
मीसालिअं मिस्सं ॥

शनैसो लिडअं ॥ २२ ॥

शनैःशब्दात् स्वार्थे लिन् डिच्च इअं इत्यादेशो भवति । सणिअं ॥

मनाको डअं च वा ॥ २३ ॥

मनाक्शब्दात् स्वार्थे डित् अअं इअं च प्रत्ययौ वा भवतः । मणअं
मणिअं । पद्धे-मणां ॥

रो दीर्घात् ॥ २४ ॥

वेत्यनुवर्तते । दीर्घशब्दात् स्वार्थे रो वा भवति । दीहरं दीहं दिग्धं ॥

डुमअडमऔल् भ्रुवः ॥ २५ ॥

भ्रूशब्दात् स्वार्थे डमअ अमअ इत्येतौ डितौ लितौ भवतः । लित्वा-
न्नित्यम् । भुमआ भमआ ॥

लो वा विद्युत्पत्रपीताऽन्धात् ॥ २६ ॥

एभ्यः परं स्वार्थे लो वा भवति । विज्जुला विज्जू । पत्तलं पत्तं । पीअलं पीअं । अंधलो अंधो ॥

त्वादेः सः ॥ २७ ॥

‘तस्य भावस्त्वतलौ’ इत्यादिना विहितत्वादेः परं स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति । मुदुत्वेन मउत्तआइ । मृदुतया मउत्तआए । ज्येष्ठतरः जेठुअरो । कनिष्ठतरः कणिठुअरो ॥

इरः शीलाद्यर्थस्य ॥ २८ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थेषु विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने इर इत्यादेशो भवति । हसनशीलः हसिरो । रोदनशीलः रोइरो । लज्जाशीलः लज्जिरो । जल्पशीलः जप्पिरो । वेदनशीलः वेइरो । उच्छ्वसनशीलः ऊसिरो । केचिदिरं तृन एवाहुः, तेषां नमिरकमिरादयो न सिध्यन्ति, तृनोत्तरादिना बाधितत्वात् ॥

तुमत्तुआणतूणाः क्त्वः ॥ २९ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुं अत् तुआणतूण इति चत्वार आदेशा भवन्ति । तुम-दठ्ठुं । मोत्तुं । भोत्तुं । अत्-भमिअ । रमिअ । तुआण-घेत्तुआण । साउ-आण । ‘क्त्वासुपोस्तु सुणा’दित्यनुस्वारे कृते घेत्तुआणं । सोउआणं । तूण-घेत्तूण । सोऊण । काऊण । अनुस्वारे-घेत्तूणं । सोऊणं । काऊणं । वंदित्ता इति तु सिद्धावस्थायां वलोपे ॥

वरइत्तगास्तृनाद्यैः ॥ ३० ॥

वरइत्त इत्यादयः तृनादिप्रत्ययैः सहिताः स्वराद्यादेशविशेषिता बहुलं निपात्यन्ते । वरइत्तो वरयितृकः । नूतनवरः । ऋतोऽत् , तो द्वित्वं च । कण-इल्लो, वाअडो शुकः । कणइल्लो । कणई लतावाची देश्यः, ततो भवार्थेऽस्त्यर्थे वा ङिहः । वाअडो । वाचाटे द्वितीयस्यातोऽत् । मइलपुत्ती पुष्पवती । मलिन-शब्दस्य मइलादेशः, तस्मात् पुत्ती । दुग्घोद्वो दोग्घोद्वो दूणो द्विपः । पिबते-घोद्वः । द्वाभ्यां पिबतीति । द्विपाने पकारेण सह इत ऊत् , दूणो । विरिचरो धाराविरेचनशीलः । सूरल्ली मध्याह्नः । सूरादस्त्यर्थे ङिहः । वेल्लहत्तो

कोमलो विलासी च । वल्लभात् लः, आदेरत एच्च । सद्दालं नूपुरम् ।
 शब्दादालोऽस्त्यर्थे । अलिललो, पुल्लंधओ, रसाओ भ्रमरः । एषां क्रमात्
 अलेः स्वार्थे डिल्लः, लो द्वित्वं च । पुष्पन्धयः, षस्य लः । रसमत्तीति
 रसाओ । लअणी, लअणा, कणई लतायाम् । लतायाः स्वार्थे ङणी ङणा च ।
 कनतेर्धातोः स्त्रियां ङई । शोभावहत्वात् बहुज्जा कनीयसी श्वश्रूः ।
 वध्वा उक्तेर्थे ज्जा । भाज्जा भ्रातृवधूः । भ्रातुर्जायार्थे ज्जा । मेहुणिआ
 मातुलात्मजा स्याली च । मैथुनिका । मिथुनादुक्तेऽर्थे इकण् डाच्च ।
 रिमिणो रोदनशीलः । रुदेः शीले डिमिणः । पुण्णाली, छिच्छई, अडअणा
 असती । पुंश्चत्यां अस्य णा । धिक् धिक् छि छि । धिग्धिगिति गर्हणा यस्याः
 सा । अस्त्यर्थे ङई । अटेः शीले अणा । अडअणा अटनशीला । चप्प-
 लओ मिथ्याबहुभाषी । चपलात्कः, पस्य च द्विरुक्तः पः । पिब्बं जलम् ।
 पिवतेर्द्विर्वः । मधोणो मववा । स्वार्थे णः, अवा इत्यस्य ओकारः । सइ-
 लासिओ मयूरः । सद्दालासिकः नृत्यशीलत्वात् । 'इत्तु सदादौ' । वाउल्लो प्र-
 लपिता । वाचो डुल्लः । पलहिअओ मूर्खः । उपलहृदयः । उकारस्य लोपः ।
 चंडिक्को कोपः । चण्डात् कोपे डिकः । चंडिज्जो पिशुनः कोपश्च । चण्डा-
 दुक्तेऽर्थे डिज्जः । कुंमणो म्लानः । म्लायतेः कुंमादेशे णः । अच्छिहरुल्लो
 द्वेष्यः । अदणोर्हरः, अदर्शनीयत्वात् । अन्निहरात् स्वार्थे डुल्लः । छाइल्लो
 रूपवान् । छायाया डिल्लोऽस्त्यर्थे । कान्तिमानित्यर्थाः । कुडुज्जो कुज्जो कुडुक्को
 लतागृहम् । कुडादुक्तेऽर्थे डुज्जः डज्जः डुक्कश्च । जरंडो वृद्धः । जरतेरंडः ।
 अच्छिविअच्छी परस्मैकृष्टिः । आकर्षति व्याकर्षतीत्यत्र कृषेः स्थाने अच्छि-
 विअच्छी । धूमरी तुहिनम् । धूमवत् धूमरी, उपमाऽर्थे री । सोत्ती तरङ्गिणी ।
 स्रोतसोऽस्त्यर्थे डी, तस्य द्वित्वम् । अहिसिओ ग्रहशङ्कया रुदितः । अभि-
 सीदतेः उक्तेऽर्थे डिकः । गावी गौः । गोः स्त्रियां डावी । पार्श्वयुगापवृत्तिः
 उत्थलपत्थल्ला । उत्थलप्रस्थलान् पार्श्वद्वयापवृत्त्यर्थे डा, लो द्वित्वं च ।
 गज्जिलिओ स्पृष्टेऽङ्गे हासः पुलकश्च । अङ्गे स्पृष्टे यो हासो जायते
 तस्मिन् पुलकार्थे च गर्जतेरिलिअः । चित्तलं रम्यम् । चित्तं लातीति ।
 पाडहुओ प्रतिभूः । प्रतिभुवः स्वार्थे डुकण्, इतोऽत्वं च । पासणिओ,
 पासाणिओ साक्षी । साक्षान् पार्श्वे नीयतेऽनेनेति पार्श्वात् नीयतेर्डिकः ।

अवरिज्जं अद्वितीयम् । अवरात् भावार्थे डिज्जः । लाहिल्लो लम्पटः ।
 लाभादुक्तेऽर्थे डिल्लः । कडिल्लं गहनं, दौवारिकः, कटिवस्त्रम्, निर्विवरं,
 विपक्षः, आशीश्च । कटिशब्दाद् गहनादिष्वर्थेषु डिल्लः । रूवसिणी रूप-
 वती । रूपादस्त्यर्थे स्त्रियां सिणी । कुडुंबिअं सुरतम् । कुटुम्बादुक्तेऽर्थे डिकः ।
 अन्तरिज्जं दशनाः कटिसूत्रं । अन्तरादुक्तेऽर्थे डिज्जः । अवडुक्किअं निपतितं
 कूपाद्यवटेषु । अवटादुक्तेऽर्थे डुक्किअः । बुड्डिरो महिषः । मज्जतेरादेशात्
 बुड्डात् इरः शीले । पिप्पिडिअं यत्किञ्चित्पठितम् । पिडिपिडीत्यनुकर-
 णात् कः, आदेर्डिकारस्य लुक्, पो द्वित्वं च । सरिसाहुलो सदृशः । सदृशात्
 स्वार्थे हुलश् । गुमिलो मूढः । मुहेरादेशाद् गुमेरिलः । कच्चं कार्यम् । कृब्बो
 डच्चः । घडिआ, घडा घडी गोष्ठी । घटिता घटा घटना यस्याः सा । कमणी
 निःश्रेणी । किरिकिरिआ कर्णोपकर्णिका कुतुकं च । कर्णोपकर्णं कर्ण-
 परम्पराप्राप्तकटुजल्पनं तस्मिन्नर्थे कौतुके च किरिकिरीत्यनुकरणात् का ।
 अण्णइओ सर्वत्रार्थे तृप्तः । अण्णवादुपमानार्थे डिकः । साहुली शाखा । स्वार्थे
 डुलिः । जंपेक्खिरमगिरओ यद्दृष्टं याचते । यद् दृष्टमित्यर्थे जंपेक्खिरमिति
 निपातितात् परो याचनशीले मगिरओ कप्रत्ययान्तः । गअसाउल्लो विरक्तः ।
 गतस्वादनुरक्तेऽर्थे डुल्लः । सिंहंडहिल्लो बालः । शिखण्डादुक्तेऽर्थे हिल्लः ।
 शिखावानित्यर्थः । अलवलवसहो धूर्तो दुष्टः पृष्टवाची बलीवर्दः । अलमत्यर्थं
 बलमस्य वृषभस्येति । बिन्दोलुक् । खुरहखुडी प्रणयकोपः । चुरवद्भाति
 तोदयतीति तुदेरादेशात् खुडात् डी । सीउल्ली, सीउग्गं हिमकाले दुर्दिनम् ।
 शीतात् डुल्लिडुग्गौ, तस्य लोपः । वरंडो वरणः, प्राकारः । वृब्बो रंडः । तत्ती
 तत्परता । तात् परस्य तात्पर्ये डत्ती । हीरणा त्रपा । त्रपार्थे णा हीरादेशश्च ।
 गामरेडो । (१) योऽन्तर्भुक्त्वा ग्रामे भुङ्क्ते । ग्रामादुक्तेऽर्थे रेडः । लडहा, वेल्लरी
 विलासवती । लसतेर्डहा सलोपश्च । वेष्ट्यन्ते विटा अनयेति वेष्टेः परो री,
 श्रो ल्लश्च । दुम्मइणी कलहपरा । दुर्मतेः स्वार्थे स्त्रियां णी । लज्जालुणी लज्जा-
 वती । लज्जालोः स्वार्थे णी । तण्णाअं आर्द्रम् । तिम्यतेर्डण्णाअं । चिक्ख-
 अणो असहनः । नब्पूर्वात् सहतेर्यणः, चिक्खादेशश्च । वेणिअं वचनीयम् । वचे-

रुक्तेऽर्थे डेसिञ्चः । सुहृसिञ्चो निद्रालुः । स्वप्नात् शीले सियः, प्नस्य च
 हः, आदेरत उः । यद्वा सास्ना संस्कृते निद्रा । 'स्तावकसास्ने' इत्युत्वे सति
 ततः शीलार्थे डसिञ्चः । वप्पिञ्चो केदारः । उप्यन्तेऽत्रेष्टि वपेः पिञ्चः । बंधोऽल्लो
 मेलकः । बन्धेडौल्लः । वारिज्जो विवाहः । वृञ् इज्जाणा । 'अचोऽणि' इति
 वृद्धिः । साउल्लो, हडहडं अनुरागः । स्वादेरुक्तेऽर्थे ल्लः । हडत् हडदिति हृदयं
 स्फुरति यत्रेति तस्य लुक् । माणंसी मायावी मनस्वी च । कोडिल्लो, कोडिञ्चो
 पिशुनः । कुडेर्धातोः रिल्लइकौ, उत ओच्च । अट्टण्णो आर्तज्ञः । आर्तं जानातीति ।
 गं जोलो । गब्जतेः परिभवार्थे देश्याद् धातोर्डौल । वंदिणो बिन्दी । स्वार्थे णः ।
 तत्तिल्लो तच्छीलः । तत्ती तत्परता, ततोऽस्त्यर्थे लः, लो द्वित्वम् । ऊसुंभिञ्चं
 रुद्धगलरोदनम् । उत्पूर्वस्य सुम्भतेरुक्तेऽर्थे डिकः । णिउक्कोतूष्णीकः मूकः ।
 निर्मुक्तः । मस्य लुक्, दैवादिपाठाद् द्वित्वं च । बंहलो अपस्मारः । ब्रह्मण
 उक्तेऽर्थे लः । ठाणिज्जं गौरवम् । स्थानादुक्तेऽर्थे । डिज्जः । उवउज्जो उपकारी ।
 उपकृञ्चो डुज्जः । एकलो प्रबलः । एकादुक्तेऽर्थे, लः । माउसिञ्चा माउञ्चा
 मातृष्वसा । मातुः परस्य स्वसुः सिञ्चाच्चौ । महल्लो मुखरः । महतो डल्लः ।
 कुच्छिमई गर्भवती । कुत्तेरस्त्यर्थे मई । रिंछोली ऋक्षालिः नक्षत्रमाला, तद्वत्
 रिंछोली । ऋतो बिन्दुः । धोरणी पङ्क्तिः । धारावद्धोरणी । आत ओ, उप-
 मार्थे डणी च । पडमा दूष्यपटम् । पटादस्त्यर्थे मा । जुअणो युवा । स्वार्थे
 णः । करमरी हठहता स्त्री बन्दी । करेण मृद्यमानादाकृष्यत इत्यस्मिन्नर्थे
 करोपपदान्मृद्नातेर्डरी । दड्ढाली दववर्त्म दवाग्निमार्गः । दग्धात् डाली ।
 कूडङ्गो, कूडञ्चो लतागृहम् । कूटशब्दादुक्तेऽर्थे डङ्गडकौ । कारिमं कृत्रिमम् ।
 कृञ्चो डारिमः । जंधालुञ्चो, जंधामञ्चो दूतः । जंधायाः शीघ्रेऽर्थे लुअ-
 मञ्चौ । बलामाडी बलात्कारः । बलात् मुड्चते यत्रेति । चक्कलं
 परिवर्तुलम् । चक्राल्लः । वाउल्ली पुत्रिका, कुमारीक्रीडांचिता सालभञ्जिका ।
 कुमारीर्व्यापारयतीति व्याप्रेडुलिः । मत्तवालो मत्तः । स्वार्थे वालः ।
 बहुणिञ्चा ज्येष्ठभ्रातृवधूः । वध्वा उक्तेऽर्थे णिञ्चा । जंभणंभणो स्वैरभाषणः ।
 यद्वा तद्वा भणत्यधिकमिति । आदितृतीयाभ्यामनुस्वारः, तलोपश्च । भाइरो
 भेज्जलो भेज्जो ओज्जरो भीरुः । भियः शील इत्यर्थे डाइरडेज्जलडेज्जाः,
 त्रसेरादेशात् ओज्जाच्च रः । आहडं सीत्कारः । आहरति आदत्ते प्रियहृदय-

मिति । आह्वो डः । काअपिउला कोकिला । काकः पितृवत् पोषको यस्या-
 इत्यर्थे काकपितृशब्दात् ला । मुहलं मुखम् । स्वार्थे लः । गत्तडी गायिका ।
 गात्रीशब्दात् स्वार्थे डडी । दुहोलणा । दुग्धापि या दुह्यते गौरित्यत्रार्थे दुग्धात्
 दोलणा । माभाइ अभयम् । भियो भादेशात् मापूर्वात् इः । तोमरिओ शस्त्री-
 प्रमार्जकः । तोमरादुक्तेऽर्थे डिकः । बहुहाडिणी । वध्वा उपरि परिणीयत
 इति वध्वा उक्तेऽर्थे हाडिणी । रूअरूइआ उत्कलिका । रूहरूहिकाशब्दे
 हकारयोलुक् । पिउसिआ, पिउञ्चा पितृष्वसा । पितुः परस्य स्वसुः सिआ-
 चो । पुफ्फी । पितुः परस्य स्वसुः फी च । अणुसूआ आसन्नप्रसवा । अनुसूते-
 रासन्नप्रसवार्थे डा । भच्चो भगिनीसुतः । भगिन्या सुतेऽर्थे च्वः, भादेशश्च ।
 ओहल्ली अपसृतिः । सृतेर्हल्ली । मम्मक्को गर्वः । मर्मण उक्तेऽर्थे कः । मउ-
 प्परा मधुपरः । उतोऽत्, धो डश्च । इत्यादि । कृष्टाऽनुपसर्गघृष्टवाक्यविद्वस्वाच-
 स्पतिविष्टरश्रवःप्रचेतःप्रोक्तादीनां किवादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुदित्या-
 दीनां सुग्लौसुम्लौ-इत्यादीनां च पूर्वविद्वद्भिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यकरः प्रयोगो
 न कर्तव्यः, शब्दान्तरैरेव तदर्थोऽभिधेयः । यथा-कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिः
 गुरुः । विष्टरश्रवाः हरिः । इत्यादि । घृष्टशब्दस्य सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत
 एव । मंदरअडपरिघट्टं मन्दरतटपरिघृष्टम् । तं दिअसणिघट्टाणं । इत्यादि ॥

अव्ययम्(१) ॥ ३१ ॥

अधिकारोऽयम्, आपादपरिसमाप्तेः । इतः परं ये वक्ष्यन्ते ते अव्यय-
 संज्ञका ज्ञातव्याः ॥

आम अभ्युपगमे ॥ ३२ ॥

आम इत्यव्ययमभ्युपगमे प्रयोज्यम् । आम बहुला वणाली । आम
 संस्कृतेऽपीति केचित् ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ ३३ ॥

तं इत्यव्ययं वाक्योपन्यासे प्रयोज्यम् । तं दिअसवंदिमेक्खं ॥

णइ चेअ चिअ च्व एवार्थे ॥ ३४ ॥

णइ । चेअ चिअ च इत्येते अवधारणार्थे प्रयोज्याः । गइओ णइ गदित
एव । जं चेअ मुडलणं लोअणाणं अणुबंधं तं चिअ कामिणीणं यदेव मुकुलनं
लोचनानामनुबन्धं तदेव कामिनीनाम् । दैवादिपाठात् द्वित्वम्—ते चिअ
धरणा, तेचिचअ सुउरिसा त एव धन्यास्त एव सुपुरुषाः । सो च्च वअरूपेण
स एव वयोरूपेण । सो च्च सीले । स एव शीले ॥

हद्धि निर्वेदे ॥ ३५ ॥

हद्धि इति निर्वेदे प्रयोज्यम् । हाधिकल्लब्धवत्—हद्धि । हद्धि णो धामह
हा धिक् नो धावतः ॥

दर अर्द्धेऽल्पे वा ॥ ३६ ॥

दर इत्यव्ययमर्थार्थे ईषदर्थे वा प्रयोज्यम् । दर विअसिअं अर्धमीषद्धा
विकसितम् ॥

किणो प्रश्ने ॥ ३७ ॥

किणो इत्यव्ययं प्रश्ने वा प्रयोज्यम् । किणो धुवसि किं धुवसि किं धूनोषि ॥

मिव पिव विव विअ व व्व इवार्थे ॥ ३८ ॥

मिव पिव विव विअ व व्व इति षडेते इवार्थे वा प्रयोज्याः । कमलं
मिव । चंदणं पिव । हंसो विव । जीवो विअ । उअअस्स व ताविअसीलस्स
उदकस्येव तापितशीलस्य । साअरो व्व गहिरो सागर इव गभीरः । साअरो
व्व खारओ सागर इव क्षारः । पत्ते—णीलुप्पलमाला इव नीलोत्पलमालेव ॥

किर इर हिर किलार्थे ॥ ३९ ॥

किर इर हिर इति त्रयः किलार्थे वा प्रयोज्याः । काल्लं किर खलहिअओ ।
तस्स इर पिअवअस्सो । वाहिता हिर देवी । पत्ते—एव्वं किल तेण सिविणए
भणिअं ॥

अहो आश्रये ॥ ४० ॥

आश्रये अहो इति प्रयोज्यम् । अहो देवस्स गई । अहो परिणिज्ज खु ॥

अब्भो पश्चात्तापसूचनादुःखसम्भाषणापराधानन्दा-

1192

दरखेदविस्मयविषादभये ॥ ४१ ॥

अब्भो इति पश्चात्तापादिषु प्रयोज्यम् । पश्चात्तापे—अब्भो तह तेण कआ अहसज्जअकस्स साहमि । सूचनायाम्—अब्भो दुक्खअर अब्भो आरद्धो । दुःखे—अब्भो दलइ हिअअं । सम्भाषणे—अब्भो किमिणं । अपराधे—अब्भो हरंति हिअअं कह वि न वा होन्ति जुवईणं । आनन्दे—अब्भो सुप्पहाअमिणं । आदरे—अब्भो मह सफलं जीवं । खेदे—अब्भो ए जाणामि च्छेत्तं(१) । विस्मये—अब्भो किं वि रहस्सं जाणंति धुत्ता जणब्भहिआ किमपि रहस्यं जानन्ति धूर्ता जनाभ्यधिकाः । विषादे—अब्भो णासेंति धिअं पुलिअं पत्थेति देंति रणरणअं नाशयन्ति धृतिं पुलकं वर्तयन्ते ददति रणरणकम् । भये—अब्भो गइअंहि तुमेण वरज्जइसाण जोरिहइ ॥

हुं पृच्छादाननिवारणे ॥ ४२ ॥

हुं इति पृच्छादिषु प्रयोज्यम् । पृच्छायाम्—हुं साह सम्भावं । दाने—हुं गेह्विअं पणविआ । निवारणे—हुं णिल्लज्ज समोसरा ॥

वणे निश्चयानुकम्प्यविकल्पे ॥ ४३ ॥

वणे इति निश्चयादौ प्रयोज्यम् । निश्चये—वणे देमि निश्चयं ददामि । विकल्पे—वणे ए होइ भवति वा न भवति । अनुकम्प्ये—होइ दासो वणे ए मुंचइ भवति दासोऽनुकम्प्यो न मुच्यते ॥

सम्भावने अइ च ॥ ४४ ॥

अइ इति चकारात् वणे इति च सम्भावने प्रयोज्यम् । अइ दिअर किं ए पेच्छसि । एद्धि वणे जं ए देइ विपरिणामो ॥

आनन्तर्ये णवरिअ ॥ ४५ ॥

ASHOKNAGAR

णवरिअ इत्यानन्तर्ये प्रयोज्यम् । णवरिअ से रघुवइणो अनन्तरमस्य रघुपतेः ॥

केवले णवर ॥ ४६ ॥

केवलेऽर्थे णवर इति प्रयोज्यम् । णवर पिआइ चिअ णिव्वतंति केवलं प्रियाण्येव निष्पतन्ति, पृथग्भवन्ति । केचित्तु—‘केवलानन्तर्ययोर्णवरणवरिअ’ इत्येकमेव सूत्रमाहुः, तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥

भंद ग्रहणार्थे ॥ ४७ ॥

भंद इति ग्रहणार्थे प्रयोज्यम् । भंद आलोएसुमं । गृहाणेत्यर्थः ॥

भंदि विकल्पविषादसत्यनिश्चयपश्चात्तापेषु च ॥ ४८ ॥

भंदि इति विकल्पादिषु ग्रहणार्थे च प्रयोज्यम् । विकल्पे—भंदि भोज्ज एत्ताहे भवेदिदानीम् । विषादे—भंदि चरणे तं ओसंमाणिओ चरणौ ततः सम्मानितौ । सत्ये—भंदि तुह भणिमो । निश्चये—साहिज्जइ भंदि तुह कज्जम् । पश्चात्तापे—भंदि सहेहि धरिणि । ग्रहणार्थे—भंदि आलोएसुमं ॥

सम्भाषणरतिकलहे रे अरे ॥ ४९ ॥

सम्भाषणरतिकलहयोर्यथासंख्यं रे अरे इत्येतौ प्रयोज्यौ । सम्भाषणे—रे रे हिअअ मउअसरिसा । रतिकलहे—अरे बहुवल्लह मए समं मा कारेसु भवभासि ॥

हरे क्षेपे च ॥ ५० ॥

क्षेपे चकारात् संभाषणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोज्यम् । क्षेपे—हरे णिल्लज्ज । संभाषणे—हरे पुरिसा । रतिकलहे—हरे बहुवल्लह ॥

धू कुत्सायाम् ॥ ५१ ॥

कुत्सायां धू इति प्रयोज्यम् । धू णिल्लज्जो लोओ ॥

ऊ गर्हाविस्मयसूचनाक्षेपे ॥ ५२ ॥

गर्हादिषु ऊ इति प्रयोज्यम् । गर्हायाम्—ऊ णिल्लज्ज । विस्मये—ऊ कहं मुणिआअहं । सूचने—ऊ केण वि ण विण्णाअं । प्रक्रान्तवाक्यस्य विपर्यास-शङ्कया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः, तत्र—ऊ किं मए भणिअं ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ ५३ ॥

पुणरुत्तं इति कृतकरणे प्रयोज्यम् । अइ सुव्वइ पंसुलिमणि सहेहि पुणरुत्तं
अयि सुव्वते पांसुले सहस्व कृतकरणम् ॥

हु खु निश्चयविस्मयवितर्के ॥ ५४ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोज्यौ । निश्चये-तं विभुञ्चं छिण्णसिरं । तं
खु सिरिए रभस्सि । विस्मये-को खु सहाससिरो । वितर्क ऊहः संशयो वा ।
ऊहे-न हु नवरसग्गाहिआ एअं खु हसइ । संशये-जलहरो खु धूमो खु ।
संभावने चेष्यते-तरि उण हु ण वरउ मं । एअं खु तुम हसइ । बहुला-
धिकारादनुस्वारात् परो हुं न प्रयोक्तव्यः ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ ५५ ॥

णवि इति वैपरीत्ये प्रयोज्यम् । णवि लोअणो ॥

बेब्बे विषादभयवारणे ॥ ५६ ॥

बेब्बे इति विषादादौ प्रयोज्यम् । बेब्बे तुए भणिअं ण विम्हरामो । कि-
मुल्लापयन्त्या उत खिद्यमानया त्वया बेब्बे इति भणितं न विस्मरामः । भये-
बेब्बे पलाइदं देण । वारणे-जूरणे अ बेब्बे इति । उल्लावरीइवि तु भं बेब्बे-
त्ति मअच्चिअं किणेदं । उल्लावरीइवि इति स्वप्नायातम् ॥

आमन्त्रणे बेब्बे च ॥ ५७ ॥

बेब्बे इति चामन्त्रणे प्रयोज्यम् । बेब्बे गोलो । बेब्बे मुकुरं रेहसि
पाणी क्लीवा(?) ॥

वा सख्या मामि हला हले ॥ ५८ ॥

आमन्त्रण इति वर्तते । सख्या आमन्त्रणेऽर्थे मामि हला हले इति प्रयोज्याः ।
मामि सरिसक्खराणि पणमहमाणं सहला । हला सउंदले । हले हआसे ।
पद्धे-सहि एरिस च्चिअ गर्ई ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ ५९ ॥

संमुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोज्यम् । दे पसिअ णिव-
त्तइ सुंदरि यावत्प्रसीद निवर्तस्व सुन्दरि । दे सहि ॥

ओ पश्चात्तापसूचने ॥ ६० ॥

पश्चात्तापे सूचनायां च ओ इति प्रयोज्यम् । पश्चात्तापे-ओ पश्चात्तन्ति
आए । सूचनायाम्-ओ अवि अणत्तिल्लो । परिकल्पार्थ उतादेशेन ओका-
रेणैव सिद्धम् । ओ विरएमिण हअले ॥

अण णाइं नअर्थे ॥ ६१ ॥

नअर्थे अण णाइं इत्येतौ प्रयोज्यौ । अण चिंतिअं मुणंति न चिन्तितं
जानन्ति । णाइं करेमि रोसं न करोमि रोषम् ॥

निश्चयनिर्धारणे वले ॥ ६० ॥

निश्चये निर्धारणे च वले इति प्रयोज्यम् । निश्चये—वले सीहो सिंह
एवायम् । निर्धारणे-वले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं पुरुषो धनञ्जय
एव क्षत्रियाणाम् ॥

मणे विमर्शे ॥ ६३ ॥

विमर्शे मणे इति प्रयोक्तव्यम् । मणे सूरु किंस्वित् सूरः । इत्थमपी-
च्छन्त्यन्ये ॥

माइ मार्थे ॥ ६४ ॥

माइ इति मार्थे प्रयोज्यम् । माइ कहिअ रोसं मा कार्षीद्रोषम् ॥

अलाहि निवारणे ॥ ६५ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोज्यम् । अलाहि विसाएण अलं विषादेन ॥

लक्षणे जेण तेण ॥ ६६ ॥

लक्षणे जेण तेण इत्येतौ प्रयोज्यौ । भमररुअं जेण कमलवणं । भमर-
भीसणमअं तेण कमलवणं ॥

त्वोदवापोताः ॥ ६७ ॥

अप अप इत्येतौ उपसर्गौ उत इति विकल्पार्थो निपातश्च आ इति तु प्रयो-
क्तव्याः । ओआरो । अवतारः अपकारो वा । ओ विरएमि णहत्थले उत
वेरचयामि नभःस्थले । पक्षे-अवआरो इत्यादि ॥

उ ओ उपेः ॥ ६८ ॥

उप इत्युपसर्ग उ ओ इति द्विधा प्रयोक्तव्यः । उआरो, ओआरो उपकारः ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिक्कं ॥ ६९ ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाडिक्कं पाडिक्कं इति तु प्रयोक्तव्यम् । पाडिक्कं पाडिक्कं । पक्षे-पञ्चेअं ॥

स्वयमो (?) अप्पणा ॥ ७० ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणा इति तु प्रयोक्तव्यम् । विसअं विसअंति अप्पणा कमल्लवणा(१) । पक्षे-सअं चिअ मुणसि करणिज्जं स्वयमेव जानासि करणीयम् ॥

एकसरिअं झटिति सम्प्रति ॥ ७१ ॥

झटित्यथ संप्रत्यर्थे च एकसरिअं इति तु प्रयोज्यम् । एकसरिअं झटिति सम्प्रति वा । पक्षे-भक्ति । संपइ ॥

इहरा इतरथा ॥ ७२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोज्यम् । इहरा णिसामतेहि । पक्षे-इअरहा ॥

मुधा मोरउल्ला ॥ ७३ ॥

मुधार्थे मोरउल्ला इति तु प्रयोज्यम् । मोरउल्ला । पक्षे-मुहा ॥

अयि ऐ ॥ ७४ ॥

अयि इत्यर्थे ऐ इति तु प्रयोज्यम् । ऐ विहेइ । ऐ उम्मत्तिए । अतएव वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः ॥

उअ पश्य ॥ ७५ ॥

पश्य इत्यर्थे उअ इति प्रयोज्यम् । उअ णिच्चलनिप्फन्दा । पक्षे-ओअच्छादयः पश्यतं इत्यर्थे । उवह इति च दृश्यते । उवह गोठ्ठअमज्झम्मि ॥

इजेराः पादपूरणे ॥ ७६ ॥

इ जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोज्याः । णअणा इ । अच्छी इ । अणोक इ ।
रुवं तु जे गब्भइ । कमलगोवी र । अहो अंहो हा नाम हे इत्यादयः संस्कृत-
समत्वेन सिद्धाः ॥

प्याद्याः ॥ ७७ ॥

प्यादयो नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोज्याः । पि । अपीत्यर्थे ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

वीप्सार्थात्तदचि सुपो मस्तु ॥ १ ॥

वीप्सार्थात् पदात्परस्य सुपः स्थाने तदचि तस्य वीप्सार्थस्य सम्बन्धिन्यचि
परे सो वा भवति । एकैकम् एकमेककं । एकैकेन एकमेवकेण । अगो
अगो अगमगाम्मि । पक्षे—एकैककं इत्यादि ॥

अमः ॥ २ ॥

सुप इत्यनुवर्तते । नाम्नः परस्य सुपः सम्बन्धिनोऽमः द्वितीयैकवचनस्य
स्थाने मकारो भवति । वच्छं । मालं । गिरिं । गोरिं । गामणिं । तरुं । बहुं ॥

श्लुग्जशसोः ॥ ३ ॥

नाम्नः परयोर्जस् शस् इत्येतयोर्लुक् । शित्वात् पूर्वस्याऽचो दीर्घः । वच्छा ।
माला । गिरी । गोरी । गामणी । तरु । बहू । चिट्ठंति पेच्छ वा ॥

णशामः ॥ ४ ॥

नाम्नः परस्य षष्ठीबहुवचनस्य णश् इत्यादेशो भवति । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः ।
वच्छाण । वणाण । मालाण । गङ्गाण । गिरीण । दहीण । बुद्धीण । गामणीण ।
सुधीण । गोरीण । तरूण । महूण । बहूण । 'क्त्वासुपोस्तु सुणात्' इति वा-
ऽनुस्वारे—वच्छाणं गिरीणं, इत्यादि ॥

हिं हिँ हि भिसः ॥ ५ ॥

नाम्नः परस्य भिसः सविन्दुः सानुनासिकः केवलश्च हिर्भवति । वच्छेहिं

वच्छेहिँ वच्छेहि । धणेहिँ धणेहिँ धणेहि । मालाहिँ मालाहिँ मालाहि । गिरीहिँ गिरीहिँ गिरीहि । बुद्धीहिँ बुद्धीहिँ बुद्धीहि । दहीहिँ दहीहिँ दहीहि । गामणीहिँ गामणीहिँ गामणीहि । गोरीहिँ गोरीहिँ गोरीहि । तरूहिँ तरूहिँ तरूहि । धेणूहिँ धेणूहिँ धेणूहि । बहूहिँ बहूहिँ बहूहि । महूहिँ महूहिँ महूहि ॥

हितोत्तोदोदु डसिस् ॥ ६ ॥

नाम्नः परो डसिस् पञ्चमीविभक्तिः हितो द्विरुक्तस्तो दो दु इति चतुर आदेशानापद्यते । वच्छाहितो 'भिभ्यस्सुपी'त्येत्वे वच्छेहितो वच्छत्तो वच्छादो वच्छादु । वृक्षात् वृक्षेभ्यो वा । दहिहितो दहिहित्तो दहिदो दहीदु । गोरीहितो गोरित्तो गोरीदो गोरीदु । तरूहितो तरूत्तो तरूदो तरूदु । महूहितो महूत्तो महूदो महूदु । धेणूहितो धेणुत्तो धेणूदो धेणूदु । दो दु इत्यत्र दकारो भाषाम्तरार्थः, तेन शौरसेनीमागध्याः मलअकेदूदो मलअकेदूदु मलयकेतोः । पैशाच्यां 'तल् तदोः' इति तकारार्थम्-गिरीतो । एवं धनमाला-गिरिबुद्धिग्रामणीतरुवधूप्रभृतयः ॥

सुंतो श्यसः ॥ ७ ॥

पञ्चमीबहुवचनस्य सुंतो इत्यादेशो भवति । वच्छासुंतो वच्छेसुंतो । धणासुंतो धणेसुंतो । मालासुंतो । गिरीसुंतो । दहीसुंता । बुद्धीसुंतो । गामणीसुंतो इत्यादि ॥

दिर्दोत्तोदु डसौ ॥ ८ ॥

पञ्चम्यादेशेषु दोत्तोदु इत्येषु डसि पञ्चम्येकवचने च परे पूर्वस्याचो दीर्घो भवति । वच्छाओ वच्छत्तो । 'संयोग' इति दीर्घेऽपि ह्रस्वः, तथापि तद्ग्रहणं भ्यसि एत्वबाधनार्थम् । डसिनैव सिद्धे दोदुग्रहणमप्येत्वापवादार्थैव । वच्छाउ वच्छाहितो वच्छाहि । धणाओ धणत्तो धणाउ धणाहितो धणाहि । गिरीओ गिरित्तो गिरीउ गिरीहितो गिरीहि । गोरीओ गोरित्तो गोरीउ गोरीहितो गोरीहि । दहीओ दहित्तो दहीउ दहीहि दहीहितो । बुद्धीओ बुद्धीउ बुद्धीहितो बुद्धित्तो बुद्धीहि । गामणीओ गामणीउ गामणित्तो गामणीहितो । तरूओ तरूउ तरूत्तो तरूहितो । महूओ महूउ महूत्तो महाहतो । धेणूओ धेणूउ धेणुत्तो धेणूहितो । बहूओ बहूउ बहूहितो बहुत्तो ॥

सोलुक् ॥ ९ ॥

नाम्नः परस्य सोः प्रथमैकवचनस्य लुगभवति । हे देव । हे गंगे । हे गोरि ।
हे लच्छि । हे गामणि । हे बहु ॥

डसोऽस्त्रियां सर् ॥ १० ॥

डसः षष्ठ्येकवचनस्य स इत्यादेशो भवति, अस्त्रियां स्त्रीलिङ्गे न भवति ।
रित्वात् द्वित्वम् । वच्छस्स । धणस्स । गिरिस्स । दहिस्स । गामणिस्स ।
तरुस्स । महुस्स । अस्त्रियांमिति किम् ? गंगाए । गोरीए । धेणूए । बहूए ॥

डेर्मिर् ॥ ११ ॥

नाम्नः परस्य सप्तम्येकवचनस्याऽस्त्रियां मिर् इत्यादेशो भवति । रित्वाद्
द्वित्वम् । वच्छम्मि । धणम्मि । गिरिम्मि । दहिम्मि । तरुम्मि । बहुम्मि ।
अस्त्रियामित्येव—मलाए । बुद्धीए । धेणूए । बहूए ॥

अतो डो विसर्गः ॥ १२ ॥

अकारान्तात् परो विसर्गः डिदोकारो भवति । सर्वतः सव्वओ । पुरतः
पुरओ । अग्रतः अगगओ । एवं सिद्धावस्थापेक्षया । भवतः भवओ । भवन्तः
भवंतो । सन्तः संतो । कुतः कुओ ॥

सोः ॥ १३ ॥

अत इत्यनुवर्तते । अतः परस्य सोः स्थाने डो भवति । वच्छो । देव्वो ॥

वैतत्तदः ॥ १४ ॥

अदन्ताभ्यामेतत्तद्भ्यां परस्य सोः डो वा भवति । एसो एस । सो स ॥

डसेः श्लुक् ॥ १५ ॥

वेत्यनुवर्तते । अतः परस्य डसेः श्लुग्वा भवति । शित्वात् पूर्वस्य दीर्घः ।
वच्छा । धणा । पक्षे—वच्छाहितो वच्छत्तो वच्छाओ वच्छाड ॥

डेर्डे ॥ १६ ॥

अतः परस्य सप्तम्येकवचनस्य डिदेत्वं वा भवति । वच्छे । धणे ।

पक्षे—वच्छम्मि । धणम्मि ॥

डसिसो हि ॥ १७ ॥

अतः परस्य डसिसः पञ्चम्या हि इति वा भवति । वच्छाहि । धणाहि । भ्यस्येत्वे—वच्छेहि । धणेहि । पक्षे—हिंतोत्तोदोदु—इत्येते च ॥

टो डेणल् ॥ १८ ॥

अतः परस्य टावचनस्य डिदेण इत्यादेशो भवति । लित्वान्नित्यम् । वच्छे-
ण । धणेण । अनुस्वारे—वच्छेणं । धणेणं ॥

दिर्वा भ्यसि ॥ १९ ॥

अतः इति पञ्चम्यन्तस्य षष्ठ्यन्तविभक्तिविपरिणामः । अतो भ्यसादेशे
सति दिः दीर्घो वा भवति । वच्छाहिंतो वच्छेहिंतो । वच्छासुंतो वच्छेसुंतो ।
वच्छाहि वच्छेहि । तोदोदुषु दीर्घ एव ॥

शस्येत् ॥ २० ॥

अतः शसि परे एद्वा भवति । वच्छे वच्छा पेच्छ ॥

भिस्भ्यस्सुपि ॥ २१ ॥

भिस्-भ्यस्-सुप्-इत्येतेषु परेष्वत एत्वं भवति । पृथग्योगान्नित्यम् ।
भिसि-वच्छेहिं । भ्यसि-वच्छेहिंतो वच्छेसुंतो वच्छेहि । तोदोदुषु दीर्घ एव ।
सुपि-वच्छेसु ।

इदुतोर्दिः ॥ २२ ॥

भिस्-भ्यस्-सुपि परे इदुतोः दिः दीर्घो भवति । भिसि-गिरीहिं गिरीहि ।
एवं-बुद्धीहिं । तरुहिं । धेणूहिं । महूहिं । भ्यसि-गिरीहिंतो गिरीओ गिरीउ
गिरीसुंतो । एवं-बुद्धीओ । गामणीओ । तरुओ । महूओ आअअं । सुपि-
गिरीसु । दहीसु । गामणीसु । तरुसु ठिअं । कचिन्न भवति-दिअभूमिसु
दाणजलद्धिआइं द्विजभूमिषु दानजलाद्रितानि । इदुतोरिति किम् ? वच्छेहि ।
वच्छेसुंतो । वच्छेसु ॥

चतुरो वा ॥ २३ ॥

चतुःशब्दस्य उदन्तस्य भिस्-भ्यस्-सुपि परे दीर्घो वा भवति । चउहि चऊहि । चउहितो चऊहितो । चउसु चऊसु ॥

पुंसो जसो डउडओ ॥ २४ ॥

इदुत इत्यस्य पञ्चम्यन्तपरिणामः । पुंलिङ्गादिदुतः परस्य जसः अउ अओ इत्येतौ डितौ वा भवतः । अगउ अगओ । वाअउ वाअओ । पक्षे-अगी अगिणो । वाऊ वाउणो । पुंसीति किम् ? बुद्धीइ । दहीइ । इदुत इत्येव-वच्छा ॥

डवो उतः ॥ २५ ॥

पुंस इति वर्तते, जस इति च । पुंलिङ्गादुतः परस्य जसः डित् अवो इति वा भवति । वाअवो । पक्षे-वाअओ वाऊ वाउणो । उत इति किम् ? वच्छा । पुंस इति किम् ? धेणूउ । बहूउ ॥

णो शसश्च ॥ २६ ॥

योगविभागादिदुतौ गृह्येते । इदुतः परस्य जसः शसश्च णो इत्यादेशो भवति । गिरिणो । तरुणो चिठ्ठन्ति पेच्छ वा । पक्षे—गिरी । तरू । पुंस इत्येव-बुद्धी । धेणू । दहीइ । महूइ ॥

नृनपि डसिडसोः ॥ २७ ॥

पुंलिङ्गे नपुंसकलिङ्गे च वर्तमानादिदुतः परयोर्डसिडसोर्णो इत्यादेशो वा भवति । गिरिणो । तरुणो आगओ विआरो वा । पक्षे डसि-गिरीओ । तरूओ । दहीओ । महूओ । डस्—गिरिस्स । तरूस्स । दहिस्स । महूस्स । नृनपीति किम् ? बुद्धीए । धेणूए । डसिडसोरिति किम् ? रिद्धी । समिद्धी । दिठ्ठं । इदुत इत्येव-कमले । कमलस्स ॥

टो णा ॥ २८ ॥

पुंनपुंसके वर्तमानादिदुतः परस्य टावचनस्य णा भवति । गिरिणा । दहिणा । गामणिणा । तरुणा । महूणा । खलपुणा । नृनपीत्येव—बुद्धीए । धेणूए । इदुत इत्येव-कमलेण ॥

शुगनपि सोः ॥ २९ ॥

इदुतः परस्य सोः शानुबन्धो लुग्भवति, अनपि नपुंसकलिङ्गे न भवति ।
गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू । अनपीति किम् ? दहिं । महं ॥

मङ् लुगसम्बुद्धेर्नपः ॥ ३० ॥

इदुत इति निवृत्तम् । नपो नपुंसकलिङ्गात्परस्य सोर्मकारो डानुबन्धो
लुक् च भवति, असम्बुद्धेः आमन्त्रणार्थस्य न भवति । वणं । दहिं
दहि । महं महु इति तु सिद्धावस्थापेक्षया । बहुलाधिकारादकारान्तात्र लुक् ॥

शिनशिशिङ् जश्शसोः ॥ ३१ ॥

नप इत्यनुवर्तते । नपुंसकात्परौ जस् शस् इत्येतौ शिन शिं शिङ् इति त्री-
नादेशानापद्येते शानुबन्धान् । शकारो दीर्घार्थः । ङकारः शानुनासिकोच्चारणा-
र्थः । वणाणि वणाइं वणाईं । गुणाणि गुणाइं गुणाईं चिट्ठन्ति पेच्छ वा ।
एवं दहिमहुबिंद्वादि । नप इत्येव—वच्छा ॥

शोशु स्त्रियां तु ॥ ३२ ॥

जस्शसाविति वर्तते । स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परौ जस्शसौ ओत्वमुत्वं
च शितावापद्येते तु । मालाओ मालाउ । बुद्धीओ बुद्धीउ । एवम्—सहीधेणू-
बहूप्रभृतयः । पक्षे—माला । बुद्धी । सही । धेणू । बहू । स्त्रियामिति किम् ?
वच्छा । जस्शसाविति किम् ? मालाए कअं ॥

आदीतः सोश्च ॥ ३३ ॥

स्त्रियामित्यनुवर्तते । स्त्रियामीकारान्तान्नाम्नः परस्य सोश्चकाराज्जस्शसो-
श्च आत्वं तु भवति । एसा हसंतीआ । जस् शस्—गोरीआ राहंति पेच्छ वा ।
पक्षे—हसंतीओ । गोरीओ ॥

ङसेः शशाशिशे ॥ ३४ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङसेः अ आ इ ए इति चत्वार आदेशाः
शितो भवन्ति तु । मालाअ मालाआ मालाइ मालाए । गोरीअ गोरीआ
गोरीइ गोरीए । एवम्—धेणू । बहू । पक्षे—मालाहितो मालत्तो मालाओ

मालाउ । एवं—बुद्धीहितो इत्यादि ॥

टाडिडसाम् ॥ ३५ ॥

शशाशिशे इत्यनुवर्तते । स्त्रियां नाम्नः परेषां टा डि डस् इत्येतेषां स्थाने
अ आ इ ए इत्येते आदेशाः शितो भवन्ति । योगविभागान्नित्यम् । जाआआ
जाआआ जाआइ जाआए कअं, ठिअं, मुहं वा । कप्रत्यये—जाइआआ जाइ—
आआ जाइआइ जाइआए । बुद्धीआआ बुद्धीआआ बुद्धीआइ बुद्धी—
आए । कप्रत्ययाभावे—बुद्धीअ बुद्धीआ बुद्धीइ बुद्धीए कअं, ठिअं, अवणं
वा । स्त्रियामिति किम् ? वच्छेण । वच्छम्मि । वच्छस्स ॥

नातः शा ॥ ३६ ॥

स्त्रियां वर्तमानानां नाम्नः परेषां टा डि डस् इत्येतेषां प्राप्तः शा इति शिदा-
कार आकारान्तान्न भवति । मालाअ मालाइ मालाए कअं, ठिअं मुहं वा ॥

पुंसोऽजातेर्डीव्वा ॥ ३७ ॥

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् डीप्रत्ययो वा भवति ।
नीली नीला । काली काला । सहमाणी सहमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए
इमाए । इमीणं इमाणं । एईए एआए । एईणं एआणं । अजातेरिति किम् ?
अआआ अआई अआए । अप्राप्ते विभाषाविधिरयम् , तेन गौरी, कुमारी
इत्यादौ संस्कृतवदेव नित्यम् ॥

डीप्(१) प्रत्यये ॥ ३८ ॥

वेत्यनुवर्तते । 'टिड्ढाणञ्' इत्यादिसूत्रेण प्रत्ययनिमित्तो यो डीप्प्रत्ययो
विहितः स स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नो वा भवति । सहमाणी । कुरुअरी । पक्षे
विकल्पसामर्थ्यादेव टाप् । सहमाणा । कुरुअरा ॥

हरिद्राच्छाये ॥ ३९ ॥

अनयोः डीप् वा भवति । हलदी हलदा । छाही छाहा ॥

किंयत्तदोऽस्वमामि सुपि ॥ ४० ॥

सु-अम्-आम्-वर्जिते सुपि परे किंयत्तद्भ्यः स्त्रियां ङीप् वा भवति । कीओ
काओ । कीए काए । कीसु कासु । जीओ जाओ । जीए जाए । जीसु जासु ।
तीओ ताओ । तीए ताए । तीसु तासु । अस्वमामीति किम् ? का । जा ।
सा । कं । जं । तं । काणं । जाणं । ताणं ॥

स्वसृगात् डाल् ॥ ४१ ॥

स्वसृगादेः स्त्रियां वर्तमानात् आप्रत्ययो ङिङ्भवति । लित्वान्नित्यम् । ससा ।
णणंदा । दुहिआ । दुहिआहि । दुहिआसु ॥

डोऽश्लुकौ तु सम्बुद्धेः ॥ ४२ ॥

‘सोः’ इति यः प्राप्तो डो, यश्च ‘श्लुगनपि सोः’ इति श्लुक् विहितौ तौ
सम्बुद्धेरामन्त्रणार्थस्य सोः तु भवतः । हे देव हे देवो । हे अज्ज हे अज्जो । श्लुक्-
हे हरि हे हरी । हे गुरु हे गुरू । हे बुद्धि हे बुद्धी । हे बहु हे बहू । जाइविसु-
द्धेण पहु जातिविशुद्धेन प्रभो । सम्बुद्धेरिति किम् ? दे कासवा । दे गोअरा ।
रेरे पिलिआ । रेरे णिग्घणिआ ॥

ऋदन्ताडुः ॥ ४३ ॥

सम्बुद्धेरित्यनुवर्तते । ऋदन्तान्नाम्नः परस्य सम्बुद्धेः ङित् अत्वं तु भवति ।
हे पितः हे पिअ । हे दातः हे दाअ ॥

नाम्नि डरम् ॥ ४४ ॥

नाम्नि संज्ञायाम् ऋदन्तात्परस्य सम्बुद्धेर्ङित् अरमिति तु भवति । हे पिअरं
हे पिअ । नाम्नीति किम् ? हे कत्तार ॥

टापो डे ॥ ४५ ॥

टावन्तात्परस्य सम्बुद्धेर्ङित् एत्वं तु भवति । हे माले । हे अज्जे । पद्दे-हे
माला । हे अज्जु । इत्यादि । टाप इति किम् ? हे पिउच्चा । हे माउच्चा । बहुला-
धिकारात् कचिदोत्वमपि । अम्मो भणामि भूणिण ॥

ह्रस्वलीदूतः ॥ ४६ ॥

सम्बुद्धिनिमित्तयोरीदृतोर्ह्रस्वो लिङ्भवति । हे णइ । हे लच्छि । हे बहु ॥

किपः ॥ ४७ ॥

सम्बुद्धेरिति निवृत्तम् । क्विबन्तयोरीदूतोर्हस्वो भवति । गामणिणा । खल-
पुणा । गामणिसुंतो । खलपुहिं ॥

उदृतां त्वस्वमामि ॥ ४८ ॥

ऋदन्तानामुत्वं भवति तु, अस्वमामि सु-अम् आम्-वर्जिते अर्थात् सुपि
परे । जसि-भत्तू भत्तुणो भत्तओ भत्तउ । पक्षे-भत्तारा । शसि-भत्तू भत्तुणो ।
पक्षे-भत्तारा । टा-भत्तुणा भत्तारेण । भिस्-भत्तूहिं । पक्षे-भत्तारेहिं । ङसि-
भत्तूहिंतो भत्तुत्तो भत्तूओ भत्तूउ भत्तुणो । पक्षे-भत्ताराहिंतो भत्तारत्तो भत्ता-
राओ भत्ताराउ भत्तारा भत्ताराहि । ङस्-भत्तुणो भत्तुस्स । पक्षे-भत्तारस्स ।
ङौ-भत्तुम्मि । पक्षे-भत्तारो । सुप्-भत्तुसु । पक्षे-भत्तारेसु । बहुवचनं व्याप्त्य-
र्थं, तेन यथादर्शनं नास्ति उत्वं वा भवति । जस्शस्ङसिङस्सु-पिउणो ।
जामाउणो । टा-भाउणा । भिस्-पिऊहिं । सुप्-पिऊसु । पक्षे-पिआर इत्यादि ।
अस्वमामीति किम् ? सु-पिआ । अम्-पिअरं । आम्-पिअराणं ॥

आरः सुपि ४९ ॥

ऋदन्तस्य सुपि परे आर इत्यादेशो वा भवति । भत्तारो । भत्तारा ।
भत्तारं । भत्तारे । भत्तारेण । भत्तारेहिं । एवमन्यत्राप्युदाहार्यम् । लुप्तविभक्त्य-
पेक्षया-भत्तारविहित्रं ॥

मातुरा अरा ॥ ५० ॥

मातृशब्दस्य आ अरा इत्यादेशौ भवतः । मात्रा मात्रा । मात्राओ
मात्राराओ । मात्राइ मात्राराइ । मात्रं मात्रारं । बहुलाधिकाराज्जनन्यर्थस्य
आ, देवतार्थस्य अरा । मात्राए । कुच्छिआए । णमो मात्राराणं । 'इदुन्मातु-'
रित्युत्वे, माउणि । उदृतां त्वस्वमामीत्युत्वे तु-माउण माउए । समेत्तिअं
वंदे । सुपीत्येव-माइदेवो । माइगणो ॥

संज्ञायामरः ॥ ५१ ॥

ऋतन्तस्य संज्ञायां सुपि परे अर इत्यादेशो भवति । पिअरा । पिअरा ।

पिअरं । पिअरे । पिअरेण । पिअरेहिं । जामाअरो । जामाअरा । जामाअरं ।
जामाअरे । जामाअरेण । जामाअरेहिं ॥

आ सौ वा ॥ ५२ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आत्वं वा भवति । पिआ । माआ । जामाआ ।
भाआ । भत्ता । कत्ता । पत्ते-पिअरो । माअरो । जामाअरो । भाअरो ।
भत्तारो । कत्तारो ॥

राज्ञः ॥ ५३ ॥

वेत्यनुवर्तते । राजन्शब्दस्य नलोपे सति अन्त्यस्य सौ परे आत्वं वा
भवति । राआ । हे राआ । पत्ते आणादेशे-रांआणो । हे राआणो । हे राअं-
इति शौरसेन्याम् ॥

टो णा ॥ ५४ ॥

राज्ञ इत्यनुवर्तते । राजन्शब्दात् परस्य टावचनस्य णा इत्यादेशो वा
भवति । राइणा रणणा । पत्ते राएण कअं ॥

जश्शस्डसिडसां णोश् ॥ ५५ ॥

राज्ञः परेषां जस्शस्डसिडस्-इत्येतेषां णो इत्यादेशः शिङ्गवति वा ।
जस्-राआणो चिट्ठन्ति । पत्ते-राआ । शस्-राआणो पेच्छ । पत्ते-राआ ।
डसि-राइणो रणणो आअओ । पत्ते-राआहिंतो राअत्तो राआओ राआड
राआ राआहिं । डस्-राणो रणणो धणं । पत्ते-राअस्स ॥

णोणाडिष्विदना जः ॥ ५६ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य अनासहितस्य णो णा इत्यादेशयोः
ङिट्ठचने च परे इकारो वा भवति । राइणो चिट्ठन्ति पेच्छ आअओ धणं वा ।
राइणा कअं । राइम्मि ठिअं । पत्ते-राआणो । रणणा । राएण । राअम्मि ॥

इणममामा ॥ ५७ ॥

अना ज इत्यनुवर्तते । राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य अनासहितस्य
अम आम् इत्येताभ्यां सह इणं इत्यादेशो वा भवति । राइणं पेच्छ, राणं वा ।
पत्ते-राअं राआणं ॥

भिस्भ्यसाम्सुप्स्वीत् ॥ ५८ ॥

राजन्शब्दस्य अनासहितस्य जस्य भिस्भ्यस्त्राम्सुप्-इत्येतेषु परेषु ईकारो वा भवति । भिस्-राईहिं । भ्यस्-राईहितो राईसुंतो राईहि । आम्-राइणं । सुप्-राईसु । पक्षे-राएहिं-इत्यादि ॥

ड्सुडसिटां णोणोर्डण् ॥ ५९ ॥

राजन्शब्दस्य अनासहितस्य जस्ये ड्सुडसिटावचनानां यौ णो णा इत्यादेशौ तयोः परयोः डित् अण इत्यादेशो वा भवति । रणो राइणो धणं आअओ वा । रणा राइणा कअं । ड्सुडसिटामिति किम् ? राआणो चिट्ठंति पेच्छंति वा । णोणोरिति किम् ? राअस्स । राअओ । राएण ॥

पुंस्याणो राजवच्चानः ॥ ६० ॥

पुंलिङ्गे वर्तमानस्य अन्-इत्यस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पक्षे यथादर्शनं राजवत् कार्यं च भवति । आणादेशे च 'सोः' इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु राजवत् 'टोणा, जस्शसुडसिडसां णोश्, इणमामा' इति प्रवर्तन्ते । अप्पाणो । अप्पाण । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहिं । अप्पाणाओ । अप्पाणासुंतो । अप्पाणस्स । अप्पाणाणं । अप्पाणम्मि । अप्पाणेषु । पक्षे राजवत् । अप्पा अप्पो । दे अप्पादे अप्पो । अप्पाणो चिट्ठन्ति पेच्छ वा । अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाहितो । अप्पत्तो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पा । अप्पाहि । अप्पासुंतो आअओ । अप्पाणो । अप्पाणं । अप्पम्मि । अप्पेषु । राआणो । राआणा राआणं । राआणे । राआणेण । राआणाहिं । राआणाहितो । राआणासुंतो । राआणस्स । राआणाणं । राआणम्मि । राआणेषु । पक्षे-राआ इत्यादि । एवं-जुवाणो । जुवाणा । जुवा । ब्रह्मन्-बंहाणो बंहा । अध्वन्-अद्धाणो अद्धा । उत्तन्-उच्छाणो उच्छा । प्रावन्-गावाणो गावा । पूषन्-पूसाणो पूसा । तक्षन्-तक्खाणो तक्खा । मूर्धन्-मुद्धाणो मुद्धा । श्वन्-साणो सा । सुकर्मन्-सुकम्माणो सुकम्मा । पेच्छइ स कहां सुकम्माणो । पश्यति स कथं सुकर्मा । पुंसीति किम् ? शर्मन्-सम्मं ॥

टो वात्मनो णिआणइआ ॥ ६१ ॥

आत्मनः परस्य टावचनस्य णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवतः । पुन-
र्वाग्रहणादुत्तरत्र न विकल्पः । अप्पणिआ अप्पणइआ । पत्ते-अप्पाणेण ।
अप्पेण ॥

सर्वादेर्जसोऽतो डे ॥ ६२ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य जस एत्वं डिङ्भवति । सव्वे । अण्णे । जे । ते । के ।
इअरे । अवरे । एए । अत इति किम् ? सव्वाओ ॥

डेस्थस्सिंमि ॥ ६३ ॥

सर्वादेरित्यनुवर्तते, अत इति च । सर्वादेरदन्तात्परस्य डेः स्थाने त्थ
स्सिं मि इति त्रय आदेशा भवन्ति । सव्वत्थ सव्वस्सिं सव्वमि । अणत्थ
अणस्सिं अणमि । एवं सर्वत्र । अत इत्येव—अमुमि ॥

अनिदमेतदस्तु किंयत्तदः स्त्रियां च हिं ॥ ६४ ॥

इदमेतद्वर्जितात् सर्वादेः परस्य डेः हिं-इत्यादेशो भवति तु किंयत्तद्भ्यः
स्त्रियामपि । सव्वहिं । अणहिं । जहिं । तहिं । कहिं । पत्ते-सव्वत्थ सव्वस्सिं
सव्वमि-इत्यादि । स्त्रियां किम् ? किंयत्तदः-काहिं । जाहिं । ताहिं । बाहुल-
कादेव किंयत्तदोऽस्वमामि, सुपीति ङीब् वा भवति । काए कीए । इत्यादि ।
अनिदमेतद इति किम् ? इमस्सिं । अस्सिं ॥

आमां डेसिं ॥ ६५ ॥

त्वित्यनुवर्तते । सर्वादेः परस्यामः डित् एसिं-इत्यादेशो भवति तु ।
सव्वेसिं । अण्णोसिं । इमेसिं । एसिं । एएसिं । जेसिं । तेसिं । केसिं । पत्ते-
सव्वाणं । अण्णाणं । इत्यादि । आमामिति बहुवचनात् स्त्रीविषयस्यापि
सर्वासां सव्वेसिं । एवम्-अण्णोसिं । जेसिं । तेसिं ॥

किंतद्भ्यां सश् ॥ ६६ ॥

किंतद्भ्यां परस्यामः शित् सकारो वा भवति । कास । तास । पत्ते-
केसिं । तेसिं ॥

किंयत्तद्भ्यो ङस् ॥ ६७ ॥

सश् इत्यनुवर्तते । किंयत्तद्भ्यः परो ङस् (तस्य) सश् इत्यादेशो वा भवति । कास । जास । तास । पक्षे—कस्स । जस्स । तस्स । बहुलाधिकारात् किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि । कस्याः कास । यस्याः जास । तस्याः तास । पक्षे—काए । जाए । ताए ॥

ईतः सेसार ॥ ६८ ॥

ङसिति वर्तते । ईकारान्तेभ्यः किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसः से सा इति वा भवतः । सा इत्यस्य रित्वात् द्वित्वम् । कीसे । किस्सा । पक्षे—कीअ । कीआ । कीइ । कीए । जीसे । जिस्सा । जीअ । जीआ । जीइ । जीए । तीसे । तिस्सा । तीअ । तीआ । तीइ । तीए ॥

डिरिआडाहेडाला काले ॥ ६९ ॥

कालेऽभिधेये किंयत्तद्भ्यः परो डिः इआ इत्यादेशम्, आहे आला इत्येतौ च डितावापद्यते वा । कइआ काहे काला । जइआ जाहे जाला । तइआ ताहे ताला । ताला जाअंति गुणा, जाला ते सहिअएहि घेप्पंति । तदा जायन्ते गुणाः, यदा ते सहृदयैर्गृह्यन्ते । पक्षे—कहिं कथ कस्सि कम्मि इत्यादि ॥

म्हा ङसेः ॥ ७० ॥

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसेः म्हा इत्यादेशो भवति तु । कम्हा । जम्हा । तम्हा । पक्षे—काओ । जाओ । ताओ ॥

किमो डीसडिणो ॥ ७१ ॥

किमः परस्य ङसेः ईस इणो इत्यादेशौ डितौ भवतः । कीस किणो । पक्षे—कम्हा काओ ॥

डो तदस्तु ॥ ७२ ॥

तदः परस्य ङसेः डित्वं तु भवति । तो तम्हा तस्मात् ॥

इदमेतत्किंयत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ७३ ॥

एभ्यः सर्वादिभ्योऽदन्तेभ्यः परस्य टावचनस्य इणा इति डिङ्गवति तु । इमिणा इमेण । एदिणा एदेण । किणा केण । जिणा जेण । तिणा तेण ॥

क्वचित्सुपि तदो णः ॥ ७४ ॥

सुपि परे तच्छब्दे णो भवति तु, कचित्-लक्ष्यानुसारेण । णं पेच्छ तं पश्य । स्त्रियामपि-हत्था णमिअमुही भणइ णं तिअडा । हस्तात् नमितमुखी भणति तां त्रिजटा । णेण भणिअं तेन भणितम् । णीए तया । णेहि कअं तैः कृतम् । णाहि कअं ताभिः कृतम् ॥

त्रतसि च किमो ल्कः ॥ ७५ ॥

सुपीत्यनुवर्तते । किंशब्दस्य त्रतसोः सुपि च परे लिन् को भवति । को । के । कं । के । केण । केहिं । त्र-कत्थ कस्सि । तस्—कत्तो कदो ॥

इदम इमः ॥ ७६ ॥

इदमः सुपि परे इम इत्यादेशो भवति । इमो । इमे । इमं । इमे । इमेण । इमेहिं । स्त्रियामपि—इमा ॥

पुंसि सुना त्वयं स्त्रियामिमिआ ॥ ७७ ॥

इदमः सुना सहितस्य पुंलिङ्गे अयमिति स्त्रियाम्-इमिआ इति तु भवति । अयं कअकज्जो । इमिआ सणिअमाआ । पक्षे—इमो । इमा ॥

अत्सुस्सिहिस्से ॥ ७८ ॥

इदमः सुपुडिभिस् डस्—इत्येतेषु सु स्सि हि स्स इत्यादेशेष्वपन्नेषु अत्त्वं तु भवति । एसु । अस्सि । एहि । अस्स । पक्षे—इमेसु । इमस्सि । इमेहिं । इमाहिं । इमस्स ॥

टाससि णः ॥ ७९ ॥

टासति तृतीयाविभक्तिः, अस्—इति द्वितीया विभक्तिः, तयोः परयोरिदमः स्थाने ण इत्यादेशो भवति तु । णेण णेहि कअं । णं णे पेच्छ । पक्षे—इमेण । इमेहिं । इमं । इमे ॥

इहेणं डयमः ॥ ८० ॥

डि अम्—इत्याभ्यां सहितस्य इदमः स्थाने इह इणं इत्येतौ क्रमेण तु भवतः । डि—इह । अम्—इणं । पक्षे—इमस्सि इमम्मि । इमं ॥

न तथः ॥ ८१ ॥

इदमः परस्य डिद्वचनस्य 'डेस्थस्सिंम्मि' इति प्राप्तः तथो न भवति
इमस्सिं इमम्मि ॥

क्लीबे स्वमेदमिणमिणमो ॥ ८२ ॥

नपुंसके वर्तमानस्य इदमः सु अम् इत्याभ्यां सहितस्य इदं इणं इ
इति त्रय आदेशा भवन्ति । इदं इणं इणमो चिट्ठंति पेच्छ वा ॥

किं किं ॥ ८३ ॥

क्लीबे, स्वमेति च वर्तते । क्लीबे वर्तमानः किम्शब्दः स्वमा सहितः
मेव भवति । किं कुलं । किं भणसि ॥

तदिदमेतदां सेसिं तु ङसामा ॥ ८४ ॥

तद् इदम् एतद्-इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्याभ्यां सह यथासंख्यं
इत्यादेशौ तु भवतः । तद्-से गुणा । तस्य गुणाः, तस्या वा । सिं उच्छ्र
तेषामुत्साहः, तासां वा । इदम्—से सिलं । अस्य शीलम्, अस्या वा
गुणा । एषां गुणाः, आसां वा । एतद्-से हिअअं । एतस्य हृदयम्, एतस्य
सिं गुणा । एषां गुणाः, एतासां वा । पक्षे-तस्स । तेसिं । ताण । इः
इमस्सिं । इमाण । एअस्स । एअस्सिं । एआण । तदेतदोरमा सह से रि
आदेशं केचिदिच्छन्ति ॥

एत्तोएत्ताहे ङसिनैतदः ॥ ८५ ॥

त्वित्यनुवर्तते । एतदो ङसिना सह एत्तो एत्ताहे इत्यादेशौ तु भ
एत्तो एत्ताहे आगओ । पक्षे-एआहिंतो एअत्तो एआओ एआहि एआउ

र्थे डेल्ल ॥ ८६ ॥

एतदः स्थाने रानुबन्धे थकारे परे डानुबन्धो लानुबन्धश्च एत् भवति ।

एतो म्मावदितौ वा ॥ ८७ ॥

सप्तम्येकवचनादेशे म्मौ परे एतद् एकारस्य अ इ इत्यादेशौ वा भ
अअम्मि, इइम्मि । पक्षे—एअम्मि ॥

सुनैसइणमोइणं ॥ ८८ ॥

एतदः सुना सह एस इणमो इणं इत्यादेशा वा भवन्ति । एस सहाओ च्चिअ ससहरस्स । एष स्वभाव एव शशधरस्य । एस गर्ई । एषा गतिः । सव्वस्स वि एस गर्ई । सर्वस्याप्येषा गतिः । एस सरं । एतच्छिरः । इणमो । इणं । पत्ते-
एसा । एओ । एअं ॥

तस्सौ सोऽक्लीबे तदश्च ॥ ८९ ॥

तदश्चकारादेतदश्च तकारस्य सौ परे सकारो भवति, अक्लीबे अनपुंसके । सो पुरिसो । सा महिला । एसो पिओ । एसा पिआ । एसा मुद्धा । सौ इत्येव-
ते, एए चिट्ठंति । ताओ, एआओ महिलाओ । अक्लीब इति किम् ?
तं, एअं वणं ॥

सुप्यदसोऽमुः ॥ ९० ॥

अदसः स्थाने सुपि परे अमु इत्यादेशो भवति । अमू पुरिसो । अमुणो पुरिसा । अमुं वणं । अमूइं वणाइं । अमू महिला । अमूओ महिलाओ ।
टा-अमुणा । अमूहिं । डसि-अमूहितो अमूओ अमूहि अमूउ अमुत्तो । भ्यस्-
अमूहितो अमूसुंतो । डस्-अमुणो अमुस्स । आम्-अमूणं । ङि-अमुम्मि ।
सुप्-अमूसु ॥

अहद्वा सुना ॥ ९१ ॥

अदसः सुना सह अहदित्यादेशो भवति तु । तकारस्तावन्मात्रदर्शनार्थः,
तेन स्त्रियामात्वं न भवति । अह पुरिसो । अह महिला । अह वणं । अह णे
हसइ हिअएण मारुअतणओ । असावस्मान् हसति हृदयेन मारुततनयः ।
पत्ते—अमू पुरिसो । अमू महिला । अमुं वणं ॥

इआओ म्मौ ॥ ९२ ॥

अदसो ङिद्वचनादेशे म्मौ परे इअ अअ इत्यादेशौ तु भवतः । इअम्मि ।
अअम्मि ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

युष्मत्सुना तुवंतुंतुमंतुह ॥ १ ॥

युष्मच्छब्दः सुना सहितः तुवं तुं तुमं तुह इत्यादेशांश्चतुरः प्राप्नोति ।
तुवं तुं तुमं तुह दिट्ठोसि । तं-इति तु त्वामित्यस्य सिद्धावस्थायां वलोपे
हस्वे च ॥

अमा तुमेतुए च ॥ २ ॥

युष्मदित्यनुवर्तते । युष्मच्छब्दोऽमा सह तुमे तुए इत्येतौ चकारात्तवमादि-
चतुष्टयं चापद्यते । तुमे तुए । पक्षे-तुवं तुं तुमं तुह वंदामि ॥

जसा भेतुब्भेतुय्हेउय्हेतुब्भ ॥ ३ ॥

युष्मच्छब्दो जसा सह भे तुब्भे तुय्हे उय्हे तुब्भ इति पञ्चदेशानापद्यते ।
भे तुब्भे तुय्हे उय्हे तुब्भ चिट्ठ वा भोम्ह । 'वा ळो म्हज्झा'विति वचनात्
तुम्हे तुज्जे तुम्ह तुज्झ इति नव रूपाणि ॥

शसा वो च ॥ ४ ॥

युष्मच्छब्दः शसा सह वो इति चकारात् भे इत्यादींश्चादेशानापद्यते । वो
भे तुब्भे तुय्हे उय्हे तुब्भ तुम्हे तुज्जे तुम्ह तुज्झ इति दश रूपाणि ॥

टा भेतेदेदितुमंतुमइ ॥ ५ ॥

युष्मत् टावचनेन सह भे ते दे दि तुमं तुमइ इति षडादेशानापद्यते ।
भे ते दे दि तुमं तुमइ कञ्च ॥

डिटाभ्यां तुमएतुइतुएतुमाइतुमे ॥ ६ ॥

युष्मद् डिटाभ्यां सह तुमए तुइ तुए तुमाइ तुमे इति पञ्च रूपाण्याप्नोति ।
तुमए तुइ तुए तुमाइ तुमे ठिञ्च कञ्च वा ॥

तुब्भतुहितोतुय्ह डसिना ॥ ७ ॥

युष्मत् डसिना सह तुब्भ तुहितो तुय्ह इति त्रीणि रूपाण्यापद्यते । तुब्भ
तुहितो तुय्ह आगओ वा । 'वा ळो म्हज्झा'विति वचनात् तुम्ह तुज्झ इति
पञ्च रूपाणि ॥

तुतुइ डिप्डसौ ॥ ८ ॥

डिप् सप्तमीविभक्तिः, डसिः पञ्चम्येकवचनम्, तयोः परयार्युष्मच्छब्दो यथासंख्यं तु तुइ इत्येतावादेशौ वापद्यते । सप्तमीडस्योर्यथाप्राप्तमेव । सप्तम्यां-
तु तुम्मि तुसु । डसौ—तुइ तुइत्तो तुईहितो तुईओ तुईउ आगओ ॥

तुवतुमतुहतुब्भ ॥ ९ ॥

डिप्डसावित्यनुवर्तते । डिपि डसौ च परे युष्मद् तुव तुम तुह तुब्भ इति चत्वारि रूपाण्यापद्यते । डिप्डस्योर्यथाप्राप्तमेव । डि-तुवम्मि तुमम्मि तुहम्मि तुब्भम्मि । 'वा ञ्भो म्हज्झा'विति वचनात् तुम्हम्मि तुज्झम्मि । सुपि-तुवेसु तुमेसु तुहेसु तुब्भेसु तुग्हेसु तुज्भेसु ठिअं । 'क्त्वासुपोस्तु सुणा'दित्यनुस्वारे तुवेसुं इत्यादि । डसौ-तुवाहितो तुमाहिता तुहाहितो तुब्भाहितो । 'वा ञ्भो म्हज्झा'विति वचनात् तुम्हाहितो तुज्झाहितो । एवं तुवत्तो तुमत्तो तुहत्तो तुब्भत्तो तुम्हत्तो तुज्भत्तो इति । दोदुहितसुंतेष्वप्युदाहार्यम् । तत्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे ॥

भिसा भेतुब्भेह्युब्भेह्युह्येहितुह्येहि ॥ १० ॥

युष्मद् भिसा सह भे तुब्भेहि उब्भेहि उह्येहि तुह्येहि इति पञ्च रूपाण्यापद्यते । भे तुब्भेहि उब्भेहि उह्येहि तुह्येहि कअं । 'वा ञ्भो म्हज्झा'विति वचनात् तुम्हेहि तुज्भेहि उम्हेहि उज्भेहि । एवं नव रूपाणि ॥

उम्होयहतुह्यतुब्भ भ्यसि ॥ ११ ॥

भ्यसि परे युष्मद् उम्ह उह्य तुह्य तुब्भ इति चत्वारि रूपाण्यापद्यते । भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव । उम्हाहितो उह्याहितो तुह्याहितो तुब्भाहितो आगओ । 'वा ञ्भो म्हज्झा'विति वचनात् तुम्हाहितो तुज्झाहितो । उम्हत्तो उह्यत्तो तुह्यत्तो तुब्भत्तो तुम्हत्तो तुज्भत्तो इत्यादि । एवं दोदुहितसुंतेष्वप्युदाहार्यम् ॥

तुब्भोब्भोयहतुहंतुहतुम्हंतुवतुमतुमेतुमाइतुमोदे-

तेदितुइए डसा ॥ १२ ॥

युष्मद् डसा सह तुब्भ उब्भ उह्य तइ तुहं तुह तुम्हं तुव तुम तुमे तुमाइ

तुमो दे ते दि तु इ ए इत्यष्टादशादेशानापद्यते । 'वा ळो म्हुञ्झा'विति वचनात् तुम्ह तुञ्झ उम्ह उञ्झ इति द्वाविंशतिरूपाणि ॥

तुम्हाणतुब्भंतुब्भाणतुमाणतुवाणतुहाण-
तुब्भवोभेत्वाऽऽमा ॥ १३ ॥

युष्मद् आमा सह तुम्हाण तुब्भं तुब्भाण तुमाण तुवाण तुहाण तुब्भ वो भे त्वा इति दशादेशानापद्यते । तुम्हाण तुब्भं 'वा ळो म्हुञ्झा'विति वचनात् तुम्हं तुञ्झं तुब्भाण तुम्हाण तुञ्झाण तुब्भ तुम्ह तुञ्झ । 'क्त्वासुपो-स्तु सुणा'दित्यनुस्वारे तुम्हाणं तुब्भाणं तुम्हाणं तुञ्झाणं तुमाणं तुवाणं तुहाणं । एवं त्रयोविंशतिरूपाणि ॥

वा ळो म्हुञ्झौ ॥ १४ ॥

युष्मदादेशसम्बन्धिनो द्विरुक्तस्य भकारस्य ह्य ङ्ग इत्यादेशौ वा भवतः । तच्च यथास्थानमुदाहृतमेव ॥

अस्मत्सुना अम्हिहमहअमहमहम्म्यम्मि ॥ १५ ॥

अस्मच्छब्दः सुना प्रथमैकवचनेन सह अम्हि हं अहअं अहं अहम्मि अम्मि इति षडादेशानापनोति । अम्हि करेमि अहं करोमि । तेण हं दिट्ठो तेनाहं दृष्टः । अहअं जप्पामि अहं कथयामि । अहं गमिस्सं अहं गमिष्यामि । अज्ज अहम्मि हासिआ अद्याहं हासिता । न अम्मि कुविआ नाहं कुपिता ॥

मोभेवअं जसा ॥ १६ ॥

अस्मदित्यनुवर्तते । जसा सहाऽस्मच्छब्दः मो भे वअं इति त्रीनादेशानापद्यते । मो भणामो इत्यादि ॥

अम्हेअम्होअम्ह ॥ १७ ॥

अस्मत् जसा सह अम्हे अम्हो अम्ह इति त्रीनादेशानापद्यते । योगविभाग उत्तरार्थः । अम्हे इत्यादि ॥

णे च शसा ॥ १८ ॥

शसा सहाऽस्मच्छब्दः णे इति चकारात् अम्हे इत्यादि त्रीनादेशांश्चा-
पद्यते । णे अम्हे पेच्छ इत्यादि ॥

मंणेणंमिमिमंमममम्यहंमम्हाम्ह अमा ॥ १९ ॥

अस्मदमा सह मं णे णं मि मिमं ममं अम्मि अहं मम्ह अम्ह इति
दशादेशानापद्यते । मं पेच्छ इत्यादि ॥

मिमइममाइमएमे डिटा ॥ २० ॥

डिवचनेन टावचनेन सहाऽस्मद् मि मइ ममाइ मए मे इति पञ्चादेशा-
नापद्यते । मि ठिञ्चं कञ्चं वा इत्यादि ॥

ममंणेमआइममए टा ॥ २१ ॥

टावचनेन सहाऽस्मद् ममं णे मआइ ममए इति चतुर आदेशानापद्यते ।
ममं कञ्चं इत्यादि ॥

णेऽम्हेह्यम्हाह्यम्हेऽम्ह भिसा ॥ २२ ॥

भिसा सहाऽस्मद् णे अम्हेहि अम्हाहि अम्हे अम्ह इति पञ्चादेशानापद्यते ।
णे कञ्चं इत्यादि ॥

मइमममहमज्झ ङसौ ॥ २३ ॥

ङसौ पञ्चम्येकवचने परेऽस्मद् मइ मम मह मज्झ इति चतुर आदेशा-
नापद्यते । ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव । मइहिंतो मइत्तो मइओ मइउ । एवं ममा-
हिंतो ममत्तो ममाओ ममाउ ममाहि ममा । एवं महाहिंतो महत्तो मज्झा-
हिंतो मज्झत्तो । इत्यादि ॥

अह्यमम भ्यसि ॥ २४ ॥

भ्यसि पञ्चमीबहुवचने परेऽस्मद् अह्य मम इत्यादेशावापद्यते । अम्हा-
हिंतो अम्हेहिंतो अम्हत्तो अम्हाओ अम्हाउ अम्हासुंतो अम्हेसुंतो अम्हाहि
अम्हेहिं ममाहिंतो ममेहिंतो ममत्तो ममाओ ममाउ ममासुंतो ममाहिं ॥

अम्हंमज्झंमज्झमइमहमहंमे च ङसा ॥ २५ ॥

ङसा सह अस्मच्छब्दः अम्हं मज्झं मज्झ मइ मह महं मे इति सप्तादेशान्

चकारात् अम्हममौ चापद्यते । अम्हं इत्यादि ॥

अम्हेअम्होअम्हाणममाणमहाणमज्झाण-

मज्झाह्माहंणेणो आमा ॥ २६ ॥

आमा सह अस्मत् अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण मज्झा
अम्ह अम्हं णे णो इति एकादशादेशानाप्नोति । अम्हे धणं इत्यादि । 'क्त्वा-
सुपोस्तु सुणा'दित्यनुस्वारे-अम्हाणं । एवं पञ्चदश रूपाणि ॥

अम्हमममज्झमह डिपि ॥ २७ ॥

सप्तमीविभक्तौ परतः अस्मद् अम्ह मम मज्झ मह इति चतुर आदेशा-
नापद्यते । डिपो यथाप्राप्तमेव । डि-अम्हम्मि ममम्मि मज्झम्मि महम्मि । सुप्-
अम्हेसु ममेसु मज्झेसु महेसु । एत्वविकल्पमते-अम्हसु ममसु मज्झसु महसु ।
आत्वमपीच्छन्त्यन्ये-अम्हासु ममासु मज्झासु महासु । 'क्त्वासुपोस्तु सुणा'-
दित्यनुस्वारे-अम्हेसुं ममेसुं मज्झेसुं महेसुं । अम्हसुं ममसुं मज्झसुं महसुं अम्हासुं
ममासुं मज्झासुं महासुं । एवमष्टादशरूपाणि ॥

चतुरो जश्शस्भ्यां चउरोचत्तारोचत्तारि ॥ २८ ॥

चतुःशब्दस्य जस्शस्भ्यां सह चउरो चत्तारो चत्तारि इति त्रय आदेशा
भवन्ति । चउरो चत्तारो चत्तारि चिद्वन्ति पेच्छ वा ॥

तिणि त्रेः ॥ २९ ॥

जश्शस्भ्यामिति वर्तते । त्रिशब्दस्य जस्शस्भ्यां सह तिणि इत्यादेशो
भवति । तिणि पुरिसा माहिला वणाणि वा चिद्वन्ति पेच्छ वा ॥

दोणिणदुवेवेणिण द्वेः ॥ ३० ॥

द्विशब्दस्य जस्शस्भ्यां सह दोणिण दुवे वेणिण इति त्रय आदेशा
भवन्ति । दोणिण दुवे वेणिण माहिला चिद्वन्ति पेच्छ वा । 'संयोग'इति ह्रस्वे-
दुणिण विणिण ॥

दोवे टादौ च ॥ ३१ ॥

द्वेरिति वर्तते । द्विशब्दस्य टादौ तृतीयादौ विभक्तौ परतः दो वे इत्यादेशौ

भवतः, चकारात् जस्शस्भ्यां सहितस्य च । दोहिं वेहिं कञ् । दोहितो वेहितो
पागञ्ओ । दोणं वेणं धणं । दोसु वेसु ठिञ् । जस्शस्भ्यां दो वे ठिञ्
चच्छ वा ॥

ति त्रेः ॥ ३२ ॥

टादावित्यनुवर्तते । त्रिशब्दस्य टादौ परे ति इत्यादेशो भवति । ति कञ्
त्रेभिः कृतं तिसृभिर्वा । तिहितो आञ्ओ त्रिभ्यः तिसृभ्यो वा आगतः ।
तेणं धणं त्रयाणां तिसृणां वा धनम् । तिसु ठिञ् त्रिषु तिसृषु वा स्थितम् ॥

ल्लं संख्याया आमोऽविंशतिगे ॥ ३३ ॥

संख्याशब्दात्परस्यामः ल्लं इत्यादेशो भवतः, अविंशतिगे विंशत्यादीन्
वर्जयित्वा । दोल्लं तिल्लं दोल्लं तिल्लं । चउल्लं चउल्लं । पंचल्लं पंचल्लं । छल्लं छल्लं ।
सत्तल्लं सत्तल्लं । अठल्लं अठल्लं । णवल्लं णवल्लं । दसल्लं दसल्लं । पणहारल्लं पणहारल्लं ।
अठ्ठारल्लं अठ्ठारल्लं । कइल्लं कइल्लं कतीनाम् । अविंशतिगे इति किम् ?
विसाणं । तिसाणं ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ३४ ॥

सर्वासां विभक्तीनां स्वादीनां तिङादीनां च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनं
भवति । दोणिण कुणंति द्वौ कुरुतः । दोहिं । दोसुंतो । दोल्लं । दोसु । दो पाआ
द्वौ पादौ । दोणिण हत्था द्वौ हस्तौ । दुवे णअणा द्वे नयने । वेणिण कण्णा
द्वौ कर्णौ ॥

डसो डम् ॥ ३५ ॥

डस् चतुर्थीविभक्तिः, डम् षष्ठीविभक्तिः । डसः स्थाने डम् भवति ।
मुणिस्स, मुणीणं भोअणं देहि । णमो देवस्स, देवाणं ॥

तादर्थ्ये डेस्तु ॥ ३६ ॥

तादर्थ्ये विहितस्य डेः चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने डम् षष्ठी तु भवति ।
देवस्स देवाअ देवार्थमित्यर्थः । डेरिति किम् ? देवाणं ॥

वधात् डाइ च ॥ ३७ ॥

त्वित्यनुवर्तते । वधशब्दात् परस्य डेः स्थाने डित् आइ इत्यादेशः षष्ठी चतुर्थी च भवति । वहाइ वहस्स वधाय । वधार्थमित्यर्थः ॥

कचिदसादेः ॥ ३८ ॥

अस् द्वितीयाविभक्तिः । असादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठीविभक्तिः कचिद्भवति । सिरिमंधरस्स वंदे श्रीमन्थरं वन्दे । तेस्स मुहस्स सरिमो तस्या मुखं स्मरामः । अत्र द्वितीयायाः । धणस्स लद्धं धनेन लब्धम् । तेहि एस आइरणं तैरेतदाचीर्णम् । अत्र तृतीयायाः । चोरस्स भिहइ चोराद्विभेति । इमाण पाआंतसहिआण इअराइ लहुअक्खराइंति । एभ्यः पादान्त-सहितेभ्य इतराणि लध्वच्चराणीति । अत्र पञ्चम्याः । वणसिरिवट्टिए कवरीव्व वनश्रीपृष्ठे कवरीव । अत्र सप्तम्याः ॥

असूटासोर्डिप् ॥ ३९ ॥

अस् द्वितीया, टास् तृतीया, तयोः स्थाने डिप् सप्तमी कचिद्भवति तु । गामे वहामि । णअरे एजामि । ग्रामं वहामि । नगरं नयामि । अत्र द्वितीयायाः । तेसुं अलंकआ पुहवी । तैरलङ्कृता पृथिवी । अत्र तृतीयायाः ॥

डसिसष्टाश्च ॥ ४० ॥

डसिसः पञ्चम्याः स्थाने टास् तृतीया चकारात् सप्तमी च कचिद्भवति । चोरेण भिहइ चोराद्विभेति । अंतेउरे रमिअ आगओ अन्तःपुराद्रन्त्वागतः ॥

डिपोऽस् ॥ ४१ ॥

डिपः सप्तम्याः स्थाने अस् द्वितीया कचिद्भवति । विज्जुज्जोअं भरइ रइ विद्युद्घाते स्मरति रतिम् ॥

लुक् क्यडोर्यस्य तु ॥ ४२ ॥

क्यडन्तस्य द्विवचनात् षष्ठ्यन्तस्य च सम्बन्धिनो यस्य लुग् भवति तु । गुरूअइ गुरूइ । अगुरूगुरूर्भवति, गुरुरिवाचरति वा क्यड् । धमधमाअइ धमधमाइ । लोहिआअइ लोहिआइ ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ द्वितीयस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

लटस्तिप्ताविजेच् ॥ १ ॥

लट् वर्तमानं तत्सम्बन्धिनः प्रथमपुरुषस्य एकत्वे वर्तमानौ यौ परस्मैपदात्मनेपदत्वेन विहितौ तिप् तङ् इत्येतौ प्रत्येकम् इच् एच् च इत्येतौ भवतः । चकारौ 'दुरचिति' इति विशेषणार्थौ । हसइ हसए । रमइ रमए ॥

सिप्थास्सेसि ॥ २ ॥

लट् इत्यनुवर्तते । परस्मैपदात्मनेपदयोर्मध्यमपुरुषस्य एकत्वे वर्तमानौ सिप् थास् इत्येतौ प्रत्येकं से सि इत्येतौ तु भवतः । हससे हससि । रमसे रमसि ॥

मिर्मिबिटौ ॥ ३ ॥

लटः परस्मैपदात्मनेपदोत्तमपुरुषैकवचनत्वे वर्तमानौ मिप् इट् इत्येतौ प्रत्येकं मि इति भवतः । हसामि । रमामि । बहुलाधिकारात् मिबिटोरादेशस्य मेरिकारस्य लोपश्च । बहु वणिणञं ण सक्कं बहु वर्णितुं न शक्नोमि । ण मरं न म्रिये ॥

झिझौ न्तिन्तेइरे ॥ ४ ॥

लटः प्रथमपुरुषस्य बहुत्वे वर्तमानौ झि झ् इत्येतौ प्रत्येकं न्ति न्ते इरे इति त्रीनादेशानापद्येते । हसन्ति हसन्ते । रमन्ति रमन्ते । हसिज्जन्ति हसिज्जन्ते । रमिज्जन्ति रमिज्जन्ते । गज्जन्ते सो मेहा, उव्वज्जन्ते कइ हिअअसांअरे कव्वरअणाइ । हुप्पिरे बाहू प्रभवतो बाहू । कचिदेकत्वे इरे—सूसइरे ताण तारिसो कंठो शुष्यति तासां तादृशः कण्ठः ॥

थध्वमित्थाहचौ ॥ ५ ॥

लटो मध्यमपुरुषबहुत्वे वर्तमानौ थ ध्वम् इत्येतौ प्रत्येकम् इत्था हच् इत्यादेशावापद्येते । हसित्था हसह । रमित्था रमह । बहुलाधिकारादित्थाऽन्यत्रापि—जं ते रोइत्था यत्ते रोचते । हजितिचकारः 'इह हचो'रिति विशेषणार्थः ॥

मोममु मस्महिङ् ॥ ६ ॥

लट् उत्तमपुरुषबहुत्वे वर्तमानौ मस् महिङ् इत्येतौ प्रत्येकं मो म मु इति त्रीनादेशानापद्येते । हसामो हसाम हसामु । रमामो रमाम रमामु ॥

अत एवैच्से ॥ ७ ॥

लटः प्रथमपुरुषस्य एकत्वे य एच्, यश्च मध्यमपुरुषैकत्वे विहितः से तौ अकारान्तादेव भवतः, नान्यस्मात् । हसए हससे । तुवरए तुवरसे । करए करसे । अत इति किम् ? ठाइ ठासि । वसुजाइ वसुजासि । होइ होसि ॥

त्वस्तेर्होमिह ममोमिना ॥ ८ ॥

अस्तेर्धातोः स्थाने म मो मि इत्येतैः सह यथासंख्यं म्ह म्हो मिह इत्यादेशा भवन्ति तु । गअह्म गअहो गअहि गताःस्म । एसहि एषोऽस्मि । मुकारस्या-ग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे-अत्थि अहो । अत्थि अहं ॥

सिना लिस ॥ ९ ॥

अस्तेरित्यनुवर्तते । अस्तेर्धातोः सिना मध्यमपुरुषैकवचनादेशेन सह सि इत्यादेशो लिङ्भवति । णिट्ठुरो जं सि निष्ठुरो यदसि । सिनेति किम् ? से-आदेशो सति—अद्धि तुमं ॥

तिङात्थि ॥ १० ॥

अस्तेस्तिङा तिवादिना सह अत्थि इत्यादेशो भवति । अत्थि सो । अत्थि ते । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥

णिजदेदावावे ॥ ११ ॥

धातोः प्रेरणार्थे विहितो यो णिच्प्रत्ययः स अत् एत् आव आवे इति चतुर आदेशानाप्नोति । तकारस्तावन्मात्रत्वदर्शनार्थः । अत्-दरिसइ । एत्-कारेइ । आव—कारावइ । आवे—कासवेइ । हासावइ हासाइ हासावेइ हासेइ । उवसमावइ उवसमेइ । बहुलाधिकारात् कचिन्नास्ति-जाणइ जाणावइ जाणावेइ । कचिदावेर्नास्ति-यावइ यावेइ यावाइ ॥

शुष्यादेरविर्वा ॥ १२ ॥

णिजित्यनुवर्तते । शुष्यादिणिचः अविः इति वा भवति । शोषितं सोसा-विअं सोसिअं । तोषितं तोसाविअं तोसिअं ॥

अमेराडः ॥ १३ ॥

भ्रमेर्धातोः परो णिच आड इति वा भवति । भमाडइ । पक्षे—भमावइ
भमावेइ भामइ भामेइ ॥

लुगाविल् भावकर्मक्ते ॥ १४ ॥

भावकर्मविहिते प्रत्यये क्तप्रत्यये च परे णिच् लुक् आवि इत्यादेशावा-
प्नोति । लित्वान्न विकल्पः । भावकर्मणोः—कारिअइ काराविअइ कारि-
ज्जइ काराविज्जइ । हासिअइ हासाविअइ हासिज्जइ हासाविज्जइ । क्ते—कारि-
अं काराविअं । हासिअं हासाविअं । खामिअं खामाविअं ॥

अदेल्लुक्क्यात्खोरतः ॥ १५ ॥

अत एत् लुक् इत्येतेषु णिचः स्थाने विहितेषु खोरादेरतः अकारस्य आत्
आत्वं भवति । अन्—पाडइ । मारइ । एन्—कारेइ । मारेइ । खामेइ । लुक्—
कारिअइ कारिज्जइ । खामिअइ खामिज्जइ । अदेल्लुगिति किम् ? काराविअं
कारिअं । काराविअइ काराविज्जइ । खोरिति किम् ? स गामइ, इह
व्यवहितस्य मा भूत् । कारिअं, इहान्त्यस्य मा भूत् । अत इति किम् ?
आसेइ । केचित्तु आवे आवि इत्येतयोरपि आदेरत आत्वमिच्छन्ति—कार-
वेइ । हासाविअं जणो सामलंगीए ॥

H. B. B. S. LIBRARY
MADRAS

तु मौ ॥ १६ ॥

अत इत्यनुवर्तते, अदिति च । अदन्ताद्धातोः मौ लङुत्तमपुरुषैकवचनादेशो
परो सति आद्भवति तु । हसामि हसमि । जाणामि जाणमि । लिहामि
लिहमि । अत इत्येव—होमि ॥

मोममुष्विच्च ॥ १७ ॥

त्वित्यनुवर्तते । अकारान्ताद्धातोः मो म मु इत्येतेषु परेषु अत इत्वं
चकारादात्वं च भवति तु । भणिमो भणामो । भणिम भणाम । भणिमु
भणामु । पक्षे—भणमो भणम भणमु । 'वा लङ्लोट्छत्पु' इत्येत्वे तु—भणेमो
भणेम भणेमु । अत इत्येव—मिअं । होमो ॥

क्ते ॥ १८ ॥

इदित्यनुवर्तते । क्तप्रत्यये परे अत इत्वं भवति । हसिअं । पसिअं । नमिअं । हासिअं । पासिअं । नामिअं । नअअं, इत्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षया । अत इत्येव—लूअं । हूअं ॥

एच्च क्त्वातुंतव्यभविष्यति ॥ १९ ॥

क्त्वातुंतव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतः अत एत्वं चकारा-
दित्वं च भवति । क्त्वा-हसेऊण हसिऊण । तुम्-हसेउं हसिउं । तव्य-
हसेअव्वं हसिअव्वं । भविष्यत्-हसेहिइ हसिहिइ । अत इत्येव—जाऊण ।
काऊण ॥

वा लड्लोट्छतृषु ॥ २० ॥

एदित्यनुवर्तते । लङ् वर्तमानं लोट् पञ्चमी तयोः शतृप्रत्यये च परतः अत
एत्वं वा भवति । हसेइ हसिइ । हसेम हसिम । लोट्-हसेउ हसिउ । सुणेउ
सुणउ । शतृ-हसेंतो हसेंतो । कचिन्न भवति—जअइ । कचिदात्वमपि—सुणाइ ॥

जाजे ॥ २१ ॥

जाज्ज इत्येतयोः परयोरत एत्वं भवति । हसेज्जा हसेज्ज । अत इत्येव—
होज्जा होज्ज ॥

भूतार्थस्य सिहिअहि ॥ २२ ॥

भूतार्थे विहितो योऽनद्यतनादिः प्रत्ययः स भूतार्थः लुङ् लङ् लिट् तस्य
स्थाने सि हिअ हि इति त्रय आदेशा भवन्ति । उत्तरत्र ‘हल ईअ’ इति विधा-
नात् स्वरान्तादेवायं विधिः । कासि काहिअ काहि । अकार्षीत् अकरोत्
चकार । एवं—ठासि ठाहिअ ठाहि ॥

हल ईअ ॥ २३ ॥

भूतार्थस्येत्यनुवर्तते । हलन्ताद्धातोः परस्य भूतार्थस्य लुङादिप्रत्ययस्य ईअ
इत्यादेशो भवति । हुईअ । अभूत्, अभवत्, बभूव वा । एवम्—आसीअ ।
आसिष्ट, आस्त, आसांचक्रे वा । गहीअ । अग्रहीत्, अगृह्णात्, जग्राह वा ॥

अहेस्यासी तेनास्तेः ॥ २४ ॥

अस्तेर्धातोः तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह अहेसि आसि इत्यादेशौ भवतः ।
अहेसि सो तुम अह वा । जे अहेसि, ये आसन् । एवम्-आसि ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ २५ ॥

भविष्यदर्थविहितप्रत्यये परतः तस्यैवादिः हि इति प्रयोक्तव्यः । होहिइ ।
भविष्यति भविता वा । होहिंति । होहिसि । होहित्या । होहिमा । हसि-
हिइ । काहिइ ॥

हासां मिमोमुमे वा ॥ २६ ॥

भविष्यतीत्यनुवर्तते, आदिरिति च । भविष्यत्यर्थे उत्तमपुरुषादेशेषु
मि मो मु म-इत्येतेषु परेषु तेषामेवादिः हा सां इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । पक्षे-
हिरपि । होहामि होस्सामि । होहामो होस्सामो । होहामु होस्सामु । होहाम
होस्साम । होहिमो होहिमि होहिमु होहिम । क्वचित्तु हा न भवति । हसिहिमो
हसिस्सामो । हसिहिमु हसिस्सामु । हसिहम हसिस्साम ॥

हिस्साहित्या मुमोमस्य ॥ २७ ॥

वेत्यनुवर्तते । भविष्यति काले मु मो म-इत्येतेषां स्थाने हिस्सा हित्या
इत्येतौ धातोः परतो वा प्रयोक्तव्यौ । होहिस्सा होहित्या । पक्षे-होहिमु होहि-
मो होहिम । क्वचित्तथा न भवति-होस्सामो । इत्यादि ॥

उच्छ दृशिगम इजादौ हिलुक्च वा ॥ २८ ॥

दृश् गम् इत्याभ्यां धातुभ्यां भविष्यदादिषु इच् इत्यादिषु परेषु डित् अच्छ
इत्ययं वा भवति, हेश्च लुग्वा भवति । डित्वादन्त्याजादेर्लुक् । दच्छिइ दच्छि-
हिइ । दच्छिति दच्छिहिंति । दच्छिसि दच्छिहिसि । दच्छित्या दच्छिहित्या ।
दच्छिह दच्छिहिह । दच्छिमि दच्छिहिमि । दच्छिहामि दच्छिस्सामि । दच्छिस्सं
दच्छिहिस्सं । दच्छिमो दच्छिहिमो दच्छिहामो दच्छिस्सामो । दच्छि-
हिस्सा दच्छिहित्या । दच्छिम दच्छिहिम । दच्छिहाम दच्छिस्साम । दच्छिमु
दच्छिहिमु । दच्छिहामु दच्छिस्सामु । एवं-गच्छिइ गच्छिहिइ । गच्छिति
गच्छिहिंति । गच्छिसि गच्छिहिसि । गच्छित्या गच्छिहित्या । गच्छिह
गच्छिहिह । गच्छिमि गच्छिहिमि । गच्छिहामि गच्छिस्सामि । गच्छिस्सं

गच्छिहिस्सं । गच्छिमो गच्छिहिमो । गच्छिहामो गच्छिस्सामो । गच्छिहिस्सा
गच्छिहित्था । गच्छिम गच्छिहिम । गच्छिहाम गच्छिस्साम । गच्छिमु
गच्छिहिमु । गच्छिहामु गच्छिस्सामु ॥

भिदिविदिच्छिदो डेच्छ ॥ २९ ॥

हिलुक्च वेत्यनुवर्तते, इजादाविति च । भिद् विद् छद्-इत्येतेभ्यो धातुभ्यो
भविष्यदर्थेषु तिप्ताद्यादेशेषु इजादिषु परेषु डित् एच्छ इत्ययं वा भवति,
हिलुक्च वा । भेच्छिइ भेच्छिहिइ । भेच्छिंति भेच्छिहिंति । भेच्छिसि भेच्छिहि-
सि । भेच्छित्था भेच्छिहित्था । भेच्छिह भेच्छिहिह । भेच्छिम भेच्छिहिम । भे-
च्छिमि भेच्छिहिमि । भेच्छिहामि भेच्छिस्सामि । भेच्छिस्सं भेच्छिहिस्सं ।
भेच्छिमो भेच्छिहिमो । भेच्छिहामो भेच्छिस्सामो । भेच्छिहिस्सा भेच्छिहित्था ।
एवं मम्बोरपि । विदि-वेच्छिइ वेच्छिहिइ । वेच्छिंति वेच्छिहिंति । वेच्छिसि
वेच्छिहिसि । वेच्छित्था वेच्छिहित्था । वेच्छिह वेच्छिहिह । वेच्छिमि वेच्छि-
हिमि । वेच्छिहामि वेच्छिस्सामि । वेच्छिस्सं वेच्छिहिस्सं । वेच्छिमो
वेच्छिहिमो । वेच्छिहामा वेच्छिस्सामो । वेच्छिहिस्सा वेच्छिहित्था । एवं
मम्बोरपि । छिदिर्-छेच्छिइ छेच्छिहिइ । छेच्छिंति छेच्छिहिंति । छेच्छिसि-
छेच्छिहिसि । छेच्छित्था छेच्छिहित्था । छेच्छिह छेच्छिहिह । छेच्छिम
छेच्छिहिम । छेच्छिमि छेच्छिहिमि । छेच्छिहामि छेच्छिस्सामि । छेच्छिस्सं
छेच्छिहिस्सं । छेच्छिमो छेच्छिहिमो । छेच्छिहामो छेच्छिस्सामो । छेच्छि-
हिस्सा छेच्छिहित्था । एवं मम्बोरपि ॥

डोच्छ वचिमुचिरुदिश्रुभुजः ॥ ३० ॥

वचि मुचि रुदि श्रुभुजि-इत्येतेभ्यो धातुभ्यो भविष्यदर्थेषु तिप्ताद्यादेशेषु इजा-
दिषु परेषु डित् ओच्छ इति वा भवति, हिलुक्च वा । वचि-वोच्छिइ वोच्छि-
हिइ । वोच्छिंति वोच्छिहिंति । वोच्छिसि वोच्छिहिसि । वोच्छित्था वोच्छिहि-
त्था । वोच्छिह वोच्छिहिह । वोच्छिमि वोच्छिहिमि । वोच्छिहामि वोच्छिस्सामि ।
वोच्छिस्सं वोच्छिहिस्सं । वोच्छिमो वोच्छिहिमो । वोच्छिहामा वोच्छिस्सा-
मो । वोच्छित्था वोच्छिहित्था । एवं मम्बोरपि । मुचि-मोच्छिइ मोच्छिहिइ ।
मोच्छिंति मोच्छिहिंति । मोच्छिसि मोच्छिहिसि । मोच्छित्था मोच्छिहित्था ।

मोच्छिह मोच्छिहिह । मोच्छिभि मोच्छिहिमि । मोच्छिहामि मोच्छिस्सामि ।
मोच्छिस्सं मोच्छिहिस्सं । मोच्छिमो मोच्छिहिमो । मोच्छिहामो मोच्छिस्सामो ।
मोच्छित्था मोच्छिहित्था । एवं मम्बोरपि । रुदि-रोच्छिइ रोच्छिहिइ ।
रोच्छिंति रोच्छिहिंति । एवं स्यादिष्वपि । श्रु-सोच्छिइ सोच्छिहिइ । सोच्छिंति
सोच्छिहिंति । सोच्छिसि सोच्छिहिसि । एवमिडादिष्वपि । भुजि-भोच्छिइ
भोच्छिहिइ । भोच्छिंति भोच्छिहिंति । भोच्छिसि भोच्छिहिसि । एवमिडा-
दिष्वपि ॥

डं भेश्छात्ततः ॥ ३१ ॥

भविष्यति दृशादिभ्यो धातुभ्यः परतः पूर्वसूत्रैस्त्रिभिरुक्तानां डच्छडेच्छ-
डोच्छानां यश्छकारस्ततः परस्य मेः उत्तमपुरुषकवचनादेशस्य स्थाने डित् अं
इत्यादेशस्तु भवति । दच्छं दद्यामि । गच्छं गमिष्यामि । संगच्छं सङ्गस्ये ।
भेच्छं भेत्स्यामि । वेच्छं वेदिष्यामि । छेच्छं छेत्स्यामि । वोच्छं वद्यामि ।
मोच्छं मोद्यामि । रोच्छं रोदिष्यामि । सोच्छं श्रोष्यामि । भोच्छं भोद्ये ।
पक्षे—दच्छिभि दच्छिहिमि दच्छिहामि दच्छिस्सामि दच्छिस्सं । एवं
गमादिष्वप्युदाहार्यम् । छात्तत इति किम् ? हिहास्सा इत्येतेभ्यः परो मा भूत् ।
गच्छिहिमि, गच्छिहामि, गच्छिस्सामि ॥

कृदो हं ॥ ३२ ॥

मेरित्यनुवर्तते । करोतेर्ददातेश्च परतो भविष्यति विहितस्य मेः स्थाने
हं इति वा प्रयोक्तव्यः । काहं । दाहं । पक्षे—काहिमि । दाहिमि । इत्यादि ॥

सं ॥ ३३ ॥

धातोः परो भविष्यति काले मेः स्थाने सं इति वा भवति । रित्वाद् द्वित्वम् ।
होस्सं हविस्सं । पक्षे—हांहिमि । हांहामि । होस्सामि । इत्यादि ॥

त्विज्जाल्लिङः ॥ ३४ ॥

लिङः सप्तम्यादेशात् जा इत्यस्मात्पर इकारस्तु प्रयोक्तव्यः । होज्जा
होज्जाइ । भवेत् । वाधिकारे पुनस्तुग्रहणादुत्तरत्र विकल्पः ॥

एकस्मिन् प्रथमादेर्विध्यादिषु दुसुमु ॥ ३५ ॥

विध्यादिषु विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु वर्तमानानां प्रथमादेः प्रथमादिपुरुषाणामेकत्वे वर्तमानानां प्रत्ययानां स्थाने यथासंख्यं दु सु मु-इत्यादेशाः स्युः । हसउ सा । हससु तुमं । हसामु अहं । पेच्छउ । पेच्छसु । पेच्छामु । दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थम् ॥

बहौ न्तुहमो ॥ ३६ ॥

विध्यादिष्वर्थेषु विहितानां प्रथममध्यमोत्तमपुरुषाणां बहुत्वे वर्तमानानां प्रत्ययानां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्यादेशा भवन्ति । हसन्तु । हसन्तु हसेयुर्वा । हसह । हसत हसेत वा । हसामो । हसाम हसेम वा । एवं तुवरन्तु तुवरह तुवरामो । एवं सर्वधातुष्वप्युदाहार्यम् ॥

सोस्तु हि ॥ ३७ ॥

विध्यादिष्वर्थेषु सोर्मध्यमपुरुषैकवचनस्य स्थाने हि-इत्यादेशः स्यात् तु । देहि देसु । होइ होसु ॥

लुगिज्जहीज्जस्विज्जेऽतः ॥ ३८ ॥

सोरित्यनुवर्तते, त्विति च । अतः अकारात्परस्य सेः स्थाने लुक् इज्जहि इज्जसु इज्जे इति त्रयश्चादेशा भवन्ति तु । हस हसिज्जइ हसिज्जसु हसिज्जे । पक्षे-हससु । अत इति किम् ? होसु । ठाइ ॥

लड्लटोश्च जर्जारौ ॥ ३९ ॥

लड्लटोर्वर्तमानभविष्यतोश्चकाराद्विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज जा इत्येतौ रितौ तु भवतः । रित्वाद् द्वित्वम् । लट्-हसेज्ज हसेज्जा । पडेज्ज पडेज्जा । सुणेज्ज सुणेज्जा । पक्षे-हसइ । पडइ । सुणइ । लृट्-पडेज्ज पडेज्जा । सुणेज्ज सुणेज्जा । पक्षे-पडिहि । सुणिहि । विध्यादिषु-हसेज्ज हसेज्जा । हसतु हसेद्रा । पक्षे-हसउ । एवं सर्वत्र पुरुषेषु वचनेषु च अन्येषामपि लकाराणामिच्छन्ति । होज्ज होज्जा । भवति, भवेत्, भवतु, अभवत्, अभूत्, बभूव, भूयात्, भविता, भविष्यति, अभविष्यत् वेत्यर्थः ॥

मध्ये चाजन्तात् ॥ ४० ॥

जर्जारावित्यनुवर्तते । अजन्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात् प्रत्ययानां च स्थाने जर् जार् इत्येतौ भवतः, लङ्लृटोर्विध्यादिषु च । होज्जइ होज्जाइ । होज्ज होज्जा । होज्जहिमि होज्जाहिमि । विध्यादिषु-होज्जइ होज्जाइ । होज्ज होज्जा । भवतु भवेद्वा । पक्षे-होइ । अजन्तादिति किम् ? हसेज्ज हसेज्जा । तुवरिज्ज तुवरिज्जा ॥

माणन्तौल् च लृङः ॥ ४१ ॥

लृङः क्रियादिवृत्तेः यौ तिप्तौ तत्स्थाने माण न्त इत्येतौ चकारात् जर्जारौ च भवतः । लित्वान्न विकल्पः । होमाणो होन्तो होज्ज होज्जा । अभविष्य-दित्यर्थः ॥

शतृशानचोः ॥ ४२ ॥

माणन्तौ-इत्यनुवर्तते । शतृ शानच्-इत्येतयोः प्रत्ययोः स्थाने माण न्त इत्येतौ प्रत्येकं भवतः । शतृ-हसमाणो हसन्तो । शानच्-सहमाणो सहन्तो ॥

स्त्रियामी च ॥ ४३ ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शतृशानचोः स्थाने ईत्वं चकारान्माणन्तौ च भवतः । हसई हसमाणा हसन्ती । वेवई वेवमाणा वेवन्ती ॥

घेत्तुंतव्यक्त्वासु ग्रहेः ॥ ४४ ॥

तुंतव्यक्त्वाप्रत्ययेषु परतो ग्रहेर्धातोर्घेत् इति भवति तुम्-घेत्तुं । तव्य-घेत्तव्वं । क्त्वा-घेत्तुआण घेत्तूण । कचिन्न भवति-गहिडं । गेहिहश्च ॥

अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिश्रुभुजां डोत् ॥ ४५ ॥

तुंतव्यक्त्वास्वित्यनुवर्तते । वचि मुचि रुदि श्रु भुजि इत्येतेषां धातूना-मन्त्यस्य तुंतव्यक्त्वाप्रत्ययेषु ओत् इत्यादेशो डिङ्भवति । वचि-वोत्तुं । वोत्तव्वं । वोत्तुआण वोत्तूण । मुचि-मोत्तुं । मोत्तव्वं । मोत्तुआण मोत्तूण । रुदि-रोत्तुं । रोत्तव्वं । रोत्तुआण रोत्तूण । भुजि-भोत्तुं । भोत्तव्वं । भोत्तुआण भोत्तूण ॥

ता द्वो दृशः ॥ ४६ ॥

अन्त्यस्येत्यनुवर्तते । दृशो धातोरन्त्यस्य तुंतव्यक्त्वासु परतः तेषामेव प्रत्ययानामादिना तकारेण सह द्विरुक्तष्टकारो भवति । दट्ठुं । दट्ठव्वं । दट्ठुआण दट्ठूण ॥

आ भूतभविष्यति च कृजः ॥ ४७ ॥

कृजोऽन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति, भूतभविष्यत्प्रत्यये चकारात् तुंतव्य-
क्त्वासु च परतः । काहिअ । अकार्षीत्, अकरोत्, चकार वा । काहिइ ।
करिष्यति कर्ता वा । तुम्-काउं । तव्य-काअव्वं । क्त्वा-काउआण काऊण ॥

नमोद्विजरुदां वः ॥ ४८ ॥

नमतेः उद्विजतेः रुदितेश्चाऽन्त्यस्य वकारो भवति । णवइ । उव्विवइ
उव्वेइ । रुवइ रोवइ ॥

चर्नृतिमदिव्रजाम् ॥ ४९ ॥

चर्नृत मद् व्रज-इत्येतेषां धातूनामन्त्यस्य चकारो भवति । रिक्त्वाद्
द्वित्वम् । णच्चइ । मच्चइ । वच्चइ ॥

छर्गमिष्यमासाम् ॥ ५० ॥

गम् इष् यम् आस्-इत्येतेषामन्त्यस्य छो भवति । रिक्त्वाद् द्वित्वम् ।
गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥

रुधो न्धम्भौ ॥ ५१ ॥

रुधेरन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ भवतः । रुन्धइ रुम्भइ ॥

युधबुधगृधक्रुधसिधमुहां च ज्ञः ॥ ५२ ॥

युधबुधगृधक्रुधसिधमुह्-इत्येतेषां चकाराद्गुधेश्चान्त्यस्य द्विरुक्तो भकारो
भवति । जुञ्भइ । बुञ्भइ । गिञ्भइ । कुञ्भइ । सिञ्भइ । मुञ्भइ । रुञ्भइ ॥

जर् स्विदाम् ॥ ५३ ॥

स्विदिप्रकाराणां धातूनामन्त्यस्य जो भवति । रिक्त्वाद् द्वित्वम् । सिज्जइ ।
सव्वगंसिरिए संपज्जइ सर्वाङ्गश्रिया संपद्यते । खिज्जइ । बहुवचनं प्रयोगा-
नुसरणार्थम् ॥

छिदिभिदो न्दः ॥ ५४ ॥

छिदिभिदोरन्त्यस्य न्द इत्यादेशो भवति । छिन्दइ । भिन्दइ ॥

ढः कथिवर्धाम् ॥ ५५ ॥

कथतेर्वर्धतेश्चान्त्यस्य ढत्वं भवति । कढई । बड्ढइ । बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाऽविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टेः ॥ ५६ ॥

ढ इति वर्तते । वेष्ट वेष्टन इत्यस्य धातोः 'कगटडे'त्यादिना षलोपे ढस्य ढो भवति । वेढइ । वेढिज्जइ ॥

समुदो लर् ॥ ५७ ॥

सम् उद् इत्युपसर्गाभ्यां परस्य वेष्टेरन्त्यस्य लकारो रिद्धवति । संवेल्लइ । उव्वेल्लइ । बहुलाधिकरादुतः परस्यापि वा ढः—उव्वेल्लइ । उव्वेढइ ॥

खादधावि लुक् ॥ ५८ ॥

खादतौ धावतौ चान्त्यस्य लुग्भवति । खाइ, खाअइ । खाओ, खाइओ । धाइ, धाअइ । धाओ, धाइओ । बहुलाधिकाराद्वर्तमानभविष्यद्विध्याद्येकवचन एव भवति, तेनेह न भवति—खादन्ति । धावन्ति । कचित्—धावइ पुरओ इति च दृश्यते ॥

रः सृजि ॥ ५९ ॥

सृजिधातावन्त्यस्य रत्वं भवति । विसरइ, ओसरइ । ओसरामि ॥

डः सीदपति ॥ ६० ॥

सीदतौ पततौ चान्त्यस्य डत्वं भवति । सडइ । पडइ ॥

मीलेः प्रादेर्द्वे तु ॥ ६१ ॥

प्रादेरुपसर्गात्परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वे रूपे तु भवतः । पमिल्लइ, पमीलइ । निमीलइ, निमीलइ । संमिल्लइ, संम्मीलइ । उम्मिल्लइ, उम्मीलइ । प्रादेरिति किम् ? मीलइ ॥

चलस्फुटे ॥ ६२ ॥

द्वे इत्युनुवर्तते । चलतौ स्फुटितौ चान्त्यस्य द्वे रूपे तु भवतः । चलइ, चलइ । फुड्ढइ, फुडइ ॥

शकगे ॥ ६३ ॥

शकादिषु धातुष्वन्त्यस्य द्वे रूपे भवतः । योगविभागान्नित्यम् । शक-
सकइ । मृग-मग्गइ । लग-लग्गइ । पिच-सिच्चइ । अट-अट्टइ । लुट-लुट्टइ ।
त्रुट-तुट्टइ । कुप-कुप्पइ । जिम-जिम्मइ । णश-णस्सइ । इत्यादि ॥

उवर्णस्यावः ॥ ६४ ॥

धातोरन्त्यस्य उवर्णस्य अव इत्यादेशो भवति । न्हुङ्-निन्हवइ । च्यु-
चवइ । रु-रवइ । कलृ-कवइ । सु-सवइ । पसवइ ॥

योरेङ् ॥ ६५ ॥

इश्च उश्च युः तस्य, तयोर्धात्वोरिवर्णोवर्णयोः एङ् एदोतौ यथासंख्यं भवतः ।
इवर्णस्य एकारः, उवर्णस्य ओकारः । जेऊण । जित्वा । नेऊण । नीत्वा । नेइ ।
नयति । उङ्ढेइ । उङ्ढेति । सोऊण । कचिन्न भवति-नीओ । उङ्डीणो ॥

अर उः ॥ ६६ ॥

ऋवर्णस्य धातारन्त्यस्य अर इत्यादेशो भवति । करइ । धरइ । वरइ ।
सरइ । भरइ । मरइ । तरइ । जरइ ॥

अरि वृषाम् ॥ ६७ ॥

वृषप्रकाराणां धातूनामृवर्णस्याऽरि इत्यादेशो भवति । वृष्—वरिसइ । मृष्-
मरिसइ । कृष्-करिसइ । हृष्-हरिसइ । बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

रुषगेऽचो दिः ॥ ६८ ॥

रुषादिधातुष्वचो दीर्घो भवति । रुष-रूसइ । शुष-सूसइ । दुष-दूसइ ।
तुष—तूसइ । पुष-पूसइ । शिष-सीसइ । इत्यादि ॥

हलोऽक् ॥ ६९ ॥

हलन्ताद्धातोः परः अगागमो भवति । ककारोऽन्तविध्यर्थः । हसइ । भमइ । रमइ । गच्छइ । भुज्जइ । उवसमइ । पावइ । सिंचइ । रुन्धइ । मुसइ । बहइ । सहइ । शस्प्रभृतीनां प्रायः प्रयोगो न भवति ॥

त्वनतः ॥ ७० ॥

अगिति वर्तते । अकारान्तवर्जिताद्धातोः परः अगागमो भवति तु । पाअइ, पाइ । ठाअइ, ठाइ । वाअइ, वाइ । धाअइ, धाइ । जाअइ, जाइ । माअइ, माइ । भाअइ, भाइ । विभेति, भाति वा । जंभाअइ, जंभाइ । जृम्भते । उव्वाअइ, उव्वाइ । उद्वाति । मिलाअइ, मिलाइ । म्लायते । विक्केअइ, विक्केइ । विक्रीणीते । अनत इति किम् ? चिइच्छइ । चिकित्सते ॥

अचोऽचाम् ॥ ७१ ॥

धातुषु अचां स्थाने अचो बहुलं भवन्ति । हवइ, हिवइ । चिणइ, चुणइ । सदहणं, सदहाणं । धवइ, धुवइ । रुवइ, रोवइ । किचित्रित्यम्-जेइ । चेइ । देइ । लेइ । विहेइ । नासइ ॥

णो हश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूभ्यः ॥ ७२ ॥

चिजिपूश्रुधूस्तुहुलू इत्येतेभ्यः परो ण इत्यागमो भवति, तत्संनियोगेन हश्च, दीर्घस्य च ह्रस्वः । चिणइ । जिणइ । पुणइ । सुणइ । धुणइ । थुणइ । हुणइ । लुणइ । बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्पः । उच्चेणइ, ऊच्चेइ । जिणिऊण, जेऊण । जिणइ, जेणइ । सुणिऊण, साऊण ॥

भावकर्मणि तु वर्यग्लुक् च ॥ ७३ ॥

भावे कर्मणि च वर्तमानेभ्यः चिजिपूश्रुधूस्तुहुलूभ्यः परो वकारागमो भवति तु, तत्संनियोगेन यक्प्रत्ययस्य लुक् । रित्वात् द्वित्वम् । चिक्वइ, चिणिज्जइ । जिक्वइ, जिणिज्जइ । पुक्वइ, पुणिज्जइ । सुक्वइ, सुणिज्जइ । धुक्वइ, धुणिज्जइ । एवं भविष्यति-चिक्वहिइ, चिणिज्जहिइ । इत्यादि ॥

मर्चेः ॥ ७४ ॥

भावकर्मणीत्यनुवर्तते । चिनोतेः परो भावकर्मणि मागमो रिद्धवति, तत्संनियोगेन यग्लुक् च । चिम्मइ । पद्मे-चिक्वइ, चिणिज्जइ । भविष्यति-

चिम्महिइ, चिव्वहिइ, चिणिज्जहिइ ॥

अन्त्यस्य हनखनोः ॥ ७५ ॥

मरिति वर्तते । हनखन इत्येतयोः अन्त्यस्य भावकर्मणि मागमो रिद्धवति तु, तत्संनियोगेन यग्लुक् च । हम्मइ, हणिज्जइ । खम्मइ, खणिज्जइ । भविष्यति—हम्महिइ, हणिज्जहिइ । खम्महिइ, खणिज्जहिइ । बहुलाधिकारात् हन्तेः कर्तर्यपि—हम्मइ । हन्तीत्यर्थः । कचिन्न भवति—हंतव्वं । हंतूण । हओ ॥

दुहलिहवहरुहां भरत उच्च ॥ ७६ ॥

दुहलिहवहरुह इत्येषामन्त्यस्य भकारो रिद्धवति तु, तत्संनियोगेन यग्लुक् च, वहेरतः उकारश्च । दुम्भहि, दुहिज्जइ । लुम्भइ, लिहिज्जइ । वम्भइ, वहिज्जइ । रुम्भइ, रुहिज्जइ । भविष्यति—दुम्भहिइ, दुहिज्जहिइ ॥ इत्यादि ॥

दहेर्झर् ॥ ७७ ॥

अन्त्यस्येत्यनुवर्तते । दहेरन्त्यस्य भावकर्मणि झकारो रिद्धवति तु, तत्संनियोगेन यग्लुक् च । डज्झइ, डहिज्झइ । भविष्यति—डज्जहिइ, डहिज्जहिइ ॥

बन्धो न्धः ॥ ७८ ॥

भारित्यनुवर्तते । बन्धेर्धातोः न्ध इत्यस्य भावकर्मणि झरित्यादेशो भवति तु, तत्संनियोगेन यग्लुक् च । बज्झइ, बन्धिज्झइ । भविष्यति—बन्धिहिइ, बन्धिज्जहिइ ॥

रुध उपसमनोः ॥ ७९ ॥

उप सम् अनु इत्येतेभ्यः परस्य रुधेरन्त्यस्य भावकर्मणि झर् भवति तु, तत्संनियोगेन यग्लुक् च । उवरुज्झइ । संरुज्झइ । अणुरुज्झइ । पक्षे—उवरुंधिज्जइ । सरुंधिज्जइ । अणुरुंधिज्जइ । भविष्यति—उवरुज्झहिइ । संरुज्झहिइ । इत्यादि ॥

द्वे गमिगे ॥ ८० ॥

गमादौ धातोरन्त्यस्य भावकर्मणि द्वे रूपे भवतः, तत्संनियोगेन यक्प्रत्ययस्य लुक् च । गम्—गम्मइ, गमिज्जइ । हस्—हस्सइ, हसिज्जइ । भण्—भण्णइ, भणिज्जइ । लुभ्—लुम्भइ, लुभिज्जइ । कथ्—कत्थइ, कहिज्जइ । कुप्—कुप्पइ,

कुपिज्जइ । भुज्-भुज्जइ, भुजिज्जइ । रुद्-रुव्वइ, रुविज्जइ । 'नमोद्विजरुदा'-
मिति कृतवकारादेशो रुदिरत्र । भविष्यति-गम्मिहिइ, गच्छिज्जहिइ । इत्यादि ॥

ईर हकृतृजाम् ॥ ८१ ॥

हव् कृव् तृ जृ इत्येतेषामन्त्यस्य भावकर्मणि ईर इत्यादेशो भवति तु,
तत्संनियोगेन यग्लुक् च । हीरइ, हरिज्जइ । कीरइ, करिज्जइ । तीरइ,
तरिज्जइ । जीरइ, जरिज्जइ ॥

अर्जेर्विडप्पः ॥ ८२ ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम् । अर्जेर्विडप्प इत्यादेशो भावकर्मणि भवति तु, त-
त्संनियोगेन यग्लुक् च । विडप्पइ । पत्ते-अज्जिज्जइ, विजप्पिज्जइ ॥

आरभ आढप्पः ॥ ८३ ॥

आरभतेर्भावकर्मणि आढप्प इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च । आढप्पइ ।
पत्ते-आरभिज्जइ, आढप्पिज्जइ ॥

णप्पणजौ ज्ञः ॥ ८४ ॥

जानातेर्भावकर्मणि णप्प णज्ज इत्यादेशौ तु भवतः, यग्लुक् च । णप्पइ ।
णज्जइ । पत्ते-जाणिज्जइ । मुणिज्जइ । 'ज्ञप्नो'रिति णत्वे-णाइज्जइ । नव्पू-
र्वस्य-अणाइज्जइ ॥

सिप्पः सिचस्निहोः ॥ ८५ ॥

सिञ्चतेः स्निह्यतेश्च भावकर्मणि सिप्प इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च ।
सिप्पइ । सिच्यते, स्निह्यते वा । पत्ते-सिचिज्जइ । ण्हहिज्जइ ॥

वाहिप्पो व्याहुः ॥ ८६ ॥

व्याहरतेर्भावकर्मणि वाहिप्प इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च । वाहिप्पइ ।
पत्ते-वाहरिज्जइ ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ८७ ॥

ग्रहेर्भावकर्मणि घेप्प इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च । घेप्पइ । पत्ते-गेणिइज्जइ ॥

छिप्पः स्पृशतेः ॥ ८८ ॥

स्पृशतेर्भावकर्मणि छिप्प इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च । छिप्पइ । पक्षे-
छिविज्जइ ॥

दीसल् दृशेः ॥ ८९ ॥

दृशेर्भावकर्मणि दीस इत्यादेशो लिङ्भवति, यग्लुक् च । दीसइ ॥

वचेरुंचः ॥ ९० ॥

वचेर्भावकर्मणि उंच इत्यादेशो भवति तु, यग्लुक् च । उंचइ । पक्षे-
वइज्जइ ॥

ईअ(१)इजौ यक् ॥ ९१ ॥

अपवाद(२)निमित्तोऽयं विधिः । भावकर्मणि विहितो यो यक्प्रत्ययः स
ईअ इज्ज इत्यादेशावापद्यते । हसीअइ, हसिज्जइ । हसीअन्तो, हसिज्जन्तो ।
हसीअमाणो, हसिज्जमाणा । पटीअइ, पटिज्जइ । होईअइ, होइज्जइ ।
बहुलाधिकारात् कचिद् यगपि विकल्पेन भवति । तेण लहिज्ज । तेण
लहिज्जज्ज । मए नवेज्ज । मए नविज्जेज्ज । तेण अच्छिज्ज । तेण अच्छि-
जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥

स्पृहदू(३)ओः सिहदूमौ णिचोः ॥ ९२ ॥

णिजन्तयोः स्पृहदूओः धात्वोः सिह दूम इत्यादेशौ यथासंख्यं भवतः ।
सिहइ । दूमइ ॥

निवृपतोर्णिहोडो वा ॥ ९३ ॥

णिचोरित्यनुवर्तते । निपूर्वस्य वृजः पतेश्च धात्वोर्णिजन्तयोः स्थाने णि-
होड इत्यादेशो वा भवति । णिहोडइ । निवारयति, पातयति वा । पक्षे-
णिवासेइ । पाडेइ ॥

धवलोद्धटोर्दुमोग्गौ ॥ ९४ ॥

वैत्यनुवर्तते । धवलयतेरुत्पूर्वस्य घटयतेश्च णिजन्तयोर्दुम उग्ग इत्यादेशौ

(१) ईअ-ख. । (२) अपवादनिमित्तोऽयं विधिः—ख. पु. ।

(३) धूओः—ख. ।

यथासंख्यं भवतो वा । दुमइ । उग्गइ । पच्चे-धवलेइ । उग्घाडेइ । 'अचोऽचा'-
मिति दुमोऽत्वे-दमिअं । धवलिअं ॥

अमवेष्टयोस्तालिअंटपरिआलौ ॥ ९५ ॥

अमयतिवेष्टयत्योर्णिजन्तयोः तालिअंट परिआल इत्येतौ यथासंख्यं वा
भवतः । तालिअंटइ । पच्चे-भमाडइ । भमाडेइ । भामइ । भामावइ । भामा-
वेइ । वेष्टेः-परिआलइ । पच्चे-वेडइ ॥

रावो रञ्जयतेः ॥ ९६ ॥

रञ्जयतेर्णिजन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति । रावेइ । पच्चे-रंजेइ ॥

तुलिडोल्योरोहामरक्खोलौ ॥ ९७ ॥

णिजन्तयोः तुलयतिदोलयत्योश्च नामधात्वोर्ययासंख्यम् ओहाम रक्खोल
इत्येतौ वा भवतः । ओहामइ । रक्खोलइ । पच्चे-तुलइ । डोलइ ॥

आसंघः संभावेः ॥ ९८ ॥

संभावयतेर्णिजन्तस्य आसंघ इति वा भवति । आसंघइ । पच्चे-संभावेइ ।
संभावयति ॥

अर्पेरल्लिवपणामचच्चुप्पाः ॥ ९९ ॥

णिजन्तस्यार्पयतेः अल्लिव पणाम चच्चुप्प इति त्रय आदेशा वा भवन्ति ।
अल्लिवइ । पणामइ । चच्चुप्पइ । पच्चे-अप्पेइ । ओप्पेइ ॥

गुलुगुच्छोत्थंघोव्वेह्लोह्लाला उन्नमेः ॥ १०० ॥

णिजन्तस्य नशेरुत्पूर्वस्य गुलुगुच्छ उत्थंघ उव्वेत्तल उत्लाल इति चत्वार
आदेशा भवन्ति तु । गुलुगुच्छइ । उत्थंघइ । उव्वेत्तलइ । उत्लालइ । पच्चे-
उणवेइ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ १०१ ॥

णिजन्तस्य प्रकाशेर्णुव्व इति वा भवति । णुव्वइ । पच्चे-पआसेइ ॥

णिहुवः कमेः ॥ १०२ ॥

कमेः स्वार्थे णिजन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति । णिहुवइ । पक्षे-
कामेइ ॥

नशोर्विप्पगालनासवपलावहारवविउडाः ॥ १०३ ॥

नाशयतेर्णिजन्तस्य विप्पगाल नासव पलाव हारव विउड इति पञ्चा-
देशा वा भवन्ति । विप्पगालइ । नासवइ । पलावइ । हारवइ । विउडइ । पक्षे-
णासेइ ॥

वल आरोपेः ॥ १०४ ॥

णिजन्तस्यारोपेर्वल इत्यादेशो वा भवति । वलइ । पक्षे-आरोवेइ ॥

विरेचेरोल्लुडोल्लुडपल्लत्थाः ॥ १०५ ॥

विरेचयतेर्णिजन्तस्य ओल्लुड उल्लुड पल्लत्थ इति त्रय आदेशा वा
भवन्ति । ओल्लुडइ । उल्लुडइ । पल्लत्थइ । पक्षे-विरेचइ ॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ १०६ ॥

कम्पयतेर्णिजन्तस्य विच्छोल इति वा भवति । विच्छोलइ । पक्षे-कंपेइ ॥

रोमन्थेरोग्गालवग्गालौ ॥ १०७ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्णिजन्तस्य ओग्गाल वग्गाल इत्यादेशौ वा भवतः ।
ओग्गालइ । वग्गालइ । पक्षे-रोमंथेइ ॥

प्लावेरोव्वालपव्वालौ ॥ १०८ ॥

प्लावयतेर्णिजन्तस्य ओव्वाल पव्वाल इत्यादेशौ वा भवतः । ओव्वालइ ।
पव्वालइ । पक्षे-पावेइ ॥

मिश्रेर्मीसाल(१)मेलवौ ॥ १०९ ॥

मिश्रयतेर्णिजन्तस्य मीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः । मीसालइ ।
मेलवइ । पक्षे-मीसेइ ॥

छादेर्नूमनुमोव्वालडक्कपव्वालसन्तुमाः ॥ ११० ॥

छादयतेर्णिजन्तस्य नूम नुम उव्वाल डक्क पव्वाल सन्तुम इति षडादेशा वा भवन्ति । नूमइ । नुमइ । णत्वे-णूमइ । णुमइ । उव्वालेइ । डक्केइ । पव्वालेइ । सन्तुमइ । पक्षे-छएइ ॥

अच्चुककवोक्कौ विज्ञापेः ॥ १११ ॥

विज्ञापेर्णिजन्तस्य अच्चुक वोक्क इत्यादेशौ वा भवतः । अच्चुकइ । वोक्कइ । पक्षे-विष्पावेइ ॥

परिवाडो घटेः ॥ ११२ ॥

घटयतेर्णिजन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति । परिवाडेइ । पक्षे-घडेइ ॥

दृशेदविदक्खवदंसाः ॥ ११३ ॥

दर्शयतेर्णिजन्तस्य दाव दक्खव दंस इति त्रय आदेशा वा भवन्ति । दावइ । दक्खवइ । दंसइ । पक्षे-दरिसइ ॥

प्रस्थापेः पेठ्ठवपेडुवौ ॥ ११४ ॥

प्रस्थापयतेर्णिजन्तस्य पेठ्ठव पेडुव इत्यादेशौ वा भवतः । पेठ्ठवइ । पेडुवइ । पक्षे-पट्टावेइ ॥

यापेर्जवः ॥ ११५ ॥

यापयतेर्णिजन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति । जवइ । पक्षे-जावेइ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ११६ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्णिजन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति । पक्खोडइ । पक्षे-विआसेइ ॥

गुंठ उद्धूलेः ॥ ११७ ॥

उद्धूलयतेर्णिजन्तस्य गुंठ इत्यादेशो वा भवति । गुंठइ । पक्षे-उद्धूलेइ ॥

तडेराहोडविहोडौ ॥ ११८ ॥

ताडयतेर्णिजन्तस्य आहोड विहोड इत्यादेशौ वा भवतः । आहोडइ । विहोडइ । पक्षे-ताडेइ ॥

ल्हादेरवअच्छलाणिचश्च ॥ ११९ ॥

ल्हादयतेर्णिजन्तस्याऽणिजन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो लिङ्भवति ।
अवअच्छइ । ल्हादते, ल्हादयति वा ॥

निर्मेर्निम्मवनिम्माणौ ॥ १२० ॥

निर्पूर्वस्य मिमीतेर्धातोर्निम्मव निम्माण इत्यादेशौ वा भवतः । निम्म-
वइ । निम्माणइ । ‘आदेस्तु’ इति णत्वे—णिम्मवइ । णिम्माणइ । पक्षे—
णिम्मइ ॥

आल्लीङोऽल्लिः ॥ १२१ ॥

आङ्पूर्वस्य लीयतेः अल्लि इत्यादेशो भवति । अल्लिइ । अल्लिअइ । अल्लिणो ॥

क्रियः कीणः ॥ १२२ ॥

क्रीणातेः कीण इत्यादेशो भवति । कीणइ ॥

केर्च वेः ॥ १२३ ॥

वीत्युपसर्गात् परस्य क्रीणातेः केर् इति भवति, चकारात् कीणश्च ।
रित्वात् द्वित्वम् । विक्केइ । विक्रीणइ ॥

स्त्यस्समः खा ॥ १२४ ॥

स्त्यै ष्ट्यै शब्दसंघातयोः इत्यस्य स्त्यायतेः संपूर्वस्य खा इत्यादेशो भवति ।
संखाइ । संखाअइ । संखाअं ॥

ध्मो धुमोदः ॥ १२५ ॥

ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः इत्यस्य धातोः उदः परस्य धुमा इत्यादेशो भवति ।
उद्धुमाइ ॥

स्थष्ठकुकुरौ ॥ १२६ ॥

उदः परस्य ष्ठा गतिनिवृत्तावित्यस्य धातोः ठ कुकुर इत्यादेशौ भवतः ।
उठ्ठइ । उक्कुकुरइ ॥

निरप्पथक्कठाचिट्ठाः ॥ १२७ ॥

स्थ इत्यनुवर्तते । तिष्ठतेः निरप्प थक्क ठा चिठ्ठा इति चत्वार आदेशा भवन्ति । निरप्पइ । णत्वे—णिरप्पइ । थक्कइ । ठाइ । चिठ्ठाइ । ठाणं । पठ्ठाओ । उठ्ठीओ । पठ्ठाविओ । उठ्ठाविओ । चिट्ठिऊण । बहुलाधिकारात्—थिअं । थाणं । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ॥

विस्मरः पम्हसवीसरौ ॥ १२८ ॥

विस्मरतेः पम्हस वीसर इत्यादेशौ भवतः । पम्हसइ । वीसरइ । पच्चे—विम्हरइ । ‘श्मष्म’ इति स्मस्य म्हत्वे ‘अर उः’ इति ऋवर्णस्य रादेशे च सेत्स्यति ॥

कृपौ णिजवहः ॥ १२९ ॥

कृप कृपायामित्यस्य धातोः अवह इत्यादेशो णिजन्तो भवति । अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थः ॥

जाणमुणौ ज्ञः ॥ १३० ॥

ज्ञा अवबोधन इत्यस्य धातोः जाण मुण इत्यादेशौ भवतः । जाणइ । मुणइ । बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्पः । जाणिअं । मुणिअं । णाअं । ज्ञातम् । जाणऊण । णाऊण । ज्ञात्वा । जाणणं । णाणं । ज्ञानम् । मणइ इति तु मन्यतेरेव ॥

धो दहश्रदः ॥ १३१ ॥

श्रदित्यव्ययात् परस्य दुधान् धारणपोषणयोः इत्यस्य धातोः दह इत्यादेशो भवति । सदहइ । सदहमाणो जीवो । सदहणं होइ । सम्मतम् ॥

स्पृशिशिछिवालुकखफरिसफासफंसालिहच्छिहान् ॥ १३२ ॥

स्पृश स्पर्शने इत्ययं स्पृशतिः छिव आलुकख फरिस फास फंस आलिह छिह इति सप्तादेशानापद्यते । छिवइ । आलुकखइ । फरिसइ । फासइ । फंसइ । आलिहइ ॥

फक्कस्थक्कः ॥ १३३ ॥

फक्कतेः थक्क इत्यादेशो भवति । थक्कइ ॥

श्लाघः सलाहः ॥ १३४ ॥

श्लाघ कथन इत्यस्य धातोः सलाह इत्यादेशो भवति । सलाहइ ॥

थिप्प(१)स्तृपः ॥ १३५ ॥

तृप प्रीणन इत्यस्माद्धातोः थिप्प इत्यादेशो भवति । थिप्पइ ॥

भियो भाभिहौ ॥ १३६ ॥

बिभी भय इत्यस्य धातोर्भा भिह इत्यादेशौ भवतः । भाइ, भाअइ । भा-
इअं । भिहइ । भिहिअं । भीअं इति तु सिद्धावस्थायाम् ॥

भुजिरण्णभुज्जकम्मसमाणचमडचड्डजेमजिमान् ॥ १३७ ॥

भुज पालनाभ्यवहारयोरित्ययं धातुः अण्ण भुज्ज कम्म समाण चमड चड्ड
जेम जिम इत्यष्टादेशानापद्यते । अण्णइ । भुज्जइ । कम्मइ । समाणइ ।
चमडइ । चड्डइ । जेमइ । जिमइ ॥

जृम्भेऽवेर्जम्भा ॥ १३८ ॥

जृभी गात्रविनाम इत्यस्य धातोः जम्भा इत्यादेशो भवति, अवेः वि-इत्यु-
पसर्गात् परस्य न भवति । जम्भाइ । जम्भाअइ । अवेरिति किम् ? केलि-
पसरो विअंभइ ॥

जुंजजुज्जजुप्पा युजेः ॥ १३९ ॥

युजिर्योग इत्यस्य धातोः जुंज जुज्ज जुप्प इति त्रय आदेशा भवन्ति ।
जुंजइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥

जनो जाजम्मौ ॥ १४० ॥

जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य जा जम्म इत्यादेशौ भवतः । जाइ । जाअइ ।
जम्मइ ॥

उत्थल उच्छलेः ॥ १४१ ॥

उत्पूर्वस्य चल गतावित्यस्य धातोः उत्थल इत्यादेशो भवति । उत्थलइ ॥

घूर्णेर्घुम्मपहल्लघोलघुलाः ॥ १४२ ॥

घूर्ण भ्रमण इत्यस्य धातोः घुम्म पहल्ल घोल घुल इति चत्वार आदेशा भवन्ति । घुम्मइ । पहल्लइ । घोलइ । घुलइ ॥

लिंपो लिपः ॥ १४३ ॥

लिपेर्धातोर्लिंप इत्यादेशो भवति । लिंपइ ॥

शदेर्झडपक्खोडौ ॥ १४४ ॥

शद्ल शातन इत्यस्य झड पक्खोड इत्यादेशौ भवतः । झडइ । पक्खोडइ ॥

नेः सदेर्मज्जः ॥ १४५ ॥

श्रूण्थ णुमज्जइ । स्वरत्र निषीदति ॥

पुच्छः पृच्छेः(१) ॥ १४६ ॥

पृच्छतेः पुच्छ इत्यादेशो भवति । पुच्छइ ॥

गण्ठो ग्रन्थेः ॥ १४७ ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति । गण्ठइ ॥

तुवरजअडौ त्वरेः ॥ १४८ ॥

त्वरेस्तुवर जअड इत्यादेशौ भवतः । तुवरइ । जअडइ । तुवरन्तो । जअडन्तो ॥

अतिङि तुरः ॥ १४९ ॥

त्वरेरित्यनुवर्तते । तिङ्बर्जिते प्रत्यये परतः त्वरेस्तुर इत्यादेशो भवति । तुरिओ । तुरन्तो । अतिङीति किम् ? तुवरइ ॥

तूरः शतृतिङि ॥ १५० ॥

शतृप्रत्यये तिङि च परे त्वरतेस्तुर इत्यादेशो भवति । तूरन्तो । तूरइ ॥

पर्यसेः पल्लट्पलोट्पल्हत्थाः ॥ १५१ ॥

परिपूर्वः असु क्षेपण इत्ययं धातुः पल्लट् पल्लोट् पल्हत्थ इति त्रीणादेशा-

नापद्यते । पल्लट्टइ । पल्लोट्टइ । पल्लत्थइ ॥

मृद्नातेर्मलपरिहट्टखुड्डपन्नाडचड्डमड्डमडाः ॥ १५२ ॥

मृद्नातेर्मल परिहट्ट खुड्ड पन्नाड चड्ड मड्ड मड इति सप्तादेशा भवन्ति ।
मलइ । परिहट्टइ । खुड्डइ पन्नाडइ । चड्डइ । मड्डइ । मडइ ॥

दृशिरोअक्खाणिअच्छावअच्छचज्जावअज्झपुलअपुलोअदे-

क्खावअक्खपेच्छावआसपासणिअसच्चवावक्खान् ॥ १५३ ॥

दृशिर् प्रेक्षणे इत्ययं धातुः ओअक्ख णिअच्छ अवअच्छ अवच्छ चज्ज
अवअज्झ पुलअ पुलोअ देक्ख अवअक्ख पेच्छ अवआस पास णिअ सच्चव
अवक्ख इति पञ्चदशादेशानापद्यते । ओअक्खइ । णिअच्छइ । अवअच्छइ ।
चज्जइ । अवज्झइ । पुलअइ । पुलोअइ । देक्खइ । अवअक्खइ । पेच्छइ ।
अवआसइ । पासइ । सच्चवइ । अवअक्खइ । णिज्झअइ इति तु निपूर्वस्य
ध्यायतेर्दर्शनार्थस्य ॥

झरपज्झरपच्चड्डखिरणिड्डुअ(१)णिब्बलाः क्षरेः ॥ १५४ ॥

क्षरतेः झर पज्झर पच्चड्ड खिर णिड्डुअ णिब्बल इति षडादेशा भवन्ति ।
झरइ । पज्झरइ । पच्चट्टइ । खिरइ । णिड्डुअइ । णिब्बलइ ।

कासेरवाद्वासः ॥ १५५ ॥

अवात् परस्य कासेर्वास इत्यादेशो भवति । ओवासइ ॥

न्यसेर्णिमणुमौ ॥ १५६ ॥

अस्यतेर्निपूर्वस्य णिम णुम इत्यादेशौ भवतः । णिमइ । णुमइ ॥

ग्रहेर्णिरुवारगेण्हबलहरपग्गाहिपच्चुआः ॥ १५७ ॥

ग्रह उपादान इत्यस्य धातोः णिरुवार गेण्ह बल हर पग्ग अहिपच्चुअ इति
षडादेशा भवन्ति । णिरुवारइ । गेण्हइ । बलइ । हरइ । पग्गइ । अहिपच्चुअइ ।

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ

द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

होहुवहुवा भुवेस्तु ॥ १ ॥

भुवेर्धातोर्हो हुव हव इति त्रय आदेशा भवन्ति तु । होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति । पक्षे—भवइ । हरिहीणविभवो भविउं परभइ । परि-भवइ । संभवइ । कचिदन्यदपि—उभइहत्तं ॥

पृथक् स्पष्टे णिन्वडः ॥ २ ॥

भुवेरित्यनुवर्तते । पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवेर्णिन्वड इत्यादेशो भवति । णिन्वडइ । पृथक्, स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ॥

प्रभौ हुप्पः ॥ ३ ॥

त्वित्यनुवर्तते । प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो भवति तु । अङ्गेवि अ न बहुप्पइ । पक्षे—पहवइ । प्रभवति ॥

हु क्ते ॥ ४ ॥

भुवः क्तप्रत्यये परे हु इत्यादेशो भवति । हुअं ॥

हुरचिति ॥ ५ ॥

चिद्वर्जिते प्रत्यये परे हु इत्यादेशो रिद्धवति तु । हुन्ति । होन्ते । हुओ । अचितीति किम् ? होइ ॥

आघ्राक्षिस्नामाइग्घाणिज्झराब्बुत्ताः ॥ ६ ॥

आजिघ्रतिक्षयतिस्नातीनां धातूनाम् आइग्घ णिज्झर अब्बुत्त इत्यादेशा यथासंख्यं भवन्ति तु । आइग्घइ । आजिघ्रति । णिज्झरइ । क्षयति । अब्बु-त्तइ । स्नाति । पक्षे—अग्घाइ । खअइ । एहाइ ॥

रा वेर्लियः ॥ ७ ॥

लीङ् श्लेषणे इत्यस्य धाताः वीत्युपसर्गात्परस्य रा इत्यादेशो भवति तु ।
विराइ । विराअइ । विलिज्जइ ॥

निना लिहक्कणिलुक्कणिलिअलिककलुक्कणिरुग्घाः ॥८॥

लिय इत्यनुवर्तते । नि-इत्युपसर्गेण सह लीयतेः लिहक्क णिलुक्क णिलिअ
लिकक लुक्क णिरुग्घ इति षडादेशा भवन्ति तु । लिहक्कइ । णिलुक्कइ ।
णिलिअइ । लिक्कइ । लुक्कइ । णिरुग्घइ । पक्षे—णिलिज्जइ ॥

सारः प्रहुः ॥ ९ ॥

प्रहरतेः सारः इत्यादेशो भवति तु । सारइ । पक्षे—पहरइ ॥

प्रसुरुवेल्लवअल्लौ ॥ १० ॥

प्रसरतेः उवेल्ल वअल्ल इत्यादेशौ भवतः । उवेल्लइ । वअल्लइ । पसरइ ॥

महमहो गन्धे ॥ ११ ॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमद इत्यादेशो भवति तु । महमहइ मालईगन्धो ।
गन्ध इति किम् ? पसरइ ॥

झरझूर(१)सुमरविम्हरहरहललुढपअरपम्हुहाः

स्मरतेः ॥ १२ ॥

स्मरतेः झर झूर सुमर विम्हर हर हल लुढ पअर पम्हुह इति नवादेशा
भवन्ति तु । झरइ । झूरइ । सुमरइ । विम्हरइ । हरइ । हलइ । लुढइ । पअ-
रइ । पम्हुहइ । पक्षे—सरइ ॥

व्याप्रेराअड्डुः ॥ १३ ॥

व्याप्रियतेः आअड्डु इत्यादेशो भवति तु । आअड्डुइ । वाविरइ ॥

निस्सुर्निहरनिलदाढवरहाढाः ॥ १४ ॥

निस्सरतेः निहर निल दाढ वरहाढ इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु ।
निहरइ । निलइ । दाढइ । वरहाढइ । नीसरइ ॥

जाग्रेर्जग्गः ॥ १५ ॥

जागृ निद्राक्षये इत्यस्य धातोः जग्ग इत्यादेशो भवति तु । जग्गइ । जागरइ ॥

पट्टघोट्टडल्लपिज्जाः पिबेः ॥ १६ ॥

पिब इति विहितादेशस्य पा पान इत्यस्य धातोः पट्ट घोट्ट डल्ल पिज्ज इत्यादेशाश्चत्वारो भवन्ति तु । पट्टइ । घोट्टइ । डल्लइ । पिज्जइ । पत्ते-पिबइ ॥

ध्रुवो धूजः ॥ १७ ॥

धूज् कम्पन इत्यस्य धातोः ध्रुव इत्यादेशो भवति तु । ध्रुवइ । ध्रुणइ ॥

हण शृणोतेः ॥ १८ ॥

श्रु श्रवण इत्यस्य हण इत्यादेशो भवति तु । हणइ । सुणइ ॥

म्लैर्वापव्वाऔ ॥ १९ ॥

म्लै गात्रविनाम इत्ययं धातुः वा पव्वाअ इत्यादेशावापद्यते तु । वाइ । पव्वाअइ । मिलाइ ॥

कृजः कुणः ॥ २० ॥

डुकृज् करण इत्यस्य धातोः कुण इत्यादेशो भवति तु । कुणइ । करइ ॥

काणेक्षिते णिआरः(१) ॥ २१ ॥

कृञ् इत्यनुवर्तते । कृञः काणेक्षितविषये णिआर इत्यादेशो भवति तु । णिआरइ । काणेक्षितं करोतीत्यर्थः ॥

निष्टम्मे णिट्ठुहः ॥ २२ ॥

निष्टम्भविषयस्य कृञः णिट्ठुह इत्यादेशो भवति तु । णिट्ठुहइ । णिष्टम्भं करोति ॥

श्रमे वापंफः ॥ २३ ॥

श्रमविषयस्य कृञः वापंफ इत्यादेशो भवति तु । वापंफइ । श्रमं करोति ॥

सदाणोऽवष्टम्भे ॥ २४ ॥

अवष्टम्भविषयस्य कृञः सदाण इत्यादेशो भवति तु । सदाणइ । अव-
ष्टम्भं करोति ॥

णिव्वोलो मन्युनौष्ठमालिन्ये ॥ २५ ॥

मन्युना करणेन यदौष्ठमालिन्यं करोति तद्विषयस्य कृञो णिव्वोल इत्या-
देशो भवति । णिव्वोलइ । मन्युना औष्ठं मलिनं करोति ॥

गुललश्चाटौ ॥ २६ ॥

चाटुविषयस्य कृञो गुलल इत्यादेशो भवति । गुललइ । चाटु-करोतीत्यर्थः ॥

पअल्लो लम्बनशैथिल्ययोः ॥ २७ ॥

लम्बनशैथिल्यविषयस्य कृञः पअल्ल इत्यादेशो भवति । पअल्लइ । लम्ब-
यति शैथिल्यं करोति वा ॥

क्षुरे कम्मः ॥ २८ ॥

क्षुरविषयस्य कृञः कम्म इत्यादेशो भवति तु । कम्मइ । क्षुरं करोतीत्यर्थः ॥

णिलुच्छो निष्पाताच्छोटे ॥ २९ ॥

निष्पतनविषयस्याच्छोटनविषयस्य च कृञः णिलुच्छ इत्यादेशो भवति
तु । णिलुच्छइ । निष्पतति, आच्छोटयति वा ॥

साहट्टसाहरौ संवुः ॥ ३० ॥

संपूर्वस्य वृणोतेः साहट्ट साहर इत्यादेशौ तु भवतः । साहट्टइ । सहरइ ।
संवरइ ॥

ओहिरोग्घौ निद्रः ॥ ३१ ॥

निपूर्वस्य द्वै स्वप्न इत्यस्य धातोः ओहिर उग्घ इत्यादेशौ तु भवतः ।
ओहिरइ । उग्घइ । णिदाइ ॥

उद्ध ओरुम्मावसुओ ॥ ३२ ॥

उत्पूर्वस्य वा गतिगन्धनयोरित्यस्य धातोः ओरुम्मा वसुआ इत्यादेशौ तु भवतः । ओरुम्माइ । वसुआइ । उन्वाइ ॥

रुवो रुंज(१)रुंटौ ॥ ३३ ॥

रु शब्दे इत्येतस्य रौतेर्धातोः रुंज रुंट इत्यादेशौ तु भवतः । रुंजइ । रुंटइ । रुवइ ॥

कोक्कवोक्कौ व्याहुः ॥ ३४ ॥

व्याहरतेः कोक्क वोक्क इत्यादेशौ तु भवतः । कोक्कइ । वोक्कइ । वाहरइ ॥

सन्नाम आट्टडः ॥ ३५ ॥

आद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो भवति तु । सन्नामइ । आदरइ ॥

ओहरौसराववतरेस्तु ॥ ३६ ॥

अत्रपूर्वस्य तु प्लवनतरणयोरित्यस्य धातोः ओहर ओसर इत्यादेशौ तु भवतः । ओहरइ । ओसरइ । त्वधिकारे पुनस्तुग्रहणमधिकारस्याऽनुस्मरणार्थम्(२)॥

शकेस्तरतीरपारचआः ॥ ३७ ॥

शकलृ शक्तावित्यस्य धातोः तर तीर पार चअ इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु । तरइ । तीरइ । पारइ । चअइ । पक्षे-सक्कइ । तरतेरपि-तरइ । तीर पार कर्मसमाप्तावित्यनयोरपि—तीरइ । पारइ । त्यजेरपि—चअइ । 'त्योऽचैत्ये' इति त्यस्य चः, जलोपश्च ॥

सोल्लपउल्लौ पचेः ॥ ३८ ॥

डुपचष् पाक इत्यस्य धातोः सोल्ल पउल्ल इत्यादेशौ तु भवतः । सोल्लइ । पउल्लइ । पअइ ॥

वेअडः खचेः ॥ ३९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो भवति तु । वेअडइ । खअइ ॥

णिब्बलो मुचेर्दुःखे ॥ ४० ॥

दुःखविषयस्व मुचल्ल मोक्षण इत्यस्य धातोः णिब्वल इत्यादेशो भवति तु । णिब्वलइ । दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

अवहेडमोल्लणिल्लुंछो(१)सिक्कदिसडरेअवच्छंडाः ॥ ४१ ॥

मुचेरित्यनुवर्तते । मुञ्चतेः अवहेड मोल्ल णिल्लुंछ उसिक्क दिसड रेअव छंड इति सप्तादेशा भवन्ति वा । अवहेडइ । मोल्लइ । णिल्लुंछइ । उसिक्कइ । दिसडइ । रेअवइ । छंडइ । पक्षे-मुअइ ॥

सिंचसिप्पौ सिचेः ॥ ४२ ॥

सिञ्चतेः सिंच सिप्प इत्यादेशौ तु भवतः । सिंचइ । सिप्पइ । सेअइ ॥

रचेर्विडविड्ढावहोग्गहाः(२) ॥ ४३ ॥

रचि प्रतियत्न इत्यस्य धातोः विडविड्ढ अवह उग्गह इति त्रय आदेशा भवन्ति तु । विडविड्ढइ । अवहइ । उग्गहइ । रअइ ॥

केवलाअसारवसमारोवहत्थाः समारचेः ॥ ४४ ॥

समारचेः केवलाअ सारव समार उवहत्थ इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु । केवलाअइ । सारवइ । समारइ । उवहत्थइ । समारअइ ॥

मस्जेराउड्ढाणिउड्ढुवुड्ढुखुप्पाः ॥ ४५ ॥

दुमस्जो शुद्धावित्यस्य धातोः आउड्ढ णिउड्ढ वुड्ढ खुप्प इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु । आउड्ढइ । णिउड्ढइ । वुड्ढइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥

अनुव्रजतेः पडिअग्गः ॥ ४६ ॥

व्रज गतावित्यस्य धातोरनुपूर्वस्य पडिअग्ग इत्यादेशो भवति तु । पडिअग्गइ । अणुवअइ ॥

वञ्चेर्वेहववेलवजूरवोम्मच्छाः ॥ ४७ ॥

वञ्चतेः वेहव वेलव जूरव उम्मच्छ इति चत्वार आदेशा भवन्ति । वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उम्मच्छइ । वंचइ ॥

रोसाणोबुसलुहलुच्छपुच्छकुसफुस्सघसहुला मार्ष्टेः ॥ ४८ ॥

मृजू शुद्धावित्यस्य धातोः रोसाण उबुस लुच्छ पुच्छ कुस फुस्स घस हुल इति नवादेशा भवन्ति । रोसाणइ । उबुसइ । लुहइ । लुच्छइ । पुच्छइ । फुसइ । फुस्सइ । घसइ । हुलइ । पक्षे-मज्जइ ॥

भञ्जेर्वेमअमुसुमूरमूरपविरज्जसूरसूडकरंजनिरंजविराः ॥ ४९ ॥

भञ्जो आमर्दन इत्यस्य धातोः वेमअ मुसुमूर मूर पविरज्ज सूर सूड करंज निरंज विर इति नवादेशा भवन्ति तु । वेमअइ । मुसुमूरइ । मूरइ । पविरज्जइ । सूरइ । सूडइ । करंजइ । निरंजइ । विरइ । पक्षे-भंजइ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ५० ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति । बुक्कइ । गज्जइ ॥

डिक्को वृषे ॥ ५१ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जतेः डिक्क इत्यादेशो वा भवति । डिक्कइ । वृषा गर्जतीत्यर्थः ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ ५२ ॥

तिज निशान(१) इत्यस्य धातोः ओसुक्क इत्यादेशो भवति तु । ओसुक्कइ । तेअइ । तेअणं ॥

आरोलवमालौ(२) पुञ्जेः ॥ ५३ ॥

पुञ्जेः आरोल वमाल इत्यादेशौ वा भवतः । आरोलइ । वमालइ । पुंजइ ॥

कम्मवमुपभुजिः ॥ ५४ ॥

उपपूर्वको भुजिः कम्मव इत्यादेशमापद्यते तु । कम्मवइ । उवभुंजइ ॥

पिडवमर्जिः ॥ ५५ ॥

अर्जिः पिडवमित्यादेशमापद्यते तु । पिडवइ । अज्जइ ॥

लजेर्जीहः ॥ ५६ ॥

ओलस्जी ब्रीडायामित्यस्य धातोर्जीह इत्यादेशो भवति तु । जीहइ । लज्जइ ॥

राजेः सहरेहच्छजरिराग्घाः ॥ ५७ ॥

राज् दीप्तावित्यस्य धातोः सह रेह छज्ज रिर अग्घ इति पञ्चादेशा भवन्ति तु । सहइ । रेहइ । छज्जइ । रिरइ । अग्घइ । राअइ ॥

घटेर्गडः ॥ ५८ ॥

घटतेर्गड इत्यादेशो भवति तु । गडइ । घडइ ॥

समो गलः ॥ ५९ ॥

समः परस्य घटतेर्गल इत्यादेशो भवति तु । संगलइ । संघडइ ॥

हासेन स्फुटतेर्मुरः ॥ ६० ॥

हासेन करणेन प्रयुज्यमानो यः स्फुट विकसन इति धातुस्तस्य मुर इत्यादेशो भवति तु । मुरइ । हासेन स्फुटतीत्यर्थः ॥

मण्डेष्टिविडिक्करिडचिंचिंचिल्लचिंचआः ॥ ६१ ॥

मडि भूषायामित्यस्य धातोः विटिडिक्क रिड चिंच चिंचिल्ल चिंचअ इति पञ्चादेशा वा भवन्ति । टिविडिक्कइ । रिडइ । चिंचइ । चिंचिल्लइ । चिंचअइ । पक्षे-मंडइ ॥

तुडिरुल्लुक्कणिल्लुकोल्लूरोक्खुडलुक्कतोडखुट्टखुडान् ॥ ६२ ॥

तुड तोडन इत्ययं धातुः उल्लुक्क णिल्लुक्क उल्लूर उक्खुड लुक्क तोड खुट्ट खुड इत्यष्टादेशानापद्यते । उल्लुक्कइ । णिल्लुक्कइ । उल्लूरइ । उक्खुडइ । लुक्कइ । तोडइ । खुट्टइ । खुडइ । पक्षे-तुरइ । तुट्टइ इति तु त्रुटेः शकादिद्वित्वे भविष्यति ॥

घुसलविरोलौ मन्थेः ॥ ६३ ॥

मन्थ विलोडन इत्यस्य धातोः घुसल विरोल इत्यादेशौ तु भवतः । घुसलइ । विरोलइ । मंथइ ॥

ढंसोत्थंघौ विवृतिरुध्योः ॥ ६४ ॥

विपूर्वस्य वृत्तुवर्तन इत्यस्य, रुधिरावरण इत्यस्य च धातोः क्रमेण ढंस उत्थं-
घ इत्यादेशौ तु भवतः । ढंसइ । पक्षे-विवट्टइ । उत्थंघइ । पक्षे-रुंधइ ॥

णिहर आक्रन्देः ॥ ६५ ॥

आङ्पूर्वस्य क्रन्देर्णिहर इत्यादेशो भवति तु । णिहरइ । अक्कंदइ ॥

ओअंदोद्दालौ छिदेराडा ॥ ६६ ॥

छिदिर्द्वधीकरण इत्यस्य धातोः आडा सहितस्य ओअंद उद्दाल इत्यादेशौ
तु भवतः । ओअंदइ । उद्दालइ । आच्छिदइ ॥

णिल्लूरलूरणिव्वर(१)णिच्छल्लदुहावणिज्झोडाः ॥ ६७ ॥

छिदेरिति वर्तते । छिदेर्णिल्लूर लूर णिव्वर णिच्छल्ल दुहाव णिज्झोड
इति षड्देशा वा भवन्ति । णिल्लूरइ । लूरइ । णिव्वरइ । णिच्छल्लइ । दुहा-
वइ । णिज्झोडइ । पक्षे-छिदइ ॥

अट्टः कथेः ॥ ६८ ॥

कथ निष्पाक इत्यस्य धातोः अट्ट इत्यादेशो भवति तु । अट्टइ । कहइ ॥

कथेर्वज्जरपज्जरसग्घसाससाहचवजप्पपिसुण-

वोल्लोव्वालाः ॥ ६९ ॥

कथयतेः वज्जर पज्जर सग्घ सास साह चव जप्प पिसुण वोल्ल उव्वाल
इति दशादेशा वा भवन्ति । वज्जरइ । पज्जरइ । सग्घइ । सासइ । साहइ ।
चवइ । जप्पइ । पिसुणइ । वोल्लइ । उव्वालइ । पक्षे-कहइ ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ७० ॥

दुःखविषयस्य कथयतेर्णिव्वर इत्यादेशो भवति तु । णिव्वरइ । दुःखं
कथयतीत्यर्थः ॥

निषेधेर्हक्कः ॥ ७१ ॥

निपूर्वस्य विधू शास्त्रे माङ्गल्ये च इत्यस्य धातोः हक्क इत्यादेशो भवति तु ।

(१) णिप्पर-क. ।

हक्कइ । णिसेहइ ॥

जूरः क्रुधेः ॥ ७२ ॥

कुप क्रुध रुष इति त्रयः क्रुध्यतिः, तस्य जूर इत्यादेशो भवति । जूरइ । कुञ्भइ ॥

विसूरश्च खिदेः ॥ ७३ ॥

खिद दैन्य इत्यस्य धातोः विसूर इत्यादेशः, चकारात् जूरश्च वा भवति । विसूरइ । जूरइ । खिज्जइ ॥

तडुवविरल्लुतडतडास्तनेः ॥ ७४ ॥

तनु विस्तारे इत्यस्य धातोः तडुव विरल्ल तड तड्ड इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु । तड्डवइ । विरल्लइ । तडइ । तड्डइ । तणइ ॥

निरः पद्यतेर्वलः ॥ ७५ ॥

निर्पूर्वस्य पद गतावित्यस्य धातोर्वल इत्यादेशो भवति वा । णिव्वलइ । णिवज्जइ ॥

संतपां झंखः ॥ ७६ ॥

संपूर्वस्य तप्यतेः झंख इत्यादेशो भवति तु । बहुवचनात् निश्चसिति-विलपत्युपालभतीनां च । झंखइ । संतप्यते, निःश्चसिति, विलपति, उपालभते वा । पद्धे-संतवइ । णीससइ । विलवइ । उवालहइ ॥

ओअग्गसमाणौ व्यापिसमाप्योः ॥ ७७ ॥

व्याप्नोति समाप्नोतीत्यनयोर्यथासंख्यम् ओअग्ग समाण इत्यादेशौ तु भवतः । ओअग्गइ । समाणइ । पद्धे-वावेइ । व्याप्नोति । समावेइ । समाप्नोति ॥

णिरवो बुभुक्ष्याक्षिप्योः ॥ ७८ ॥

बुभुक्षेराचारे क्खिबन्तस्य आङ्पूर्वस्य च क्षिपतेः णिरव इत्यादेशो भवति तु । णिरवइ । बुभुक्षते, आक्षिपति वा । बुभुक्खइ । अक्खिवइ ॥

क्षिपिरडक्खपरिहुलघत्तल्लुहफेळ्ळणोल्लसोल्लगल्लत्थान् ॥ ७९ ॥

क्षिप प्रेरणे इत्ययं धातुः अड्डकख परि हुल घत्त छुह फेल्ल णोल्ल सोल्ल गल्लत्थ इति नवादेशानापद्यते तु । अड्डकखइ । परिइ । हुलइ । घत्तइ । छुहइ । फेल्लइ । णोल्लइ । सोल्लइ । गल्लत्थइ । पक्षे-खिवइ ॥

उत्क्षिपिरुत्थग्घोसिक्कहक्खुवाल्लत्थगुलुगुंछाब्भुत्तान् ॥८०॥

उत्क्षिपतिः उत्थग्घ उसिक्क हक्खुव अल्लत्थ गुलुगुंछ अब्भुत्त इति षडा-
देशानापद्यते तु । उत्थग्घइ । उसिक्कइ । हक्खुवइ । अल्लत्थइ । गुलुगुंछइ ।
अब्भुत्तइ । पक्षे-उक्खिवइ ॥

वेपेराअब्बाअज्झौ ॥ ८१ ॥

द्वेष्ट कम्पन इत्यस्य धातोः आअब्ब आअज्झ इत्यादेशौ तु भवतः ।
आअब्बइ । आअज्झइ । वेवइ ॥

विरणडौ गुपेः ॥ ८२ ॥

गुप व्याकुलत्व इत्यस्य धातोः विर णड इत्यादेशौ तु भवतः । विरइ ।
णडइ । गुप्पइ ॥

चच्चारवेल्लवावुपालभेः ॥ ८३ ॥

उपाङ्पूर्वस्य डुलभप् प्राप्तावित्यस्य धातोः चच्चार वेल्लव इत्यादेशौ तु
भवतः । चच्चारइ । वेल्लवइ । उवालंभइ ॥

खउरपड्डुहौ क्षुमेः ॥ ८४ ॥

क्षुभ्यतेः खउर पड्डुह इत्यादेशौ तु भवतः । खउरइ । पड्डुहइ । खुव्वइ ॥

प्रदीपेः संधुक्काब्भुत्ततेअवसंधुमाः ॥ ८५ ॥

प्रपूर्वस्य दीप्यतेः संधुक्क अब्भुत्त तेअव संधुम इति चत्वार आदेशा
भवन्ति तु । संधुक्कइ । अब्भुत्तइ । तेअवइ । संधुमइ । पक्षे-पलीवइ ॥

अल्लिअ उपसर्पेः ॥ ८६ ॥

उपपूर्वस्य सृप गतावित्यस्य धातोः अल्लिअ इत्यादेशो भवति तु । अल्लि-
अइ । उवसप्पइ ॥

कमवसलिसलोटाः स्वपेः ॥ ८७ ॥

विष्वप् शयेइत्यस्य धातोः कमवस लिस लोट् इति त्रय आदेशा भवन्ति तु । कमवसइ । लिसइ । लोट्इ । पक्षे-सुवइ । सोवइ ॥

बडवडो विलपेः ॥ ८८ ॥

लप व्यक्तायां वाचीत्यस्य धातोर्विपूर्वस्य बडवड इत्यादेशो भवति तु । बडवडइ । विलवइ । 'संतपां भंखः' इति विनिश्चसित्यादीनां बहुवचनग्रहणात्-भंखइ ॥

रभिराडो रंभडवौ ॥ ८९ ॥

आडः परो रभ रभस्य इत्ययं धातुः रंभ डव इत्यादेशावापद्यते तु । आरंभइ । आडवइ । आरहइ ॥

भाराक्रान्ते नमेर्निसुडः ॥ ९० ॥

णमु प्रहृत्वे शब्दे इत्यस्य धातोर्भाराक्रान्ते कर्तरि निसुड इत्यादेशो भवति तु । निसुडइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥

उब्भाववेल्लणिसरकोड्डुमसक्खुड्खेड्डुमोटाअ-

किलिकिंचा रमतेः ॥ ९१ ॥

रमु क्रीडायाम् इत्यस्य धातोः उब्भाव वेल्लणिसर कोड्डुम सक्खुड्खेड्डु मोटाअ किलिकिंच इत्यष्टादेशा भवन्ति तु । उब्भावइ । वेल्लइ । णिसरइ । कोड्डुमइ । सक्खुड्खेड्डुइ । मोटाअइ । किलिकिंचइ । पक्षे-रमइ ॥

पडिसापरिसामौ शमेः ॥ ९२ ॥

शमु उपशम इत्यस्य धातोः पडिसा परिसाम इत्यादेशौ वा भवतः । पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥

लुभेः संभावः ॥ ९३ ॥

लुभ गाध्यम् इत्यस्य धातोः संभाव इत्यादेशो भवति तु । संभवइ । लुब्भइ ॥

आक्रमिरोहावोत्थारच्छुंदान् ॥ ९४ ॥

आङ्पूर्वः क्रमु पादविक्षेप इत्ययं धातुः ओहाव उत्थार छुंद इत्यादेशः-
स्त्रीनापद्यते । ओहावइ । उत्थारइ । छुंदइ । अक्कमइ ॥

विश्रमेणिप्पा ॥ ९५ ॥

श्रमु तपसि खेदे चेत्यस्य धातोः विपूर्वस्य णिप्पा इत्यादेशो भवति तु ।
णिप्पाइ । वीसमइ ॥

डुंडुल्लडुमडंडल्लभमाडमभमुडतलअंटअंटगुमटिरिटिल्ल-

परिपरघमचक्कमुभमडघसअंपडुसा भमेः ॥ ९६ ॥

भ्रमु अनवस्थान इत्यस्य डुंडुल्ल डुम डंडल्ल भमाड भम भमुड तलअंट
अंट गुम टिरिटिल्ल परि पर घम चक्कमु भमड घस अंप डुस इत्यष्टादशादेशा
वा भवन्ति । डुंडुल्लइ । डुमइ । डंडल्लइ । भमाडइ । भमइ । भमुडइ । तल-
अंटइ । अंटइ । गुमइ । टिरिटिल्लइ । परिइ । परइ । चक्कमुइ । भमडइ ।
घसइ । अंपइ । डुसइ । पक्षे-भमइ ॥

गमिरणुवज्जावज्जसाक्कुसोक्कुसाइच्छअईअवहरअवसेह-
वडअवरिअलवरिअल्लवोल्लणिरिणासवच्छड्डाणिणिम्मह-

पच्छंदणिलुक्करंभणिणिवहान् ॥ ९७ ॥

गम्लु गतावित्ययं धातुः अणुवज्ज अवज्जस अक्कुस उक्कुस अइच्छ
अई अवहर अवसेह वडअ वरिअल वरिअल्ल वोल्ल णिरिणास वच्छड्ड
णिण णिम्मह पच्छंद णिलुक्क रंभ णि णिवह इत्येकविंशतिमादेशानापद्यते वा ।
अणुवज्जइ । अवज्जसइ । अक्कुसइ । उक्कुसइ । अइच्छइ । अईइ । अव-
हरइ । अवसेहइ । वडअइ । वरिअलइ । वरिअल्लइ । वोल्लइ । णिरि-
णासइ । वच्छड्डइ । णिणइ । णिम्महइ । पच्छंदइ । णिलुक्कइ । रंहइ । णिइ ।
णिवहइ । पक्षे-गच्छइ । हम्मइ, णिम्महइ, आहम्मइ इत्यादि तु हम्म गता-
वित्यस्य भविष्यति ॥

प्रत्यागमागमाभ्यागमां पल्लोट्टाहिपच्चुओम्मच्छाः ॥ ९८ ॥

प्रत्यागमेः आगमेः अभ्यागमेश्च यथासंख्यं पल्लोट्ट अहिरच्चुअ उम्मच्छ

इत्यादेशा भवन्ति तु । पल्लोद्वइ । पञ्चागमइ । प्रत्यागच्छति । अहिपञ्चुअइ ।
अअच्छइ । आगच्छति । उम्मच्छइ । अब्भागच्छइ । अभ्यागच्छति ॥

रिहरिगौ प्रविशेः ॥ ९९ ॥

प्रविशतेः रिह रिग इत्यादेशौ तु भवतः । रिहइ । रिगइ । पविसइ ॥

संगमोऽव्विडः ॥ १०० ॥

संगच्छतेरव्विड इत्यादेशो भवति तु । अव्विडइ । संगच्छइ ॥

डिप्पणिड्डुहौ विगलेः ॥ १०१ ॥

विपूर्वस्य गलतेः डिप्प णिड्डुह इत्यादेशौ तु भवतः । डिप्पइ । णिड्डुहइ ।
विगलइ ॥

णिवहणिरिणासणिरिणिज्जरोञ्चचड्डा पिषेः ॥ १०२ ॥

पिष्ट्ल संचूर्णन इत्यस्य धातोः णिवह णिरिणास णिरिणिज्ज रोञ्च चड्ड
इति पञ्चादेशा भवन्ति तु । णिवहइ । णिरिणासइ । णिरिणिज्जइ । रोञ्चइ ।
चड्डइ । पक्षे-पिशइ ॥

बलेर्वफः ॥ १०३ ॥

बलतेर्वफ इत्यादेशो भवति तु । वंफइ । बलइ ॥

भ्रंशेः पिडपिट्ठुक्कल्लुपुट्टपुडाः(१) ॥ १०४ ॥

भ्रंशोरित्यस्य धातोः पिडु पिट्ठुक्क लुल्ल पुट्ट पुड (२) इत्येते षडादेशा
भवन्ति तु । पिडुइ । पिट्ठुइ । (३)लुक्कइ । लुल्लइ । पुट्टइ । पुडइ । पक्षे-भंसइ ॥

भषेर्बुक्कः ॥ १०५ ॥

भषतेर्बुक्क इत्यादेशो भवति तु । बुक्कइ । भसइ ॥

पुरग्घवाग्घोडाहिरेमाग्गुमाद्धुमाः ॥ १०६ ॥

पृ पालनपूरणयोरित्यस्य धातोः अग्घव अग्घोड अहिरेम अग्गुम अद्धुम

(१) चुक्कचुल्लघट्टघाडाः—ख. ।

(२) चुक्क चुल्ल घट्ट घाड—ख. ।

(३) चुक्कइ । चुल्लइ । घट्टइ । घाडइ । ख. ।

इति पञ्चादेशा भवन्ति तु । अग्धवइ । अग्धोडइ । अहिरेमइ । अग्गुमइ ।
अद्धुमइ । पक्षे-पूरइ ॥

गहाहिलंघवच्चाहिलक्खमहसिहचिल्लुंपचंपाः कांक्षेः ॥ १०७ ॥

काङ्क्षतेः आह अहिलंघ वच्चा अहिलक्ख मह सिह चिल्लुंप चंप इत्यष्टा-
देशा वा भवन्ति । आहइ । अहिलंघइ । वच्चाइ । अहिलक्खइ । महइ । सिहइ ।
चिल्लुंपइ । चंपइ । पक्षे-कंखइ ॥

नशिरवहरावसेहणिवहपडिसासेहणिरिणातान् ॥ १०८ ॥

नश्यतिः अवहर अवसेह णिवह पडिसा सेह णिरिणास इति षडादेशा-
नापद्यते वा । अवहरइ । अवसेहइ । णिवहइ । पडिसाइ । सेहइ । णिरिणासइ ।
पक्षे-णासइ ॥

साअड्ढाणच्छकड्ढाच्छाअंछाणंछाः कृषेः ॥ १०९ ॥

कृष विलेखन इत्यस्य धातोः साअड्ढ अणच्छ कड्ढ अच्छ आअंछ
आणंछ इति षडादेशा वा भवन्ति । साअड्ढइ । अणच्छइ । कड्ढइ । अच्छइ ।
आअंछइ । आणंछइ । पक्षे—करिसइ ॥

असावक्खोडः ॥ ११० ॥

असि विषयस्य कर्षतेः अक्खोड इत्यादेशो वा भवति । अक्खोडइ । असिं
कोशात् कर्षति ॥

उल्लुषेरुसलोसुंभारोअणिल्लसगुंजोल्लपुलआआः ॥ १११ ॥

उत्पूर्वस्य लष कान्तावित्यस्य धातोः ऊसल ऊसुंभ आरोअ णिल्लस गुंजोल्ल
पुलआअ इति षडादेशा वा भवन्ति । ऊसलइ । ऊसुंभइ । आरोअइ । णिल्लसइ ।
गुंजोल्लइ । लुस्वे-गुंजल्लइ । पुलआअइ । पक्षे—उल्लसइ ॥

संदिशोऽप्पाहः ॥ ११२ ॥

संपूर्वस्य दिश अतिसर्जन इत्यस्य धातोः अप्पाह इत्यादेशो वा भवति ।
अप्पाहइ । संदिसइ ॥

प्रसेर्घिसः ॥ ११३ ॥

प्रस अदन इत्यस्य धातोः घिस इत्यादेशो भवति । घिसइ । गसइ ॥

भासेर्भिसः(१) ॥ ११४ ॥

भासृ दीप्तावित्यस्य धातोः भिस इत्यादेशो भवति । भिसइ । भासइ ॥

प्रतीक्षेर्विहिरविरमालसामआः ॥ ११५ ॥

प्रतिपूर्वस्य ईक्ष दर्शन इत्यस्य धातोः विहिर विरमाल सामअ इति त्रय आदेशा भवन्ति तु । विहिरइ । विरमालइ । सामअइ । पक्षे—पडिक्खइ ॥

संसेल्हसडिंभौ ॥ ११६ ॥

संसु अवसंसन इत्यस्य धातोः ल्हस डिंभ इत्यादेशौ तु भवतः । ल्हसइ । परिल्हसइ । परिल्हसणं । डिंभइ । संसइ ॥

मृक्षे(३)श्चोव्वडः ॥ ११७ ॥

मृक्षतेश्चोव्वड इत्यादेशस्तु भवति । चोव्वडइ । मक्खइ ॥

विसट्टो दलेः ॥ ११८ ॥

दलतेः विसट्ट इत्यादेशस्तु भवति । विसट्टइ । दलइ ॥

त्रसेर्वज्जडरौ ॥ ११९ ॥

त्रसतेः वज्ज डर इत्यादेशौ तु भवतः । वज्जइ । डरइ । तसइ ॥

वोज्जो वीजेश्च ॥ १२० ॥

वीज व्यजन इत्यस्य धातोः चकारात् त्रसेश्च वोज्ज इत्यादेशो भवति तु । वोज्जइ । पक्षे—वीजइ । तसइ ॥

गवेषेर्घत्तगमेसडुंडुल्लडंडोलाः ॥ १२१ ॥

गवेषेः घत्त गमेस डुंडुल्ल डंडोल इति चत्वार आदेशा भवन्ति तु । घत्तइ । गमेसइ । डुंडुल्लइ । डंडोलइ । पक्षे—गव्रेसइ ॥

(१) भासुर्भिसः—ख. ।

(२) विसइ—ख. ।

(३) मुहे—ख. ।

तक्षेश्चंछरंपरंफाः ॥ १२२ ॥

तनूकरण इत्यस्य धातोः चंछ रंप रंफ इति त्रय आदेशा भवन्ति तु ।
टंपइ । रंफइ । स्पृहादिपाठाच्छत्वे च-चच्छइ । तक्खइ ॥

हसेर्गुंजः ॥ १२३ ॥

।र्गुंज इत्यादेशो भवति तु । गुंजइ । हसइ ॥

दहिरहिऊलालुक्खौ ॥ १२४ ॥

अस्मीकरण इत्ययम् अहिउल आलुक्ख इत्यादेशौ वाप्नोति । अहि-
नालुक्खइ । दहइ ॥

विकसेः कोआसवोसग्गौ ॥ १२५ ॥

स्सतेः कोआस वोसग्ग इत्यादेशौ तु भवतः । कोआसइ । वोसग्गइ ।
॥

शिलषोऽवआससामग्गपरिअन्ताः ॥ १२६ ॥

। आलिङ्गन इत्यस्य धातोः अवआस सामग्ग परिअन्त इति त्रय
भवन्ति तु । अवआसइ । सामग्गइ । परिअन्तइ । सिलिसइ ॥

जुगुप्सतेर्दुगुंछझूणदुगुच्छाः ॥ १२७ ॥

स्सतेः दुगुंछ झूण दुगुच्छ इति त्रय आदेशा भवन्ति तु । दुगुंछइ ।
गुच्छइ । जुउच्छइ ॥

वलग्गचडमारुहेः ॥ १२८ ॥

। जजन्मनि प्रादुर्भावे चेत्यस्य धातोः आङ्पूर्वस्य वलग्ग चड
तु भवतः । वलग्गइ । चडइ । आरुहइ ॥

हुल्लो लक्ष्यात् स्खलेः ॥ १२९ ॥

विषयस्य स्खलतेः हुल्ल इत्यादेशो वा भवति । हुल्लइ । लक्ष्यात्
र्थः ॥

गाहोऽवाद्दाहः ॥ १३० ॥

अवा त परस्य गाहू विलोडन इत्यस्य धातोः वाह इत्यादेशो भवति तु ।
ओवाहइ । ओगाहइ ॥

गुंमगुंमडौ मुहेः ॥ १३१ ॥

मुह वैचित्य इत्यस्य धातोः गुंम गुंमड इत्यादेशौ तु भवतः । गुंमइ ।
गुंमडइ । मुज्झइ ॥

अपुण्णगाः क्तेन ॥ १३२ ॥

अपुण्णदयः शब्दाः क्तप्रत्ययेन सह निपात्यन्ते । अपुण्णं आक्रान्तम् ।
अग्मच्छं असम्बद्धं क्रोधेन भङ्ग्या च यद्गणितम् । उल्लुको, आसणो,
मूरुओ(१)—त्रुटितः । पहट्टं=अविरतदृष्टम् । गुज्जलिअं, पेज्जलिअं सं-
घटितम् । सउल्लिओ, गल्लंडिलिओ, उरुसोल्लो प्रेरितः । उक्खिणं अव-
कीर्णम् । ओसट्टो, विहिमिहिओ विकसितः । उद्धरिअं अर्दितः । कमिओ
उपसर्पितः । कडत्तरिअं छिन्नं, छिद्रितं च । सुदिओ श्रान्तः । परहाइअं
परिहीणम् । णिक्कज्जो, अणिकज्जो, मुच्चग्गो, तडहडिओ अनवस्थितः(२) ।
उद्धओ शान्तः । उब्बंगो मुण्डितः । उच्चुल्लो(३) उद्विग्नः । उच्चुरणं
उच्छिष्टम् । उव्विलं चकितं, क्लान्तं वा । पहोइअं, अकारिअं पर्याप्तम् ।
णालं, गोरडितं, हिड्डो, डड्डो त्रस्तः । उव्विड्डो क्रुद्धश्च । णिविट्ठो(४)
सुप्तोत्थितः । ओमिसं अप्रवृत्तम् । उग्घक्कं प्रलपितम् । उप्पिअं हतं,
रोपितं, विमुक्तं च । ओहरणं, णिग्घिअं, ओअधिअं आघ्राताम् । ऊसविअं
उद्भ्रान्तम् । आहिद्धो रुद्धो, गलितश्च । णिसुद्धो निपातितः । णिच्चूडो,
उम्मडो उद्धृतः । उड्डिअं, जूसअं क्षिप्तम् । णिज्जो, लवओ, णिहओ,
लुक्को सुप्तः । उज्झणिअं वच्चित्रतं, निम्नीकृतं च । ऊढं त्यक्तम् । उज्झ-
रिअं शुष्कं, निम्नीकृतं च । पुड्डं स्पृष्टम् । डिढओ जलान्तःपतितः ।
ओसरिओ आकीर्णः, अक्षिनिकोचात् सङ्कुचितश्च । गुलिअं मथितम् ।
उम्मरिअं, गुत्थिअं उन्मूलितम् । उडाहिअं, परिच्चूडं, उग्गाहिअं उरिक्षिप्तम् ।

(१) गुरुवो—ख. । (२) अनुत्थितः—ख. ।

(३) उच्चुग्गो—ख. । (४) णिविड्डो—ख. ।

आसिञ्चं दत्तम् । हेसिञ्चं, दुंदुमिञ्चं रसितम् । चित्तविञ्चो परितोषितः ।
 पल्लोद्वं, भसिञ्चं, पल्लत्थं पर्यस्तम् । पम्हुट्ठो प्रमुषितः, प्रमृष्टश्च ।
 आवेहडो प्रवृद्धः, अन्यसक्तश्च । ओद्वलं, (१)ओआमिञ्चं अभिभूतम् ।
 रुमिल्लं अभिलषितम् । उच्चुडरिञ्चं प्रत्युद्गतम् । अक्कन्तो प्रवृद्धः ।
 ओअल्लो छन्नः । करमो क्षीणः । कथो उपरतः, क्षीणश्च । पेक्किञ्चं
 वृषरटितम् । अंकिञ्चं आलिङ्गितम् । अविञ्चं उक्तम् । उदुसिञ्चं, उलुसिञ्चं, चिमिणं,
 उलुकुसिञ्चं, असलिञ्चं रोमाञ्चितम् । अस्संगिञ्चो सक्तः । आरेइञ्चं मुकुलितं,
 मुक्तं, भ्रान्तं, पुलकितं च । ओच्छंडिञ्चं शरीरादिव्यथितम्, आपहतं
 च । छंडिञ्चं छन्नम् । ऊसंसिञ्चं, ऊसञ्चं उपधानीकृतम् । आलिञ्चं प्रोतम् ।
 अवहिट्ठो दर्पितः । आरद्धो वृद्धिं गतः, गृहायातश्च । उडिञ्चं, घसणिञ्चं
 अन्विष्टम् । घुग्घुस्सुञ्चं अशङ्कं भणितम् । उल्लडो, डच्छडो आरुढः । आविलिञ्चो
 कुपितः । कडिञ्चं प्रीणितम् । उप्पत्तो गलितः, विरक्तश्च । गुडिञ्चो संनद्धः ।
 गुम्मइञ्चो आपूरितः, स्खलितः, आमूलात् संवलितः, मूढः, विघटितश्च ।
 पडिरिगञ्चं भ्रमम् । परिअड्डिञ्चं प्रकटितम् । परिअट्टलिञ्चं परिच्छन्नम् । ओप्पं
 मृष्टम् । कोज्जरिञ्चं पूरितम् । उम्मलं घनीभूतम् । वेल्लइञ्चं, घडइञ्चं सं-
 कुचितम् । भंदिञ्चं प्रहृतम् । अणुअज्झिञ्चो प्रयातः प्रतिजागरितश्च । णज्झरं
 दलितम् । उलुहुलिञ्चो अवितृप्तः । वप्पिञ्चं, आरोग्गिरिञ्चं भुक्तम् । उग्गालणं,
 उघणं, अहिरोइञ्चं, उद्दुमाञ्चं, अप्पुण्णं परिपूर्णम् । पच्चावेणिञ्चो संमुख-
 मागतः । दुग्गुच्छं (३) भ्रमितम् । वट्टाविञ्चं समापितम् । पारद्वं अभिपीडितम् ।
 उद्दालिञ्चं रणद्रुतम् । उज्झमाणं पलायितम् । विट्ठितं अर्जितम् । छिक्कं
 स्पृष्टम् । वेणिल्लञ्चं हृतम् । विडलो आविगः । साणिञ्चं, णिक्खालिञ्चं शान्तम् ।
 सोहिल्लं, वक्कं, समराइञ्चं, आइप्पणं पिष्टम् । ओत्थञ्चं, ओसप्पिञ्चं
 अवसन्नम् । पडिसारिञ्चं स्मृतम् । वेण्टइञ्चं पीडितम् । उग्गहिञ्चो निपुण-
 गृहीतः, विरचितश्च । गमिञ्चं अवधृतम् । उद्दुच्छिञ्चो निषिद्धः । णिगिरणो
 निर्गतः । किवाडो स्खलितः । लोट्टो अत्यासक्तः, स्मृतश्च । पविरंजवो स्निग्धः ।
 उवडिञ्चं, उद्दूलिञ्चं, ओणञ्चं अवनतम् । ओज्झरिञ्चं प्रक्षिप्तं, विक्षिप्तं च ।

विस्सुओ, अविहिओ उन्मत्तः । परिकखाइअअं परिक्षीणम् । छिक्कं, पिलुअं क्षुतम् । पविग्घं विस्मृतम् । अज्झसिअं, अवडाहिअं, उक्कोसं उत्कु-
ष्टम् । हल्लपविअं त्वरितम् । उदारिअं उत्खातम् । अट्टट्ठो यातः । उल्लिक्कं
कुम्भेष्ठितम् । उच्छड्डिअं मुषितम् । ऊगिअं, पव्ठिअं मिअं अलङ्कृतम् ।
उक्किअं प्रसृतम् । गत्तो, ह्लिक्को, सत्तो गतः । खसिअं विच्छुरिअं । पडि-
हत्थं अपूर्वम् । णिज्जरं जीर्णं, खिन्नं च । उच्चल्लो, उप्पल्लो, उव्वालो, अंजडिओ,
उत्तत्तो अध्यासितम् । ओइल्लअं, उक्कुड्डं विप्रलब्धः । उहच्छो लिप्तम् ।
छूहिअं, पार्श्वपरावृत्तम् । अणग्गपहट्ठं पुनरुक्तम् । अण्णासअं आस्तृतम् ।
उप्पड्डिअं अनष्टम् । अणहवणअं भर्त्सितम् । उज्झरिओ, उग्घओ, विमइओ,
मइओ, पइओ विस्तीर्णः । कुदो, वामो, अवगदो, पइण्णो, धुत्तो आक्रान्तम् ।
ओक्खलिअं, ओरपिअं, उक्खंडिअं त्रुटितं खण्डितमित्यर्थः । अण्णं,
कव्वरिअं आरोपितम् । अहविओ चूर्णितम् । उल्लुट्ठिअं, दुहअं, उत्थिअं,
उक्कासिअं, ओदरिअं रणलब्धम् । ओमहिअं पुरस्कृतम् । वक्खलिअं
उत्सङ्गितम् । उअक्किअं पुञ्जीकृतम् । पिण्डइअं प्रशान्तम् । उल्लुहुंडिअं
हेषिअं, हेक्किअं, हिसमणं उन्नतम्, उत्तमं, चुम्बितं च । मुम्मिअं, मुल्लिअं
शीलितम् । महुरालिअं णिस्सिमिओ निर्वासितः । विक्खिण्णो अवकीर्णः ।
णिरित्तो नृत्तः । गुम्मुओ मूलोत्पन्नम् । णिरुत्तं निश्चितम् । पक्कड्डिअं प्रस्फुरि-
तम् । ओण्डिओ मद्यासक्तः (१) । वेट्ठिओ वेष्टितः । वोरिणो अतिक्रान्तः ।
जणिम्मिओ स्थापितः । लक्खओ, मिओ विघटितः । णिच्चणिओ जलधौतः ।
चक्खिअं आस्वादितम् । तुत्थअं रञ्जितम् । किक्किअं (२) आक्षिप्तम् ।
परट्ठो भीतः, पतितः, पीडितश्च । पडिअग्गिअं वर्धापितं, परिभुक्तं च । उच्छुल्लो
विधारितः । णिडिओ वञ्चितः । डूसक्किओ, सग्गओ, पुंसुलो मुक्तः ।
मुमिलो मूढः, स्वलितः, आपूर्णश्च । संसाओ चूर्णितः, भीतः, आरूढः
उद्विग्नश्च । उज्झंसिअं । इत्यादि ॥

धातवोऽर्थान्तरेष्वपि ॥ १३३ ॥

उक्तेभ्योऽर्थेभ्योऽर्थान्तरेष्वपि धातवो वर्तन्ते । वलिः प्राणने पठितः

खादनेऽपि वर्तते-वलइ खादति, प्राणनं करोति वा । एवं कलिः संख्याने संज्ञाने च—कलइ जानाति, संख्यानं करोति वा । गिरिर्गतौ प्रवेशे च—गिरइ प्रविशति, गच्छति वा । कांक्षतेः पंफआदेशः प्राकृते—पंफइ इच्छति, खादति वा । पंकतेः(?) थक्कआदेशः—थक्कइ नीचां(१) गतिं करोति, विलम्बयति, वा । विलप्युपालम्भिसन्तपिनिःश्वसां भंखादेशः—भंखइ विलपति, उपा-लभते, सन्तपति, निःश्वसिति वा । केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम्—पहरइ युध्यते । संहरइ संवृणोति । अणुहरइ सदृशी भवति । णिहरइ पुरीषोत्सर्गं करोति । विहरइ क्रीडति । आहरइ खादति । पडिहरइ पुनः पूरयति । परिहरइ त्यजति । उपहरइ पूजयति । वाहरइ आह्वयति । पवसइ देशान्तरं गच्छति । उच्छुवइ चोरयति । उल्लुहरइ निस्सरति ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवविरचितव्याकरणवृत्तौ तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोऽस्तोः ॥ १ ॥

शौरसेन्यां भाषायामखौ अनादौ वर्तमानस्याचःपरस्य अस्तोः असंयुक्तस्य तकारस्य दकारो भवति । तदो पूरिदपडिण्णेण मारुदिणा मन्तिदो । एतस्मात् एदाहि । सततम् सददं । अखाविति किम् ? तथा तहा करेथा तरइ । अच इति किम् ? चिन्ता । मन्तिदं । अस्तोरिति किम् ? मन्तो । अय्यउत्तो । असंभाविदसकारं । हला सउन्दले ॥

संयोगेऽधः कचित् ॥ २ ॥

तस्येत्यनुवर्तते । शौरसेन्यां संयोगे अधो वर्तमानस्य तस्य दकारो भवति, कचिल्लङ्गानुसारेण । महंदा । महंदो । अंदेउरं ॥

तावति खोर्वा ॥ ३ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे खोः आदेस्तकारस्य दो वा भवति । दावा तावा ॥

थो धः ॥ ४ ॥

वेत्यनुवर्तते । शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति । कधेति कहेति कथयति । कधं कहां कथम् । पिधं पिहं पृथक् । कधा कहा कथा । अखावित्वेव—

धाम । थेवं । अच इत्येव—किंथा । अखोरित्येव—तित्थं तीर्थम् ॥

इहहचोर्हस्य ॥ ५ ॥

शौरसेन्यामिहशब्दस्य 'थध्वमित्थाहचौ' इति विहितस्य हच्प्रत्ययस्य हकारस्य धकारो वा भवति । इध इह । होध होह । परित्ताअध परित्ताअध

भुवो भः ॥ ६ ॥

हस्येत्यनुवर्तते । शौरसेन्यां भुवादेशस्य हकारस्य भकारो वा भवति । भोदि, होदि, भुवदि, हुवदि भवति ॥

अन्त्यादिदेति मो णः ॥ ७ ॥

शौरसेन्यामन्त्यान् मकारात् परो णकारागमो वा भवति, इदेति इ एकारे च परे । जुत्तंणिमं जुत्तमिणं युक्तमिदम् । सरिसंणिमं सरिसमिणं स मिदम् । किंणेदं किमेदं किमेतत् । एवंणेदं एवमेदं एवमेतत् ॥

र्यो र्यः ॥ ८ ॥

शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने र्य इत्ययं वा भवति । अर्यउत्तो । पर्यउत्तो । किदम्हि । सुर्यो । कय्यपरवसो । पत्ने—अज्जउत्तो । पज्जाउलीकिदम्हि । सुक्कज्जपरवसो ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ९ ॥

शौरसेन्यां पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति । पुरवमेदं । पत्ते पुव्वमेदं ॥

इअदूणौ क्त्वः ॥ १० ॥

शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इअ दूण इत्यादेशौ वा भवतः । भविअ होदू पटिअ पटिदूण । रमिअ रमिदूण । होत्ता भोत्ता पठित्ता रंत्ता इति सि वस्थायां वलोपे ॥

कृगमोर्डुअः ॥ ११ ॥

कृञ् गम् इत्याभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अदुअ इत्यादेशो वा भवति । कदुअ । गदुअ । करिअ । गमिअ । करिदूण । गमिदूण ॥

इदानीमो ल्दाणि ॥ १२ ॥

शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने दाणिं इत्यादेशो लिट् भवति । लित्वान्न विकल्पः । अनंदरकरणिञं दाणिं आणवेदु अय्यो । 'तद्वचत्ययश्चे'ति सूत्रात् प्राकृतेऽपि-अणंतरं दाणिं होइ ॥

तस्मात्ता ॥ १३ ॥

शौरसेन्यां तस्माच्छब्दः ता इत्यादेशमापद्यते । ता जाव पत्रिसामि । ता अलं एदिणा माणेण ॥

णं नन्वर्थे ॥ १४ ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णं इति निपातः प्रयोक्तव्यः । णं अफलोदअं । णं अय्य-मिस्सेहिं पढमं एव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि ॥

अम्हहे हर्षे ॥ १५ ॥

शौरसेन्याम् अम्हहे इति निपातो हर्षे प्रयोज्यः । अम्हहे इदाए उम्मिलाए खुपरिघडिदो भवं ॥

हीही वैदूषके ॥ १६ ॥

शौरसेन्यां विदूषकसम्बन्धिनि हर्षे हीही इति निपातः प्रयोक्तव्यः । हीही संपरणा मणोरहा पिअवअस्सस्स ॥

हीमाणहे निर्वेदविस्मये ॥ १७ ॥

शौरसेन्यां हीमाणहे इति निपातः निर्वेदे विस्मये च प्रयोक्तव्यः । निर्वेदे-हीमाणहे परिस्संता अम्हे एदेण णिअविहिणो दुब्बिलसिदेण । परिश्रान्ता वय-मेतेन निजविधेदुर्विलसितेन । विस्मये-हीमाणहे जीवंतवच्छा मे जणणी ॥

एवार्थे एव ॥ १८ ॥

शौरसेन्यामेवार्थे एव इति निपातः प्रयोज्यः । मह एव भणतस्स सो एव देसो ॥

हंजे चेट्याहाने ॥ १९ ॥

शौरसेन्यां हंजे इति निपातः चेष्ट्याब्धाने प्रयोज्यः । हंजे चदुरिए ॥

अतो ङसेर्दुदोश् ॥ २० ॥

शौरसेन्यामकारात् परस्य ङसेः दु दो इत्येतौ शितौ भवतः । दूरादु,
दूरादो एव ॥

आत् सावामन्त्र्य इनो नः ॥ २१ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आत्वं वा भवति । हे कञ्चुइआ
हे कञ्चुकिन् । हे तपस्सिआ । हे मणस्सिआ ॥

मः ॥ २२ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मकारो वा भवति । हे राअं । हे पिअ-
वंमं । भअवं कुसुमाउह । पत्ते-सअललोअं अहिभवन हुदवह ॥

भवताम् ॥ २३ ॥

आमन्त्र्येति निवृत्तम् । शौरसेन्यां भवत्प्रकाराणां सौ परे नकारस्य मो
भवति । किं भवं हिअएण चित्तेदि । किं भवान् हृदयेन चिन्तयति । एदु भवं,
पज्जलिदो भअवं हुदासणो । एतु भवान्, प्रज्वलितो भगवान् हुताशनः । महवं
पाअसासणो । मघवान् पाकशासनः । कअवं, करोमि, काहं च । कृतवान्,
करोमि, करिष्यामि च ॥

भविष्यति स्सि ॥ २४ ॥

शौरसेन्यां भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे स्सि इति भवति । हिस्सादीना-
मपवादः । भविस्सिदि । करिस्सिदि । गच्छिस्सिदि ॥

इजेचोर्दट् ॥ २५ ॥

‘लटस्तिप्ताविजेच्’इति वर्तमाने प्रथमपुरुषैकवचनस्थाने विहितयोरिजे चो-
र्दकारागमो भवति । टित्त्वादनुक्तनन्यन्यायेनाऽऽदेः । रमदि रमदे । हसदि
हसदे । गच्छदि गच्छदे । होदि । देदि । णेदि ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ २६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोऽन्यत् प्राकृतवदेव भवति । 'दिहौ मिथः से'रित्यारभ्य 'दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोस्तो'रिति सूत्रात् प्राग् यानि सूत्राणि, तेषु यान्युदाहरणानि तानि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रमभ्यूह्य दर्शनीयः । यथा—अन्तावेई । जुवईजणो । मणसिला । इत्यादि ॥

मागध्या शौरसेनीवत् ॥ २७ ॥

शेषमिति वर्तते । मागध्यां यद्वक्ष्यते ततोऽन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् । तत्र 'दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोस्तोः'—पशीददु भावमिशो । 'संयोगेऽधः क्वचित्'—अले किं एशे महंदे कलकले किमेष महान्कलकलः । 'तावति खोर्वा'—माले दावा, मुंचे दावा, जं दाव से आगमे । 'थो धः'—अले कुंभालअ कथेहि । 'इहहचोर्हस्य'—ओशलध अय्या ओशलध । 'भुवो मः'—भोदि । 'अन्यादिदेति मो णः'—जुत्तंणिमं । शलिशंणिमं । 'यो र्यः'—अय्य एशे खु कुमाले मलअकेदु । 'पूर्वस्य पुरवः'—एशे पुरवे । 'इअदूणौ क्त्वः'—किं खु शोहणे वम्हणे शेत्तिकलिअलज जापदिग्गहे दिरणे । 'कृगमोर्डदुअः'—कदुअं । गदुअं । 'इदानीमो र्ददाणि'—शुणध दाणि, हगे शक्कावदालब्भंतलवाशी धीवले । 'तस्मात्ता'—ता जाव उव-विसामि । 'णं नन्वर्थे'—णं अवशलोपशप्पणीआ लाआणो शुणीअन्ते । 'अम्महे हर्षे'—अम्महे एदाए उम्मिलाए शुपलिघडिदे भवं । 'हीही वैदूषके'—हीही भो संवाअणअरी एशा । 'हीमाणहे निर्वेदविस्मये'—निर्वेदे यथा राक्षसः—हीमाणहे पलिशंता हगे एदेण णिअविहिणो दुव्विलशिदेण । विस्मये यथा उदात्तराघवे राक्षसः—हीमाणहे जीवंतवच्छा मे जणणी । 'एवार्थे एव'—मए एव्व । 'हंजे चेत्त्याव्हाने'—हंजे चउलिए । 'अतो डसेर्दुदोश्'—हगे विआउला अणादो मुहं पावेदि । 'आत्सावामन्त्र्य इनो नः'—हे कंचुइआ । 'मः'—हे लाअं । 'भवताम्'—एदु भवं शमले, भवं महावले । 'भविष्यति स्सि'—कहिं नु एदे लुहिलप्पिए भविशशि । 'इजेचोर्दट्' अम्हे चलम्ह पेविकदुं इदे एव्व आअच्छदि । अले किं एशे महंदे कलकले शुणीअदि । 'शेषं प्राकृतवत्'—मागध्यामपि 'दिहौ मिथः सेः'—इत्यारभ्य 'दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोस्तोः' इत्यस्य प्राक् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि

तदवस्थान्येवेति विभागः स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥

त्वाडाहो डसः ॥ २८ ॥

मागध्यामित्यनुवर्तते । मागध्याम् आत् अवर्णात् परस्य डसः डित् आह इत्यादेशो भवति तु । हगे न एलिशाह कम्माह काली । अहं न ईदृशस्य कर्मणः कारी । भअदत्त शोणिदाह कुंभे । भगदत्त शोणितस्य कुम्भः । पक्षे—भीम-शेणश्श पश्चादो आहिण्डीअदि । हिडिंवाए कुडुम्बअशोकेण उपशमदि ॥

आमो डाहड् ॥ २९ ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमो डाहादेशो डित्वा भवति । डित्वात्सानुनासिक उच्चारः । शअणाह मुखं स्वजनानां मुखम् । पक्षे न डाहड्-सअणाणं । व्यत्ययात्प्राकृतेऽपि डाहड्—तुम्हाहं । अम्हाहं । सरिसाहं । कम्माहं ॥

सौ पुंस्येलतः ॥ ३० ॥

मागध्यां पुँल्लिङ्गे अकारस्य एकारो भवति सौ परे । लित्वान्न विकल्पः । एष मेषः एशे मेशे । एष पुरुषः एशे पुलिशे । अत इति किम् ? निधिः णिही । पुंसीति किम् ? जं । जलं ॥

हगेऽहंवयमोः ॥ ३१ ॥

मागध्यामहंवयमोः स्थाने हगे इत्यादेशो भवति । हगे शक्कावदालम्भतल-वाशी धीवले । हगे शंपत्ताः । वयं संप्राप्ताः ॥

छोऽनादौ श्रः ॥ ३२ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छकारस्य शकाराक्रान्तचकारो भवति । गच्छ गच्छ गश्च गश्च । उच्छलति उश्चलदि । पिच्छिलः पिश्चिलो । लाक्ष-णिकस्यापि—आपन्नवत्सलः आवरणवच्छलो, आवरणवश्चलो । तिर्यक् प्रेक्षते तिरिच्छि पेच्छइ, तिलिश्चि पेश्चिदि । अनादाविति किम् ? छाले ॥

क्षः ऽकः ॥ ३३ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षकारस्य जिह्वामूलीयाक्रान्तककारो भवति । यक्षः यः के । राक्षसः लः कशो । अनादावित्येव-खले ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षेः ॥ ३४ ॥

मागध्यां प्रेक्षतेराचक्षतेश्च सकाराक्रान्तः ककारो भवति । 'क्ष २ क' इत्य-
स्यापवादः । पेस्कदि । आअस्कदि ॥

सः सषोः संयोगेऽग्रीष्मे ॥ ३५ ॥

मागध्यां सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सकारो भवति, अग्रीष्मे
ग्रीष्मशब्दे न भवति । ऊर्ध्वलोपाद्यपवादः । परस्खलदि हस्ती । बहस्पदी ।
मस्कली । विस्मये । षः—शुष्कदारु शुष्कदालु । कष्टम् कस्तं । शष्पकवलः
शस्पकवले । धनुष्कुण्डं धनुस्कुण्डं । अग्रीष्म इति किम् ? गिह्मवाशले ॥

स्रोः श्लौ ॥ ३६ ॥

मागध्यां स्रोः सकाररेफयोः शकारलकारौ यथासंख्यं भवतः । समः
शमे । हंसः हंशे । सुतिः शुदी । शोभनं सोहणं । रः—नरः नले । करः कले ।
उभये—सारसः शालशे । पुरुषः पुलिशे ॥

न्यण्यज्ञज्ञां जर् ॥ ३७ ॥

मागध्यां न्य ण्य ज्ञ ज्ञ इत्येषां न्यः नकारो भवति । रित्वात् द्वित्वम् । अभि-
मन्युकुमारः अहिमञ्जुकुमाले । कन्यका कञ्जका । सामान्यं शामञ्जं ।
ण्य-पुण्यवान् पुञ्जवंते । अब्रह्मण्यम् अब्रह्मञ्जं । ज्ञ-प्रज्ञा पञ्जा ।
ज्ञ-अञ्जलिः अञ्जली । धनञ्जयः धणञ्जये । पातञ्जलः पातञ्जले ॥

जो व्रजेः ॥ ३८ ॥

मागध्यां व्रजतेर्जकारस्य न्यर् भवति । यस्यापवादः । वञ्जदि । वञ्जदे ॥

जयद्यां यः ॥ ३९ ॥

मागध्यां जकारयकारद्यकाराणां यकारो भवति । ज—जानाति याणादि ।
जनपदः यणपण । दुर्जनः दुय्यणे । गर्जति गय्यति । य-याणवत्तं यातपात्रम् ।
द्य-मद्यं मय्यं । अद्य किल विद्याधर आगतः अय्य किल विद्याहरे आअदे ।
यस्य वत्त्वविधानम् 'आदेर्जः' इत्यस्य बाधनार्थम् ॥

षट्ठौ स्थम् ॥ ४० ॥

मागध्यां षकाराक्रान्तः ठकारो द्विरुक्तः टकारश्च सकाराक्रान्तं थकारमापद्यते ।
ष-शुस्थु कदं सुष्ठु कृतम् । कोस्थागालं कोष्ठागारम् । ट-पट्टं पस्थं । भस्थारिआ ।
भट्टारिका । भट्टः भस्थे । भट्टिनी भस्थिणी ।

स्थर्थौ स्तम् ॥ ४१ ॥

मागध्यां स्थ र्थ इत्येतौ सकाराक्रान्तं तकारमापद्यते । स्थ-उवस्तिदे उप-
स्थितः । शुस्तिदे सुस्थितः । र्थ—अस्तवदी अर्थपतिः । शस्तवाहे सार्थवाहः ॥

चिट्टस्तिष्ठस्य ॥ ४२ ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यः तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिट्ट इत्यादेशो भवति ।
चिट्टदि । चिट्टदे ॥

नो नणोः पैशाच्याम् ॥ ४३ ॥

पैशाच्यां भाषायां नकारणकारयोर्नकारो भवति । पनमत पनयप्पकुवितं
प्रणमत प्रणयप्रकुपितम् । गुनगनजुत्तो गुणगणयुक्तः । गुणेन गुनेन । नकारस्य
नकारकरणं णत्वबाधनार्थम् ॥

न्यण्यज्ञां जर् ॥ ४४ ॥

पैशाच्यां न्य ण्य ज्ञ इत्येतेषां जकारो भवति । रित्वाद् द्वित्वम् । न्य-कञ्जका
कन्यका । अभिमञ्जू अभिमन्युः । ण्य—पुञ्जकम्मो पुण्यकर्मा । पुञ्जाहं
पुण्याहम् । ज्ञ—पञ्जा प्रज्ञा । सञ्जञ्जो सर्वज्ञः । सञ्जा संज्ञा । विञ्जो
विज्ञः । संञ्जाणं संज्ञानम् ॥

राज्ञो ज्ञो वा चिञ् ॥ ४५ ॥

पैशाच्यां राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य चिञ् इत्यादेशो वा भवति ।
राचिआ लपितं रञ्जा लपितं । राचिञ्जो धनं रञ्जो धनं । ज्ञ इति किम् ? राजा ॥

तल्लदोः ॥ ४६ ॥

पैशाच्यां तकारदकारयोस्तकारो भवति । लित्वान्न विकल्पः । त-भगवती

भञ्जवती । सततं सततम् । द-मतनपरवसो । तामोतरो । वतनकं । मालातो मालातु । शिरीतो शिरीतु । तरीतो तरीतु । तरुतो तरुतु । वधूतो वधूतु । होतु । रमतु । तकारस्य तकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन—पताका, वेतिसो इत्यादि सिद्धं भवति ॥

शषोः सः ॥ ४७ ॥

पैशाच्यां शकारषकारयोः सो भवति । सोभनं । ससी । संखो । संका । सको । ष—विसमो । किसनो कृष्णः । विसेसो । 'न प्रायो लुकादिच्छल्षट्—छम्यन्तसूत्रोक्त'मित्यस्य बाधकस्य बाधनार्थेऽयं योगः ॥

लो ळः ॥ ४८ ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळकारो भवति । सीळं । कुळं । जळं । फळं । कमळं ॥

दुस्तिर्यादृशगे ॥ ४९ ॥

पैशाच्यां यादृश इत्यादिषु दृश इत्यस्य स्थाने ति इत्यादेशो भवति । यातिसो यादृशः । भवातिसो भवादृशः । तातिसो तादृशः । अह्मातिसो अस्मादृशः । अब्वातिसो अन्यादृशः । ईतिसो ईदृशः । केतिसो कीदृशः । एतातिसो एतादृशः । इत्यादि ॥

र्यस्रष्टां रिअसिनसिटाः कचित् ॥ ५० ॥

पैशाच्यां र्य स्र ष्ट इत्येतेषां यथासंख्यं रिअ सिन सिट इत्यादेशाः कचिद्भवन्ति । भार्या भारिआ । स्नानं सिनानं । कष्टं कसिटं । कचिदिति किम् ? अर्यो । सुसा । भट्टो ॥

टोस्तुं तु ॥ ५१ ॥

पैशाच्यां टु इत्यस्य तु इति भवति तु । कुटुम्बकं कुतुम्बकं ॥

यः पो हृदये ॥ ५२ ॥

पैशाच्यां हृदयशब्दे यस्य पो भवति । हितपकं । किं वि किं वि हितपके अर्थं चिन्तयमानी ॥

टा नेन तदिदमोः ॥ ५३ ॥

पैशाच्यां तदिदमोः स्थाने टावचनेन सह नेन इत्यादेशो भवति । नेन । तेन अनेन वा ॥

नाये स्त्रियाम् ॥ ५४ ॥

पैशाच्यां तदिदमोः टावचनेन सह नाये इत्यादेशः स्त्रियां भवति । नाये । तया अनया वा ॥

ङसेस्तोतुशतः ॥ ५५ ॥

पैशाच्याम् अकारात्परस्य ङसेः तो तु इत्येतौ भवतः । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः । तुवातो तुवातु । ममातो ममातु ॥

तडिजेचः ॥ ५६ ॥

पैशाच्यां लटः प्रथमपुरुषैकवचनादेशयोः इच् एच् इत्येतयोः तकारागमः टिङ्गवति । टकार आदिविध्यर्थः । रमति रमते । हसति हसते । गच्छति गच्छते । होति ॥

एय्य एव भविष्यति ॥ ५७ ॥

पैशाच्यामिजेचोः स्थाने भविष्यति एय्य एत्ययमेव भवति, नतु सिः । तं तथ्थून चितितं रब्बा का एसा हुएय्य । तां दृष्ट्वा चिन्तितं राज्ञा कैषा भविष्यति ॥

इय्यो यकः ॥ ५८ ॥

पैशाच्यां यक्प्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति । नीइय्यते । गीइय्यते । रमिय्यते । पडिय्यते ॥

कृजो डीरः ॥ ५९ ॥

पैशाच्यां कृञ् परस्य यकः डित् ईर इत्यादेशो भवति । पठमदंसनेन सव्वस्सेव संमानं कीरते । प्रथमदर्शनेन सर्वस्यैव सम्मानः क्रियते ॥

क्त्वा तूनं ॥ ६० ॥

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययः तूनं इत्यादेशमापद्यते । गंतूनं । रंतूनं । मंतूनं ।
हशितूनं । पठितूनं । कथितूनं ॥

ष्ट्वः ट्ठूनत्थूनौ ॥ ६१ ॥

पैशाच्यां षत्वे कृते ष्टेतिसिद्धस्य क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने ट्ठून त्थून इत्यादेशौ
भवतः । तट्ठून तत्थून । नट्ठून नत्थून ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ६२ ॥

पैशाच्यां यदुक्तं ततोऽन्यत् शौरसेनीवद्भवति । अथ ससरीरो भगवं
मकरद्वजो एत्थ परिभमन्तो एव्व एवंविधाए भगवतीए कथं ताए सातेसगहनं
कं कं एतातिसं अतित्थपुरवं महाधनं तट्ठून ॥

न प्रायो लुक्कादिच्छल्षट्छम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ६३ ॥

पैशाच्यां 'प्रायो लुक्कगचजतदपयवाम्' इत्यारभ्य 'छल्षट्छमीसुधा-
शावसप्तपर्णे' इति यावत् यानि सूत्राणि तैर्यदुक्तं कार्यं तत्र भवति । मकर-
केतू । मगधपुत्तवचनं । विजयसेनेन लपितं । मतं । पापं । आयुधं ।
देवरो । एवमन्यसूत्राणामप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥

रो लस्तु चूलिकापैशाच्याम् ॥ ६४ ॥

चूलिकापैशाच्यां भाषायां रेफस्य लकारो भवति तु । पनमत पनयप्पकु-
पितकालीचलनगलगपतिबिबं तस्स तु न उतप्पनेसुं एक्कातस्तनु थलं लुत्तं ।
नलो नरो । सलो सरो ॥

गजडदबघझढधभां कचटतपखछठथफाल् ॥ ६५ ॥

चूलिकापैशाचिके गजडदबघझढधभ इत्येतेषां यथासंख्यं कचटतप खछ-
ठथफ इत्येते लितो भवन्ति । नगरं नकलं । मार्गणः मक्कनो । मेघः मेखो ।
घनः खनो । व्याघ्रः वक्खो । राजा राचा । जीमूतः चीमूतो । जर्जरं चच्चलं ।
निर्म्मरः निच्छलो । ऋर्म्मरः छच्छलो । तडागं तटाकं । डमरुकः टमरुको । मण्डलं
मंटलं । गाढं काठं । ढक्का ठक्का । षण्डः संटो । मदनः मतनो । दामोदरः

तामोतरो । मन्दरः मंतरो । मधुरं मथुलं । धारा थारा । बान्धवः बंधवो ।
बालकः पालको । रभसः रफसो । रम्भा रंफा । भगवती फकवती । नियोजितं
नियोचितं । कचिल्लाक्षिकस्यापि—प्रतिमा पडिमा पटिमा । दंष्ट्रां दाढा ताठा ॥

अन्येषामादियुजि न ॥ ६६ ॥

अन्येषामाचार्याणां मते गजडदबधभठधभ इत्येषामादौ स्थितानां युजि-
धातौ च कचटतपखछठथफा न भवन्ति । गती । घम्मो । जनो । भल्लरी ।
डमरुकः । ढका । दानं । धूळी । बालो । पालं । युज्—नियोजितम् । अन्येषा-
मिति किम् ? कती । नियोचितं ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ६७ ॥

चूलिकापैशाचिके 'रो लस्तु' इत्यादि यदुक्तं, ततोऽन्यत् प्राग्वत् प्राक्तन-
पैशाचीवद्भवति । 'नो णनोः'—नयनं । फनी । एवमन्यदपि ॥

इति श्रीत्रिविक्रमदेवकृतप्राकृतव्याकरणवृत्तौ तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

प्रायोऽपभ्रंशोऽचोऽच् ॥ १ ॥

अपभ्रंशोऽचः स्थाने प्रायः अच् अन्यो भवति । कउ काउ । वेणा वेणी ।
बाह बाहा बाहुः । पट्ठं पुट्ठं(१) पृष्ठम् । तणु तिणु तुणं तृणम् । सुकिदु
सुकुदु सिकिउ सुकृतम् । लिह लिहा लेहं लेखा । गउरं गोरं । प्रायोग्रहणात्
यश्चापभ्रंशे शेषो वक्ष्यते, तस्यापि कचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥

अचोऽस्तवोऽखौ कखतथपफा गघदधबभान् ॥ २ ॥

अपभ्रंश इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशे अचः परे अस्तवः असंयुक्ताः अखौ
अनादौ वर्तमानाः कखतथपफ इत्येते वर्णा गघदधबभ इत्येतान् प्रायो यथा-
संख्यमापद्यन्ते । कस्य गः—

जं दिट्ठं सोमगाहणु-अइसहिं हसिउ निसंकु ।

पिअमाणुसविच्छोहगरु गिलि गिलि राहु मियंकु ॥

यद् दृष्टं सोमग्रहणमसतीभिर्दसितं निःशङ्कम् ।
प्रियमानसविद्योभकरं गिल गिल राहो मृगाङ्कम् ॥

खस्य घः—

अस्मीए सत्थावत्थेहिं सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ।
प्रिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥
अम्ब ! स्वस्थावस्थैः सुखेन चिन्त्यते मानः ।
प्रिये दृष्टे हल्लोहल्लेन कश्चेतयत्यात्मानम् ॥

तथ फफानां दधवभाः—

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइं तसु पर सभलउं जम्मु ।
जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्ठउ धम्मु ॥
शपथं कृत्वा कथितं मया तस्य परं सफलं जन्म ।
यस्य न त्यागो न चारभटी न यस्य प्रमुष्टो धर्मः ॥

अच इति किम् ? गिलि गिलि राहु मयंकु । अस्तव इति किम् ? एककु हिं
अकिखहिं सावणु । एकस्मिन्नक्षिणि श्रावणः । अखाविति किम् ? सबधु प्पिणु
करेप्पिणु । प्रायोधिकारात् कचिन्न भवति—

(१) जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिआ कोडु करीसु ।
पाणीउ नवइ सरावि जिवँ सव्वंगे पइसीसु ॥
यदि कथञ्चित् प्राप्त्ये प्रियमकृतं कौतुकं करिष्यामि ।
पानीयं नवे शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रविशति ॥
उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कंचणकांतिपयासु ।
गोरीवयणविणिज्जिअउ नं सेवइ वणवासु ॥
पश्य कर्णिकारः प्रफुल्लितः काञ्चनकान्तिप्रकाशः ।
गौरीवदनविनिर्जित इव सेवते वनवासम् ॥

तु मो ड्वम् ॥ ३ ॥

अपभ्रंशेऽचः परोऽसंयुक्तोऽनादौ वर्तमानो मकारो वत्वमापद्यते तु । क्तिच्चात्
सानुनासिकः । कवँलु कमलु । भवँरु भमरु । लाक्षणिकस्यापि—जीवँ । आवँ ।

(१) इदमुदाहरणं ख० पुस्तके नास्ति ।

तिवँ । अच इत्येव-संमाणेइ लोउ । असंयुक्त इत्येव-तसु परसुलभउ जम्ह
अखावित्येव-मअणु ॥

हो म्हम् ॥ ४ ॥

अपभ्रंशे ह्य इत्ययं मकाराक्रान्तहकारमापद्यते तु । म्ह इति 'श्मष्मस्मह
मस्मररश्मौ म्हः' इति प्राकृतलक्षणविहितोऽत्र गृह्यते, संस्कृते तस्यासंभवात्
गिम्हो गिह्यो । बम्हणो बह्यणो ।

बम्ह ते विरला केवि नर जे सव्वंग छइल्ल ।
जे वंका ते बंचयर जे उज्जुअ ते वइल्ल ॥
ब्रह्मन् ! ते विरलाः केपि नरा ये सर्वाङ्गदत्ताः ।
ये वक्रास्ते वञ्चकतरा य ऋजवस्ते बलीवर्दाः ॥

रो लुकमधः ॥ ५ ॥

अपभ्रंशे संयोगस्याधो वर्तमानो रेफो लुकं लोपमाप्नोति तु । पिउ र्
प्रियः ।

जइ केवंड पावीसु पिउ अकिआं कोड्ड करीसु ।
पाणोउ नवइ सरावि जिवँ सव्वंगे पइसीसु ॥
यदि कथञ्चित् प्राप्स्ये प्रियमकृतं कौतुकं करिष्यामि ।
पानीयं नवे शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रविशति ॥

पक्षे—

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिण्ण ।
अह भग्गा अम्हहंतणा तो ते मारिअडेण ॥
यदि भग्नाः परकीयास्ततः सखि ! मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्मदीयास्ततस्तेन मारितेन ॥

कचिदभूतोऽपि ॥ ६ ॥

अपभ्रंशे कचिदविद्यमानोऽपि रेफो भवति । ब्रासू व्यासः ।
ब्रासू महरिसि एउ भणइ जइ सुइ सत्थु पमाणु ।
मायहं चलण णवंताहं दिवे दिवे गंगएहाणु ॥

व्यासो महर्षिरेतद्गणति यदि श्रुतिः शास्त्रं प्रमाणम् ।

मातृणां चरणौ नमतां दिवा दिवा गङ्गास्नानम् ॥

कचिदिति किम् ? वासेण वि भारअस्त्रंभि बद्धं । व्यासेनापि भारत-
स्तम्भे बद्धम् ॥

विपदापत्सम्पदि द इ ॥ ७ ॥

अपभ्रंशे विपद् आपद् संपद् इत्येतेषां दकारस्य इकारो भवति । विवइ ।
आवइ । संपइ । प्रायोऽधिकारात्-गुणेहिं न संपइ किति । गुणैर्न सम्पत्कीर्तिः ॥

कथंयथातथा डिहडिथडिमडेमास्थादेः ॥ ८ ॥

अपभ्रंशे कथं यथा तथा इत्येतेषु थादेरवयवस्य इह इथ इम एम इत्येते
चत्वार आदेशा डितो भवन्ति(१) । किह किथ किम केम कथम् । जिह जिथ
जिम जेम यथा । तिह तिथ तिम तेम तथा ।

बिम्बाहरि तणुरअणवणु किह ठिउ सिरिआणंदु ।

निरुवमरसु पिए पिअविजणु सेसहो दिणणी मुद्दु ॥

बिम्बाधरे तनुरदनव्रणः कथं स्थितः श्रीआनन्द ! ।

निरुपमरसं प्रियेण पीत्वेव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥

केम समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रअणी चुडु होइ ।

एवबहुदंसणलालसउ वहइ मणोरहसोइ ॥

कथं समाप्पतां दुष्टं दिनं कथं रजनी यदि भवतु ।

नववधूदर्शनलालसो वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

ओ गोरीमुहणिज्जिअउ बहलि लुक्कु मिअङ्कु ।

अन्नु वि जो परिहविअतणु सो किम भमइ निसंकु ॥

ओ गौरीमुखनिर्जितो दुर्दिने लीनो मृगाङ्कः ।

अन्योऽपि यः परिभूततनुः स कथं भ्रमति निःशङ्कम् ॥

भण सहि निहुअउं तेम मइ जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।

जेम न जाणइ मङ्कु मणु पक्खावडिअं तासु ॥

(१) इतः परं प्रायः ख०पुस्तके केवलं शब्दरूपाण्येवोदाहरणेषु दत्तानि, क०पुस्तके
तु पद्यगतान्येव । द्विविधान्यपि सङ्गृहीतान्यत्र पुस्तके ।

भण सखि ! निभृतं तथा मां यदि प्रियो दृष्टः सदोषः ।
 यथा न जानाति मम मनः पक्षायितं तस्य ॥
 जिम जिम वक्किम लोअणहं णिरि सावलि सिक्खेइ ।
 तिम तिम वम्महु अणिअ सरा खरपत्थरी तिक्खेइ ॥
 यथा यथा वक्किमाणं लोचनयोर्नितरां श्यामला शिक्षयति ।
 तथा तथा मन्मथो निजान् शरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥
 णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणअरु खअगालि ।
 मइ जाणिउं पिअविरहिअहं कवि धर होइ विआलि ॥
 केवलं मृगाङ्कोऽपि तथा तपति यथा दिनकरः क्षयकाले ।
 मया ज्ञातं प्रियविरहितानां कापि धरा भवत्यपराणहे ॥

एवं जिथतिथौ उदाहार्यौ ॥

दादेर्देहो यादृक्तादृक्कीदृगीदृशाम् ॥ ९ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति । सर्वत्र डित्त्वादित्त्विलोपः ।

मइं भणिअउ बलिराउ तुहुं केहउ मग्गणु एहु ।
 जेहु तेहु नवि होइ वढ सइं नाराअणु एहु ॥
 मया भणितो बलिराज ! त्वं कीदृङ्, मार्गण ईदृक् ।
 यादृक्तादृङ् न भवति मूढ ! स्वयं नारायण एषः ॥

उइसोऽताम् ॥ १० ॥

अपभ्रंशे यादृशादीनामकारान्तानां यादृश-तादृश-कीदृश-ईदृश-इति
 रूपाणां दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति । जइसु । तइसु । कइसु ।
 अइसु ॥

यावत्तावत्युंमहिंमा वादेः ॥ ११ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य उं महिं म इति त्रय आदेशा
 भवन्ति ।

तिलहं तिलत्तणु ताउं पर जाउं न नेह गलन्ति ।
 नेहि पण्ठहि तेज्जि तिल तिल फिट्ठवि खल होन्ति ॥

तिलानां तिलत्वं तावत्परं यावन्न स्नेहा गलन्ति ।
 स्नेहे प्रनष्टे त एव तिलास्तिला भ्रष्ट्वा खला भवन्ति ॥
 जामहिं विसमी कज्जगइ जीवहं मज्जे एइ ।
 तामहिं अच्छउ इअरु जणु सुअणुवि अंतरु देइ ॥
 यावद्विषमा कार्यगतिर्जीवानां मध्य एति ।
 तावदास्तामितरो जनः सुजन एवान्तरं ददाति ॥
 जाम न निवडइ कुम्भअडि सीहचवेउचडक्क ।
 ताम समत्तहं मयगलहं पइ पइ वज्जइ ठक्क ॥
 यावन्न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाट्टाघातः ।
 तावत् समस्तानां मदकलानां पदे पदे वाद्यते ठक्का ॥

उत्तुलुडेवडावियत्तिकयति च व्यादेर्वतुपः ॥ १२ ॥

इयत्तिकयदित्येतयोश्चकाराद्यावत्तावतोश्च परिमाणार्थे विहितो यो वतुप्रत्ययः
 यः व्यादेर्वकारादेर्यकारादेश्चावयवस्य एत्तुल एवड इत्यादेशौ डितौ
 वत्तः । एत्तुलो । केत्तुलो । एवडो । केवडो ।

जेवडु अंतरु रावणरामहं तेवडु अंतरु पट्टणगामहं ।

यावदन्तरं रावणरामयोः, तावदन्तरं पत्तनग्रामयोः ।

उत्तहे त्रलः ॥ १३ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यर्थे त्रलप्रत्ययस्य डित् उत्तहे इत्यादेशो भवति ।
 उत्तहे । तेत्तहे ।

जेत्तहे तेत्तहे वारि घरि लच्छि विसंठुल धाइ ।

पिअपब्भट्टव गोरड निच्चल कहिं वि न ठाइ ॥

यत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मीर्विसंस्थुला भवति ।

प्रियभ्रष्टेव गौरी निश्चला कुत्रापि न तिष्ठति ॥

यत्तदोर्देत्तु ॥ १४ ॥

त्रल इत्यनुवर्तते । यत् तत्-आभ्यां परस्य त्रलप्रत्ययस्य डित् एत्तु इत्यय-
 देशो भवति । जेत्तु ठिदो । यत्र स्थितः । तेत्तु ठिदो । तत्र स्थितः ॥

कुत्रात्रे च डेत्थु ॥ १५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोः स्थितस्य चकारात् यत्तदोः परस्य त्रल्-
प्रत्ययस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति । केत्थु । एत्थु । जेत्थु । तेत्थु ।

जइ सो घडिदि प्रयावदी केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ।

जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥

यदि स घटयति प्रजापतिः कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ।

यत्रापि तत्राप्यत्र जगति भण तर्हि तस्याः सदृशः ॥

त्वतलौ प्पणम् ॥ १६ ॥

अपभ्रंशे भावेऽर्थे विहितौ त्वतल्प्रत्ययौ प्पण इत्यादेशमापद्येते । पडुप्पणं
पटुत्वं पटुता वा । सुक्कप्पणं शुक्लत्वं शुक्लता वा ।

साहुवि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ।

वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थि मोक्कलडेण ॥

सर्वोऽपि लोक उत्ताम्यति बृहत्त्वस्यार्थे ।

महत्त्वं परं प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

तडप्फडइ इति तु औत्सुक्ये शब्दानुशासने देशीयात् ॥

तव्यस्य एव्वइएव्वउएव्वाः ॥ १७ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य एव्वइ एव्वउ एव्व इति त्रय आदेशा
भवन्ति । जेव्वइ, जेव्वउ, जेव्व जेतव्यः ।

एउ गृएहेप्पिणु ढुं मइ जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।

महु करिएव्वउ किंपि नवि मरिएव्वउ पर देव्वजइ ॥

एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्धार्यते ।

मम कर्तव्यं किमपि नापि मर्तव्यं परं दीयते ॥

देसुच्चाडणु सिहिकठणु घणकुट्टणु जं लोइ ।

मंजिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउ होइ ॥

देशोच्चाटनं शिखिकथनं घनकुट्टनं यल्लोके ।

मज्झिष्ठयाऽतिरक्तया सर्वं सोढव्यं भवति ॥

सोएव्व पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।

जग्गेव्व पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥
 स्वपितव्यं परं वारितं पुष्पवतीभिः समम् ।
 जागर्तव्यं पुनः को विभर्ति यदि स वेदः प्रमाणम् ॥

क्त्व इइउइविअवि ॥ १८ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इति चत्वार आदेशा भवन्ति ।
 करइ, करइउ, करइवि, करअवि कृत्वा । इ-

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अविम चडाहुं ।
 अम्हहं वे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहुं ॥
 हृदय ! यदि वैरिणो घनास्ततः किमाकाश आरोहामः ।
 अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुनर्मारयित्वा म्रियामहे ॥

इउ—

पओहर बज्जडा निच्चु जे संमुह चिट्ठन्ति ।
 महु थक्कहो समरंगणि गयघड भज्जिउ जंति ॥
 पयोधरौ वज्रमयौ नित्यं यौ संमुखं तिष्ठतः ।
 मम तान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भङ्क्त्वा यान्ति ॥

इवि—

रक्खइ सा विसहारिणी बे कर चुम्बिवि जीउ ।
 पडिबिम्बिअमुंजालु जलु जेहिं अडोहिउ पीउ ॥
 रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
 प्रतिबिम्बितमुञ्जालं जलं याभ्यामनवगाह्य पीतम् ॥

अवि—

बाह विछोडवि जाहि तुहुं हउं तेवँइ को दोसु ।
 हिअअट्ठिउ जइ नीसरहि जाणउं मुंज स रोसु ॥
 बाहू विच्छोड्य यासि त्वं भवतु तथा को दोषः ।
 हृदयस्थितो यदि निस्सरसि जानामि मुञ्ज ! स रोषः ॥

एप्प्येप्पिण्वेप्प्येपिणु ॥ १९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिण एपि एपिण इति चत्वार

आदेशा भवन्ति । करएप्पि, करएप्पिणु, करएपि, करएपिणु कृत्वा ।

जेप्पि असेसु कसाअबलु देप्पिणु अभउ जअस्सु ।

लेवि महव्वअ सिवु लहहिं भाएपिणु तत्तस्सु ॥

जित्वाऽशेषं कषायबलं दत्त्वाऽभयं जगतः ।

लात्वा महाव्रतानि शिवं लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ २० ॥

अपभ्रंशे तुमुन्प्रत्ययस्य एवं अण अणहं अणहिं इत्येते चत्वारः, चकारात् एप्पि एप्पिणु एपि एपिणु इत्येते च चत्वार एवमष्टादेशा भवन्ति । करएवं, करअण, करअणहं, करअणहिं, करएप्पि, करएप्पिणु, करएपि करएपिणु कर्तुम् ।

देवं दुक्कह निअयधणु करअण न तउ पडिहाइ ।

एमइ सुहु भुज्जणहं मणु पर भुंजणहिं न जाइ ॥

दातुं दुष्करं निजधनं कर्तुं न तपः प्रतिभाति ।

एवमेव सुखं भोक्तुं मनः परं भोक्तुं न याति ॥

जेप्पि चएप्पिणु सअल धर लेपिणु तवु पालेवि ।

विणु संते तित्थेसरेण को सक्कइ भुवणेवि ॥

जेतुं त्यक्तुं सकलं, धरां लातुं तपः पालयितुम् ।

विना शान्त्या तीर्थेश्वरेण कः शक्नोति भुवनेऽपि ॥

गमेस्त्वेप्येपिण्वोरेलुक् ॥ २१ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोः एपि एपिणु इत्यादेशयोरेकारस्य लुग्भवति तु । गंपि, गंपिणु, गमेप्पि, गमेप्पिणु गत्वा ।

गंपिणु वाराणसिहि नर अह उज्जइणिहि गंपि ।

मुआ पप्पुवन्ति परम पउ दिव्वन्तरइ न जंपि ॥

गत्वा वाराणस्यां नरा अथ उज्जयिन्यां गत्वा ।

मृताः प्राप्नुवन्ति परमं पदं दिव्यन्तरे न यदपि ॥

पक्षे—

गंगं गमेप्पिणु जो क्खु अन्नो जो सिवतित्थु गमेप्पि ।

कीडदि तिदसावास गइ सोज्ज लोउ जएप्पि ।
 गङ्गां गत्वा यः खलु अन्यत् यः शिवतीर्थं गत्वा ॥
 क्रीडति त्रिदशावासं गतः सोऽद्य लोकं जित्वा ॥

तृनो णअल् ॥ २२ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य लित् एअ इत्यादेशो भवति । होणउ भविता ।
 सुणउ श्रोता ।

हत्थि मारणउ लोउ बोळणउ ।
 पडहु वज्जणउ सुनउ भसणउ ॥
 हस्ती मारयिता, लोकः कथयिता ।
 पटहो वदिता, शूनको भषिता ॥

छस्य युष्मदादेर्डीरः ॥ २३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यः परस्य छस्य डित् आर इत्यादेशो भवति । तुम्हारु
 युष्मदीयः । अम्हारु अस्मदीयः ।

संदेसें काइं तुम्हारेण जं संगहो न मिलिज्जइ ।
 सुविणंतरि नं पाणिणएण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥
 संदेशेन किं त्वदीयेन यत्त सज्जस्य (सज्जो) न मिल्यते ।
 स्वप्रान्तरंऽपि तेन पानीयेन प्रिय ! पिपासा किं छियते ॥

दिविख अम्हार कन्तु । पश्य मदीयं कान्तम् । बहिणि अम्हार कन्तु ।
 भगिनि ! मदीयः कान्तः ॥

जणिजणुनंनइनावइनाइ इवार्थे ॥ २४ ॥

अपभ्रंशे इवार्थे जणि जणु नं नइ नावइ नाइ इति पडादेशा भवन्ति । चंदु-
 जणि, चंदुजणु, चंदुनं, चंदुनइ, चंदुनावइ, चंदुनाइ चन्द्रइव । जणि—

चम्पअकुम्भमज्झि सहि सहत्तु पइठुउ ।
 सोहइ इन्दणील जणि कणइ उविठुउ ॥
 चम्पककुम्भमध्ये सखि ! भ्रमरः प्रविष्टः ।
 शोभते इन्द्रनील इव कनक उपविष्टः ॥

जणु—

निरुवमरसु पिण पिअविजणु । प्रागेव व्याख्यातम् ।

नं--

मुहकवरिवन्ध तहे सोह धरहि नं मल्लजुञ्जु ससिराहु करहिं ।

तहे सोहहिं कुरल भमरउलतुलिअ नं तिमिरडिंभ खेळन्ति मिलिअ ॥

मुखकवरीवन्धौ तस्याः शोभां धरत इव मलयुद्धं शशिराहू कुरुतः ।

तस्याः शोभन्ते कुरला भ्रमरकुलतुलिता इव तिमिरडिम्भाः क्रीडन्ति मिलित्वा ॥

नइ—

रविअत्थमणसमाउलें कंठट्ठिअ न छिन्नु ।

चक्के खण्डु मुणालिअहे नइ जीवगलु दिन्नु ॥

रव्यस्तमनसमाकुलेन कण्ठस्थितो न च्छिन्नः ।

चक्रेण खण्डो मृणालिकाया इव जम्बार्गलो दत्तः ॥

नावइ--

पेक्खीविणु जिणवरहं अदीरहधणसलोणु ।

नावइ गरुमच्छहरिउ जलणि पवीसइ लोणु ॥

दृष्ट्वा जिनवराणामदीर्घधनसत्तावण्यम् ।

इव गुरुमत्स्यहरितं ज्वलने प्रविशति लवणम् ॥

नाइ--

वलआवलिनिवडणवलआ धरणी उद्धुअ जाइ ।

वल्लहविरहधूमह अस्स गाहप्पण गवेसइ नाइ ॥

वलयावलिनिपतनवलया धन्या उध्वमुजा याति ।

वल्लभविरहधूमादस्य गाधत्वं गवेषयत इव ॥

तणेणतेसिंतेसितेहिंकेहिं तादर्थ्ये ॥ २५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये तणेण तेसिं तेसि तैहिं केहिं इति पञ्च निपाताः प्रयोक्तव्याः । रामतणेण, रामतेसिं, रामतेसि, रामतेहिं, रामकेहिं णमोक्कारो रामार्थं नमस्कारः ।

डेल्ला एह परिहासडी अइ भन कवणहिं देसि ।

हउं भिज्जउं तउकेहिं पिअ तुहुं पुणु अन्नहितेसि ॥

विट ! एतां परिहासिकामयि भण कस्मै न ददासि ।

अहं क्षीये तवार्थे प्रिय ! त्वं पुनरन्यस्यार्थे ॥

वड्डत्तणहोतणेण महत्त्वस्यार्थे । एवं तेहिंतेसिमावुदाहार्यौ ॥

स्वार्थे डुः पुनर्विनाध्रुवमः ॥ २६ ॥

अपभ्रंशे पुनः विना ध्रुवम् इत्येतेभ्यः परः स्वार्थे डित् उपत्ययो भवति ।

पुणु होइ पुनर्भवः । पावु बिनु पापं विना । ध्रुवु जम्मु ध्रुवं जन्म ।

सुमरिज्जइ तं वल्लहउं जं वीसरइ मणाउ ।

जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउ तहो नेहहो काइं नाउ ॥

स्मर्यते तद्वल्लभं यद्विस्मरति मनाक् ।

यस्मिन् पुनः स्मरणं यावद्रतं तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

चंचलु जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काइं ।

होसइं दिअहा रूसणा दिव्वइं वरिससआइं ॥

चञ्चलं जीवितं ध्रुवं मरणं प्रिय ! रुष्यते कथम् ।

भविष्यन्ति दिवसा रोषणस्य दिव्यानि वर्षशतानि ॥

डेंडाववश्यमः ॥ २७ ॥

स्वार्थ इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशे अवश्यमः परौ एं अ इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवतः । अवसें, अवस अवश्यम् ।

जिन्भिन्दिउ नायउं वसि करहु जसु अधिन्नइं अन्नइं ।

मूलि विणट्ठइ तुंविणिहे अवसें सुक्कइं पणणइं ॥

जिहेन्द्रियं नायकं वशे कुरुत यस्याधीनान्यन्यानि ।

मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्यं शुष्यन्ति पर्णानि ॥

अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं । अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायाम् ॥

परमेकशसोर्डडि ॥ २८ ॥

अपभ्रंशे परम् एकशस् इत्याभ्यां परौ स्वार्थे डितौ अ इ इत्येतौ यथा-संख्यं भवतः । पर परम् । एकसि एकशः ।

उणहि न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुज्जन्ति ।

केसरि न लहइ बोड्डिअवि गय लक्खेहि घेप्पन्ति ॥

गुणैर्न सम्पत् कीर्तिः परं फलानि लिखितानि भुञ्जते ।
 केसरी न लभते कपर्दिकामपि गजा लक्षैर्गृह्यन्ते ॥
 एकसि सीलकलङ्किअहं देज्जहिं पच्छित्ताइं ।
 जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्ते काइं ॥
 एकशः शीलकलङ्कितानां दीयन्ते प्रायश्चित्तानि(१) ।
 यः पुनः खण्डयत्यनुदिवसं तस्य पश्चात्तापेन(२) किम् ॥

अडडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् च ॥ २९ ॥

अपभ्रंशे नामतः परतः अ इति अड उल्ल इत्येतौ च डितौ प्रत्ययौ भवतः,
 तत्संनियोगेन स्वार्थिकस्य कप्रत्ययस्य लोपश्च । बलउ, बलडु, बलुल्लु बलम् ।
 विरहानलजालकरालिअउ पडिउ पन्थि जं दिट्ठउ ।
 तं मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सोजि किअउ अग्गिट्ठउ ॥
 विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः पथि यद् दृष्टः ।
 तन्मिलित्वा सर्वैः पान्थैः स एव कृतोऽग्निष्ठः ॥
 महु कंतहो वे दोसडा हेल्लि म भक्खहि आलु ।
 देन्तहो हउं पर उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥
 मम कान्तस्य द्वौ दोषौ हे सखि ! मा जल्पाऽनर्थकम् ।
 ददतोऽहं परमुद्धरिता युध्यमानस्य करवालम् ॥
 एक कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी । एका कुटी पञ्चभी रुद्धा ॥

तद्योगजाश्च ॥ ३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते अडडुल्लअडुल्लइ इत्यादयः
 प्रत्ययाः तेऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति । अड—

फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण धिणु ।
 रक्खेज्जउ तरुणहो अप्पणा बालहे जाया विसम थणु ॥
 स्फोटयन्ति ये हृदयमात्मीयं तेषां परकीया का घृणा ।
 रक्षयतां तरुणा ! आत्मानं बालाया जातौ विषमौ स्तनौ ॥

डुल्लअ—चूडुल्लअउ चुण्णीहोसइ । चूडा चूर्णीभविष्यति ।

डुलडु-देक्खिअ बाहुबलुल्लडुडउ मुच्चइ नीसासं । दृष्ट्वा बाहुबलं मुञ्चति
निःश्वासम् । एवं बाहुबलुल्ल इत्यादि ॥

डीतः स्त्रियाम् ॥ ३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्न इतः प्राक्तनसूत्रद्वयविहितप्रत्ययान्तात् परा
डीप्रत्ययो भवति ।

वहिआ दिट्ठा गोरडी तुट्ठा मग्गु निअंत ।

अंसुसाए कं चूआ ? तोतुवाण करन्त ॥

इष्टा दृष्टा गौरी तुष्टा मार्गे पश्यन्ती ।

अश्रूच्छ्र्वासैः कं चकन्ति ? मितशुष्कं कुर्वती ॥

अदन्तात् डा ॥ ३२ ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां मध्ये यः अकारान्तः प्रत्ययः तदन्तान्नाम्नः स्त्रियां
वर्तमानात् डाप्रत्ययो भवति । ड्यपवादः ।

पिउ आअगउ पत्तडिभुणि कण्णइ पइट्ठ ।

तहो विरहहो नासत्तहो धूलडिआवि न दिट्ठ ॥

प्रिय आगतः पत्रध्वनिः कर्णे प्रविष्टः ।

तस्य विरहस्य नश्यतो धूलिरपि न दृष्टा ॥

इदतोऽति ॥ ३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानस्य नाम्नो योऽकारस्तस्य अति अकारे प्रत्यये परे
इकारो भवति । धूलडिआवि न दिट्ठ । स्त्रियामित्येव-भुणि कण्णइ पइट्ठ ॥

इदानीमेव्वहि ॥ ३४ ॥

अपभ्रंशे इदानीमः स्थाने एव्वहि इति भवति । एव्वहि होइ । इदानीं भवतु

हरि नञ्चावउ पंगणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।

एव्वहि राहपओहरहं जं भावइ तं होउ ॥

हरिर्नर्तितः प्राङ्गणे विस्मये पातितो लोकः ।

इदानीं राधापयोधरयोर्यद्भवति तद्भवतु ॥

एव जि ॥ ३५ ॥

अपभ्रंशे एवशब्दस्थाने जि इति भवति । रामु जि र
जाउ म जंतउ पल्लवह देक्खउं कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउं जि पर पिउ डम्बरइं करे
यातु मा यातं पल्लवत पश्यामि कति पदानि द
हृदये तिर्यग्भूताऽहमेव परं प्रियो डम्बराणि क

एवमेम ॥ ३६ ॥

एवम्—इत्यव्यये एम इति भवति । एम राम कुणइ
पियसंगमि कउ निहडी पिअहो परोक्खहो केम
मइ वेन्निवि विन्नासिअ निह न एम न तेम ॥
प्रियसङ्गमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोक्षस्य कथम्
मया द्वे अपि नाशिते निद्रा नैवं न तथा ॥

नहि नाहि ॥ ३७ ॥

नहि इत्यव्ययं नाहि इति भवति । नाहि धम्मु नहि ध
एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवाणलु आ
पेक्खु गहीरिम साअरहो एकवि कणिअ नाहि
इतो मेघाः पिबन्ति जलमितो वडवानल आवत
पश्य गभीरत्वं सागरस्य एकापि कणिका नहि

प्रत्युत पच्छलिउ ॥ ३८ ॥

प्रत्युत इत्यव्ययं पच्छलिउ इति भवति । पच्छलिउ सु
सावसलोणी गोरडी नवखी कवि विसगंठि ।
भडु पच्छलिउ सो मरइ जासु न लग्गइ कंठि ।
सर्वस्वलावण्या गौरी नवीना कापि विषग्रन्थिः
भटः प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥
ग्रन्थिरित्यत्र 'लिङ्गमतन्त्र'मिति सूत्रात् स्त्रीलिङ्गता ॥

एवमेव एमइ ॥ ३९ ॥

एवमेव इत्यव्ययम् एमइ इति भवति । एमइ लोगु ए

अंगहि अंग न मिलिउ अहरे अहरु न पत्तु ।
 पिअ जोअन्तिहे मुहकवँलु एमइ सुरउ समत्तु ॥
 अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि ! अधरेणाऽधरो न प्राप्तः ।
 प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमलमेवमेव सुरतं समाप्तम् ॥

समं समाणु ॥ ४० ॥

समम्—इत्यव्ययं समाणु इति भवति । रामाण समाणु । रामेण समम् ।
 कंतु जं सीहहो उवमिअइ तं महु खण्डिउ माणु ।
 सीहु अरक्खअ गअ हणइ पिउ पयरक्ख समाणु ॥
 कान्तो यत् सिंहस्योपमीयते तन्मम खण्डितो मानः ।
 सिंहोऽरक्षकान् गजान् हन्ति प्रियः पदरक्षैः समम् ॥

किल किर ॥ ४१ ॥

अपभ्रंशे किल इत्यव्ययं किर भवति । न किर खाइ । न किल खादति ।
 न किर खाइ न पिअइ न विद्वइ धम्मि न वेच्चइ रुअडउ ।
 इह किवणु न जाणइ जह जमहो खणेण पहुच्चइ दूअडउ ॥
 न किल खादति न पिबति न विद्वति धर्मे न व्ययति रूपकम् ।
 इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन पर्याप्नोति दूतः ॥

पग्गिमप्राइमप्राउप्राइव प्रायसः ॥ ४२ ॥

प्रायस्—इत्यव्ययम् अपभ्रंशे पग्गिम प्राइम प्राउ प्राइव इति चतुर्धा प्रयो-
 ज्यम् । पग्गिम चवलु । प्रायश्चलः इत्यादि ।

एसी पिउ रुसेसु हउं रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
 पग्गिम एइ मणोरइइं दुक्करु दइउ करेइ ॥
 एष्यति प्रियो रुष्याम्यहं रुष्टां मामनुनयति ।
 प्राय एतान्मनोरथान् दुष्करान् दैवं करोति ॥
 प्राइव मुणिहवि भंतडी ते मणिअडा गणन्ति ।
 अक्खइ निरामइ परमपइ अज्जवि पउ न लहन्ति ॥
 प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिः ते मणीन् गणयन्ति ।
 अक्षये निरामये परमपदेऽद्यापि पदं न लभन्ते ॥

अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं मुअजुअलु ।
 अन्नु सु घण थणहारु तं अन्नु जि मुहकमलु ॥
 अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यत्तद्भुजयुगलम् ।
 अन्यः स घनः स्तनभारः तदन्यदेव मुखकमलम् ॥
 अन्न सु केसकलापु सु अन्नजि प्राउ विहि ।
 जेण णिअंबिणि घडिअ सुगुणलाअणणिहि ॥
 अन्यः स केशकलापः सोऽन्य एव प्रायो विधिः ।
 येन नितम्बिनी घटिता स गुणलावण्यनिधिः ॥
 अंसुजले प्राइव गोरिअहे सहि उव्वत्ता नअणसर ।
 ते संमुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥
 अश्रुजलेन प्रायो गौर्याः सखि ! उद्वान्ते नयनसरसी ।
 ते सम्मुखे संप्रेक्षिते ददतस्तिर्यग्घातं परम् ॥

दिवा दिवे ॥ ४३ ॥

दिवा इत्यव्ययं दिवे इति भवति । दिव दिवे गंगणहाणु । दिवा दिवा गङ्गा-
स्नानम् ॥

सह सहुं ॥ ४४ ॥

सह इत्यव्ययं सहुं इति भवति ।

जइ पवसन्ते सहु न गयअ न मुअ विओएँ तस्सु ।
 लज्जिज्जइ संदेहसडा दिन्तेहिं सुहअजणस्सु ॥
 यदि प्रसवता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।
 लज्जते सन्देशान् ददतीभिस्सुभगजनस्य ॥

मा मं ॥ ४५ ॥

मा इत्यव्ययं मं इति भवति । मं धणि करहि विसाउ । मा धन्ये ! कुरु
विषादम् । प्रायोग्रहणात्—

माणि पणट्ठइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज ।
 मा दुज्जणकरपल्लवेहिं दीसिज्जन्तु भमेज्ज ॥
 माने प्रणष्टे यदि न तनुः ततो देशान् त्यजेत् ।

मा दुर्जनकरपल्लवैर्दृश्यमानो भ्रमेत् ॥

कुतः कउकहुतिहु ॥ ४६ ॥

अपभ्रंशे कुत इत्यव्ययं कउ कहु तिहु इति च भवति । कउ गदु, कहु
तिहु गदु । कुतो गतः ।

महु कंतहो गुट्टट्ठिअहो कउ भुम्पडा वलन्ति ।

अह रिउरुहिरे उल्लवइ अह अप्पणेन भन्ति ॥

मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुतः कुटीरकानि ज्वलन्ति ।

अथ रिपुरुधिरेण विध्मापयत्यथात्मीयेन न भ्रान्तिः ॥

धुमु कहु तिहु उट्ठिअओ । धूमः कुतः कुत उत्थितः ॥

अथवामनागहवइमणाउं ॥ ४७ ॥

अथवा मनाक् इत्येतौ अहवइ मणाउं इति भवतः । अहवइ ए सुहं ताहु ।

ना न सुखं तासाम् । किंपि मणाउं मह पिअस्स । किमपि मनाङ्
प्रियस्य ।

जाइजइ तहिं देसडइ लब्भइ पिअहो पमाणु ।

जइ आवइ तो आणिअइ अहवइ तं जि निवाणु ॥

गम्यते तत्र देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।

यद्यागच्छति तत आनीयतेऽथवा तदेव निर्वाणम् ॥

विहवि पणट्ठइ वंकडउ रिद्धी जणसामन्नु ।

किंपि मणाउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥

विभवे प्रनष्टे वक्रः ऋद्धौ जनसामान्यः ।

किमपि मनाङ् मम प्रियस्य शशी अनुहरति नान्यः ॥

इतसेत्तहे ॥ ४८ ॥

इत्स् इत्यव्ययम् एत्तहे इति भवति । एत्तहे मेह पिअन्ति जलु । इतो
पेवन्ति जलम् ॥

पश्चात्पच्छइ ॥ ४९ ॥

पश्चांशे पश्चादित्यव्ययं पच्छइ इति भवति । पच्छइ होइ विहाणु । पश्चा-
विभातम् ॥

ततस्तदा तो ॥ ५० ॥

ततस् तदा इत्येतौ तौ इति भवतः । तो गदु । ततो गतस्तदा गतो वा ।
जइ भग्गा पारकडा तो सहि मज्झु पिण्ण ।
अह भग्गा अम्हंतणा तो तें मारिअडेण ॥
यदि भग्नाः परकीयास्ततः सखि ! मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्मदीयास्तदा तेन मारितेन ॥

त्वनुसाहावन्यथासर्वौ ॥ ५१ ॥

अन्यथा सर्व इत्येतौ अनु साह इति यथासंख्यं तु भवतः । अनु कदु ।
अन्यथा कृतम् ।

विरहानलजालकरालिअउ पहिउ कोवि बुड्ढिवि ठिअओ ।
अनु सिसिरकालि सीअलजलु धुमु कहँ तिहु उट्ठिअओ ॥
विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः कोऽपि निमज्ज्य स्थितः ।
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलाद्धूमः कथं कुत उत्थितः ॥
पक्षे—अन्नहा साहुवि लोउ तडप्फडइ । अन्यथा साधुरपि तडफडा-
यते (ताम्यति) ॥

किं काइंकवणौ ॥ ५२ ॥

अपभ्रंशे किंशब्दः काइं कवण इत्यादशौ आपद्यते ।
जइ सु न आवइ दूइ घरु काइं अहोमुहु तुज्झु ।
वअणु जु खण्डइ तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥
यदि स नायाति दूति ! गृहं किमधोमुखं तव ।
वचनं यः खण्डयति तव सखि ! एष प्रियो भवति न मम ॥
काइं न दूरे पेक्खइ । किं न दूरे पश्यसि ? ताहं पराइं कवण घिणु ।
तेषां परकीया का घृणा ।

उन्नविच्छवुत्ता विषण्णवर्त्मोक्ताः ॥ ५३ ॥

विषण्ण वर्त्म उक्त इत्येते उन्न विच्छ वुत्त इति यथासंख्यं भवन्ति ।
मइं वुत्तउं तुहुं धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।

पइं विणु धवल न चडइ भरु एमइ उन्नउ काइं ॥
 मयोक्तं त्वं धुरं बिभृहि कसरैर्विगोपितः ।
 त्वया विना धवल ! न चटति भर एवमेव विषण्णः किम् ॥
 जं मणुविच्छि न माइ । यन्मनोवर्त्मनि न माति ॥

अत् खुः परस्परस्य ॥ ५४ ॥

अपभ्रंशे परस्परशब्दस्य खुः आदिः अद्भवति ।
 ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
 अवरोप्परु जोअंताहं सामिउ गंजिउ जाहं ॥
 ते मुद्रा हारिता ये परिवेष्टितास्तेषाम् ।
 परस्परं पश्यतां(१) स्वामी परिभूतो(२) येषाम् ॥

अन्यादृशस्याण्णाइसावराइसौ ॥ ५५ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः । अण्णाइसु ।
 अवराइसु ॥

बहिल्लगाः शीघ्रादीनाम् ॥ ५६ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां बहिल्लादय आदेशाः प्रायो भवन्ति । शीघ्रस्य
 बहिल्लः—

एक्कु कइअहवि न आवही अन्नु बहिल्लउ जाहि ।
 मइं मित्तडा प्रमाणिअउ पइं जेहउ खलु नाहि ॥
 एकं कदाचिदपि नायासि अन्यत् शीघ्रं यासि ।
 मया मित्र ! प्रमाणितस्त्वया यादृशः खलो नहि ॥
 अस्मिन् गणे कस्य किं भवति ? तथाहि, भ्रुकटकस्य घग्घलः—
 जिम सुपुरिस तिम घग्घलइं जिम नइ तिम वलणाई ।
 जिम डोंगर तिम कोट्टरइं हिआ विसूरहि काइं ॥
 यथा सुपुरुषास्तथा भ्रुकटका यथा नद्यस्तथा वलनानि ।
 यथा पर्वतास्तथा कोटराणि हृदय ! खिद्यसे कथम् ॥

(१) युध्यतां—मु० पु० । (२) गजितो—मु० पु० ।

रम्यस्य रवणः—

सरिहिं न सरेहिं न सखरेहिं नवि उज्जाणवणेहिं ।
देस रवणणा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सुअणेहिं ॥
सरिद्धिर्न सरोभिर्न सरोवरैर्नाप्युद्यानवनैः ।
देशा रम्या भवन्ति मूढ ! निवसद्भिः सुजनैः ॥

यद्यद् दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ—

अह रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्धसहाव ।
लोहे पुट्टणएण जिम घणा सहेसहि ताव ॥
अथ रज्यसि यद्यद् दृष्टं तत्तत् हृदय ! मुग्धस्वभाव ! ।
लोहेन स्फुटता यथा घनः सहिष्यते तापः ॥

पृथक्पृथगित्यस्य अंजुअः—

एक कुडुली पञ्चहिं रुद्धी तहं पञ्चहंवि जुअंजुअ बुद्धिइ ।
बहिणुए तं घरु कहि किं नन्दउ जेत्थ कुडुंबउं अप्पणच्छंदइ ॥
एक कुटी पञ्चभी रुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक्पृथग्बुद्धिः ।
भगिनि ! तद् गृहं कथय कथं नन्दतु यत्र कुटुम्बकमात्मच्छन्दकम् ॥

भयस्य द्रवकः(१)—

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ संचि म एककुवि द्रम्मु ।
कोवि द्रवकउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥
देवैरर्जितं खादय मूढ ! संचिनु मा एकमपि द्रम्मम् ।
किमपि भयं तत्पतति येन समाप्यते जन्म ॥

मा भैषीरित्यस्य स्त्रीवत् मम्भिसडी—

सत्थावत्थहं आलवणु साहुवि लोउ करेइ ।
आदन्नहं मम्भिसडी जो सज्जणु सो देइ ॥
स्वस्थावस्थानामालपनं सर्वोऽपि लोकः करोति ।
आर्तानां मा भैषीर्यः सज्जनः स ददाति ॥

अवस्कन्दस्य दडवडः—

चलेहिं चलन्तेहिं लोअणेहिं जे तइं दिट्ठा बालि ।

तहिं मअरद्धअदडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥

चलैश्चलद्धिलोचनैर्ये त्वया दृष्टा बाले ! ।

तेषु मकरध्वजावस्कन्दाः पतन्त्यपूर्णे काले ॥

आत्मीयस्य अप्पणः—

फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं । स्फोटयन्ति ये हृदयमात्मनः ॥

गाढस्य निच्चट्टः—

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।

सो लेखडउ पठाविअउ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥

विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः ।

स लेखः प्रस्थाप्यते यो लगति गाढम् ॥

क्रीडायाः खेडुः—

खेडुअ कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।

अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चअ सामिअ ॥

क्रीडा कृतास्माभिर्निश्चयं किं प्रवदथ ।

अनुरक्तान् भक्तानस्मान् मा त्यज स्वामिन् ! ॥

असाधारणस्य असड्ढलः—

कहिं ससहरु कहिं मअरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ।

दूरठिआहंवि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥

कुत्र शशधरः कुत्र मकरगृहं कुत्र बर्हिणः कुत्र मेघः ।

दूरस्थितानामपि सज्जनानां भवत्यसाधारणः स्नेहः ॥

नवस्य नवखी—

नवखी कवि विसगंठि । नवा कापि विषग्रन्थिः ॥

मूढस्य नालिअवढौ—

जो पुणु मणि जि खसिफसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रुअउ ।

रइवसभमिरु करगुलालिउ घरहिं जि कोन्तु गणइ सो नालिउ ॥

यः पुनर्मनस्येव व्याकुलीभूतश्चिन्तयति ददाति न द्रम्भं न रूपकम् ।

रतिवशम्रमणशीलः कराग्रालालितं गृह एव कुन्तं गणयति स मूढः ॥

दिवेहिं विठत्तउ खाहि वढ । देवैरर्जितं खादय मूढ ! ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विद्वालः—

जे छड्डेविणु रअणनिहि अप्पउं तडि घल्लन्ति ।
तहं संखहं विद्वालु पर फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥
ये मुक्त्वा रत्तनिधिमात्मानं तटे क्षिपन्ति ।
तेषां शङ्खानामस्पृश्यसंसर्गः परं फूत्तिक्रियमाणा भ्रमन्ति ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः—

हिअडा पइं बहु बोल्लिअउ महु अग्गइ सअवार ।
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउं भंडय ढक्करिसार ॥
हृदय ! त्वया बहूक्तं ममाग्रे शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रियेण प्रवसताऽहं भण्डयाद्भुतसार ! ॥

कौतुकस्य कोडुः—

कुअरु अन्नहं तरुवरहं कोडुण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एकहिं सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥
कुअरोऽन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन क्षिपति हस्तम् ।
मनः पुनरेकस्यां सल्लक्क्यां यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

हे सखीत्यस्य हेल्लिः—

हेल्लि म भंखहि आलु देत्थु सु विहिवि न सइ ।
विडअतु गहिमि वि णिरहु विसाउ सव्वइ कड्डइ ॥
हे सखि ! मा जल्पानर्थकं दृष्ट्वा स विधिरपि नास्ति ।
पीडयतु गृह्णाम्यपि नित्यं विषादं सर्वमाकर्षामि ॥

यदेश्छुडुः—

वेस जि छुडु अग्घइ ववसाउ ॥
वैश्यैव यदि अर्घति व्यवसायम् ॥

सम्बन्धिनः केरतणौ—

गअउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइं हरिणाइं ।
जसु केरएं हुंकारडए मुहहुं पडंति तिणाइं ॥
गतः स केसरी पिबत जलं निश्चिन्ता हरिणाः ।
यस्य सम्बन्धिना हुङ्कारेण मुखेभ्यः पतन्ति तृणानि ॥

जइ भग्गा अम्हंतणा । यदि भग्गा अस्माकं सम्बन्धिनः ॥

दृष्टेर्देहिः—

एकमेककउं जइवि पेक्खइ हरि सुट्ठु सव्वाअरेण, तो वि देहि जहिं कहिं
वि राही को सक्कइ संवरेवि दड्ढनअणा नेहिं पलुट्ठा ।

एकैकं यद्यपि पश्यति हरिः सुष्ठु सर्वादरेण, ततोऽपि दृष्टिर्यत्र कुत्रापि
राधा, कः शक्नोति संवरितुं दग्धनयने स्नेहन पर्यस्ते । इत्यादि ॥

हुहुरुधिग्धिगाः शब्दचेष्टानुकृत्योः ॥ ५७ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे धिग्दयादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं
प्रयोक्तव्याः ।

मइं जाणिउं बुड्डीसु हउं पेमद्रहिं हुहुरुत्ति ।

एवरि अचिन्तिअ संपडिय विप्पिय नवि भडत्ति ॥

मया ज्ञातं मज्जिष्याम्यहं प्रेमहृदे हुहुरु इति ।

केवलमचिन्तिता सम्पत्तिर्विप्रिया नापि भटिति ॥

आदिग्रहणात्—

खज्जइ न कसरक्केहिं पिज्जइ न घुंटेहिं ।

एमइ होइ सुहच्छडी पिए दिट्ठे नअणेहिं ॥

खाद्यते न कसरत्कैः पीयते न घुण्टैः ।

एवमेव भवति सुखास्या प्रिये दृष्टे नयनाभ्याम् ॥

इति शब्दानुकरणम् ।

अज्जुवि नाहु महुज्जि घरि सिद्धत्था वंदेइ ।

ताउंजि विरहु गवक्खेहिं मक्कडुधिग्धिउ देइ ॥

अद्यापि नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ।

तावदेव विरहो गवाक्षेभ्यो मर्कटविभीषिकां ददाति ॥

आदिग्रहणात्—

सिरि जर खंडी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।

तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ बईस ॥

शिरसि जरा खण्डिता लोमपुटी गले, मणयो न विंशतिः ।

ततोऽपि गोष्ठाः कारिता मुग्धया उत्तिष्ठोपविश ॥

इति चेष्टानुकरणमित्यादि ॥

अनर्थका घडमादयः ॥ ५८ ॥

अपभ्रंशे घडं इत्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ।

पेम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।

घडं विवरीडी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥

प्रेम्णि पश्चात्तापः प्रियः कलहायितो विकाले ।

विपरीता बुद्धिर्भवति विनाशस्य काले ॥

आदिग्रहणात् खाडं—इत्यादि ॥

इति श्रीत्रिविक्रमकृतप्राकृतव्याकरणवृत्तौ तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

(१) प्राकृतं, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची, अपभ्रंश इति षड् भाषाः, आसामित्थङ्कारं शेषातिदेशः—शौरसेनीशेषं प्राकृतवत्, मागधीशेषं शौरसेनीवत्, पैशाचीशेषमपि शौरसेनीवत्, चूलिकापैशाचीशेषं पैशाचीवत्, अपभ्रंशे तु प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं; लिङ्गातन्त्रता च, शेषं प्राकृतवत् । शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं, ततोऽन्यत् प्राकृतवदेव भवति । ‘दिहौ मिथस्से’-इत्यारभ्य ‘दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोऽस्तो’रिति सूत्रात् प्राग् यानि सूत्राणि, तेषु यान्युदाहरणानि तान्येव शौरसेन्यां भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥

दिहौ सुपि ॥ १ ॥

अपभ्रंश इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशे सुपि परे नाम्नोऽन्त्यस्य स्वरस्य दिहौ दीर्घ-ह्रस्वौ प्रायो भवतः । रामु, रामू, रामः । सौ—

ढाला सावला धण चंपअवणणी ।

णाइ सुवण्णरेह कसवट्टइ दिणणी ॥

विटः श्यामलो धन्या चम्पकवर्णी ।

इव सुवर्णरेखा कषपट्टे दत्ता ॥

आमन्त्र्ये—

ढोला मइं तुहुं वारिआ मा करु दीहा माणु ।
णिदए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥
हे विट ! मया त्वं वारितो मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं भवति प्रभातम् ॥

स्त्रियाम्—

विट्टीए मइ भणिय तुहुं मा करु वक्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकरणी भल्लि जिम मारइ हिअइ वइट्ठि ।
हे शिशो ! मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
पुत्रि ! सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

जसि—

एइ ति घोडा एइ थली एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु, मुणिसिम जाणीअइ जेणवि वालइ वग्ग ॥
एते ते घोटका एषा स्थली एते ते निशिताः खङ्गाः ।
अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते येनापि वालयति वल्गा ॥
एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥

स्वम्यत उत्त ॥ २ ॥

अपभ्रंशे स्वमोः परयोरुकारो भवति । रामु । घडु । पडु ।
दहमुहु भुवणभअंकरु तोसिअसंकरु णिग्गउ रहवरि चडिअउ ।
चउमुहु छम्मुहु भाइवि एकहिं लाइविणावइ दइवे वडिअउ ॥
दशमुखो भुवनभयङ्करस्तोषितशङ्करो निर्गतो रथोपरि आरूढः ।
चतुर्मुखं षण्मुखं ध्यात्वापि एकत्र लगित्वेव दैवेन घटितः ॥

ओत् सौ पुंसि तु ॥ ३ ॥

अपभ्रंशे पुंसि वर्तमानस्य नाम्नोऽकारस्य सौ परे ओत्वं वा भवति ।
रामो । घडो । पडो ।

अगलिअनेहनिवट्टाहं जोअणलक्खुवि जाउ ।
वरिससएणवि जो मिलइ सहि सो सोक्खहं ठाउ ॥

अगलितस्नेहनिवृत्तानां योजनलक्षमपि यातु ।

वर्षशतेनापि यो मिलति सखि ! स सौख्यानां स्थानम् ॥

पुंसीति किम् ?

अंगहिं अंगु न मिलिउ हलि अहरे अहरु न पत्तु ।

पिअ जोअंतिहे मुहकमलु एमहि सुरउ समत्तु ॥

अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि ! अधरेणाऽधरो न प्राप्तः ।

प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमलमेवमेव सुरतं समाप्तम् ॥

ए भिसि ॥ ४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एत्वं तु भवति । रामेहि । घडेहि ।

गुणहिं न संपइकित्ति पर फल लिहिआ भुंजंति ।

केसरि न लहइ वोड्डिअवि गअ लक्खेहिं घेप्पंति ॥

गुणैर्न सम्पत्कीर्तिः परं फलानि लिखितानि भुञ्जते ।

केसरी न लभते कपर्दिकामपि गजा लक्षैर्गृह्यन्ते ॥

टि ॥ ५ ॥

अपभ्रंशे अतः टावचने परे एकारो भवति । पृथग्योगान्न विकल्पः ।

रामेण । घडेण ।

जे महु दिण्णा दिअहडा दइएं पवसन्तेण ।

ताण गणंतिए अंगुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥

ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता ।

तान् गणयन्त्या अङ्गुल्यो जर्जरिता नखेन ॥

डिनेच्च ॥ ६ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य डिना सह इकार एकारश्च भवति । रामि, रामे ।

घडि, घडे ।

साअरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाई ।

सामि सुभिच्चुवि परिहरइ संमाणेइ खलाई ॥

सागर उपरि तृणानि धरति तले क्षिपति रत्नानि ।

स्वामी सद्भृत्यमपि परिहरति सम्मानयति खलान् ॥

उसेहेहु ॥ ७ ॥

अत इति पञ्चम्यन्तविपरिणामः । अपभ्रंशे अकारात् परस्य उस्सेः हे हु
इत्यादेशौ भवतः ।

वच्छहे गेहइ फलाइं जणु कडु पल्लव वज्जेइ ।
तोवि महद्दूसु सुअणु जिम ते उच्छंगि करेइ ॥
वृक्षाद् गृह्णाति फलानि जनः कटून् पल्लवान् वर्जयति ।
ततोऽपि महाद्रुमः सुजनो यथा तानुत्सङ्गे करोति ॥
वच्छहु गेहइ । वृक्षाद् गृह्णाति ॥

भ्यसो हुं ॥ ८ ॥

अपभ्रंशे अकारात् परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ।
दुरुङ्गारो पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।
जिह गिरिसिंहं पडिअ सिल अनुवि चूरु करेइ ॥
दूरोङ्गानेन पतितः खल आत्मानं जनं मारयति ।
यथा गिरिशृङ्गेभ्यः पतिता शिलान्यदपि चूर्णं करोति ॥

सुस्सुहो उस्सः ॥ ९ ॥

अपभ्रंशे अतः परस्य उस्सः सु स्सु हो इति त्रय आदेशा भवन्ति । रामसु,
रामासु । रामस्सु । रामहो, रामाहो ।

जो गुण गोवइ अप्पणा पअडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥
यो गुणान् गोपायत्यात्मनः प्रकटान् करोति परस्य ।
तस्याहं कलियुगे दुर्लभस्य बलिं करोमि सुजनस्य ॥

आमो हं ॥ १० ॥

अपभ्रंशे अकारात् परस्य आमः हं इत्यादेशो भवति ।

तणहं तइज्जी भंगि नवि ते अवडयडि वसंति ।
अह जणु लग्गिवि उत्तरइ अह सह सइं मज्जंति ॥
तृणानां तृतीया भङ्गिर्नापि तेनावटतटे वसन्ति ।

अथ जनो लगित्वा उत्तरति अथ सह स्वयं मञ्जन्ति ॥

टो णानुस्वारौ ॥ ११ ॥

अपभ्रंशे अतः परस्य टावचनस्य णत्वमनुस्वारश्च भवतः । दइए पवस-
न्तेण । दयितेन प्रवसता ॥

एं चेदुतः ॥ १२ ॥

अपभ्रंशे इकारादुकाराच्च परस्य टावचनस्य एं इति, चकारात् णानुस्वारौ
च भवन्ति । एं—

अग्गिएं उण्हउ होइ जग वाएं सीअलु तेवं ।

जो पुणु अग्गिएं सीअला तसु उण्हत्तणु केवं ॥

अग्गिनोष्णं भवति जगद् वातेन शीतलं तथा ।

यः पुनरग्निना शीतलस्तस्योष्णत्वं कथम् ॥

णानुस्वारौ—

विप्पिअआरउ जइवि पिउ तोवि तं आणहि अज्जु ।

अग्गिएण दड्ढा जइवि घरु तो ते अग्गि कज्जु ॥

विप्रियकारको यद्यपि प्रियस्तथापि तमानयाद्य ।

अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं ततस्तेनाऽग्निना कार्यम् ॥

एवमुकारान्तादप्युदाहार्यम् ॥

हिहे डिङ्स्योः ॥ १३ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परयोः डि ङसि इत्येतयोः हि हे इत्यादेशौ क्रमेण
भवतः । ङेहि—

अह विरलपहाउ जि कलिहि धम्मु । अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्मः ॥

ङसेहे—

गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावन्नु ।

घरु मेरुलेप्पिणु माणुसहं तोवि न रुच्चइ रश्रु ॥

गिरेः शिलातलं तरोः फलं गृह्णाति निस्सामान्यम् ।

गृहं मुक्त्वा मानुषाणां तथापि न रोचतेऽरण्यम् ॥

हुं भ्यसः ॥ १४ ॥

इदुतः परस्य भ्यसः हुं इत्यादेशो भवति ।

तरुहुंवि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहंति ।

सामिहुं एत्तिउं अगलउं आअरु भिञ्चु गृहन्ति ॥

तरुभ्योऽपि वल्कलं फलं मुनयोऽपि परिधानमशनं लभन्ते ।

स्वामिभ्य एतावदर्गलमादरं भृत्या गृह्णन्ति ॥

आमो हं च ॥ १५ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परस्य आमो हं इति, चकारात् हुं इति चादेशौ भवतः ।

दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्कफलाइं ।

सो वरि सुक्खु पइट्ठ एवि कएणहिं खलवअणाइं ॥

दैवं घटयति वने तरूणां शकुनीनां पक्कफलानि ।

तद् वरं सौख्यं, प्रविष्टानि किन्तु कर्णयोः खलवचनानि ॥

प्रायोधहणात् कचित् सुपोऽपि हुं—

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ।

हउं कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोणिण करेवि ॥

धवलो विषीदति स्वामिनो गुरुं भारं प्रेक्ष्य ।

अहं किं न योजितो द्वयोर्दिशोः खण्डे द्वे कृत्वा ॥

उमो लुक् ॥ १६ ॥

अपभ्रंशे उमः षष्ठीविभक्तेः प्रायो लुक् भवति । राम । रामा । रामस्य रामाणां वा ।

संगरसएहिवि जो वणिणअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।

अइमत्तहं चत्तंकुसहं गअ कुंभइं दारन्तु ॥

सङ्गरशतेष्वपि यो वार्यते पश्यस्माकं कान्तम् ।

अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजनां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

सुससोः ॥ १७ ॥

सुस् प्रथमा, अस् द्वितीया, तयोरपभ्रंशे नित्यं लुक् भवति । राम रामा ।

रामः, रामाः, रामं, रामानिति वा ।

एइ ति घोडा एइ थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।

एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जेनवि वालइ वग्ग ॥

एते ते घोटका एषा स्थली एते ते निशिता खज्जाः ।

अत्र मनुष्यत्वं ज्ञायते येनापि बालयति बल्गः ॥

अत्र स्वमृजसां लोपः ।

जिम जिम वंकिम लोअण्हं णिरु सामलि सिकखेइ ।

तिम तिम वम्महु निअय सरु खरपत्थरि तिकखेइ ॥

यथा यथा वक्रत्वं लोचनयोर्निश्चितं श्यामला शिद्धते ।

तथा तथा मन्मथो निजान् शरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

अत्र स्वमृशसां लोपः ।

हो जसामन्त्र्ये ॥ १८ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्येऽर्थे वर्तमानान्नाम्नः परो जस् हो इति भवति । लोपा-
पवादः । दे रामहो, दे रामाहो । हेरामाः ।

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइं करहु म अप्पहो घाउ ।

हे तरुणा ! हे तरुण्यो ! ज्ञातं मया कुरुत माऽऽत्मनो घातम् ॥

हिं भिस्सुपोः ॥ १९ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः हिं इत्यादेशो भवति । गुणहिं न संपइ । गुणैर्न सम्पत्
इत्यादि । सुप्—

माईरहि जिम भारइ मग्गेहिं तिहिंवि पअट्ठइ ।

भागीरथीव भारती मार्गेषु त्रिष्वपि प्रवर्तते ॥

स्त्रियां डेः ॥ २० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नाः परस्य ड्विचनस्य हि भवति ।

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।

अड्डा बलया महिहि गअ अड्डा फुट्ट तडत्ति ॥

वायसमुड्डापयन्त्या प्रियो दृष्टः सहसेति ।

अर्धानि बलयानि मद्यां गतान्यर्धानि स्फुटितानि बडदिति ॥

डस्डस्योर्हे (१) ॥ २१ ॥

स्त्रियामित्यनुवर्तते । अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परं डस् डसि षष्ठ्ये-
कवचनं पञ्चम्येकवचनं च हे इत्यादेशमापद्येते । डस्—

तुच्छमज्झहे तुच्छरोमावलिहे तुच्छराअतुच्छयरहासहे ।

पिअवअणु अलहंतिअहे तुच्छकाअवम्महनिवासहे ॥

अनु जु तुच्छउं तहे घणहे तं अक्खणह न जाइ ।

कडरि थणंतरु मुज्झडहे जे मणुविच्चि न माइ ॥

तुच्छमध्यायास्तुच्छरोमावल्यास्तुच्छरागतुच्छतरहासायाः ।

प्रियवचनमलभमानायास्तुच्छकायमन्मथनिवासायाः ॥

अन्यद्यत्तुच्छं तस्या धन्यायास्तदाख्यातुं न याति ।

कूटे स्तनान्तरं मुग्धाया येन मनोवर्त्मनि न माति ॥

डसेः—

फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घणु ।

रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा वालहे जाआहि विसम थण ॥

स्फाटयन्ति ये हृदयमात्मनस्तेषां परकीया का घृणा ।

रक्षत लोका ! आत्मानं बालाया जायेते विषमौ स्तनौ ॥

हुमाम्भ्यसोः ॥ २२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोः आम् भ्यस्—इत्येतयोः हुं इत्यादेशो
भवति । वअसाहुं जइ भट्टू । वयस्यानां यदि भर्ता, वयस्याभ्यो वा ।

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।

लज्जिज्जं तु वअसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥

सम्यग्भूतं यन्मारितो भगिनि ! मदीयः कान्तः ।

लज्जिष्ये तर्हि वयस्याभ्यो यदि भग्ना गृहमैष्यत् ॥

उदोतौ जशसः ॥ २३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः शसश्च प्रत्येकम् उदोतौ भवतः ।

लोपापवादः । जसः—

अंगुलिउ जज्जरिआओ नहेण । अङ्गुल्यो जर्जरिता नखेन ॥

शसः—

सुन्देरसव्वंगाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ।

सुन्दरसर्वाङ्गा विलासिनीः पश्यताम् ॥

वचनभेदान्न यथासंख्यम् , उदोताविति द्विवचनात् जशशस इति षष्ठ्येक-
वचनाच्च ॥

इं नपि ॥ २४ ॥

जशशस इति वर्तते । अपभ्रंशे नपि नपुंसके वर्तमानान्नाम्नः परयोः जशश-
सोः इं इत्यादेशो भवति ।

कमलइं मेल्लवि अलिउलइं करिगणडाइं महन्ति ।

असुलहमेच्छण जाहं भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥

कमलानि मुक्त्वाऽलिकुलानि करिगण्डान् काङ्क्षन्ति ।

असुलभान्वाच्छितुं येषामभ्यासः ते नापि दूरं गणयन्ति ॥

कान्तस्यात उं स्वमोः ॥ २५ ॥

नपीति वर्तते । अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नो यः ककारस्तद-
न्त्यस्याकारस्य स्वमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ।

अन्नु जु तुच्छउं तहे । अन्यद्यत्तुच्छं तस्याः ॥

भग्गउं देक्खिखवि निअय बलु बलु पसरिअउं परस्सु ।

उम्मिल्लइ ससिरेह जिम करि करवालु पिअस्सु ॥

भग्नं दृष्ट्वा निजकं बलं बलं प्रसृतं परस्य ।

उन्मीलति शशिरेखा यथा करे करवालं प्रियस्य ॥

सर्वगात् डि हिं ॥ २६ ॥

अपभ्रंशे सर्वगात् सर्वादेरकारान्तात् परं डिवचनं हिं इति भवति ।

जहिं खण्डज्जउ सरिण सरु विज्झइ खग्गिण खग्गु ।

तहिं तहविइ भट्ठडनिवहि किंतु पआसइ मग्गु ॥

यस्मिन् खण्डयते शरेण शरो विध्यते खड्गेन खड्गः ।

तस्मिंस्तथाविधे भटघटानिवहे कान्तः प्रकाशयति मार्गम् ॥

डसिर्ह ॥ २७ ॥

सर्वादेरकारान्तात् परस्मिन् डसि पञ्चम्येकवचने हं इति भवति । जहं
होन्तउ आगओ, तहं होन्तउ आगदो । यस्माद्भवानागतस्तस्माद्भवानागतः ॥

तु किमो डिह ॥ २८ ॥

अपभ्रंशे किंशब्दादकारान्तात् परं डसिवचनं डित् इह इति भवति तु ।
किह आगओ । पक्षे-कहं आगओ । कस्मादागतः ।

जइ तुहु तुट्टउ नेहडा मइं सहुं नवि तिलतार ।

तं किह वंकेहिं लोअणेहिं जोइज्जउं सअवार ॥

यदि तव त्रुटितः स्नेहो मया सह नापि तिलतार ! ।

तत्कस्माद्वेकाभ्यां लोचनाभ्यां विलोक्येऽशतवारम् ॥

डसः सुश् यत्तत्किंभ्यः ॥ २९ ॥

अपभ्रंशे यत् तत् किं-इत्येतेभ्यः अकारान्तेभ्यः परस्य डसः स्थाने सुश्
इत्यादेशो भवति तु । शित्वात्पूर्वस्य दीर्घः ।

कंतु महारउ हलि सहिए निच्छइं रूसइ जासु ।

अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिंवि ठाउवि फेडइ तासु ॥

कान्तोऽस्माकं हे सखि ! निश्चयेन रुष्यति यस्य ।

अस्त्रैः शस्त्रैर्हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥

जीविउ कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु ण इट्ठु ।

दोरिणवि अवसरनिवडिआइं तिणसम गणइ विसिट्ठु ॥

जीवितं कस्य न वल्लभं धनं पुनः कस्य नेष्टम् ।

द्वे अप्यवसरपतिते तृणसमे गणयति विशिष्टः ॥

पक्षे-तसु हउं कलिजुगि-इत्यादि ॥

स्त्रियां डहे ॥ ३० ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किंभ्यः परस्य डसो डित् अहे इत्या-
देशो भवति तु । जहे केरउ । यस्याः सम्बन्धी ॥

यत्तद् द्रुत्रुं स्वमोः ॥ ३१ ॥

अपभ्रंशे यत्तदित्येतौ यथासंख्यं द्रुं त्रुं इत्यादेशावापद्येते स्वमोः परयोः

प्रंगणि चिट्ठदि नाहु द्रुत्रुं रणि करदि न भ्रन्त्रि ।

प्राङ्गणे तिष्ठति नाथो यत्तद्रणे करोति न भ्रान्तिम् ॥

पक्षे—तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ । तदुच्यते यन्निर्वहति ॥

इदम् इमु नपुंसके ॥ ३२ ॥

अपभ्रंशे नपुंसके वर्तमानस्य इदंशब्दस्य स्वमोः परयोः इमु इत्या भवति । इमु कुलु तुह तण्णं । इमु कुलु देक्ख । इदं कुलं तव सम्बन्धि । कुलं पश्य ॥

एतदेहएहोएहु स्त्रीनृनपि ॥ ३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीनृनपि स्त्रीलिङ्गे पुलिङ्गे नपुंसकलिङ्गे वर्तमान एतच्छ स्वमोः परयोः यथासंख्यम् एह एहो एहु इति भवति ।

एह कुमारी, एहो वरु, एहु मणोरहठाणु ।

एह वढ्हं चिन्तताहं पच्छइ होइ विहाणु ॥

एषा कुमारी, एष वर, एतन्मनोरथस्थानम् ।

एतन्मूढानां चिन्तयतां पश्चाद्भवति विभातम् ॥

जश्शसोरेइ ॥ ३४ ॥

अपभ्रंशे एतदो जश्शसोः परयोः एइ इति भवति । एइ ति पोढा । ए प्रौढाः । एइ पेच्छ । एतान् पश्य ॥

ओइ अदसः ॥ ३५ ॥

अपभ्रंशे अदश्शब्दस्य जश्शसोः परयोः ओइ इत्यादेशो भवति । ओ अमी अमून् वा ।

जइ पुच्छह घर वड्डाई तो वड्डा घर ओइ ।

विहलिअजणअब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥

यदि पृच्छथ गृहान् बृहतस्ततो बृहन्तो गृहा अमी ।

विहलितजनाभ्युद्धरणं कान्तं कुटीरके पश्य ॥

इदम आअः ॥ ३६ ॥

अपभ्रंशे इदमः सुपि परे आअ इत्यादेशो भवति । आउ पुरिसु । अयं पुरुषः ।

आअइं लोअहो लोअणइं जाइ सरइं न भन्ति ।
 अपिण दिठइ मउलिअहिं पिण दिठइ विहसन्ति ॥
 अमूनि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्तिः ।
 अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विहसन्ति ॥
 सोसउ म सोसउ चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
 जं जलइ जले जलणो आणणवि किं न पज्जतं ॥
 शुष्यतु मा शुष्यतु निश्चयेनोदधिर्वडवानलस्य किं तेन ।
 यत् ज्वलति जले ज्वनलोऽनेनापि किं न पर्याप्तम् ॥
 आअहो दड्ढकलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
 जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥
 अमुष्य दग्धकलेवरस्य यद्वाहितं तत् सारम् ।
 यदुत्तभ्यते ततः कुथ्यति अथ दह्यते ततः क्षारः ॥

सौ युष्मदस्तुहुं ॥ ३७ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति । तुहुं । त्वम् ।
 भमरु म रुणमुणि रणणडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
 सा मालइ देसंतरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥
 भ्रमर ! मा रवं कुरु अरण्ये, तां दिशं पश्य मा रोदीः ।
 सा मालती देशान्तरिता यस्यास्त्वं म्रियसे वियोगे ॥

तुम्हेतुम्हइ जशशसोः ॥ ३८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः जशशसोः परयोः तुम्हे तुम्हइ इत्यादेशौ भवतः । वचन-
 भेदान्न यथासंख्यम् । तुम्हे तुम्हइ जाणह । यूयं युष्मान् जानीथ । तुम्हे तुम्हइ
 पच्छइ । यूयं युष्मान् पश्यत ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३९ ॥

अपभ्रंशो युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ।
 तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं दिट्ठउं बहुअजणेण ।
 तं तेवड्डउं समरभरु णिज्जिउ एक्कखणेण ॥
 युष्माभिरस्माभिर्यत्कृतं दृष्टं बहुलजनेन ।
 तत् तावान् समरभरो निर्जित एकक्षणेन ॥

डयम्टा एइंतइं ॥ ४० ॥

अपभ्रंशो युष्मदो डि अम् टा इत्येतैः सह एइं तइं इत्यादेशौ भवतः ।
 एइं, तइं । त्वां त्वया त्वयि वा । डिना—

मइं एइं बेहिंवि रणगयहिं को जयसिरि तक्केइ ।
 केसहिं लेप्पिणु जमघरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥
 मयि त्वयि द्वयोरपि रणगतयोः को जयश्रियं तर्कयति ।
 केशौर्लात्वा यमगृहिणीं भण सुखं कस्तिष्ठति ॥

अमा—

एइं मेल्लन्तिहे महु मरणु मइं मेल्लन्तहो तुज्झु ।
 सारस जसु जो वेग्गला सोवि किदन्तहो सज्झु ॥
 त्वां मुच्चन्त्या मम मरणं मां मुच्चतस्तव ।
 सारसो यस्य यो दूरः सोऽपि कृतान्तस्य साध्यः ॥

एवं तइं । टा—

एइं मुक्काहंवि वरतरु फिट्ठइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
 तुह पुण् छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥
 त्वया मुक्तानामपि वरतरुर्भ्रश्यति पत्रत्वं न पत्राणाम् ।
 तत्र पुनश्छाया यदि भविष्यति कथमपि तत्तैः पत्रैः ॥
 महु हिअउं तइं ताए सवि अन्नं विनडिज्जइ ।
 पिअ काइं करउं हउं काइं तुहुं मच्छे मच्छु गिलिज्जइ ॥
 मम हृदयं त्वया तया साप्यन्येन विनाम्यते ।
 प्रिय ! किं करोम्यहं किं त्वं मत्स्येन मत्स्यो गिर्यते ॥

तुज्झतुध्रतउ डसिडसा ॥ ४१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिना ङसा च सह तुज्झ तुध तउ इति त्रय आदेशा
भवन्ति । तुज्झउं तइं आअदो । तुधउं तइं आअदो । तउहुं तइं आगदा ।
ङसा—

तउ गुणसंपइ तुज्झ मदि तुध अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महिमंडलि सिक्खन्ति ॥
तव गुणसम्पदं तव मतिं तवानुत्तरां क्षान्तिम् ।
यद्युपेत्याऽन्ये जना महीमण्डले शिक्खन्ते ॥

सुपा तुम्हासु ॥ ४२ ॥

युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति । तुम्हासु ठिअं । युष्मासु
स्थितम् ॥

तुम्हहमाम्भ्यस्भ्याम् ॥ ४३ ॥

युष्मदः आमा भ्यसा च सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति । तुम्हहं केरउ
धणु । युष्माकं सम्बन्धि धनम् । तुम्हहं होन्तउ आगदो । युष्मभ्यं भवन्नागतः ॥

अस्मदोऽम्हहं ॥ ४४ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः आम्-भ्यस्भ्यां सह अम्हहं इत्यादेशो भवति । अह
भग्गा अम्हहं तणा । अथ भग्ना अस्माकं सम्बन्धिनः । अम्हहं होन्तउ
आगदो । अस्मद् भवन् आगतः ॥

सौ हउं ॥ ४५ ॥

अस्मद इत्यनुवर्तते । अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ।
तस्सु हउं कलिजुगि दुल्लहहो । तस्याहं कलियुगे दुर्लभः ॥

मइं डयम्टा ॥ ४६ ॥

अस्मदः ङि अम् टा इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति । मइं । मयि मांमया
वा । ङिना-एइं मइं बेहिंवि रणगयहिं । अमा-मइं मेल्लतन्हो तुज्झु । टा—

मइं जाणिउं पिअ विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।

एवर मिअंकुवि तिह तवइ जिह दिणअर खयगालि ॥

मया ज्ञातं प्रिय ! विरहितानां कापि धरा भवति विकाले ।

केवलं मृगाङ्कोऽपि तदा तपति यदा दिनकरः क्षयकाले ॥

डसुडसिना महुमज्झु(१) ॥ ४७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः डसा डसिना च सह महु मज्झु इत्यादेशौ भवतः ।
क्वचनभेदान्न यथासंख्यम् । महु कन्तहो बे दोसडा । जइ भग्गा पारक्कडा
तो सहि मज्झु पिण्ण । महु कंतउ आगदो । मम कान्त आगतः । मज्झु
होन्तउ आगदो । मत् भवन्नागतः ॥

अम्हइंअम्हे जशशसोः ॥ ४८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः जशशसोः परयोः अम्हइं अम्हे इत्यादेशौ प्रत्येकं भवतः ।

अम्बणु लाइवि जे गआ पहिअ पराआ केवि ।

अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिम अम्हइं तिम तेवि ॥

आम्लत्वं लागयित्वा ये गताः पथिकाः परकीयाः केऽपि ।

अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम भणन्ति ।

मुद्धि निहालहि गअणअलु कइ जण जोणह करन्ति ॥

वयं स्तोका रिपवो बहवः कातरा एवं भणन्ति ।

मुग्धे ! निभालय गगनतलं कति जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥

अम्हे देक्खइ । अम्हइं देक्खइ । वयं पश्यामः ॥

भिसाम्हेहिं ॥ ४९ ॥

अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति । तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं ।
युष्माभिरस्माभिर्यत्कृतम् ॥

सुपाम्हासु ॥ ५० ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति । अम्हासु ठिअं ।
अस्मासु स्थितम् ॥

लटो हिं वा झइयोः ॥ ५१ ॥

लटो वर्तमानाया विभक्तेः प्रथमपुरुषबहुवचनयोः परस्मैपदात्मनेपदयोः स्थाने अपभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति । होहिं, हुवहिं, हवहिं । भवन्ति । पक्षे-न्ति न्ते इरे च ।

मुहकवरिवन्ध तहे सोह धरहिं नं मल्लजुम्फु ससिराहु करहिं ।
तहे सहहिं कुरल भमरउलतुलिअ नं तिमिरडिम्भ खेलन्ति मिलिअ ॥
मुखकवरीबन्धौ तस्याः शोभां धरत इव मल्लयुद्धं शशिराहू कुरुतः ।
तस्याः शोभन्ते कुरला भ्रमरकुलतुलिता इव तिमिरडिम्भाः क्रीडन्ति मिलित्वा ॥

हि थास्सिपोः ५२ ॥

लटो मध्यमपुरुषैकवचनयोः थास्सिपोः अपभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति । होहि, हवहि, हुवहि । भवसि । पक्षे-से सि च ।

वप्पीहा पिउ पिउ करवि केत्तिउ रुअहि हआस ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुंवि न पूरिअ आस ॥
चातक ! पिउ पिउ इत्यनुकारं कृत्वा क्रियद्रोदिषि हताश ! ।
तव जलेन मम पुनर्वल्लभेन द्वयोरपि न पूरिताशा ॥

पिउ पिउ इति तु पित्रामीत्यस्य वा, प्रिय प्रिय इत्यस्य वा सिद्धमपभ्रंशे ।
आत्मनेपदे-

वप्पीहा काइं बोल्लिएण निग्घिण वार इ वार ।
साअरि भरिअइ विमलजलि लहहि न एकइ धार ॥
हे चातक ! किमुक्तेन निर्घृण ! वारंवारम् ।
सागरे भृते विमलजलेन लभसे नैकामपि धाराम् ॥

सप्तम्यां च—

आअहिं जम्महिं अन्नहिंवि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गअ मत्तहं चत्तङ्कुसहं जो अन्भिडइ हसंतु ॥
अस्मिन् जन्मन्यन्यस्मिन्नपि गौरि ! तं दद्याः कान्तम् ।
गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां यः संमुखं गच्छति हसन् ॥

पक्षे-हससि इत्यादि ॥

हु थध्वमोः ॥ ५३ ॥

लटो मध्यमपुरुषस्य बहुत्वे वर्तमानयोः परस्मैपदात्मनेपदयोः थ ध्वम्-
इत्येतयोः हु इत्यादेशो भवति । होहु, हवहु, हुवहु । भवथ ।

बलिअब्भत्थणि महुमहणु लहुईहूआ सोइ ।

जइ इच्छहु वडुत्तणउं देहु म मग्गहु कोइ ॥

बत्थभ्यर्थने मधुमथनो लघुकीभूतः सोऽपि ।

यदीच्छथ बृहत्त्वं दत्थ मा याचध्वं कमपि ॥

पक्षे-इच्छहे इत्यादि ॥

उ मिबिटोः ॥ ५४ ॥

लट उत्तमपुरुषस्यैकत्वे वर्तमानयोः परस्मैपदात्मनेपदयोः मिप् इट्-इत्ये-
तयोः उ इत्यादेशो वा भवति । होउ, हवउ, हुवउ । भवामि ।

विहि विनिडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि विसाउ ।

संपइ कड्ठउं वेस जिम छुडु अग्घइ ववसाउ ॥

विधिर्विनटयतु पीडयन्तु ग्रहा मा प्रिये ! कुरु विषादम् ।

सम्पदं कर्षामि वेषमिव यद्यर्घति व्यवसायः ॥

बलि किज्जउं सुअणस्सु । बलिं करोमि सुजनस्य । पक्षे-कड्ठमीत्यादि ॥

हुं मस्महिडोः ॥ ५५ ॥

लट उत्तमपुरुषस्य बहुत्वे वर्तमानयोः मस् महिङ् इत्येतयोः हुं इत्यादेशो
वा भवति । होहुं, हवहुं, हुवहुं । भवामः ।

खग्गविसाहिउ जहिं लहहुं पिअ तहिं देसहिं जाहुं ।

रणदुब्भिक्खे भग्गाइं विणु जुज्जे न वलाहुं ॥

खज्जविसाधितं यस्मिँल्लभामहे प्रिये ! तस्मिन् देशे यामः ।

रणदुर्भिक्षेण भग्ना विना युद्धेन न बलामहे ॥

पक्षे-लहिमु इत्यादि ॥

इदुदेत्स्वहेः ॥ ५६ ॥

पञ्चम्याः हि स्व इति यौ मध्यमपुरुषैकवचनादेशौ तयोरपभ्रंशे इ उ ए
इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति । होइ, होउ, होए इत्यादि । भव ।

इ—

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
 कवल जि पाविअ वहिवसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥
 कुञ्जर ! स्मर मा सल्लकीः सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
 कवला ये प्राप्ता विधिवशेन तान् चर मानं मा मुञ्च ॥

उ—

भमरा एत्थुवि लिम्बडइ केवि दियडहा विलम्बु ।
 घणपत्तलु छायाबहुलु फुल्लइ जाम कलम्बु ॥
 भ्रमर ! अत्रापि निम्बे कानपि दिवसान् विलम्बस्व ।
 घनपत्रवांश्छायाबहुलः फुल्लति यावत् कदम्बः ॥

ए—

प्रिअ एव्वहिं करे सेल्लु करि छड्ढहि तुहुं करवालु ।
 जं कावालिय बप्पुडा लेहिं अभग्गु कवालु ॥
 प्रिय ! इदानीं कुरु सेल्लं करे मुञ्च त्वं करवालम् ।
 यत् कापालिका वराका लान्त्यभग्नं कपालम् ॥

पक्षे—सुमहि इत्यादि ॥

स्यस्य सो लृटि ॥ ५७ ॥

लृटि भविष्यति तस्यां परतो यो विहितः स्यप् तस्य स इत्यादेशो
 भवति । होसइ । भविष्यति ।

दिअहा जन्ति भडप्पडहिं पडहिं मणोरह पच्छि ।
 जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥
 दिवसा यान्ति भटिति पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ।
 यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति कुर्वन् मा स्व ॥

पक्षे—होहिइ ॥

पर्याप्तौ भुवो बहुच्छः ॥ ५८ ॥

अपभ्रंशे भुवा धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य बहुच्छ इत्यादेशो भवति ।
 अइतुंगत्तणु जं थण्हं सो छेयउ न हु लाहु ।

सहि जइ केवइ तुडिवसेण अहरि बहुच्छइ नाहु ॥
 अतितुङ्गत्वं यत् स्तनयोः स छेदको न खलु लाभः ।
 सखि ! यदि कथमपि त्रुटिवशेनाधरे प्रभवति नाथः ॥

व्रजेर्वञ्जः ॥ ५९ ॥

अपभ्रंशे व्रजेर्धातोर्वञ्ज इत्यादेशो भवति । वञ्जइ । वञ्जेपि । वञ्जेपिणु ।

ब्रूओ बुवः ॥ ६० ॥

अपभ्रंशे ब्रूओ धातोः बुव इत्यादेशो वा भवति । न सुहासिउ कंवि बुवइ ।
 न सुभाषितं किमपि ब्रवीति । पक्षे—

एत्तउं बोपिणु सउणि टिठउ दूसासणु बोपि ।
 तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ बोपि ॥
 एतावदुक्त्वा शकुनिः स्थितः पुनर्दुःशासन उक्त्वा ।
 ततोऽहं जानाम्येष हरिर्यदि ममाग्रे उक्त्वा ॥

क्रियेः कीसु ॥ ६१ ॥

क्रिये इत्यस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो भवति ।
 सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कंतहो बलि कीसु ।
 तसु दइवेणवि मुंडियउं जसु खल्लिहडउं सीसु ॥
 सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये (करोमि) ।
 तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्लाटं शीर्षम् ॥

पक्षे साध्यमानावस्थातः । अयं प्रयोगः क्रिये इति संस्कृतपदादेव । बलि
 किज्जइ सुजणस्सु । बलिं करोमि सुजनस्य ॥

पस्सगण्हौ दृशिग्रहोः ॥ ६२ ॥

अपभ्रंशे दृशिर् ग्रह इत्येतयोर्धात्वोः पस्स गण्ह इत्यादेशौ यथासंख्यं
 भवतः । पस्सदि । पश्यति । पठ गणहेपिणु व्रतु । पठ गृहीत्वा व्रतम् ॥

तक्षाद्याश्छोल्लादीन् ॥ ६३ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतयो धातवः छोल्ल इत्यादीनादेशानापद्यन्ते ।

जिम तिम तिक्खालेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
 तो जइ गोरिहे मुहकमलि सरीसिम कावि लहन्तु ॥
 यथा तथा तीक्ष्णयित्वा करान् यदि शशयतक्षिष्यत ।
 ततो जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामप्यलस्यत ॥
 आदिग्रहणात् देशीषु ये क्रियाशब्दा उपलभ्यन्ते, त उदाहार्याः—
 चूडुल्लुड चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
 सासानलजालभलक्किअउ वाहसलिलसंसित्तउ ॥
 चूडकश्चूर्णीभविष्यति मुग्धे ! कपोले निहितः ।
 श्वासानलज्वालादग्धो बाष्पसलिलसंसिक्तः ॥
 हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
 वासारत्तिपवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
 हृदये कुडुत्करोति गौरी गगने घडघडायते मेघः ।
 वर्षारात्रिप्रवासिकानां विषमं सङ्कटमेतत् ॥
 अम्मी पओहर वज्जमा निच्चुजि संमुह ठन्ति ।
 महु कन्तहो समरंगणइ गअघड भज्जिउ जन्ति ॥
 अम्ब ! पयोधरौ वज्रमयौ नित्यमेव सम्मुखौ तिष्ठतः ।
 मम कान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भग्ना यान्ति ॥
 पुत्तें जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
 जा बप्पीकी भुंहडी चंपिज्जइ अवरेण ॥
 पुत्रेण जातेन को गुणोऽवगुणः को मृतेन ।
 या पैतृकी भूमिराक्रम्यतेऽपरेण ॥
 तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
 तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुठ्ठुअइ असारु ॥
 तत्तावज्जलं सागरस्य स तावान् विस्तारः ।
 तृषाया निवारणं पलमपि नैव परं धूमायतेऽसारः ॥

अत्रादिशब्दसिद्धानि ॥

होः स्तोरुच्चारलाघवम् ॥६४॥

सहि जइ केवइ तुडिवसेण अहरि बहुच्छइ नाहु ॥
 अतितुङ्गत्वं यत् स्तनयोः स छेदको न खलु लाभः ।
 सखि ! यदि कथमपि त्रुटिवशेनाधरे प्रभवति नाथः ॥

व्रजेर्वञ्जः ॥ ५९ ॥

अपभ्रंशे व्रजेर्धातोर्वञ्ज इत्यादेशो भवति । वञ्जइ । वञ्जेपि । वञ्जेपिणु ।

ब्रूओ बुवः ॥ ६० ॥

अपभ्रंशे ब्रूओ धातोः बुव इत्यादेशो वां भवति । न सुहासिउ कंवि बुवइ ।
 न सुभाषितं किमपि ब्रवीति । पक्षे—

एत्तउं बोपिणु सउणि टिठउ दूसासणु बोपि ।
 तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ बोपि ॥
 एतावदुक्त्वा शकुनिः स्थितः पुनर्दुःशासन उक्त्वा ।
 ततोऽहं जानाम्येष हरिर्यदि ममाग्रे उक्त्वा ॥

क्रियेः कीसु ॥ ६१ ॥

क्रिये इत्यस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो भवति ।
 सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कंतहो बलि कीसु ।
 तसु दइवेणवि मुंडियउं जसु खल्लिहडउं सीसु ॥
 सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये (करोमि) ।
 तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

पक्षे साध्यमानावस्थातः । अयं प्रयोगः क्रिये इति संस्कृतपदादेव । बलि
 किञ्जइ सुजणस्सु । बलिं करोमि सुजनस्य ॥

पस्सगण्हौ दृशिग्रहोः ॥ ६२ ॥

अपभ्रंशे दृशिर् ग्रह इत्येतयोर्धात्वोः पस्स गण्ह इत्यादेशौ यथासंख्यं
 भवतः । पस्सदि । पश्यति । पढ गणहेपिणु व्रतु । पठ गृहीत्वा व्रतम् ॥

तक्षाद्याश्छोलादीन् ॥ ६३ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतयो धातवः छोल इत्यादीनादेशानापद्यन्ते ।

जिम तिम तिक्खालेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
 तो जइ गोरिहे मुहकमलि सरीसिम कावि लहन्तु ॥
 यथा तथा तीक्ष्णयित्वा करान् यदि शशयतक्षिष्यत ।
 ततो जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामप्यलस्यत ॥
 आदिग्रहणात् देशीषु ये क्रियाशब्दा उपलभ्यन्ते, त उदाहार्याः—

चूडुल्लुउ चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहत्तिउ ।
 सासानलजालभलक्किअउ वाहसलिलसंसित्तउ ॥
 चूडकश्चूर्णीभविष्यति मुग्धे ! कपोले निहितः ।
 श्वासानलज्वालादग्धो बाष्पसलिलसंसित्तः ॥
 हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
 वासारत्तिपवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
 हृदये कुडुत्करोति गौरी गगने घडघडायते मेघः ।
 वर्षारात्रिप्रवासिकानां विषमं सङ्कटमेतत् ॥
 अम्मी पओहर वज्जमा निच्चुजि संमुह ठन्ति ।
 महु कन्तहो समरंगणइ गअघड भज्जिउ जन्ति ॥
 अम्ब ! पयोधरौ वज्रमयौ नित्यमेव सम्मुखौ तिष्ठतः ।
 मम कान्तस्य समराङ्गणे गजघटा भग्ना यान्ति ॥
 पुत्ते जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
 जा बप्पीकी भुंहडी चंपिज्जइ अवरेण ॥
 पुत्रेण जातेन को गुणोऽवगुणः को मृतेन ।
 या पैतृकी भूमिराक्रम्यतेऽपरेण ॥
 तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
 तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुठ्ठुअइ असारु ॥
 तत्तावज्जलं सागरस्य स तावान् विस्तारः ।
 तृषाया निवारणं पलमपि नैव परं धूमायतेऽसारः ॥

अत्रादिशब्दसिद्धानि ॥

होः स्तोरुच्चारलाघवम् ॥६४॥

होः हकाररेफयोः स्तोः संयुक्तस्य उच्चारलाघवमपभ्रंशे प्रायो भवति ।
बहिणि अम्हारु तु सिरुल्लसि अयउ कंधसु जइ सो घटदिति प्रधावति(?) ॥

बिन्दोरन्ते ॥ ६५ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानस्य बिन्दोरुच्चारलाघवं प्रायो भवति ।
अन्नु जु तुच्छुउं तहे धणहे । अन्यद्यत्तुच्छं तस्या नायिकायाः ॥
बलि किज्जउं सुअणस्सु, दइउ घडाविइ वणि तरुहुं ।
तरुहुंवि वक्कलु, खग्गविसाहिउ जहिं लहहुं ॥
बलिं करोमि सुजनस्य, देवो घटयति वने तरुणाम् ।
तरुभ्योऽपि वल्कलं, खड्गविसाधितं यस्मिंल्लभामहे ॥
तणहं तइज्जी भङ्गि नवि । तृणानां तृतीया भङ्गिर्नापि ॥

हल्स्थैङः ॥ ६६ ॥

अपभ्रंशे व्यञ्जनेषु स्थितस्य एङः एदोतोः उच्चारलाघवं प्रायो भवति ।
सुधे चिन्तिज्जइ माणु । तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो ॥
सुखेन चिन्त्यते मानः । तस्याहं कलियुगे दुर्लभस्य ॥

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ६७ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति । गजकुम्भइं दारन्तु ।
गजकुम्भान् दारयन्तम् । अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।
अब्भा लग्गा डुङ्गरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरिगिलणमणु सो किं धणहे धणाइ ॥
अभ्राणि लग्गानि पर्वतेषु पथिको रुदन् याति ।
य ईदक् गिरिगिलनमनाः स किं धन्यां धनायते ॥
अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ।
पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ह्लसिउं खंधस्सु ।
तोवि कडारइ हत्थडउ बलि किज्जउं कन्तस्सु ॥
पादे विलग्नमन्त्रं शिरस्त्रस्तं स्कन्धस्य ।
ततोऽपि कटारे हस्तो बलिं क्रिये कान्तस्य ॥

अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ।

सिरि चडिआ खन्ति फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।

तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥

शिरसि चटिताः खादन्ति फलानि पुनः शाखा मोटयन्ति ।

ततोऽपि महाद्रुमाः शकुनानामपराधं न कुर्वन्ति ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

शौरसेनीवत् ॥ ६८ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति । ससि सेहरु खणु विणिम्म-
दु खणु कणिठ पालम्बु किदु रदिए विहिदु खणु मुंडमालिए जं पणएण तं
महु कुसुमदामकोदण्डु कामहो । शीर्षे शेखरे क्षणं विनिर्मापितं क्षणं कण्ठे
लम्बः कृतो रत्या विहितः क्षणं मुण्डमालिकायां यत्प्रणयेन तत् न मे कुसुम-
मकोदण्डं कामस्य ॥

तद्व्यत्ययश्च ॥ ६९ ॥

तदिति प्राकृतादीनां द्योतकम् । तेषां प्राकृतादिभाषालक्षणानां प्रायो
व्यत्ययश्च भवति । यथा मागध्यां तिष्ठश्चिष्ठ इत्युक्तम्, तथा प्राकृतपैशाचीशौर-
नीष्वपि भवति । चिष्ठदि । अपभ्रंशे रेफस्याधो लोपो वोक्तः, मागध्यामपि
वति । शदमाणुशमंशभालके(१) कुम्भशहश्रवशाहे शंचिदे । शतमानुषमांस-
ारकः कुम्भसहस्रवशायाः सञ्चितः । इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् । केवलं भाषा-
क्षणानां तिडाद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमानकाले प्रसिद्धास्ते
तेऽपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहुतणओ । अथ प्रेक्षाञ्चक्रे रघुतनयः ।
गभासइ रयणीअरे । आवभाषे रजनीचरान् । भूते प्रसिद्धा वर्तमानेऽपि
वन्ति । सोहीअ एस चण्डो । शृणोत्येष चण्डः ॥

शेषं संस्कृतवत् ॥ ७० ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषालक्षणं द्वादशपदीनिबद्धं ततोऽन्यत् संस्कृतवदेव
भवति । रामाअ पोप्फाणि । रामाय पुष्पाणि ।

हेट्ठट्ठियसूरनिवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ति ।

(१) माशभालके = मांसभाजनं, वशाहि = वशाभिः—ख. ।

जअइ ससेसा वराहसासदुरुक्खुया पुहुवी ॥

अधःस्थितसूर्यनिवारणाय छत्रमह इव वहन्ती ।

जयति सशेषा वराहश्चासदुरीक्षिता पृथिवी ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः, सच संस्कृतदेव । तरुसरसि-इत्यादयः सिद्धावस्थायाम् ॥

झाडगास्तु देश्याः सिद्धाः ॥ ७१ ॥

झाडादयः शब्दाः देश्या देशविशेषव्यवहारादुपलभ्यमानाः सिद्धा निष्पन्नाः प्रसिद्धा वा वेदितव्याः । झाडं लतादिगहनम् । गोप्पी, सप्पत्तिआ । बाला । गोंडी, गांडी, गोंजी । मञ्जरी । एककगं, ओहस्सं, भदसरी । चन्दनम् । आडोरो, मोरत्तओ, मारो, पणाअओ । श्वपचः । दुल्लरअं । भूषा कपर्दानाम्, कपर्दे कृतमाभरणम्-इत्यर्थः । सोमालं, सोल्लं । मांसम् । छट्ठो । मर्म । छोट्टणो । भूतकः । गोड्डं । स्तनयो(१)रुपरि रचितो वासाग्रन्थिः । भावई । गृहिणी । दुक्खित्ते । कम्पः । परिहालो । जलनिर्गमः । पडं । ग्रामसीमास्थानम् । गोजा । कलशी । पडिपल्लिलो । विहितपूजः । गन्धपिसाओ । ग्रान्थिकः । ओहिअं । अधोमुखम् । असारा । कदली । करइल्लो । शुष्कमहीजः । वेज्झ- (२)ओ । भारः । उप्परिअल्लं । अशक्यम् । वेड्डणा । पिच्छिलः पन्थाः । रासारोवहो, सिणी, वेल्हुरा, मन्तत्तखरं । लज्जा । कोणणाअं । मानः । खन्दजी । स्थूलेन्धनवन्धिः । दुःखाअन्तो । खेदेन शिथिलः । उत्ताणफलं । एरण्डः । चउरइडो, हालो । शातवाहनः । पडलिअं । शूलप्रोतं मांसम् । माडा । समकालम् । खडरिअं । कलुषम् । बहुराणो । असिधारा । बप्पोट्टेड । दक्षिणो हस्तः । खब्बणो । दत्तः । खड्डं, वेडो, वोहरं । श्मश्रु । उइत्तणं । निवसनम् । सअराहं । भटिति । खल्लिरी, खिल्लिरिआ । संकेतः । रज्जी । वद्धअं । प्रधानम् । गअणरई । मेघः । तिग्गच्छी, तिग्गआ । पुष्परजः । तंडं, शिरोहीनम् । पादुगो । सभ्यः । तिविडी । सूची । पत्तलं । तीक्ष्णम् । कूरं । भक्तम् । गोड्डं । विक्खिलं । कच्चरम् । महिड्डं, बलाहं, रेणं, पणाओ, डड्डरिआ, डड्डा, दोहणी । पङ्कः । कर्दम इत्यर्थः । विच्छिओ, छोहो, पग्गेज्झो,

विज्झडा । चयः । समूह इत्यर्थः । निअडी । स्नानम् । नड्डुरिआ । भाद्रपद-
 सितदशम्यां कश्चिदुत्सवविशेषः । सोड्डी, ताणफली । दासी । चिच्छिणरमणं,
 ओलुक्को, हविणं । चत्तुःस्थगनक्रीडा । पुंसुलं । विसंवादः । अवअणहं । उल्लू-
 खलम् । सराहओ, किक्किडी । सर्पः । सइलतं, सइदड्डं । मनोरथेनैव संघ-
 टना । ओसा, ओगिगवो, सिएहा । नीहारः । णिअंसणं । परिधानम् । भुत्ति ।
 स्रोतः । सिट्ठा, सिहिडो । सुप्तनासिकानादः । दिवच्छणं, णिवच्छणं ।
 अवतारणम् । लम्बओ । कृतपरिचयः । अडा, सडा । प्रलम्बकेशा । घग्घ-
 धणं । खेदः । बड्डवड्डाआ । अर्धप्रावृतदेहा (१) । तलप्फलं । शालिः । तरिडी ।
 अनुष्णो वायुः । वेप्पो, संपुओ । पिशाचाक्रान्तः । किलाक्कुलकुला, अद्ध-
 रणा । बहुधारिणी नववधूः । वत्ती, वईवेल । मर्यादा । णिग्घट्टो । कौशलो-
 पेतः । वज्जा, पज्जा । अधिकारः । झडी, झल्लरी । गुल्मः । मुकुंडी, मुचुमुत्तो ।
 कूटः । णिक्कसरिओ । गलितसारः । झट्टिलिआ । चंक्रमणम् । सुखोडी ।
 व्यतिकरः । सिलिप्पो, चिल्लो, चुल्लो, जेडो, लिक्को, डहरो । जालः ।
 णहं । दूरम् । विट्ठिठरिआ, तुङ्गी । रात्रिः । कुहिणं । कूर्परम् । विआलो,
 वेल्हू, दुइहणो, अम्मिक्को, कमलो, कुविलो, णिरिक्को, वच्छल्लो,
 कुसुमालो । दस्युः । चोर(२) इत्यर्थः । अहल्लो । ईश्वरः । धणी । पर्याप्तिः
 गुप्तिर्वा । कंकअसुकओ । अल्पसुकृतलभ्यः । पक्कामुरो । प्रवयाः । वृद्ध
 इत्यर्थः । पुण्डरिआ । उत्कलिका । हदं । शीघ्रम् । पिडिल्लिका । क्रूरः ।
 सचुल्लो । पिशुनः । जोव्वणजोअं, जोव्वणिणी, जोणिरं । जरः(?) । चिडिणि-
 अंसणं । निशि प्रावरणम् । पडिवेसो । (३) विक्षेपः । पडिक्किआ । प्रति-
 कृतिः । पडुज्जइणी । तरुणी । कुणिआ, कुविआ, कुच्छिणी, कडडिणारो ।
 प्रतिविवरम् । देवरिअं । सुतजन्मनि तूर्यम् । पुत्रोत्सवे वाद्यमानं तूर्यमित्यर्थः ।
 अक्खवाआ । दिक् । भिक्खं । पार्श्वक्षेत्राद्यम् । पाहिआवडा । ललना । पिड-
 रइ । चौर्येण वधूः । चौर्येण स्वीकृताभार्येत्यर्थः । आरल्ली । गभीरदीर्घरवः ।
 पोअग्गो । निर्भयः । उक्कट्टीणलच्छिआ, डोको । कूपतूला । निपानादेर्जलो-
 न्नयनयन्त्रम् । काअंबी, काण्डी, वक्करो । परिहासः । खाडो । धार्मिकः ।

(१) अर्धप्राकृतदेहा—ख. ।

(२) वैरी—ख. (३) विकोपः—ख.

उच्छलत्रो, पडडं, मेठिअं, अप्पदं, थेट्ठो । गृहम् । उलुहत्तो, डक्को, वसुतुट्ठो, बुक्कणो । काकः । मामा, मामी । मातुलभार्या । चचुप्परं । मिथ्या । चुक्को, चित्ती । व्याघ्रः । चणअणा, लुच्छी । कुन्तलाः । गणसमा । रतो गोष्ठयाम् । तित्ती । मुष्टिः । पुत्ती, अल्ली । सारः । डाली । शाखा । ठाणा । अहङ्कारः । णामुक्कसिअं । कार्यम् । पेआलं । प्रमाणम् । गहणी, गहेरो, मुहुलो । बन्दी । वाइल्लो । बलीवर्दः । मुंकुरुडो, मुंगुरुडो, घुग्घुरुडो । राशिः । आवसणं, आअलणं । रतिगृहम् । उवसट्ठो । सारथिः । उवसेरा । रथार्हः । उणिआ । कृसरा । इत्तिरिअं, अणि-
रिक्कं । अत्तिणि । कद्देवेलीसावं । भोजनम् । अइरिवो । कथाबन्धः । बेड-
उओ । तैलादीनां विक्रेता वणिक् । असदुम्मणिआ । रूपवती । उम्मल्ला ।
तृष्णा । उउक्को । पिण्डम् । सुवा । पिष्टम् । चडिआसो । आटोपः । माला ।
ज्योत्स्ना । दरंदरो । उल्लासः । उव्वलं । कौशलम् । ओमाओ । पीडा । प्रहारेण
जाता पीडेत्यर्थः । णिच्चडो, णिग्घोरो । निर्दयः । आरन्तिओ । मालाकारः ।
सअविम्हओ, सिण्ठो, आलत्थओ । केकी । उड्डो । कूपादि(१)खनकः । इसारो ।
गर्तः । उवलहतो । चूडावलयम् । हिल्ला । सिकताः । हिक्का(२) । उप्पक्किआ ।
रजकी । हिड्डोली । रक्षणयन्त्रं केदारस्य । आसलो, अलिणोए । वृश्चिकः ।
जरिल्लो । बन्धः । जमणं । बालशिखा । मरट्ठो । गर्वः । किरिणी, कुहणी, साही,
पाणल्ली, पत्तणी । प्रतोली । रथ्येत्यर्थः । मलओ । गिर्येकदेशः । उग्गालो,
छिब्बोली । तनुस्रोतः । सुस्वल्पजलस्रवणमित्यर्थः । कटप्पडोहरं । पश्चिमा-
ङ्गणम् । णरिवाओ, सरेवाओ । हंसः । कुट्टमिओ । महिषः(३) । पहणी । सं-
मुखागतिनिरोधः । केअ । केली । तिती, कीलं । स्तोकम् । उक्कासारो । भीरुः ।
भाउलं । आषाढे कात्यायन्या उत्सवविशेषः । भग्गलअं । अप्रियम् । कोत्थु-
हवत्थं, कोसलो, कणआ । नीवी । छिहट्टहिल्लो, आअं(४) । दधि । हड्डवं ।
कलहः । छवडी । चर्म । कहोडो, पिणवडो । वरुणः । उअहारी । दोहनकारी ।
खट्ठंगो । छाया । वोइओ । व्याधः(५) । कोलंबं । पिठरम् । वेखासो, तेखा-
सओ । विरूपः । सरली, अरलं, चीरी, सग्गासडी । उल्का । प्रग्रह इत्यर्थः ।

(१) कूपादिकरकः—ख. । (२) किक्का—ख. ।

(३) मूषिकः—ख. । (४) पूआ—क. । (५) व्याधिः—क. ।

राइणी, णिउत्तंउ । शात्मलिरित्यर्थः । मोडी । भगिनी । कुन्तो । शुकः(१) ।
 णिडो, विच्छुओ । पिशाचः । काहं । नित्यम् । वसड्डी । कनकम् । अलुम-
 जालो, चुंचुमालिओ, मडो । अलसः । सिअणअं, कडसी । पितृवनम् ।
 श्मशानमित्यर्थः । अपडओ, अडो । आरामः । वाडुब्बी । भूषाऽश्वस्य ।
 हलुक्की, कुविक्खिणी, चुरुड्डी, भसआ, बहुरा, सलरी । क्रोष्टी । अई,
 मब्भक्खरं, मई, सबिसं, पच्चुट्टाहणं । मदिरा । सुरेत्यर्थः । पडिच्छको,
 सच्छिओ । सदशः । तारत्तरो । मुहूर्तः । पड्डाली, डेडुरी । क्रीडा । पंडारा ।
 गोपः । पेडुलो । रसः । पसवडक्कं । अवलोकः, जोल्लो, हललो, रोलो,
 शोअलो, मलहलो, मअलं । कलकलः । दैवादिपाठाद् द्वित्वे-हल्लिबोलो,
 एक्कपलिल्लो । देवरः । ओसिक्खओ । गतिविघातः । खड्डी । धारा ।
 अत्युष्णोदकधारा । पड्डसुगा, पत्थरं, वलिअं, विहलो । ज्या । मौर्वीत्यर्थः ।
 पाणालो । पाणिद्वया(२)खातः । णिहसो । वल्मीकम् । पत्थत्थो । अधनः । वल-
 विओ, वलडसरो । जपवान् । विज्जुरओ । तेरुण्डः । णिहलं । कूलम् । अल-
 अल्लिका । कस्तूरी । अणरामअं । अरतिः । छिवअं, अंगलिअं । इक्षुशक-
 लम् । अणोलो । दिनमुखम् । अवणिओ । अन्त्यः । सदअं, गदहो, संपं ।
 कुमुदम् । गमरोट्टं, छुप्पलअं । शेखरकम् । पिहुणं । पुच्छम् । अंजणिआ,
 अंजणइसिआ । तापिच्छम् । करल्लु । अवशुष्कम् । डसिओ । ग्रामतरुः । पव्वं,
 चलक्को । अशक्तः । उच्चन्तो । गाढः । गोरप्पडिआ, रम्भडिआ, बम्हणी । गोधा ।
 छाहो । गगनम् । अणणत्तं । निर्मात्यम् । पत्थणं, करअडी । स्थूलवस्त्रम् ।
 अडडाग्विअं । विपरीतरतम् । णब्भरं । विमलम् । अलिसारं, पिउलिं ।
 क्षीरम् । चुच्चिलिअं, चुच्चुलिआरो । चुलुकम् । मोरदं, मोरअं, आवगो,
 अपामार्गः । पच्चुरं । अपमृत्युः । कामकिसोरो । गर्दभः । छाइल्लो, जुल्लो ।
 वैदग्ध्यवान् । छेओ इति तु विदग्धार्थकस्य छेकशब्दस्य भविष्यति । सुलोसो ।
 कौसुम्भनिवसनम् । अहिरिओ । विच्छायः । फलसं । कार्पासः । चुल्लोडओ ।
 ज्येष्ठः । ताओ, सुघओ । रजकः । आअरं, कडत्तं, अवहडं । मुसलम् । णिहुणं ।
 व्यापारः । हित्तं, पित्तरं । गृहद्वारम् । चक्कग्गहो । मकरः । हंहलअं,

(१) शक्रः-ख. ।

(२) प्राणिद्वयाघातः-ख. ।

(३) भिरिअं-ख. ।

(४) कपित्थम्-ख. ।

जंहलो, परिअडी । मूर्खः । अक्को । दूतः । कल्लो । हीः । कण्णारामं । अव-
 तंसः । सरिवाओ । आसारः । मादलिआ, सुविज्जा । माता । सोअं । स्वापः ।
 सोआलो । उभयाचितक(१)सिद्धये दत्तम् । ममास्मिन्मनोरथार्थे सति पूजा-
 दिकमिदं विधास्यामीत्युद्दिष्टार्थप्राप्तिपर्यन्तं यत्किञ्चित् द्रविणादिकमन्यस्य हस्ते
 दत्तं तदित्यर्थः । अड्डिम्म । अतिरिक्तम् । वडवलओ । विषरहितो भुजगः ।
 सिंहलओ । यन्त्रं वस्त्रादेर्धूपस्य । सोअणो । मल्लः । तिन्दूरिआ । राज्यम् ।
 सोवरणं । अन्तःपुरम् । असग्गअं । प्रावरणम् । उच्चडं । शौर्येण(२) क्रियते
 यच्चरितम् । डड्वणं । आज्यम् । उप्पिगरिआ । हस्तोत्क्षेपः । भंगोउणं । व्रणि-
 तम्(३) । उप्पा । मण्यादेर्मार्जनम् । उप्पुलपोलिअं । त्वरा, कौतुकेन । अहि-
 हरअं । देवगृहम् । संविड्डाणा । आभिजात्यम् । अगिला । हेला । उच्च-
 तालं । अविच्छिन्नस्वररोदनम् । अवसरिओ । विरहः । उप्पालओ । रण-
 रणकम् । माला । डाकिनी । पिडप्पो । राहुः । अब्भपिसाओ, गहकल्लोलो-
 इत्येतावन्नपिशाचगृहकल्लोलयोर्भवतः । उक्करिविडिअं । उपर्युपरि स्थानम् ।
 सरिणअं, विरणिणअं । आद्रम् । पणपक्कसावओ । शरभः । पिच्छेओ ।
 विलासः । उस्सा । गावः । लसुअं । तैलम् । वाउत्तो । विटः । उप्पिणिरं ।
 शून्यम् । उएहोदयगण्डो । भ्रमरः । मुहिअं । यन्मृषा क्रियते । आमेलो,
 आअल्लो, आलोलं । कोशबन्धनम् । चालच्चं । पुच्छम् । कडलवड्डो
 स्वेच्छोत्थायी बलीवर्दः । डंडरं । ईर्ष्याकलहः । कोच्चप्पी । अलकहितकरणम् ।
 पेड्डं, मज्झिमडाण्डं । उदरम् । अरक्को । तृणमनुष्यः । खोहत्तं । आहतं
 पाणिभ्यां जलम् । अट्टलो । अनपराधः । उरणी । पशुः । खरुण्णा । विषमा
 भूः । खप्परो, खरडिओ । रुद्धः । कुम्भी । पोट्टलिकम् । सुवर्णादिकमन्तः-
 निधाय बहिर्बद्धं कर्पटकखण्डमित्यर्थः । गज्जणसदो । मृगनिषेधरवः । चुच्चो ।
 मेदुरः । उज्जु । अरण्यम् । पारमरो । रद्धः । उतातो, वालिओ, णाओ,
 मडुल्लो, पित्तेई, यूणो । गर्वितः । चुड्डली । उत्का । महई । पितृमन्दिरम् ।
 अण्डुली, अण्डली, हित्तं, मुरई । असतो(४) । कुई, डोंडी । बलाका ।

(१) उपचित-ख. । (२) चौर्येण-क. ।

(३) प्रणीतम्-ख. । (४) इत आरभ्याऽस्य सूत्रस्याऽवशिष्टा वृत्तिः ख०-
 पुस्तके नास्ति ।

णसारा, धलओ । मण्डपः । पली, मोलो, णिवाओ । प्रस्वेदः । ठरआरो ।
 केशसञ्चयः । चरवाओ । ग्रीष्मवातः । गिड्डिली । ऐत्तवं दलम् । इदंगिली ।
 धूमः, तुहिनम् । पशडुङ्की, रोहिआउ । प्राणिशिबिका । रोररी । कृष्णश्रावण-
 चतुर्दशी । हाअलो । जात्यतुरगः । वेढिओ, वहओ । मणिकारः । रोप्पलो,
 वारावरो । वातायनम् । तलपत्तं । योनिः । वराङ्गम् । छच्छअणो । असोढा ।
 आणिभं । मुखम् । दिरिलेआ, जीविअमई(४) । कामुकाकर्षिणी मृगी ।
 समयं । 'समयं पुरुषं दुर्गापुरो हत्वाऽसृजो बली' । दुर्गापुरतः पुरुषं कृत्वा
 विधीयमानो रक्तबलिरित्यर्थः । लुगुओ, लुगुसो, वग्गोवओ । नकुलः ।
 उसली । उद्वेगः । वप्पली, मित्थं । मिथ्यावचः । उज्जोगलं । भटः । घाघरी ।
 जघने वस्त्रविशेषः । घुणिवाओ । इन्द्रः । सेआलिआ । दूर्वा । राडी,
 वम्मडिअं, रणमुडीणीरङ्गी, अवकुम्माणिका, धमो । विशालः । सिन्धुवणओ ।
 हताशः । तोमारी । लता । वक्कडं, वट्टलं । मेघतिमिरम् । हेरणं,
 महारअणं । वस्त्रम् । आणक्को । तिर्यक् । हण्डो । सुतासुतः । दौहित्रः ।
 णिआणि, पूणिन्दणिआ । कुट्टणू । लुञ्चनं यस्य संसक्तकुट्टणाप-
 नयनमित्यर्थः । छेलिआ । अल्पपुष्पा स्रक् । अक्कोडो । अजः । छागः ।
 कुल्लो । शृगालः । सणिओ । साक्षी । पडअसाइआ, पटी । पत्रपुटी शबर-
 मूर्धनि । अंबरो । निष्ठुरः । जपो, कालो, तोलेण । पुमान् । पलस्सेवा,
 राअल्लो, रल्लरा, राडा, प्रियग्गवा, वीलणि । पिच्छिलम् । खेआ, पुअं,
 भासो । हासे सति हसितमित्यर्थः । सारो । रणमुखम् । गेड्डा । यवः । थक्को ।
 प्रसञ्जनम् । अइराणी, धुमारा, एकेराणी । शक्रवल्लभा । इन्द्राणीत्यर्थः ।
 अवआरो । लोकयात्रा । गोविओ । अल्पजल्पनः । तामरो । सुन्दरः ।
 गोत्तणहाणी । पित्रोर्जलाञ्जलिः । खट्टिको, पोलिओ, सौरि । सौनिकः ।
 वऊढं । दीर्घमन्दिरम् । सेआलो । कुसिओ, सेट्टी । ग्रामेशः । चिरीअकुटी,
 पुअई, पुइओ, पाणो, बाणो । चाण्डालः । इक्कसी । नीलाब्जम् । नीलो-
 त्पलमित्यर्थः । थसलं, थासो, यसलं, धुरीअं । पृथु । पच्चुहो । रोसरो ।
 सूर्यः । गोहो । ग्राम्यजनाग्रणीः । अंगुत्थलं, अंगुलीत्थलं, अंअहथो ।
 स्नेहवर्जितः । वप्पिवअं, वल्लवाअं । क्षेत्रम् । अभोज्जलिओ । पुनः पुनर्या
 लभ्यते । खुड्डं, खुडिआ । स्वल्पकम् । रतं, चिरिका, चाम्मणं, चारि-

भारुडं, डोवरुओ । गुरुहारिकः । वप्पुअं । दीर्घम् । वोइओ । ज्योतिरि-
 ङ्गः । मल्लतिमिलाओ, मड्डूपिणाठई, अणुओ, दरमत्ता, अक्कसालो ।
 बलात्कारः । बअलणी । वृत्तिः । पडिग्गहो, पोरवग्गो । विश्रामः । णन्दणो,
 अओ । कर्मकृत् । अवज्झसो, दोहासलं । कटिः । पाडिअज्झो । पतिगृहान्नेत्ता
 पितृगृहं वधूम् । धूत्ती । रजस्वला । तग्गं । सूत्रम् । गुट्ठीहू । आश्रमः ।
 भुलुवीआ । प्रसवपरा । विओ । कुल्यां । अल्पा कृत्रिमा सरित् । हेअलं ।
 अभिभोगः । हस्तेन विनिवारणम् । गहणी । निर्जलस्थानम् । वलुङ्की ।
 कक्कटी । कली । शात्रवः । अमलो । ध्वस्ततेजाः । ववडओ । द्विजः ।
 विप्रः । रोलो । दरिद्रः । पेअलं । अन्धकारः । हरिं । तृणम् । हल्लकं ।
 भीषणम् । गिग्गो । प्रवेशः । बअलो । वटः । वल्लं । स्पशान्वितम् । पट्टं ।
 अंशुकम् । सेओ । विनायकः । रसीअं । विटपिच्चीरम् । पडिहत्थो । प्रति-
 क्रिया । कारा । रेखा । सुई । बुद्धिः । काहिलो । वत्सपालकः । दाणीणा,
 सोसिओ । पताका । हुडुमा । पश्चात् । मग्गो, ओरिल्लं । यः सं-
 मुषितः । एकसाहिल्लो । यत्रैकं पदमुत्क्षिप्य शिशुः क्रीडति । हिंविआ । या
 ब्रध्वा उपरि परिणीयते । बहुभाडिणी । कुमारी । घुन्दिणी । घर्मः । विलरी ।
 यौवनोत्कटः । अगण्डिगोगोहो । सुरतम् । तत्तुडिल्लं । पतद्गृहम् । णिलापा,
 णिल्लंको । क्षेत्रजागरः । छेत्तसोपणी, सप्पओ, सप्पिओ । चातके ।
 कुमारो, चडत्खरो, सइसिद्धिओ । यूनि, तरुणो । तहडो । महालके ।
 खावाट्टहि, दुहरडो, पेण्डओ, पआलो । नूपुरे । आमल्लअं, सिन्दीरी ।
 धम्मिल्लरचनायाम् । उण्डलं, बब्बरी । चर्मकारे । चट्टइओ, कुठारो ।
 चुल्लम् । वासी । शिखायां, विज्ञाने च । कम्परं, कोद्धुरी, णिक्खो ।
 जारे सुवर्णे च । चडिओ । वन्दिनि आचार्ये च । कमठो । दधिकलशी-
 पिठरयोः । अवडुअं । उल्लूखलविसंस्थुलयोः । गोला । गोनद्योः । अत्खण-
 वेली । निधुवने प्रदोषे च । णिज्जओ । उपकारे पुष्पप्रकारे च । काहिल्ली ।
 व्ययकरणे भ्राष्ट्रे च । करण्डो । शार्दूलवायसयोः । एकसंहो । निर्धर्मासनयोः,
 कृषौ उर्मिमध्ये च । अन्तल्ली, उअआरो । ग्रामे संघे च । महल्लो, मुखरो ।
 राशौ विस्तीर्णे च । अप्पालं । कर्मस्थाने वेशमनि च । बेल्लवं । विलासे लल-
 नायां च । आअट्टिआ । परायत्तायां नववध्वां च । सकप्पं । आट्टे अल्पे चापे

पुरे च । करोडो । काके नालिकेरे वृषे च । रोहं, रोहण्डं । इच्छामत्योः । कालि-
 म्बत्रं । शरीराम्बुदयोः । केन्धू । रज्ज्वाम् असत्यां कन्दे च । णिआरं । रिपौ
 ऋच्छौ प्रकटे च । कुरुलो, कुरुढो । द्वावप्यद्रवे त्रपुणि च । आअं । अतिदीर्घे
 विषमे मुसले, कालायसे च । किण्णो । सितेऽशुके सूक्ष्मे च । लाइअं । अजिरार्धे
 भूषणे गृहीते च । कालिआ । ऋणवृद्धौ काये अम्बुदे च । (?) कण्ठे कर्णिकायां
 च । उद्दाणो । कुररे सगर्वे प्रतिशब्दे च । ओलधणी । दधिनि भूतायां नव-
 वध्वां च । खप्पो । वामहस्ते गर्दभे च । डोंगं । रथ्यास्थासकयोः । चेणडासी,
 हली । शिखानवमालिकयोः । दहों । ककुदे जलपुंसि दान्तपृष्ठे च । कोल्ली ।
 खलनायां दोहविषमायां च । नमणी । लतायां व्यधिकरणे च । सत्ती । बन्धने
 वचने च । इच्छुरु । लतायां शिरःस्रजि च । उपिञ्जलं । रते काके रजसि च ।
 णमडलं । वितते दुर्दिने च । उच्चाडनं, णउ । उपवने शीते च । दधो । दास-
 गर्दभयोः । पोन्दी । रूपवचनयोः । उम्मल्लो । सान्द्रे भूपतौ च । बोधो ।
 धार्मिके यूनि च । उच्चविहो । अशिकां(?) माने निःसीम्नि च । वल्लीवफं ।
 त्राणे व्याघ्रे सिंहे च । पत्तणं । बाणफले शरपुंखे च । अकण्डमलिमो ।
 अपरिणीतनिष्प्रवाण्योः । उअं । उदकशोकयोः । योलिअं । शिलातले
 हठात्कृते च । जवणं । हये शशिवदने च । खज्जनो । खज्जरीटे
 कर्दमे च । कलिमो । गृहे बद्धभूमौ पाशगृहे कुट्टिमे आष्ट्रे शय्यायां च । मम्मद्धा ।
 गम्भीरे तटस्थे अयशसि दीर्घे च । वपो । भूतगृहीते सभिके च । वल्लरो ।
 मरौ महिषे तरुणे क्षेत्रे तरण्ये च । मराली । सुन्दरे अलसे मसूणे च । चम्मक्रो ।
 गर्वे उत्कण्ठायां च । विसिडो । विरते विसंस्थुले च । बलवडी । व्यायामे सभायां
 सख्यां च । सिम्फिओ । रजतनापितयोः । वेइट्टो । तनौ शिथिले आविद्धे उर्ध्वीकृते
 विसंस्थुले च । मलइओ । हते तीक्ष्णे च । वडप्पं । लतागृहे सततपवने हिमवर्षे
 च । राहो । प्रिये शोभिते मलिने सनाथे विसंस्थुले च । वण्ठो । निःस्नेहे
 अकृतविवाहे भ्रमे च । मत्थरं । कुटिले वह्नौ कुटुम्बे च । लअनं । तनुकोमल-
 योः । मम्मणं । अव्यक्तवचसि सरोषे च । तुण्हीकी । मुतुन्निश्चलयोः(?) । छोणो ।
 स्थासके चरे चोरे च । तुव्विल्लि । मधुपटले उलूखले च । पत्थरी । शयने स्वमतौ
 च । णिच्चविडं । रत्नारभटे समुचिते च । दअरो । पिशाचे ईर्ष्यायां च । भसुरी ।
 ताम्बूले अर्थे च । विप्परो, पाटलो । हंसविषयोः । बिम्बोवणअं । क्षोभे उपधाने

विकारे च । कुल्लोत्र । समर्थे ग्रीवायां विच्छिन्नपुच्छे वा । चुच्चुणित्रा । मुष्टिके-
 ष्टकायाम् । समर्थे, छिदको । खड्गे छिन्ने जङ्घापाते तटे खनित्रे च । छिण्णो ।
 गच्छिते(?) निर्दये च । गेलच्छो । दान्ते परिडते च । खुलुखी । मिथ्यायाम्
 अघटमाने च । अण्णओ । धूर्ते यूनि देवरे च । पेढं । अशक्ये तडागे च ।
 अरलो, अरालाओ । चिरिकायां मरकते च । अच्छ । अत्यर्थे शीघ्रे च । अल्लिआ ।
 पितृष्वसरि कानिष्ठसोदरस्य वध्वां च । कक्कणं । अतिरोभाववति भग्ने श्लक्ष्णे
 च । वब्भारो । संघाते गिरिगुहायां च । पञ्चुज्जो । काण्डे नखे शिशुमृगे च ।
 वाअणो । वेश्मद्वारे तिरश्चीने च । विप्पओ । उन्मत्ते पीर्यां च । कोप्परो ।
 वर्णसङ्करे जालके च । केड्डो । व्यापने फेने श्याले दुर्बले च । ओहमं ।
 नीव्याम् अवगुण्ठने च । ओहक्कू । रभसे विषादे च । तोलो, तोड्डो । पिशाचे
 शलभे च । डसरी । उष्णजले स्थाल्यां च । छणी । उक्कुणे कार्मुके च ।
 वक्क । एकान्ते पृथगित्यस्मिन्नर्थे शून्ये च । तुरं । उपकरणे कलिकायां शून्ये च
 वोक्कअं । अनिमित्ते तात्पर्यासके (?) च । पसुलो । काकोले जारे च । किवटी ।
 पार्श्वद्वारे पश्चिमाङ्गणे च । छाआ, भ्रमरीन्द्रो, ह्योसिप्पति । वक्रे शिरसो भूषण-
 विशेषे च । णलुअं । वृतिविवरे कर्दमिते च । (?) निमित्ते प्रयोजने च । एच्चाउत्तो ।
 नियोगिनीसुते ईश्वरे च । पहेणअं । उत्सवे भोज्ये च । चारो । इच्छाबन्धन-
 योः । जयन्दणं । अगुरुकुङ्कुमयोः । डिंखा । आतङ्के त्रासे च । दलिअं । अङ्गुलौ
 दारुणि कूणिताक्षे च । चिप्पंडी, विप्पत्ती । व्रते उत्सवविशेषे च । उंचाडइओ ।
 ऋक्तगर्जनयोः । पचलं । असहने समर्थे च । साहुली । वस्त्रशाखाभूसखीसदृश-
 गहुषु । लुबी । लतास्तवकयोः । रञ्जणं । घटकुण्डलयोः । धुड्ढकी । मुखसंभेदे
 मौने च । छुहइद्धिआ । द्वेष्यायामस्पृश्यायां च । सरी । प्रशस्ताकृतौ दीर्घे च ।
 गोरो । ग्रीवायाम् अक्षिण सितायां च । भसत्तो । वन्हिदीप्तयोः । गोली । वेद्याम्
 आज्ञायां च । कण्णोविआ । चञ्चौ अवतंसे च । अल्लिद्धी । अङ्गदे जलार्द्रायां
 च । अमारो । नदीमध्यद्वीपे कमठे च । उक्खो । भीतौ सद्भावे च । इत्यादि ॥

अथ—आडंबरो । पटहः । ओंदुरो । मूषिकः । वामलूरो । वल्मीकम् ।
 कियो । वराहः । लहरी । तरङ्गः, प्रवाहो वा । तल्लं । कासारः । महाबिलं ।
 गगनम् । पाढा । शोभा । खेडं । ग्रामस्थानम् । महानडो । रुद्रः । पुडइणी ।
 नलिनी । जयणं । भयसंनहनम् । पाडलं । कमलम् । कमडो । भिक्षापात्रम् ।

कल्लं, गन्धुत्तमा, सुरा-इत्यादयः शब्दाः तत्समतद्गवात्मना प्रयोगपदवीमासा-
दयन्ति । सिद्धा इति पदं मङ्गलार्थम् ॥

इति श्रीत्रिविक्रमविरचितप्राकृतव्याकरणवृत्तौ तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

(१) सप्रत्ययप्रकृतिसिद्धमदीर्घसूत्र-

सत्कारकं बहुविधक्रियमाप्तदेश्यम् ।

शब्दानुशासनमिदं प्रगुणप्रयोगं

त्रैविक्रमं जपत मन्त्रमिवार्थसिद्धयै ॥

विशन्नन्तःश्रोत्रं पदमधुरिमा मेदुरयति

प्रणेता नूत्नोऽर्थः प्रतिपदमहो साधुवचनम् ।

रसः पात्रीकुर्याद् भुवनमनुभावादिव कृते-

र्यदि श्राव्यं काव्यं मम रसिकनैयायिकजनैः ॥

वक्ताः सन्तु सर्वेऽपि स्वाभिप्रायप्रकाशने ।

स्वपराशयसंवेदी कथास्वेकस्त्रिविक्रमः ॥

॥ प्राकृतव्याकरणं समाप्तम् ॥

प्राकृतसूत्रानुक्रमणिका ।

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
अइ तु वैरादौ	२५	अठमो पश्चात्तापसूचनादुःखसम्भाषणा-	
अक्षयर्थकुलाद्या वा	९	पराधानन्दादरखेदविस्मयविषादभये	७५
अचुक्कवोक्कौ विज्ञापेः	१२१	अमः	८०
अचोऽचाम्	११५	अमा तुमेतुए च	९६
अचोऽस्तवोऽखौ कखतथपफा गघदध-		अम्हइंअम्हे जक्कशसोः	१९६
बभान्	१५८	अम्हंमज्झंमज्झमइमहमहंमे च ङसा	९९
अइः कथेः	१३५	अम्हमम भ्यसि	९९
अडडडुल्लाः स्वार्थिककलुक् च	१७०	अम्हमममज्झमह डिपि	१००
अणणाइं नञर्थे	७८	अम्हेअम्होअम्ह	९८
अत एवैच्से	१०४	अम्हेअम्होअम्हाणममाणमहाण-	
अतिडि तुरः	१२५	मज्झाणमज्झाङ्गाङ्गणेणो आमा	१००
अतो ङसेदुंदोश्	१५०	अह्माहे हर्षे	१४९
अतो ङो विसर्गः	८२	अह्माओ आश्रये	७४
अत्खुः परस्परस्य	१७७	अयि ऐ	७९
अत्सुस्सिहस्से	९३	अर उः	११४
अथवामनागहवइमणाउं	१७५	अररिअरिज्जमाश्रयं	५२
अदन्तात् डा	६७१	अरि वृषाम्	११४
अदेल्लुक्कात्खोरतः	१०५	अजैर्विडप्पः	११७
अद्दुमे कदल्लयाम्	३५	अर्थपरे तो युष्मदि	३८
अनर्थका घइमादयः	१८२	अपैरल्लिलवपणामचच्चुप्पाः	११९
अनिदमेतदस्तु कियत्तदः स्त्रियां च हिं	२१	अहत्त्युच्च	६०
अनुक्तमन्यशब्दानुशासनवत्	२	अलाहि निवारणे	७८
अनुव्रजतेः पडिअग्गः	१३२	अल् दुक्कले	२०
अन्तरि च नाचि	५	अल्लिअ उपसपैः	१३७
अन्त्यस्य वचिमुचिरुदिश्रुभुजां ङोत्	१११	अवहेडमोललणिललुछोसिक्कदिसडरे-	
अन्त्यस्य हनखनोः	११६	अवछंडाः	१३२
अन्त्यहलोऽश्रुदुदी	५	आवद्युति स्त्रियामाल्	६
अन्त्यादिदेति मो णः	१४८	अव्ययम्	७३
अन्याहशस्याण्णाइसावराइसौ	१७७	असावक्खोडः	१४१
अन्येषामादियुजि न	१५८	असूयासोडिप्	१०२
अपतौ घरो गृहस्य	४२	अस्तोरखोरचः	२८
अपुण्णगाः क्तेन	१४४	अस्मत्सुना अम्हिहमहअमहमहम्म्यम्मि	९८
अपेः पदात्	११	अस्मदोऽह्माहं	१९५

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
अहद्वा सुना	९५	इणममामा	८९
अहेस्यासी तेनास्ते:	१०६	इतसेत्तेहे	१७५
आक्रमिरोहावोत्थारच्छुन्दान्	१३८	इते:	११
आघ्राक्षिस्नामाइग्घणिज्झराब्बुत्ता:	१२७	इतौ तो वाक्यादौ	१७
आचार्ये चो हश्च	१५	इत्तु सदादौ	१५
आत् सावामन्त्र्य इनो न:	१५०	इदतोऽति	१७१
आदि: खु:	३	इदम आअ:	१९३
आदीत: सोश्च	८५	इदम इमु नपुंसके	१९२
आदे:	१७	इदमेतत्तिकयत्तम्यष्टो डिणा	९२
आदेर्ज:	३९	इदानीमेव्वहि	१७१
आदेस्तु	३६	इदानीमो व्दाणि	१४९
आद्वा मृदुत्वमृदुककृशासु	२१	इदुतोर्दि:	८३
आनन्तर्ये णवरिअ	७५	इदुदेत्स्वहे:	१९८
आ भूतमविष्यति च कृज:	११२	इदुद्वयूढे	२१
आम अभ्युपगमे	७३	इदुन्मातु:	२३
आमन्त्रणे बेब्बे च	७७	इदेन्नूपुरे	२१
आमां डेसिं	९१	इन्धौ	४९
आमो डाहड्	१५२	इन् मयटि	३८
आमो हं	१८५	इय्यो यक:	१५६
आमो हं च	१८७	इर: शीलाद्यर्थस्य	६९
आर: सुपि	८८	इल् कृपगे	२१
आरन्न आढप्प:	११७	इहरा इतरथा	७९
आरोलवमालौ पुज्जे:	१३३	इहहचोर्हस्य	१४८
आर्यायां र्य: इवश्चामूल्	१४	इहेणं डयम:	९३
आल्लीहोऽल्लि:	१२२	ईअइज्जौ यक्	११८
आश्लिष्टे लघौ	५४	ईत: काश्मीरहरीतकयोर्लीलौ	१८
आसंव: संभावे:	११९	ईत: सेसार्	९२
आसारे तु	१४	ई धैर्ये	२६
आ सौ वा	८९	ईर हकृतृज्राम्	११७
आहाहिलंघवच्चाहिलक्खमहसिह-		ईल् खलवाटस्त्यानयोरात:	१५
चिल्लुं पचंपा: कांक्षे:	१४१	ईल् ज्यायाम्	६१
इं नपि	१९०	उअ पद्दय	७९
इअदूणौ क्त्व:	१४८	उओ उपे:	७९
इआऔ म्मौ	९५	उच्चैर्नीचैसोरअ:	२६
इक: पथो णस्य	६५	उत्करवल्लोद्वारमात्रचि	१४
इजेचोर्दट्	१५०	उत्तिक्षपिरुत्थग्घोसिक्कहक्खुवालत्थ-	
इजेरा: पादपूरणे	७९	गुल्लुगुंछाब्भुत्तान्	१३७

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
उत्थल उच्छले:	१२४	एतदेहएहोएहु स्त्रीनृनपि	१९२
उत्सवक्रक्षोत्सुकसामर्थ्ये छो वा	४७	एतो म्मावदितौ वा	९४
उदूदोल् मृषि	२३	एत्तोएत्ताहे ङसिनैतदः	९४
उदृतां त्वस्वमामि	८८	एत् साज्जला त्रयोदशगेऽचः	२७
उदोतौ जदशसः	१८९	एप्प्येप्पिण्वेप्पेपिणु	१६५
उद्व ओरुम्मावसुओ	१३०	ए भिसि	१८४
उद्व वृषभे वुः	२२	एय्य एव भविष्यति	१५६
उज्जविच्छवुत्ता विषण्णवत्तमोक्ताः	१७६	एल् पीठनीडकीदृशपीयूषविभीतके-	
उपरेः संव्याने ललल्	६८	दृशापीडे	१९
उठभावेल्लणिसरकोड्डुमसक्खुडुखेडु		एव जि	१७१
मोहाअकिलकिंचा रमते:	१३८	एवमेम	१७२
उभयाधसोरवहदेठौ	४२	एवमेव एमइ	१७२
उ मिबिटो:	१९८	एवमेवदेवकुलप्रावारकयावजीविता-	
उह्मोयहतुयहतुठभ भ्यसि	९७	वटावर्तमानतावति वः	४१
उ युधिष्ठिरे	१७	एवार्थे एव्व	१४९
उल् कण्डूयतिहनूमद्वातूले	२१	ऐच एड्	२५
उल् जीणे	१९	ओअंदोहालौ छिदेराडा	१३५
उल् ध्वनिगवयविष्वचि वः	१३	ओअग्गसमाणौ व्यापिसमाप्योः	१३६
उल्लल्लेखल्लोसुंभारोअणिल्लस-		ओइ अदसः	१९२
गुंजोल्लपुलआआ:	१४१	ओत्सौ पुंसि तु	१८३
उवर्णस्यावः	११४	ओदाल्यां पड्कौ	१५
ऊ गहोविस्मयसूचनाक्षेपे	७६	ओ पश्चात्तापसूचने	७८
ऊत्वे सुभगदुर्भगे वः	३१	ओल् स्थूणातृणमूल्यतूणीरकूर्परगुडूची-	
ऊध्वे भो वा	५१	कूष्माण्डीताम्बूलीषु	२१
ऊ स्तेने वा	२५	ओहरौसराववतरेस्तु	१३१
ऊरुतुऊरुऊरुणऊरुषिऊरुषभे वा	२४	ओहिरोग्घौ निद्रः	१३०
ऊरुतुगे	२२	कः शक्तमुक्तदष्टमृदुत्वरूपेषु	४५
ऊरुतोऽत्	२१	कगटतदप(क)पशोरूपयंद्रे	५४
ऊरुदन्ताड्डः	८७	कतिपये वहशौ	३८
एं चेदुतः	१८६	कथंयथातथा डिहडिथडिमडेमास्थादेः	१६१
एकस्मिन् प्रथमादेर्विध्यादिषु दुसुमु	११०	कथेर्वजरपजरसग्घसाससाहवजप्प-	
एकाचि इवःस्वे	६१	पिसुणवोल्लोव्वालाः	१३५
एकाइः सिसिआइआ	६७	कदथिते खोवं:	३५
एक्कसरिअं झटितिसम्प्रति	७९	कदले तु	२७
एळः	४	कमवसलिसलोहाः स्वपे:	१३८
एच्च कत्वातुंतव्यभविष्यति	१०६	कम्पेविच्छोलः	१२०
एण्हएत्ताहे इदानीमः	३४	कम्मवमुपभुजि:	१३३

सूत्राणि	पृष्ठे
कर्णिकारे णो वा	५७
कर्णिकारे फोः	२७
काणेक्षिते णिआरः	१२९
कान्तस्यात उं स्वमोः	१९०
कामुकयमुनाचामुण्डातिमुक्तके मोङ्	
लुक्	३०
कार्षापणे	५३
काश्मीरे म्भः	५२
कासेरवाद्वासः	१२६
किं काङ्कवणौ	१७६
किं किं	९४
कित्तद्ग्यां सश्	९१
क्रियत्तदोऽस्वमामि सुपि	८६
क्रियत्तद्ग्यो ङस्	९१
क्रिणो प्रश्ने	७४
किमिदमश्च डेत्तिमडित्तिलहेहहम्	६५
किमो डीसडिणो	९२
किरहरहर किलार्थे	७४
किरिरेरे डः	३९
किल किर	१७३
कुतः कउकहुतिहु	१७५
कुत्रात्रे च डेत्थु	१६४
कूरो गौणेषदः	४३
कूष्माण्ड्यां ण्डश्च तु लः	५३
कृगमोर्डदुअः	१४८
कृञः कुणः	१९२
कृणो डीरः	१५६
कृदो हं	१०९
कृपौ णिजवहः	१२३
कृष्णे वर्णे	६०
कल्हस हलिः	२४
केर इदमर्थे	६६
केर्च वेः	१२२
केवलस्य रिः	२४
केवलाअसारवसमारोवहत्थाः समा-	
रचेः -	१३२
केवले णवर	७६

सूत्राणि	पृष्ठे
कोक्कवोक्कौ व्याहुः	१३१
कौक्षेयक उत्	२५
क्ते	१०५
क्त्व इइउइविअवि	१६५
क्त्वा तूनं	१५६
क्त्वासुपोस्तु सुणात्	८
क्रियः कीणः	१२२
क्रियेः कीसु	२००
क्रीवे गुणगाः	९
क्रीवे स्वमेदमिणमिणमो	९४
क्वचिदभूतोऽपि	१६०
क्वचिदसादेः	१०२
क्वचित्सुपि तदो णः	९३
क्विपः	८८
क्षः	४६
क्षः कः	१५२
क्षण उत्सवे	४८
क्षमायां कौ	४७
क्षिपिरडुक्खपरिहुलघत्तल्लुहफेल्लणोल-	
सोल्लगल्लत्थान्	१३६
क्षुत इत्	१९
क्षुरे कम्मः	१३०
क्षमारत्नेऽन्त्यहलः	५९
क्ष्वेडकगे खल्	४६
खउरपड्डुहौ क्षुभेः	१३७
खवथधभाम्	३१
खस्य सर्वाङ्गात्	६६
खादधावि लुक्	११३
खोः कन्दुकमरकतमदकले	३०
खोः करवीरे णः	४०
खोऽपुष्पकुब्जकपूरकीले कोः	३०
गजडदबघमठधमां कचटतपल्लठथफाल्	१५७
गण्ठो ग्रन्थेः	१२५
गभीरग इत्	१८
गमिरणुवज्जावज्जसाक्कुसोक्कुसाहच्छ-	
अईअवहरअवसेहवडअवरिअलवरि-	
अल्लवोल्लणिरिणासवच्छल्लणिणिम्म-	
हपच्छंदणिलुक्करंभणिणिवहान्	१३९

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
जर् स्विदाम्	११२	टो वात्मनो णिआणइआ	९०
जश्शसोरेइ	१९२	टोस्तु तु	१५५
जश्शसुहसिडसां णोश्	८९	ठः	३२
जसा भेतुब्भेतुय्हेउय्हेतुब्भ	९६	ठढौ स्तब्धे	५४
जाणमुणौ ज्ञः	१२३	डं मेक्खत्ततः	१०९
जाप्रेर्जग्गः	१२९	डः सीदपति	११३
जुंजजुज्जजुप्पा युजेः	१२४	डइसोऽताम्	१६२
जुगुप्सतेदुगुंछसूणदुगुच्छाः	१४३	डच्छ दृशिगम इजादौ हिलुक्च वा	१०७
जूरः क्रुधेः	१३६	डल् फोर्मदितविच्छदंछदिकपदवितदि-	
जूमभेऽवेर्जम्भा	१०४	गर्तसंमर्दे	४९
जो व्रजेः	१५३	डवो उतः	८४
ज्जाज्जे	१०६	डिक्को वृषे	१३३
ज्जम्नोः	५०	डिप्पणिड्डुहौ विगलेः	१४०
ज्जो जोऽविज्ञाने	५६	डीतः स्त्रियाम्	१७१
ज्जो णोऽभिज्ञादौ	१३	डुडुल्लडुमडंडल्लभमाडभममुडतलअंट-	
ज्योर्दनुजवधराजकुलभोजनकालायस-		झंटगमटिरिटिल्लपरिपरघमचक्कमु-	
किसलयहृदयेषु	४२	भमडघसझंपडुसा भ्रमेः	१३९
झरझूरसुमरविम्हरहरहल्लुठपअर-		डुमअडमऔल् भ्रुवः	६८
पम्हुहाः स्मरतेः	१२८	डेच्चओ युष्मदस्मदोऽणः	६६
झरपज्झरपच्चडुखिरणिड्डुअणिब्बलाः		डेंडाववद्वयमः	१६९
झरेः	१२६	डे तु किंशुके	८
झाडगास्तु देव्याः सिद्धाः	२०४	डेत्तहे त्रलः	१६३
झिझौ न्तिन्तेइरे	१०३	डेत्तुलडेवडावियत्तिकयति च व्यादे-	
झो जटिले	३२	वर्तुपः	१६३
डल् असरवृन्ततूवरतगरे	३४	डेरो ब्रह्मचर्यसौन्दर्ये च	५२
डाडिडसाम्	८६	डोच्छ वचिमुचिरुदिश्रुभुजः	१०८
डा नेन तदिदमोः	१५६	डो तदस्तु	९२
डापो हे	८७	डो दीपि	३५
डा भेतेदेदितुमंतुमइ	९६	डोडल्लुकौ तु सम्बुद्धेः	८७
डाससि णः	९३	डूमकमोः	५१
टि	१८४	डंसोत्थंघौ विवृतिरुध्योः	१३४
टो डः	३३	डः कैयटशकटसटे	३२
टो डेणल्	८३	डः कथिवर्धाम्	११३
टो णा	८४	डः पृथिव्योषधिनिशीथे	३५
टो णा	८९	डिराहते	२३
टो णानुस्वारौ	१८६	डोऽर्धद्विश्रद्धामूर्धिन तु	५०
टोर्बडिशादौ लः	३२	णं नन्वर्थं	१४९

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
णइचेअचिअच्च एवार्थे	७३	तस्सौ सोऽक्कीवे तदश्च	९५
णप्पणज्जौ ज्ञः	११७	ता द्वौ दृशः	१११
णदिना रुदिते	३५	तादर्थ्यं हेस्तु	१०१
णवि वैपरीत्ये	४७	ताम्राग्रयोम्बः	५१
णशामः	८०	तावति खोर्वा	१४७
णिजदेदावावे	१०४	तिङः	५
णिब्बलो मुचेर्दुःखे	१३१	तिङात्थि	१०४
णिरवो बुभुक्ष्याक्षिप्योः	१३६	तिजेरोसुकः	१३३
णिलुच्छो निष्पाताच्छोटे	१३०	तिणिण त्रेः	१००
णिल्लूरलूरणिव्वरणिच्छल्लदुहाव-		ति त्रेः	१०१
णिज्झोडाः	१३५	तिर्यक्पदातिशुक्तेस्तिरच्छिपाइक्	
णिवहणिरिणासणिरिणिज्जरोच्चड्डाः		सिप्पि	४३
पिषेः	१४०	तीर्थे ह्यल्ल	१९
णिव्वोलो मन्युनौष्ठमालिन्ये	१३०	तु किमो डिह	१९१
णिहर आक्रन्देः	१३१	तुच्छे चछौ	३४
णिहुवः कमेः	११९	तुज्झतुध्रतड ङसिङसा	१९४
णे च शसा	९८	तुडिरल्लुककणिल्लुकोल्लूरोक्खुडल्लुक-	
णेऽम्हेह्मम्हाह्मम्हेऽम्ह भिसा	१९	तोडखुड्डान्	१३४
णोणाडिब्बिदना जः	८९	तु डो विषमे	३८
णो वातिमुक्के	३५	तुतुइ डिप्पसौ	९६
णो शसश्च	८४	तु निर्झरद्विधाकृजोरोज्जा	१८
णो हश्च चिजिपूश्रुधूस्तुहुल्लम्यः	११५	तु बृहस्पतौ	२३
तं वाक्योपन्यासे	७३	तुब्भतुहितोतुय्ह ङसिना	९६
तक्षाद्याइछोलादीन्	२००	तुब्भोब्भोय्हतइतुहंतुहंतुम्हंतुवतुमतुमे-	
तक्षेश्चंछरंपरंफाः	१४३	तुमाइतुमोदेतेदितुइए ङसा	९७
तडिजेचः	१५६	तुम एवमणाणहमणहि च	१६६
तडेराहोडविहोडौ	१२१	तुमत्तुआणतूणाः कत्वः	६९
तड्डवविरल्लतडतड्डास्तनेः	१३६	तु मयूरचतुर्थचतुर्वारचतुर्दशचतुर्गुण-	
तणेणतेसितेसितेहिकेहि तादर्थ्यं	१६८	मयूखोल्लखल्लसुकुमारोदूखल्लवण-	
तत्तस्तदा तो	१७६	कुतूहले	२८
तदिदमेत्तदां सेसिं तु ङसामा	९४	तु मो ड्वम्	१५९
तद्यो गजाश्च	१७०	तु मौ	१०५
तद्व्यत्ययश्च	२०३	तुम्हममाम्भ्यस्मभ्याम्	१९६
तन्ठयाभे	६०	तुम्हाणतुब्भंतुब्भाणतुमाणतुहाण-	
तत्तदोः	१५४	तुब्भवोभे त्वामा	९८
तठ्यस्य एव्वइएव्वउएव्वाः	१६४	तुम्हेतुम्हइ जइशसोः	१९३
तस्मात्ता	१४९	तुलिडोल्लयोरोहामरक्खोल्लौ	११९

सूत्राणि	पृष्ठे
तुवतुमतुहतुभ	९७
तुवरजअडौ त्वरेः	१२५
तु वसतिभरते	३४
तु विकल्पे	३
तु सक्खिणभवन्तजम्मणमहंता	७
तु समृद्धयादौ	१२
तूरः शतृतिडि	१२५
तूर्यदशार्हशौण्डीयै	५२
तूनो णअल्	१६७
तैलस्यानड्डोलाड्डेल्लः	६७
तैलादौ	५८
तोऽचः	११
तो ढो रश्चारब्धे तु	५४
तोऽन्तयैल्	१४
त्योऽचैत्ये	४७
अतसि च किमो लकः	९३
असेर्वज्जडरौ	१४२
त्वतलौ प्पणम्	१६४
त्वत् सरोरुहमनोहरप्रकोष्ठातोद्यान्यो-	
न्ये वश्च क्तोः	२५
त्वथ्वद्वब्बां कच्चिचछज्जाः	५३
त्वदुत्त उपरिगुरुके	१९
त्वनतः	११५
त्वनुसाहावन्यथासर्वौ	१७६
त्वभिमन्यौ जजौ	४८
त्वभिमन्यौ मः	३७
त्वस्तेम्हम्होम्हि ममोमिना	१०४
त्वस्य तु डिमात्तणौ	६७
त्वपौ	१५
त्वाड्डाहो डसः	१५२
त्वादेः सः	६९
त्विज्जालिल्लः	१०९
त्वेदितः	१७
त्वोदवापोताः	७८
थलस्पन्दे	४७
थिप्पस्तृपः	१२४
थो धः	१४७

सूत्राणि	पृष्ठे
थ्यश्चत्सप्पसामनिश्चले	४८
थध्वमित्थाहचौ	१०३
दंशदहोः	३३
दग्धविदग्धवृद्धिदंष्ट्रावृद्धे	५०
दम्भदरदर्भगदर्भदष्टदशनदग्धदाह-	
दोहददोलादण्डकदने तु	३४
दर अर्द्धेऽल्पे वा	७४
दर्वीकरनिवहौ दन्विरअणिहवौ	६२
दस्तस्य शौरसेन्यामखावचोऽस्तोः	१४७
दहिरहिज्जालुक्खौ	१४३
दहेर्हर्	११६
दादेर्देहो यादृक्कादृकीदृगीदृशाम्	१६२
दिक्प्रावृषी	६
दिदीर्घः	२
दिदीत्तोदु डसौ	८१
दिवा म्यसि	८३
दिवा दिवे	१७४
दिहौ मिथः से	४
दिहौ सुपि	१८२
दीर्घान्न	५७
दीसल् दशेः	११८
दुःखे णिव्वरः	१३५
दुरो रलुकि तु	२०
दुस्तिर्यादृशगे	१५५
दुहलिहरुहां भरत उच्च	११६
दृप्तेऽरि स्था	२३
दृशिरोअक्खणिअच्छावअच्छवज्जा-	
वअज्जपुलअपुलोअदेक्खावअक्ख-	
पेच्छावआसपासणिअसच्चवा-	
वक्खान्	१२६
दृशेर्दावदक्खवदंसाः	१२१
दृश्यकसक्किनि	२४
दे संमुखीकरणे च	७७
दैत्यादौ	२६
दैवगेषु	५८
दोणिणदुवेवेणिण द्वेः	१००
दोत्तो तसः	६७

श्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
द्वोऽनुत्साहोत्सन्न ऊच्छसि	२०	नहि नाहि	१७२
त्रे दादौ च	१००	नातः शा	८६
हृदप्रदीपशातवाहनातस्याम्	३४	नात् पः	२९
न्ययो जः	४८	नात् स्वप्ने	६०
नीयः फुः	३	नापिते हः	३६
नीक्षुप्रवासिषु	१७	नास्मि डरम्	८७
वचनस्य बहुवचनम्	१०१	नाम्नि सिंहदन्तः	९
गमिगे	११६	नाये स्त्रियाम्	१५६
द्वारे	५६	नाव्यावः	२६
पृथकि तु	३१	निकषस्फटिकचिकुरे हः	३१
वि वा	६	निना लिहक्कणिलुक्कणिलिअलिकलुकक-	
वि वा	६	गिरुघाः	१२८
लोद्धटोर्दुमोग्गौ	११८	निरः पद्यतेर्वलः	१३६
त्रवोऽर्थान्तरेष्वपि	१४६	निरप्यथक्कठाचिद्धाः	१२२
श्रीद्रे रस्तु	५५	निर्दुरि वा	५
धूषः	१२९	निर्मेर्निम्मवनिम्माणौ	१२२
कुत्सायाम्	७६	निवृपतोर्णिहोडो वा	११८
ष्टुम्ने	५७	निश्चयनिर्धारणे वले	७८
रः	५२	निषण्ण उमः	२८
द्वहश्रदः	१२३	निषेधेर्हक्कः	१३५
धुमोदः	१२२	निष्टम्भे णिदुहः	१२९
प्रोक्षल्	४८	निष्प्रती ओपरी मात्यस्थोर्वा	१०
ते वा	४९	निस्सुर्निहरनिलदाढवरहाढाः	१२८
थः	३६	नीपापीढे मो वा	३७
यो लुक्कादिच्छल्षट्छम्यन्त-	९४	नीवीस्वप्ने वा	४०
त्रोक्तम्	१५७	नृनपि ङसिङसोः	८४
द्विजसदां वः	११२	नेः सदेर्मज्जः	१२५
ण्	४	नो नणोः पैशाच्याम्	१५४
शालिकाबदनवफलिकापूगफल-		न्मः	५१
र ओल्	२८	न्यण्यज्ञां जर	१५३
त तीर्थदुःखदक्षिणदीर्घे	५३	न्यण्यज्ञां जर	१५४
ऽव्ययोत्खातादौ	१५	न्यसेर्णिमणुमौ	१२६
गद्वा	६८	पउल्लो लम्बनशैथिल्ययोः	१३०
रवहरावसेहणिवहपडिसासेह-		पक्काङ्गारललाटे तु	१२
रिणासान्	१४१	पक्षमणि	५३
चप्पगालनासवपलावहारव-		पग्गिमप्राहमप्राउप्राह्व प्रायसः	१७३
ऽडाः	१२०	पञ्चदशदत्तपञ्चाशति णः	५०

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
पट्टघोष्टडलपिजाः पिबेः	१२९	प्रथमशिथिलमेथिशिथिरनिषधेषु	३६
पडिसापरिसामौ शमेः	१३८	प्रथमे पथोः	१३
पञ्चमि	१५	प्रदीपेः संधुक्काब्बुत्ततेअवसंधुमाः	१३७
परमेकशसोडडि	१६९	प्रभूते वः	३७
परिवाडो घटेः	१२१	प्रभौ हुप्पः	१२७
पर्यसेः पल्लपलोष्टपल्लहत्थाः	१२५	प्रमुक्तगे	५७
पयस्ते टश्च	५०	प्रवृत्तसन्दष्टमृत्तिवृत्तेष्टापत्तनकदर्थि-	
पर्याप्तौ भुवो बहुच्छः	१९९	तोष्टे	४९
पश्चात्पच्छह	१७५	प्रसुखेत्तलवअत्तलौ	१२८
पस्सगण्हौ दशिग्रहोः	२००	प्रस्थापेः पेठ्वपेड्डवौ	१२१
पारावते तु फोः	१४	प्राक् श्लाघाप्पक्षशाङ्गं इलोऽत्	५९
पिठरे हस्तु रश्च ढः	३२	प्रायोऽप्रभ्रंशेऽचोऽच्	१५८
पिडवमर्जिः	१३३	प्रायो लिति न विकल्पः	३
पीते ले वा	३५	प्रायो लुक् कगचजतदपयवाम्	२८
पुंसि सुना त्वयं स्त्रियामिमिआ	९३	प्रावेरोव्वालपव्वालौ	१२०
पुंसो जसो डउडओ	८४	फः पाटिपरिघपरिखापरुषपनसपारि-	
पुंसोऽजातेर्डीव्वा	८६	भद्रेषु	३६
पुंस्याणो राजवच्चाणः	९०	फक्कस्थक्कः	१२३
पुच्छः पृच्छेः	१२५	फस्य भहौ वा	३७
पुणरुत्तं कृतकरणे	७६	फोः परस्परनमस्कारे	१५
पुन्नागभगिनीचन्द्रिकासु मः	३०	बडवडो विलपेः	१३८
पुरगघवारघोडाहिरेमाग्गुमाद्धमाः	१४०	बन्धो न्धः	११६
पूर्वमुपरि वर्गस्य युजः	५८	बलेवफः	१४०
पूर्वस्य पुरवः	१४८	बहिल्लगाः शीघ्रादीनाम्	१७७
पृथक् स्पष्टे णिव्वडः	१२७	बहुलम्	३
पृष्ठेऽनुत्तरपदे	२२	बहौ न्तुहमो	११०
पो वः	३६	बाप्पे होऽश्रुणि	५२
पौरगे चाउत्	२६	बाहिबाहिरौ बहिषः	४३
प्याद्याः	८०	बिन्दुल्	७
प्रकाशेर्णुव्वः	११९	बिन्दोरन्ते	२०२
प्रतिगेऽप्रतीपगे	३३	बिसिन्यां भः	३७
प्रतीक्षेर्विहिरमालसामआः	१४२	बो मः शबरे	४०
प्रत्यागमागमाभ्यागमां पल्लोष्टाहि-		बो वः	३७
पञ्चओम्मच्छाः	१३९	ब्रूजो बुवः	२००
प्रत्युत पच्छलिउ	१७२	भंदं ग्रहणार्थं	७६
प्रत्यूषदिवसदशपाषाणे तु ङः	४०	भंदि विकल्पविषादसत्यनिश्चयपश्चा-	
प्रत्येकमः पाडिप्पक्कं पाडिक्कं	७९	त्तापेषु च	७६

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
अञ्जेवमअमुसुमूरमूरपविरज्जसुरसुड-		मध्यमकतमे च	१३
करंजनिरंजविराः	१३३	मध्ये चाजन्तात्	१११
अवताम्	१५०	मनयाम्	५५
अविष्यति स्ति	१५०	मनाको डअं च वा	६८
अविष्यति हिरादिः	१०७	मन्तमणवन्तमाआलुआलइरइलल-	
अवे डिल्लोल्लडौ	६७	उल्लइन्त्ता मतुपः	६५
अश्च विह्वले	५१	मन्मथे	३७
अषेबुक्कः	१४०	ममणेमआइममए टा	९९
आराक्रान्ते नमेर्निसुडः	१३८	मचः	११५
आवकर्मणि तु वर्यलुक्	११५	मलिनघृतिपूर्ववैडूर्याणां महलदिही-	
आसेर्भिसः	१४२	पुरिमवेरुलिआः	४२
भिदिविदिच्छिदो डेच्छ	१०८	मस्जेराउड्डणिउड्डवुदडखुप्पाः	१३२
भियो भाभिहौ	१२४	महमहो गन्वे	१२८
भिसा तु म्हेहि	१९३	माइ मार्ये	७८
भिसा भेतुब्भेय्यम्भेय्येहि तुय्येहि	९७	मागध्यां शौरसेनोवत	१५१
भिसाम्हेहि	१९६	माणन्तौल् च लडः	१११
भिरुभ्यसाम्मुप्स्वीत्	९०	मातुराभरा	८८
भिरुभ्यस्सुपि	८३	मा मं	१७४
भीष्मे	५१	मिमइममाइमएमे डिटा	९९
भुजिरणभुज्जकम्मसमाणचमडचड्ड-		मिरायां लिक्	१७
जेमजिमान्	१२४	मिमिबिटौ	१०३
भुवो भः	१४८	मिवपिवविवविअवव्व इवाथ	७४
भूतार्थस्य सिहिअहि	१०६	मिश्राल्लिअश्	६८
भ्यसो हुं	१८५	मिश्रेमीं सालमेलवौ	१२०
भ्यौ बृहस्पतौ तु बहोः	३९	मीलेः प्रादेद्वं तु	११३
अंशेः पिड्डपिड्डुक्ककुल्लपुट्टपुडाः	१४०	मुकुलादौ	१९
अमवेष्टयोस्तालिअंत्परिआलौ	११९	मुधा मोरउल्ला	७९
अमेराडः	१०४	मूषिकविभीतकहरिद्रापथिपृथिवी-	
मंणेणंमिमिमंमममम्यहंमम्हाम्ह		प्रतिश्रुत्यत्	१७
अमा	९९	मृक्षेश्रोव्वडः	१४२
मः	१५०	मृदूनातेर्मलपरिहट्ट सुड्डपच्चाडचड्ड-	
महं डण्मटा	१९५	मड्डमडाः	१२६
मइमममहमज्ज डसौ	९९	मोऽचि वा	७
मइ लुगसम्बुद्धेर्नपः	८५	मोभेवअं जसा	९८
मणे विमशे	७८	मोमसु मस्महिइ	१०३
मण्डेष्टिविडिक्करिडचिचचिचिल्ल-		मोममुष्विच्च	१०५
चिचमाः	१३४	म्लवापब्बाओ	१२९

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
म्हा ङसे:	९२	रो रा	६
यः पो हृदये	१५५	रो लस्तु चूलिकापैशाच्याम्	१५७
यत्तत्सम्यग्विष्वक्पृथको मल्	७	रो लुकमधः	१६०
यत्तदोर्द्धेत्तु	१६३	रोसाणोबुसलुहलुच्छपुच्छकुसकुस्स-	
यत्तद् द्रुंनुं स्वमो:	१९२	घसहुला मार्धे:	१३३
यश्रुतिरः	२९	रो हश्चोत्साहे	५०
यष्ट्यां लल्	३८	तस्याधूर्तादौ टः	४९
यापेर्जवः	१२१	थे डेल	९४
यावत्तावत्युमहिमा वादे:	१६२	यः सौकुमार्यपर्यस्तपर्याणे	५२
युधबुधगृधक्रुधसिधमुहां च ज्ञः	११२	यस्त्रष्टां रिअसिनसिटाः कचित्	१५५
युष्मत्सुना तुवंतुंतुमंतुह	९६	यो ययः	१४८
यो जर् तीयानीयोत्तरीयकृत्येषु	३८	शर्षतस्रवज्जेष्वित्	५९
योरेङ्	११४	सं	१०९
रः सृजि	११३	लः पलितनितम्बकदम्बे	३४
रचेर्विडविड्वावहोग्गहाः	१३२	लक्षणे जेणतेण	७८
रभिराङो रंभडवौ	१३८	लघुके हलोः	६२
रलोर्द्धरिताले	६२	लज्जेर्जीहः	१३३
रल् पापद्धौ	३७	लटस्तिस्माविजेच्	१०३
रल् सप्तम्यादौ	३४	लटो हिं वा झट्टयोः	१९६
रस्तिस्तिरौ	१७	लट्लटोश्च जर्जरौ	११०
राजपरात् डिकडक्कौ च	६६	लनोरालाने	६१
राजेः सहरेहच्छजरिराग्धाः	१३४	लरङ्कोडे	३२
रात्रौ	५६	ललाटे डलोः	६१
राज्ञः	८९	लल् डोऽनुडुगे	३२
राज्ञो ज्ञो वा चिन्	१५४	लवरामधश्च	५५
रा वेलियः	१२७	लादक्कलीबेषु	६०
रावो रञ्जयते:	११९	लाहललाङ्गललाङ्गूले वा	४०
रितो द्वित्वल्	५६	लिपो लिपः	१२५
रिहरिगौ प्रविशे:	१४०	लिङ्गमतन्त्रम्	२०२
रुध उपसमनो:	११६	लुक् क्यङोर्यस्य तु	१०२
रुधो न्धम्मौ	११२	लुक् पादपीठपादपतनदुर्गादेव्युदुम्बरे-	
रुवो रुंजहंतौ	१३१	ऽचान्तर्दः	४१
रुषगेऽचो दिः	११४	लुगव्ययत्यदाद्यात्तदचः	१०
रो डा पर्याणे	३९	लुगाविल् भावकर्मके	१०५
रो दीर्घात्	६८	लुगिज्जहीजस्विज्जेऽतः	११०
रो भ्रुकुटीपुरुषयोरित्	१९	लुङ् मांसादौ	८
रोमन्थेरोग्गालवग्गालौ	१२०	लुभेः संभावः	१३८

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
लो जठरवठरनिष्ठुरे	३९	विपदापत्सम्पदि द इ	१६१
लोपः	५	विरणडौ गुपेः	१३७
लो ललाटे च	४०	विरेचेरोल्लुडोल्लुडुपल्लुत्थाः	१२०
लो ङः	१५१	विश्रमेर्णिष्पा	१३९
लो वाद्रं	५२	विसंस्थुलास्थ्यधनार्थे	४७
लो वा विद्युत्पत्रपीतान्धात्	६९	विसद्यो दलेः	१४२
लहादेरवअच्छलणिवश्च	१२१	विसुरश्च खिदेः	१३६
लहुत्तः कृत्वसुचः	६७	विस्मरः पम्हसवीसरौ	१२३
वचेरुचः	११८	विहीनहीने वा	१९
वञ्जेवैहवेलवजूरवोम्मच्छाः	१३२	वीणसार्थात्तदचि सुपो मस्तु	८०
वणे निश्चयानुकम्प्यविकल्पे	७५	वुश्च रुवृक्षे	४६
वतुपो डित्तिअमेतल्लुकचैतद्यत्तदः	६५	वृन्त इदेइ	२३
वधात् डाइ च	१०१	वृन्दारकनिवृत्तयोः	२२
वरइत्तगास्तुनाद्यैः	६९	वृष्टिपृथङ्मृदङ्गनप्तृकवृष्टे	२३
वर्गेऽन्त्यः	८	वेअडः खचेः	१३१
वर्वतेः	६६	वेज्जुदशिथिलयोः	१७
वल आरोपे	१२०	वेतस इति तोः	३३
वलगचडमारुहेः	१४३	वेपेराअब्बाअज्झौ	१३७
वा छन्नपद्ममूर्खद्वारे	६१	वब्बे विषादभयवारणे	७७
वात्मभस्मनि पः	५०	वेष्टेः	११३
वा न्तन्धौ मन्युचिन्हयोः	४९	वैकादौ गः	३०
वा पर्यन्ते	५२	वैतत्तदः	८२
वा पानीयगे	१८	वोज्जो वीजेश्च	१४२
वा पुआय्याद्याः	२७	वो भस्य कैटभे	३७
वा ङमो म्हज्झौ	९८	व्याकरणप्राकारागते कगोः	४१
वा मधूके	२१	व्याप्रेराअड्डः	१२८
वा रक्के गः	४५	व्रजेर्वज्जः	२००
वाराणसीकरेण्वा रणोः	६१	शकगे	११४
वाद्रं उदोत्	१४	शकेस्तरतीरपारचआः	१३१
वा लड्लोदुल्लुषु	१०६	शतृशानचोः	१११
वाऽलाब्बरण्ये	११	शदेर्झडपक्खोडौ	१२५
वा सख्या मामिहलाहले	७७	शनैसो लिडअ	६८
वा से	५७	शय्यादौ	१४
वाहिप्पो व्याहुः	११७	शरत्प्रावृद्	९
विंशतिषु त्या श्लोपल्ल	९	शरद्गामत्	७
विकसेः कोआसवोसगौ	१४३	शषसाः शुः	२
विकोशेः पक्खोडः	१२१	शषोः सः	१५५

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
शसा वो च	९६	ष्परुफोः फः	५१
शस्येत्	७३	सङ्गमोऽन्विडः	१४०
शिति दीर्घः	३	संज्ञा प्रत्याहारमयी वा	२
शि बलुङ् नपुनरि तु	६	संज्ञायामरः	८८
शीकरे तु भहौ	३१	संतपां झंखः	१३६
शुल्के झः	४५	संदिशोऽप्पाहः	१४१
शुष्यादेरविर्वा	१०४	संयुक्तः स्तुः	३
शृङ्गमृगाङ्गमृत्युष्टमसृणेषु वा	२२	संयोगे	१६
शेषं प्राकृतवत्	१५०	संयोगेऽधः कचित्	१४७
शेषं प्राग्वत्	१५८	संस्कृतसंस्कारे	८
शेषं शौरसेनीवत्	१५७	सः समासः	३
शेषं संस्कृतवत्	२०३	सः सषोः संयोगेऽप्रीष्मे	१५३
शेषादेशस्याहोऽचोऽसोः	५६	स आयुरप्सरसोः	६
शेषेऽच्यचः	५	सद्वाणोऽवष्टम्भे	१३०
शोः सल्	४०	सनमदामशिरोनभो नरि	९
शोर्लुक् खोः स्तम्बसमस्तनिरुष्टपर-		सन्धिस्त्वपदे	४
स्परश्मशानश्मश्रौ	५४	सन्नाम आट्टः	१३१
शोर्लुक्प्रवरशोर्दिः	११	सप्तपणै फोः	१३
शोशु चियां तु	८५	समं समाणु	१७३
शौण्डिगेषु	२५	समुदो लर्	११३
शौरसेनीवत्	२०३	समो गलः	२३४
श्रस्य हरिश्चन्द्रे	५४	सम्भावने अइ च	७५
श्रवृश्चिके झुर्वा	४७	सम्भाषणरतिकलहे रेअर	७६
श्रष्णस्रङ्गदण्डां ण्हः	५४	सर्वगात् डि हिं	१९०
शिनशिशिङ् जडशसोः	८५	सर्वादेर्जसोऽतो डे	९१
शुगनपि सोः	८५	स शशिशिषि	६
शमष्मस्मह्यामस्मररश्मौ ह्यः	५३	सह सहुं	१७४
श्यामाके मः	१५	साअट्टाणच्छकट्टाच्छाअंछाणंछाः	
श्रमे वापंफः	१२९	कृषेः	१४१
श्लाघः सलाहः	१२४	साध्वसे	४८
श्लिषोऽवआससामग्गपरिअन्ताः	१४३	सानुनासिकोच्चारं डित्	३
श्लुजडशसोः	८०	सारः प्रहुः	१२८
श्लेष्मबृहस्पतौ तु फोः	५१	साहट्टसाहरो संबुः	१३०
ष्कस्कोर्नाम्नि	४६	सिचसिप्पौ सिचेः	१३२
ष्टः	४७	सिद्धिलोकाच्च	२
ष्टः दूढन्तूनौ	१५७	सिप्पः सिचस्निहोः	११७
ष्टौ स्थम्	१५४	सिप्थास्सेसि	१०३

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
सिरायां वा	४१	स्त्रीभगिनीदुहितृवनितानामित्थीबहिणी-	
सिना विस	१०४	दूआविलआः	४२
सुंतो म्यसः	८१	स्थयौ स्तम्	१५४
सुनैसइणमोइणं	९६	स्थष्टुकुरौ	१२२
सुपा तुम्हासु	१९५	स्याणावहरे	४६
सुपाम्हासु	१९६	स्थूले रलूतश्चौत्	४०
सुप्यदसोऽमुः	९५	स्निग्धे त्वदितौ	६०
सुप्स्वादिरन्त्यइला	२	स्नुषायां द्वः फोः	४१
सुभगमुसले	२०	स्नेहाग्न्योर्वा	५९
सुससोः	१८७	स्पृशिशिष्ठवालुक्खपरिसफासफंसा-	
सुस्सुहो इसः	१८५	लिहच्छिहान्	१२३
सूक्ष्मे	५४	स्पृहदूहोः सिंहदूमौ णिचोः	११८
सूक्ष्मेऽद्वोतः	२०	स्पृहादा	४८
सैन्धवशनैश्चरे	२४	स्फटिके	३२
सोः	८२	स्मरकट्वोरीसः कारौ	४२
सोच्छ्वासे	२५	स्यस्य सो लटि	१९९
सो बृहस्पतिवनस्पत्योः	५४	स्याद्गव्यचैत्ययौर्यसमेधात्	५९
सोर्लुक्	८२	संसेल्लहंसडिंभौ	१४२
सोल्लपाउल्लौ पचे	१३१	सुष्णे रात्	६०
सोस्तु हि	११०	स्रोः श्रौ	१५३
सौ पुंस्येलतः	१५२	स्वपि	१४
सौ युष्मदस्तुहुं	१९३	स्वप्नादाविल	१२
सौ हउं	१९५	स्वम्यत उत्	१८३
स्कः प्रेक्षाचक्षेः	१५३	स्वयमो अप्पणा	७९
स्कन्दतोक्ष्णशुष्के तु खोः	४६	स्वरस्य बिन्द्वमि	१६
स्तः	५०	स्वरेभ्यो वक्रादौ	७
स्तम्भे	४६	स्वसृगात् डाल्	८७
स्तवे थो वा	५०	स्वाथ डुः पुनर्विनाध्रुवमः	१६९
स्तावकसास्ने	१३	स्वार्थे तु कश्च	६७
स्तोः	४५	हः कातरककुदवितस्तिमातुलिङ्गे	३४
स्तौ	२०	ह क्षुत्ककुमि	६
स्त्यस्समः सा	१२२	हगेऽहंवयमोः	१५२
स्त्यानचतुर्थं च तु ठः	४७	हंजे चेत्थाह्वाने	१४९
स्त्रियां ङेः	१८८	हण शृणोतेः	१२९
स्त्रियां ङे	१९१	हद्धि निर्वेदे	७४
स्त्रियामिमाऽभलिगाः	१०	हरिद्राच्छाये	८६
स्त्रियामो च	१११	हरिद्रादौ	३९

सूत्राणि	पृष्ठे	सूत्राणि	पृष्ठे
हरे क्षेपे च	७६	होही वैदूषके	१११
हरे त्वी	१३	हुं पृच्छादाननिवारणे	७६
हर्षामर्षशीहीक्रियापरामर्शकृत्स्न-		हुं म्यसः	१८७
दिष्ट्याहं	६९	हुं मस्महिङोः	१९८
हासां मिमोमुमे	१०७	हु के	१२७
हल ईअ	१०६	हु खु निश्चयविस्मयवितर्के	७७
हलिङ्गणनानाम्	८७	हु थध्वमोः	१९७
हलोऽक्	११४	हुमाम्म्यसोः	१८९
हलस्थैङः	२०२	हुरचिति	१२७
हश्च महाराष्ट्रे होव्यत्ययः	६१	हुल्लो लक्ष्यात् स्वलेः	१४३
हश्चौत् कुतहले	२०	हुहुसुविग्विगाः शब्दचेष्टानुकृत्योः	१८१
हसेगुंजः	१४३	हे दक्षिणेऽस्य	१२
हस्य घो बिन्दोः	४०	हो जसामन्त्र्ये	१८८
हस्य मध्याह्ने	६६	होहुवहवा भुवेस्तु	१२७
हासेन स्फुटतेर्मुंरः	१३४	हो हस्वः	२
हिं मिस्सुपोः	१८८	होहं संख्याया आमोऽर्विजातिगे	१०१
हितोत्तोदोदु षसिस्	८१	हो महम्	१०६
हिहिं हि मिसः	८०	हो होवां	६१
हित्यहोखलः	६६	हदे दहयोः	६१
हि थास्सिपोः	१९७	हस्वलीदूतः	८७
हिस्साहित्या मुमोमस्य	१०७	होः स्तोत्रचारलाघवम्	२०१
हिहे डिङ्गस्योः	१८६	हो लहः	६३
हीमाणहे निर्वेदविस्मये	१४८	हः	६१

इति ।

प्राकृतसूत्रवृत्तिगतानां पद्यानाम् अकाराद्यनुक्रमणिका ।

पद्यानि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि	पृष्ठाङ्काः
गहि अंग न मिलिउ(१)	१७३, १८४	(अम्ब ! स्वस्थावस्थैः)	१९९
सुजले प्राइव	१७४	अम्मीए सत्थावत्थेहिं	१९९
इत्तुंगत्तणु जं	१९९	अम्मी पओहर वज्जमा	२०१
गलिअनेहनिवट्ठाहं	१८३	अम्हे थोवा रिउ बहुअ	१९६
अगलितस्नेहनिवृत्तानां)(२)	१८४	(अश्रुजलेन प्रायो)	१७४
गिगए उण्हउ होइ	१८६	(अस्मिन् जन्मन्यन्यस्मिन्नपि)	१९७
अग्निनोष्णं भवति)	१८६	अह रच्चसि जाइ—	१७८
हुल्लिउ जज्जरि—	१९०	आअहं लोअहो लोअणइं	१९३
अहुल्लयो जर्ज—)	१९०	आअहिं जम्महिं अन्नहिं वि	१९७
अङ्गैरङ्गं न मिलितं)	१७३, १८४	आअहो दइढकलेवरहो	१९३
ज्जुवि नाहु महुज्जि	१८१	(आम्लत्वं लागयित्वा ये)	१९६
अतितुङ्गत्वं यत्)	२००	(इतो मेघाः पिबन्ति जल—)	१७२
अथ रज्यसि यद्यद्)	१७८	(इष्टा दृष्टा गौरी)	१७१
अद्यापि नाथो ममैव)	१८१	उअ कणिआरु पफुल्लिअउ	१९९
अधःस्थितसूर्यनिवारणाय)	२०४	उणहि न संपइ कित्ति पर	१६९, १८४
नलपार्थः सुखोच्चारः(३)	१	उत्खाताव्ययमथवा*(४)	१६
व सु केसकलापु	१७४	एइं सुक्काहंवि वरतरु	१९४
नु जु तुच्छउं तहे	१८९, १९०, २०२	एइं मेललन्तिहे महु	१९४
ने ते दीहर	१७४	एइ ति घोडा एइ थली	१८३, १८८
अन्यः स केशकलापः)	१७४	एउ गृण्हेप्पिणु दुं	१६४
अन्यद्यत्तुच्छं तस्या)	१८९, १९०, २०२	(एकं कदाचिदपि)	१७७
अन्ये ते दीर्घे)	१७४	(एकशः शीलकलङ्कितानां)	१७०
आ लगा दुङ्गरिहिं	२०२	(एका कुटी पञ्चभी)	१७८
आणि लगनानि पर्वतेषु)	२०२	(एकैकं यद्यपि)	१८१
अमुष्य दग्धकलेवरस्य)	१९३	एक कुडुल्ली पञ्चहिं	१७८
अमुनि लोकस्य लोचनानि)	१९३	एकमेककउं जइवि	१८१
अणु ताइवि जे गआ—	१९६	एकसि सीलकलंकिअहं	१७०
अम्ब ! पयोधरौ वज्रमयौ)	२०१	एक्कु कइ अहवि न	१७७

- (१) एतानि प्राकृतपद्यानि वृत्तिकृतोदाहरणत्वेन समुपन्यस्तानि ।
(२) पद्यानि ( ) एतच्चिन्हान्तर्गतानि प्राकृतपद्यच्छायां रूपानि ।
(३) वृत्तिकृन्निर्मितानि पद्यानि स्थूलाक्षरेषु मुद्रितानि ।
(४) *एतच्चिन्हाङ्कितानि तु वृत्तिकृतसङ्गृहीतानि पद्यानि ।

पद्यानि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि
एतत्तुं बोप्पिणु सउणि	२००	(गङ्गां गत्वा यः)
(एतद् गृहीत्वा यत्)	१६४	(गतः स केसरी)
एतद्दे मेह पिअन्ति जलु	१७२	(गत्वा वाराणस्यां नरा)
(एतावदुक्त्वा शकुनिः)	२००	(गम्यते तत्र देशे)
(एते ते घोटका एषा स्थली)	१८३, १८८	गिरिहे सिलायलु
(एषा कुमारी एष वर)	१९२	(गिरेः शिलातलं)
(एण्यति प्रियो रुप्याम्यहं)	१७३	गुणदेवमण्डलाग्राः*
एसी पिउ रुसेसु हउं	१७३	(गुणैर्न सम्पत् कीर्तिः)
एह कुमारी एह वरो	१९२	(चञ्चलं जीवितं ध्रुवं मरणं
ओ गोरीमुहणिज्जिअउ	१६१	चञ्चलु जीविउ ध्रुवु मरणु
(ओ गौरीमुखनिर्जितो)	१६१	चम्पअकुम्भमज्झि
कंतु जं सीहहो उवमिअइ	१७३	(चम्पककुम्भमध्ये)
कंतु महारउ हलि	१९१	चलेहिं चलन्तेहिं
(कथं समाप्यतां दुष्टं दिनं)	१६१	(चलैश्चलद्भिलोचनै-)
कमलहं मेलुवि	१९०	(चातक ! पिउ पिउ इत्यनु
(कमलानि मुक्त्वा)	१९०	(चूडकश्रूर्णीभविष्यति)
कहिं मसहरु कहिं	१७९	चूडललउ चुण्णीहोइसइ
(कान्तो यत्सिहस्योपमीयते)	१७३	जं दिट्ठउं सोमग्गहणु-
(कान्तोऽस्माकं हे सखि !)	१९१	जइ केवइ पावीसु पिउ
कुक्षिबलनिधिरदिम*	१०	जइ तुहु तुट्ठउ नेहडा
कुअर सुमारि म	१९९	जइ पवसन्ते सहु न
(कुअर ! स्मर मा)	१९९	जइ पुच्छह घर वड्डाई
कुअरु अन्नहं	१८०	जइ भग्गा अम्हहं-
(कुअरोऽन्येषु)	१८०	जइ भग्गा पारक्कडा
(कुत्र शशधरः कुत्र)	१७९	जइ सु न आवइ दूइ
कुलगो विद्युच्छन्दो*	९	जइ सो घडिदि प्रयावदी
केम समप्पउ दुट्ठु दिणु	१६१	जहिं खण्डिज्जउ सरिण
(केवलं मृगाङ्कोऽपि तथा)	१६२	काइज्जइ तहिं देसडइ
(क्रीडा कृतास्माभि-)	१७९	जाउ म जंतउ पल्लवइ
खग्गविसाहिउ जहिं	१९८	जाम न निवडइ कुम्भअडि
(खड्गविसाधितं यस्मिन्-)	१९८	जामहिं विसमी कज्जगइ
खज्जइ न कसरक्केहिं	१८१	(जित्वाऽशेषं कषायबलं)
(खाद्यते न कसरत्कैः)	१८१	जिब्भिन्दिउ नायउं वसि
खेडुअ कयमम्हेहिं	१७९	जिम जिम तिक्खालेवि कर
गंगं गमेप्पिणु जो	१६६	जिम जिम वक्किम
गंप्पिणु वाराणसिहि नर	१६६	जिम सुपुरिस तिम
गअउ सु केसरि	१८०	(जिहेन्द्रियं नायकं वशे)

नि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि	पृष्ठाङ्काः
वेउ कासु न	१९१	दहमुहु भुअणभअंकरु	१८३
वेत्तं कस्य न वल्लभं	१९१	(दातुं दुष्करं निजधनं)	१६६
गुण गोवइ अप्पणा	१८५	दिअहा जन्ति झडप्पडहिं	१९९
छुट्टेविणु रअण-	१८०	(दिवसा यान्ति झटिति)	१२२
हे तेत्ते वारि	१६३	दिवेहिं विठत्तउं खाहि	१७८, १७९
(तुं त्यक्तुं सकलं)	१६६	दुरुड्डाणें पडिउ खलु	१८५
प असेसु कसाअबलु	१६६	(दूरोड्डानेन पतितः)	१८५
प चएप्पिणु सअल	१६६	(दृष्ट्वा जिनकराणा-)	१६८
गहु दिण्णा दिअहडा	१८४	देवं दुक्करु निअयधणु	१६६
इ अंतरु	१६३	(देवैरर्जितं खादय)	१७८, १७९
गुणु मणि जि	१७९	(देशोच्चाटनं शिखिकथनं)	१६४
ला एह परिहासडी	१६८	देश्यमाणं च रुढत्वात्	१
ला सावला	१८२	देसुच्चाडणु सिहिकडणु	१६४
ला मइं तुहुं वारिआ	१८३	(देवं घटयति वने)	१८७
मिअङ्कुवि तिह	१६२	धवलु विसूरइ सामिअहो	१८७
त्तिउ जलु सायरहो	२०१	(धवलो विषीदति स्वामिनो)	१८७
गुणसंपइ तुज्झ	१९५	न किर खाइ न पिअइ	१७३
तइज्जी भंगि नवि	१८५, २०२	(न किल खादति न पिबति)	१७३
तावज्जलं सागरस्य)	२०१	नवखी कवि	१७९
वतत्समदेश्य-	१	(नवा कापि)	१७९
हो तरुणिहो	१८८	पओहर बज्जडा	१६५
भूम्योऽपि वलकलं फलं)	१८७	(पयोधरौ वज्रमयौ)	१६५
वि वक्कलु फलु	१८७	(पश्य कर्णिकारः प्रफुल्लितः)	१६९
(गुणसंपदं तव)	१९५	पाइ विलगगी अन्त्रडी	२०२
हं तिलत्तणु ताउं	१६२	(पादे विलग्नमन्त्रं)	२०२
छानां तिलत्वं ताव-	१६३	पिउ आअगउ	१७१
मज्झइ तुच्छरोमा-	१८९	पियसंगमि कउ निदडी	१७२
छमध्यायास्तुच्छरोमा-)	१८९	पुच्छाश्रबुधनदर्शन*	७
हं अम्हेहिं जं	१९४	पुत्तें जाएं कवणु	२०१
नां तृतीया भङ्गिर्नापि)	१८५, २०२	(पुत्रेण जातेन को)	२०१
गडा हराविआ	१७७	पेक्खीविणु जिणवरहं	१६८
गुद्गा हारिता)	१७७	पेम्मडि पच्छायावडा	१८२
(मुक्कानामपि वरतरु)	१९४	प्रंगणि चिट्ठदि नाहु	१९२
मुञ्चन्त्या मम)	१९४	प्रकृतेः संस्कृतात्साध्य-	१
वडावइ वणि	१८७	प्रतिपत्प्रकटप्रकृताः*	१२
मुखो भुवनभयङ्कुर-)	१८३	प्रसिद्धिसदृक्षमनस्विनी*	१२

पद्यानि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि	पृष्ठाङ्काः
प्रस्थापितसंस्थापित*	१६	महं जाणिउं पिअ विरहि-	१९५
प्राइव मुणिहवि भंतडी	१७३	महं जाणिउं बुडुसु	१८१
प्राकृतं तत्समं देश्यं	१	महं भणिअउ बलिराउ	१६२
प्राकृतपदार्थसार्थ—	१	महं वुत्तउं तुहुं धुरु	१७६
प्राकृतरूपाणि यथा	२	(मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य)	१७५
(प्राङ्गणे तिष्ठति नाथो)	१९२	(मम कान्तस्य द्वौ दोषौ)	१७०
प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिः	१७३	(मम हृदयं त्वया तथा)	१९४
प्रिअ एव्वहिं करे सेल्लु	१९९	(मया ज्ञातं प्रिय ! विरहि-)	१९५
(प्रिय आगतः)	१७१	(मया ज्ञातं मज्जिज्ज्या-)	१८१
(प्रिय ! इदानीं कुरु सेल्लं)	१९९	(मया भणितो बलिराज !)	१६२
(प्रियसङ्गमे कुतो निद्रा)	१७२	(मयि त्वयि द्वयोरपि)	१९४
(प्रेम्णि पश्चात्तापः)	१८२	(मयोक्तं त्वं धुरं)	१७७
फोडेन्ति जे हिअडउं	१७०, १७९, १८९	महु कंतहो गुट्टट्टिअहो	१७५
बलिअब्भत्थणि महुमहणु	१९८	महु कंतहो वे दोसडा	१७०
(बलिं करोमि सुजनस्य)	२०२	महु हिअउं तइं ताए	१९४
बलि किज्जउं सुअणस्सु	२०२	माणि पणट्ठइ जइ न	१७४
(बल्यभ्यर्थने मधुमथनो)	१९८	(माने प्रणष्टे यदि न)	१७४
ब्रह्म ते विरला केवि	१६०	(सुखबरीबन्धौ तस्याः)	१६८, १९७
बाह विछोडवि जाहि	१६५	मुहकबरिबन्ध तहे	१६८, १९७
(बाहू विच्छोडय यासि)	१६५	(यः पुनर्मनस्येव)	१७९
बिट्ठीए मह भणिय	१८३	(यत्र तत्र द्वारे गृहे)	१६३
(बिम्बाधरे तनुरदनव्रणः)	१६१	(यथा यथा तीक्ष्णयित्वा करान्)	२०१
बिम्बाहरि तणरअणवणु	१६१	(यथा यथा वक्रिमाणं)	१६२, १८८
(ब्रह्मन् ! ते विरलाः केऽपि)	१६०	(यथा सुपुरुषास्तथा)	१७७
बासु महरिसि एउ भणइ	१६०	(यदि कथञ्चित्प्राप्त्ये प्रिय-)	१५९, १६०
भगउं देक्खवि निअय	१९०	(यदि तव त्रुटितः स्नेहः)	१९१
(भग्नं दृष्ट्वा निजकं)	१९०	(यदि पृच्छथ गृहान्)	१९२
(भण सखि ! निभृतं तथा मां)	१६२	(यदि प्रवसता सह न)	१७४
भण सहि निहुअउं तेम महं	१६१	(यदि भगना अस्माकं)	१८१
भमरा एत्थुवि	१९९	(यदि भगनाः परकीया-)	१६०, १७६
भमरु म रुण्णुणि	१९३	(यदि स घटयति प्रजापतिः)	१६४
भल्ला हुआ जु मारिआ	१८९	(यदि स नायाति दूति !)	१७३
भाइरहि जिम	१८८	(यद् दृष्टं सोमग्रहण-)	१५९
(भागीरथीव)	१८८	(यस्मिन् खण्ड्यते शरेण)	१९८
(अमर ! अत्रापि)	१९९	(यातु मा यातं पल्लवत)	१७२
(अमर ! मा रवं कुरु)	१९२	(यावदन्तरं)	१६३
महं एहं वेहिवि रण-	१९४	(यावद्विषमा कार्यगति-)	१६३

पद्यानि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि	पृष्ठाङ्काः
(यावन्न निपतति कुम्भतटे)	१६३	(शपथं कृत्वा कथितं)	१५९
(युष्माभिरस्माभिर्य-)	१९४	(शिरसि चटिताः खादन्ति फलानि)	२०३
(ये मम दत्ता दिवसा)	१८४	(शिरसि जरा खण्डिता)	१८१
(ये मुक्त्वा रत्ननिधि-)	१८०	(शुष्यतु मा शुष्यतु निश्चये)	१९३
(यो गुणान् गोपायत्यात्मनः)	१८५	श्रीमल्लिनाथपुत्रो	१
रक्खइ सा विसहारिणी	१६५	श्रीवीरप्रच्याचल-	१
(रक्षति सा विषहारिणी)	१६५	श्रीवीरसेनजिनसेना-	१
(रव्यस्तमनसमाकुलेन)	१६८	श्रुतभर्तुरर्हन्निन्द-	१
रविअत्थमणसमाउलें	१६८	संगरसएहिंवि जो	१८७
घत्तारः सन्तु सर्वेऽपि	२१३	(संदेशेन किं त्वदीयेन)	१६७
वच्छेहे गेण्हइ फलाहं	१८५	संदेसें काहं तुम्हारेण	१६७
वप्पोहा काहं बोलिलएण	१९७	(सङ्गरशतेष्वपि यो)	१८७
वप्पोहा पिउ पिउ करवि	१९७	(सतो भोगान् यः परिहरति)	२००
(वयं स्तोका रिपवो बहवः)	१९६	सत्थावत्थहं आलवणु	१७८
वलआवलनिवडण-	१६८	सन्ता भोग जु परिहरइ	२००
(वलयावलनिपतन)	१६८	सप्रत्ययप्रकृतिसिद्धमदीर्घ-	२१३
वहिआ दिट्ठा गोरडी	१७१	सबधु करेप्पिणु कधिदु	१५९
(वायसमुद्धापयन्त्या)	१८८	(सम्यग्भूतं यन्मारितो)	१८९
वायसु उद्धावन्तिअए	१८८	(सारन्निरं सरोभिर्न)	१७८
(विट ! एतां परिहासिका-)	१६९	सरिहिं न सरेहिं न	१७८
(विटः श्यामलो)	१८२	(सर्वस्वलावण्या गौरी)	१७२
(विधिर्विनटयतु पीडयन्तु)	१९८	(सर्वोऽपि लोक उत्ताम्यति)	१६४
विप्पिअआरउ जइवि	१८६	साअरु उप्परि तणु	१८४
(विप्रियकारको यद्यपि)	१८६	(सागर उपरि तृणानि)	१८४
(विभवे कस्य स्थिरत्वं)	१७९	सावसलोणी गोरडी	१७२
(विभवे प्रणष्टे)	१७५	साहुवि लोउ तडप्फडइ	१६४
विरहानलजालकरालिअउ	१७०, १७६	सिरि चडिआ खन्ति फलहं	२०३
(विरहानलज्वालाकरालितः)	१७०, १७६	सिरि जर खंडी	१८१
विशन्नन्तःश्रोत्रं पदमधुरिमा	२१३	(सुखेन चिन्त्यते)	२०२
विहवि पणट्टइ	१७५	सुघे चिन्तिज्जइ	२०२
विहवे कस्य थिरसणउ	१७९	(सुन्दरसर्वाङ्गाः)	१९०
विहि विनिडउ पीडन्तु	१९८	सुन्देरसव्वंगाउ	१९०
(वृक्षाद् गृह्णाति फलानि)	१८५	सुमरिज्जइ तं वल्लहउ	१६९
वेत्तसकूपणमृदङ्गो*	१२	सोएव्व पर वारिआ	१६४
(वेद्ययव यदि)	१८०	सोसउ म सोसउ चिअ	१९३
वेस जि छुडु	१८०	स्पर्शनमनःशिलोपरि*	८
(व्यासो महर्षिरेतद्गणति)	१६१		

पद्यानि	पृष्ठाङ्काः	पद्यानि	पृष्ठाङ्काः
(स्फोटयन्ति ये हृदय-)	१७०, १७९, १८९	(हृदय ! त्वया बहुक्तं)	१८०
(स्मर्यते तद्वल्लभं)	१६९	(हृदय ! यदि वैरिणो)	१६५
(स्वपितव्यं परं वारितं)	१६५	(हृदये कुडुत्करोति)	२०१
(स्वस्थावस्थानामालपनं)	१७८	(हे चातक ! किमुक्तेन)	१९७
हत्थि मारणउ	१६७	हेट्ठट्ठिअसुरनिवारणाय	२०३
हरि नच्चावउ पंगणइ	१७१	(हे तरुणा ! हे तरुण्यो !)	१८८
(हारनर्तितः प्राङ्गणे)	१७१	हेलिल म झंखहि	१८०
(हस्ती मारयिता)	१६७	(हे विट ! मया त्वं वारितो)	१८३
हिअइ कुडुक्कइ गोरडी	२०१	(हे शिशो ! मया भणिता)	१८३
हिअडा पइं बहु	१८०	(हे सखि ! मा जल्पा-)	१८०
हिअडा जइ वेरिअ	१६५		

इति ।

॥ श्रीः ॥

प्राकृतव्याकरणसूत्रवृत्तौ समागतानामुदाहरं तानां
प्राकृतशब्दानामकाराद्यनुक्रमणि । ।

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अ	अ	अक्कन्तो	प्रवृद्धः
अअच्छइ	आगच्छति	अक्कंदइ	आक्रन्दति
अअम्मि	एतस्मिन्	अक्कमइ	आक्रमते
अअहथो (दे०)	स्नेहवर्जितः	अक्कसालो(दे.)	बलात्कारः
अआआ	अजायाः	अक्कुसइ	गच्छति
अआई	अजायाः	अक्को	अकं:
अआए	अजायाः	अक्को(दे.)	दूतः
अइ	सम्भावने (अइ दियर किं ण पेच्छसि)	अक्कोडो(दे.)	अजः
अइंउत्तअं	अतिमुक्तकम्	अक्खइ	आख्याति
अइउत्तअं	अतिमुक्तकम्	अक्खवाआ(दे.)	दक्
अइच्छइ	गच्छति	अक्खिवइ	आक्षिपति
अइसुत्तअं	अतिमुक्तकम्	अक्खोडइ	कर्षति कोशदसिम्
अइसरिअं	ऐश्वर्यम्	अगणी	अग्निः
अइसु(अ०)	ईदशः	अगण्डिगोगोहो(दे.)	सुरतम्
अइरजुवई	अचिरयुवतिः	अगरइ	अगरतिः ?
अइराणी(दे०)	शक्रवल्लभा (इन्द्राणी)	अगरु	अगुरुः
अइंरिबो(दे.)	कथाबन्धः	अगिला(दे.)	हेला
अई(दे.)	मदिरा	अंगणं	अङ्गणम्
अईइ	गच्छति	अंगलिअं(दे.)	इक्षुशकलम्
अउज्झहरो	गुह्यहरः (रहस्यभेदी)	अंगारो	अङ्गारः
अओ(दे.)	कर्मकृत्	अंगुअं	इक्षुदम्
अकण्डमलिमो(दे.)	अपरिणीतः, निष्प्रवाणि च	अंगुत्थलं(दे.)	स्नेहवर्जितः
अकारिअं	पर्याप्तम्	अंगुलिउ(अ.)	अङ्गुलयः
अकिआ(अ.)	अकृतम्	अंगुलीत्थलं(दे.)	स्नेहवर्जितः
अंकिअं	आलिङ्गितम्	अगउ	अग्नयः
अंकोलतेललं	अङ्गोलतैलम्	अगनओ	अग्नयः
अंकोललं	अक्कोलः	अगओ	अग्रतः
		अगमगम्मि	अग्नेऽग्ने
		अग्निआयो	अग्निकायः

(इन्द्रगोपः)

*सङ्केतार्थाः—(अ.) अपभ्रंशः, (दे.) देशी, (मा.) मागधी, (पै.) पेशाची, (शौ.) शौरसेनी, (चू. पै.) चूलिकापेशाची, (प्रा.) प्राकृतम्-इति भाषाभेदाः ।

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अग्निपुं (अ.)	अग्निना	अच्छीअह	(?)
अग्निगण(अ.)	अग्निना	अच्छीए	अक्षि
अग्निगणो	अग्नयः	अच्छीणि	अक्षीणि
अग्गो	अग्नयः	अच्छीणो	अक्षि
अग्गी	अग्निः	अच्छेरं	आश्चर्यम्
अग्गुमह	पिपति	अजडो	अजडः (शीघ्र- कारित्वात्)
अग्गो अग्गो	अग्नेऽग्ने	अंजडिओ	अध्यासितम्
अग्घह	अर्घति	अंजणहसिआ(दे.)	तापिच्छम्
अग्घह	राजते	अंजणिआ(दे.)	तापिच्छम्
अग्घवह	पिपति	अंजुअ(अ.)	पृथक्पृथक्
अग्घाह	आजिघति	अजजह	अजंयति
अग्घो	अर्घः	अजजडतो	आर्यपुत्रः
अग्घोडह	पिपति	अजजमो	क्रजुः
अड्डो	अड्डुः	अजजा	आजा
अड्डोखलं	अड्डोडम्	अजजा	आर्या
अड्डणं	अड्डणम्	अजिजजह	अज्यते
अड्डारो	अड्डारः	अजजुणो	अर्जुनः
अड्डे वि अ न	अड्डेपि च न	अजजू	आर्या (सध्रः)
बहुप्पह	प्रभवति	अजझअणं	अध्यथनम्
अच्चअरं	आश्चर्यम्	अजझसिअं	उत्तृष्टम्
अच्चरसा	अप्सरसः	अज्जोअलिओ(दे०)	पुनःपुनर्या लभ्यते
अच्चरा	अप्सरसः	अज्जली(मा०)	अज्जलिः
अच्चरिअं	आश्चर्यम्	अज्जातिसो(पै.)	अन्यादृशः
अच्चरिज्ज	आश्चर्यम्	अटह	अटति
अच्चुक्कह	विज्ञपयति	अट्टह	अटति
अच्चेरं	आश्चर्यम्	अट्टह	कथति
अच्छ(दे.)	अत्यर्थम्, शीघ्रं च	अट्टो	यातः
अच्छह	आस्ते	अट्टणो	आर्ताजः
अच्छह	कर्षति	अट्टलो(दे.)	अनपराधः
अच्छरा	अप्सरसः	अट्टारह	अष्टादश
अच्छिज्ज	(?)	अट्टारहह	अष्टादशानाम्
अच्छिज्जेज्ज	(?)	अट्टारहहं	अष्टादशानाम्
अच्छिवडणं	निमोलनम्	अट्टो	अस्थि
अच्छिविमच्छी	परस्परकृष्टिः	अट्टो	अर्थः (प्रयोजनम्, अधने)
अच्छिहल्लो	द्वेष्यः (अक्ष्णोर्हरः)	अठह	अष्टानाम्
अच्छी	अक्षि		
अच्छी	अक्षिणी		

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अठहं	अष्टानाम्	अणुवज्जइ	गच्छति
अडअणा	अटनशीला (असती)	अणुसूआ	आसन्नप्रसवा
अडडाग्विअं(दे.)	विपरीतरतम्	अणुहरइ	सदृशीभवति
अडा(दे.)	प्रलम्बकेशा	अणोलो(दे.)	दिनमुखम्
अडो	अवटः	अण्णं	आरोपितम्
अडो(दे.)	आरामः	अण्णइ	भुङ्क्ते
अडुक्खइ	क्षिपति	अण्णइओ	सर्वत्रार्थे तृप्तः
अड्डिम्म(दे.)	अतिरिक्तम्	अण्णओ(दे.)	धूर्तो, युवा, देवरश्च
अड्डं	अर्धम्	अण्णणं	अन्योन्यम्
अण	नजर्थे (अण चित्तिअं मुणंति=न चि- न्तितं जानन्ति)	अण्णोणं	अन्योन्यम्
अणरगपललट्टं	पुनरुक्तम्	अण्णत्तं(दे.)	निर्माल्यम्
अणच्छइ	कर्षति	अण्णत्तो	अन्यतः
अणडो	अनृतम्	अण्णदो	अन्यतः
अणांतरं दाणिं होइ	अनन्तरमिदानीं भवति	अण्णत्थं	अन्यत्र
अणंदरकरणिज्जं	अनन्तरकरणीयमि-	अण्णत्थ	अन्यस्मिन्
दाणिं आणवेदु	दानीमाज्ञापयतु	अण्णम्मि	अन्यस्मिन्
अय्यो(शौ.)	आर्यः	अण्णस्सि	अन्यस्मिन्
अणरहू	नववधूः	अण्णह	अन्यत्र
अणरामअं(दे.)	अरतिः	अण्णहि	अन्यत्र
अणहवणअं	भर्त्सितम्	अण्णहिं	अन्यस्मिन्
अणाइज्जइ	अज्ञायते	अण्णा	आज्ञा
अणिउत्तअं	अतिमुक्तम्	अण्णाइसु(अ.)	अन्यादृशः
अणिउत्तअं	अतिमुक्तम्	अण्णाणं	अन्येषाम्
अणिकज्जो	अनवस्थितः	अण्णासअं	आस्तृतम्
अणिअं(दे.)	मुखम्	अण्णे	अन्ये
अणिरिक्कं(दे.)	अक्षि	अण्णेसिं	अन्येषाम्, अन्यासाम्
अणुअज्झिओ	प्रतिजागरितः, प्रयातश्च	अत्खणवेली(दे.)	निधुवनं, प्रदोषश्च
अणुओ(दे.)	बलात्कारः	अत्तमाणं	आवर्तमानम्
अणुदिवं	अनुदिनम् (दिनमुखम्)	अत्ता	आत्मा
अणुरुज्झइ	अनुरुध्यते	अत्ताणो	आत्मा
अणुरुंधिज्जइ	अनुरुध्यते	अत्तिहरी	आर्तिहरी (दूती)
अणुवअइ	अनुव्रजति	अत्ती	आर्तिः
		अत्थकं	अकाण्डम्
		अत्थि	अस्ति, सन्ति, असि ^१
		अत्थिरो	स्थ, अस्मि, स्मः
		अत्थो	अस्थिरः
			अर्थी

प्राकृतम्	संस्कृतम्
अत्थो	अर्थः (धने)
अंतर्गम	अन्तर्गतम्
अंतरं	अन्तरम्
अंतरंगो	अन्तरङ्गः
अंतवेई	अन्तर्वेदिः
अंतर्वीसंभ०	अन्तर्विश्रम्भ०
अंता उवरि	अन्तरूपरि
अंतावेई	अन्तर्वेदिः
अंतेआरी	अन्तश्चारी
अंतेडरं	अन्तःपुरम्
अंतेडरे रमिअ	अन्तःपुराद्रन्त्वा
आगओ	आगतः
अंतेसहं	अन्तःसहम्
अथ ससरीरो भगवं	अथ सशरीरो
मकरद्धजो एत्थ	भगवान् मकर-
परिभमन्तो एव्व	ध्वजोऽत्र परिभ्र-
एवंविधाए भगव-	मन्नेव एवंविधया
वतीए कथं ताए	भगवत्या कथं
सातेसगहनं कं कं	तया.....
एतातिसं अतित्थ-	गहनं कं कमेता-
पुरवं महाधनं	दशमातिथ्यपूर्वं
तट्ठन(प.)	महाधनं दृष्ट्वा
अदंसणं	अदर्शनम्
अहं	आर्द्रम्
अहंसणं	अदर्शनम्
अदो	अब्दः
अंधलो	अन्धः
अंधो	अन्धः
अद्धं	अर्धम्
अद्धरणा(दे.)	बहुधारिणी नववधूः
अद्धि	असि
अद्धुमइ	पिपति
अनु(अ.)	अन्यथा
अन्तप्पाओ	अन्तःपातः
अन्तरं	अन्तरम्
अन्तरिज्जं	दशनाः, कटिसूत्रम्
अन्तल्ली(दे.)	ग्रामः, संघश्च

प्राकृतम्	संस्कृतम्
अन्तावेई(शौ.)	अन्तर्वेदिः
अन्त्रडी(अ.)	अन्त्रम्
अन्देडरं	अन्तःपुरम्
अन्नहा(अ.)	अन्यथा
अन्नहि(अ.)	अन्यस्मिन्
अन्नहितेसि(अ.)	अन्यस्यार्थे
अपजसो	अपयशः
अपडओ(दे.)	आरामः
अपरिहासो	अपरिहासः
अपसो	अरुपर्शः
अपुणं	आक्रान्तम्
अप्पज्जो	आत्मज्ञः
अप्पणअं	आत्मीयम्
अप्पणइआ	आत्मना
अप्पणडं(अ.)	आत्मीयम्
	(आत्मनः)
अप्पणा	स्वयम् (विसर्गं
	विसर्गंति अप्पणा
	कमलवणा)
अप्पणिआ	आत्मना
अप्पणो	आत्मज्ञः
अप्पदं(दे.)	गृहम्
अप्परिहासो	अपरिहासः
अप्पा	आत्मा
अप्पाणेण	आत्मना
अप्पाणो	आत्मा
अप्पालं(दे.)	कर्मस्थानं, वेदम च
अप्पाहइ	संदिशति
अप्पिअं	अपितम्
अप्पुणं	परिपूर्णम्
अप्पुत्तं	आत्मभवम्
अप्पेइ	अर्पयति
अप्पेण	आत्मना
अप्फासो	अरुपर्शः
अम्बं	आम्रम्
अंबरो(दे.)	निष्ठुरः
अब्बम्हज्जं(मा.)	अब्रह्मण्यम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अठ्वा	अम्वा		हिआ = किमपि
अठ्बिलं	अम्लम्		रहस्यं जानन्नियधूतां
अम्बुत्तइ	प्रदीप्यति		जनाभ्यधिकाः)
अम्बुत्तइ	स्नाति	अठ्भो	सम्भाषणे (अठ्भो
अम्बुद्धसिरी	अबुद्धश्रीः (मनोरथा- धिकफलप्राप्तिः)	अठ्भो	किमिणं)
अठ्भपिसाओ(दे.)	अभ्रपिशाचः		सूचनायाम् (अठ्भो
अठ्भा(अ.)	अम्राणि		दुक्खअर, अठ्भो
अठ्भागच्छइ	अभ्यागच्छति		आरद्धो)
अठ्भुत्तइ	उत्क्षिपति	अभासइ	आवभावे
अठ्भो	अपराधे (अठ्भो हरन्ति हिअअं कह वि न वा होन्ति जुबईणं)	अभिआई	अभिजातिः
	आदरे (अठ्भो मह सफलं जीवं)	अभिण्णू	अभिज्ञः
अठ्भो	आनन्दे (अठ्भो सुप्पहाअमिणं)	अभिमज्जू(पै.)	अभिमन्युः
अठ्भो	खेदे (अठ्भो न जाणामि च्छेत्तं)	अमआ	असुराः
अठ्भो	दुःखे (अठ्भो दलइ हिअअं)	अमच्चो	अमात्यः
अठ्भो	पश्चात्तापे(अठ्भो तह तेण कआ अहस- ज्जअकस्स साहमि)	अमच्छो	अमात्यः
अठ्भो	भये (अठ्भो गइअहि तुमेण वरज्जइसाण जोरिइइ)	अमरिसो	अमर्षः
अठ्भो	विषादे (अठ्भो णा- सेंति धिअं पुलिअं पत्थेन्ति देति रणर- णअं - नाशयन्ति- धृतिं पुलकं वर्तयन्ते ददति रणरणकम्)	अमलो(दे.)	ध्वस्ततेजाः
अठ्भो	विस्मये (अठ्भो किं वि रहस्सं जा- णन्ति धुत्ता जणअभ-	अमारो(दे.)	नदीमध्यद्वीपः,
		अमुं	कमठश्च
		अमुओ	अदः
		अमुगो	अमुकः
		अमुणा	अमुकः
		अमुणो	अमुना!
		अमुत्तो	अमी, अमुष्य
		अमुम्मि	अमुष्मात्
		अमुस्स	अमुष्मिन्
		अमू	अमुष्य
		अमूइ	असौ
		अमूउ	अमूनि
		अमूओ	अमुष्मात्
		अमूणं	अमू, अमुष्मात्
		अमूसु	अमीषाम्
		अमूसुंतो	अमीषु
		अमूहि	अमीभ्यः
		अमूहि	अमुष्मात्
		अमूहितो	अमीभिः
			अमीभ्यः, अमुष्मात्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अम्बं	आम्बम्	अम्हारिसो	अस्मादृशः
अम्बीरं	आम्बम्	अम्हारु(अ.)	अस्मदीयः
अम्मकेरं	अस्मदीयम्	अम्हासु(अ.)	अस्मासु
अम्मच्छं	असम्बद्धं, क्रोधेन भङ्ग्या च यद्गणितम्	अम्हासु	अस्मासु
अम्मि	अहम्, अस्मान्	अम्हासुं	अस्मासु
अम्मिको(दे.)	दस्युः	अम्हासुंतो	अस्मभ्यम्, अस्मत्
अम्मो भणामि भूणिण्	(?)	अम्हाहं	अस्माकम्
अम्ह	वयम्, अस्मान्, अस्माभिः, मम, अस्माकम्	अम्हाहि	अस्माभिः, अस्म- भ्यम्, अस्मत्
अम्हं	मम, अस्माकम्	अम्हाहितो	अस्मभ्यम्, अस्मत्
अम्हइं(अ.)	अस्मान्, वयम्	अम्हि	अहम्
अम्हकेरो	अस्मदीयः	अम्हे एत्थ	वयमत्र
अम्हत्तो	अस्मभ्यम्, अस्मत्	अम्हे	वयम्, अस्मान्, अ- स्माभिः, अस्माकम्
अम्हम्मि	मयि	अम्हे(अ.)	अस्मान्, वयम्
अम्हसु	अस्मासु	अम्हे चलम्ह पेक्किदुं	वयं चलाम प्रेक्षि-
अम्हसुं	अस्मासु	इदे एव्व आअ-	तुम्, इत एव
अम्हइं(अ.)	अस्मत्, अस्मभ्यम्, अस्माकम्	छदि(मा.)	आगच्छति
अम्हइंतणा(अ.)	अस्माकं सम्बन्धिनः	अम्हेच्चअं	अस्माकम्
अम्हइ(शौ.)	हर्षे (इदाए उम्मि- लाए सुपरिवडि- दो भवं = अनया ऊर्मिलया सुपरि- घटितो भवान्)	अम्हेत्थ	वयमत्र
अम्हइ(मा.)	हर्षे(एदाए उम्मि- लाए शुपरिवडिदे भवं = एतया ऊ- र्मिलया सुपरि- घटितो भवान्)	अम्हेसु	अस्मासु
अम्हाउ	अस्मभ्यम्, अस्मत्	अम्हेसुं	अस्मासु
अम्हाओ	अस्मभ्यम्, अस्मत्	अम्हेसुंतो	अस्मभ्यम्, अस्मत्
अम्हाण	अस्माकम्	अम्हेहि	अस्माभिः
अम्हाणं	अस्माकम्	अम्हेहि	अस्मभ्यम्, अस्मत्
अम्हातिसो(पै.)	अस्मादृशः	अम्हेहि(अ.)	अस्माभिः
अम्हारा(अ.)	अस्माकम्	अम्हेहितो	अस्मभ्यम्, अस्मत्
		अम्हो	वयम्, अस्मान्, अस्माकम्
		अम्हो देवस्स गई	अहो(आश्चर्यं) दैव- स्य गतिः
		अम्हो परिणिज्ज खु	अहो परिणेत्यः खलु
		अयं	अयम्
		अय्यउत्तो	आर्यपुत्रः
		अय्यउत्तो(शौ.)	आर्यपुत्रः
		अय्य एणे खु कुमाले	आर्य ! एष खलु
		मलअकेदु(मा.)	कुमारो मलयकेतुः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अथ किल विद्या-	अथ किल विद्याधर	कलकले(मा.)	कलकलः
हले आअदे(मा.)	आगतः	अले किं एशे महन्दे	अरे किमेष महान्
रयो(पै.)	आर्यः	कलकले शुणीअदि(मा.)	कलकलः श्रूयते
रणो	सरणिः	अले कुम्भालअ	अरे कुम्भकार
रण्णं	अरण्यम्	कथेहि(मा.)	कथय
रलं(दे.)	उल्का	अललं	आर्द्रम्
रलो(दे.)	चिरिका, मरकतं च	अल्लिअइ	आलीयते
रहितो	अहंन्	अल्लिअइ	उपसर्पति
रहो	अहं:	अल्लिआ(दे.)	पितृष्वसा, कनिष्ठ-
रालाओ(दे.)	चिरिका, मरकतं च		सोदरवधूश्च
रिहो	अरिष्टः, दैत्यः,	अल्लिइ	आलीयते
	काको वा	अल्लिणो	आलीनः
रिहितो	अहंन्	अल्लित्थइ	उत्क्षिपति
रिहो	अहं:	अल्लिद्धी(दे.)	अङ्गदे, जलाद्रां च
रहितो	अहंन्	अल्लिल्लो	अलिः (भ्रमरः)
रहो	अहं:	अल्लिवइ	अपंयति
र	रतिकलहे (अरे बहुव-	अल्लो(दे.)	सारः
	ललह मए समं मा	अवअकखइ	पश्यति
	कारेसु भवभासि)	अवअच्छइ	पश्यति
रुअउरं	अचलपुरम्	अवअच्छइ	ह्लादते, ह्लादयति
रुअल्लिका(दे०)	कस्तूरी	अवअण्हं	उलूखलम्
रुवल्लवसहो	धूर्तो, दुष्टः, पृष्टवाही	अवअवो	अवयवः
	बलीवदं:	अवआरो	अपकारः, अवतारः
रुसो	अतसी	अवआरो(दे.)	लोकयात्रा
रुहंतिअहे(अ.)	अलभमानायाः	अवआसइ	पश्यति
रुअ	अलाबू:	अवआसइ	श्लिष्यति
रुअ	अलाबु:	अवकुम्माणिका(दे.)	विशालः
रुअहि	निवारणे (अलाहि	अवक्खइ	पश्यति
	विसाएण = अलं	अवक्खन्दो	अवस्कन्दः
	विषादेन)	अवगदो	आक्रान्तम्
रुअ	अलीकम्	अवज्जं	अवद्यम्
रुअल्लइ(अ.)	अलिकुलानि	अवज्जसइ	गच्छति
रुणेए(दे.)	वृश्चिकः	अवज्झइ	पश्यति
रुसारं(दे.)	क्षीरम्	अवज्झसो(दे.)	कटिः
रुमज्जालो(दे.)	अलसः	अवडाहिअं	उत्कृष्टम्
रुअ	अलीकम्	अवडुक्किअं	निपतितं कृपाद्यवटेपु
किं एशे महन्दे	अरे किमेष महान्	अवडो	अवटः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अवडुअं(दे.)	उलूखलं, विसंस्थुलं च	अस्स	अस्
अवणिओ(दे.)	अन्त्यः	अस्संगिओ	सक्तः
अविणअवई	अविनयपतिः	अस्सि	अहि
अवदालं	अपद्वारम्	अह	अधः
अवरणहो	अपराहः	अह	असौ
अवराइसु(अ.)	अन्यादृशः	अहं	अहम्
अवरि	उपरि	अहअं	अहम्
अवरिज्जं	अद्वितीयम्	अहमग्गो	अधो
अवरे	अपरे	अहम्मि	अहम्
अवरोप्पस्(अ.)	परस्परम्	अहरुट्ठो	अधरं
अवस(अ.)	अवश्यम्	अहल्लो(दे.)	ईश्वरः
अवसरिओ(दे.)	विरहः	अहव	अथव
अवसे(अ.)	अवश्यम्	अहवइ(अ.)	अथव
अवसेहइ	गच्छति	अहवा	अथव
अवसेहइ	नश्यति	अहविओ	चूर्णिः
अवहं	उभयम्	अहिअलो	अहि
अवहइ	रचति	अहिअलइ	दहति
अवहडं(दे.)	मुसलम्	अहिज्जो	अभि
अवहरइ	गच्छति	अहिण्णो	अभि
अवहरइ	नश्यति	अहिपच्चुअइ	आग
अवहावेइ	कृपयति	अहिपच्चुअइ	गृह्णा
अवहिट्ठो	दर्पितः	अहिमज्जू	अभि
अवहेडइ	मुञ्चति	अहिमज्जू	अभि
अवहोओ	विरहः, अपभोगः	अहिमज्जुकुमाले(मा.)	अभि
अविअं	उक्तम्	अहिमण्णू	अभि
अवि णाम	अपि नाम	अहिरिओ	अहोव
अविहिओ	उन्मत्तः	अहिरिओ(दे.)	विच्छा
अन्विडइ	सङ्गच्छते	अहिरेमइ	पिपति
असग्गअं(दे.)	प्रावरणम्	अहिरोइअं	परिपूर्ण
असड्ढलु(अ.)	असाधारणः	अहिलक्खइ	कांक्षति
असदुम्मणिआ(दे.)	रूपवती	अहिलंघइ	कांक्षति
असंभाविदसक्कारं	असम्भावितसत्कारम्	अहिवण्णू	अभि
असारा(दे.)	कदली	अहिसिओ	ग्रहशङ्कु
असुओ	असुकः	अहिहरअं(दे.)	देवगृहम्
असुगो	असुकः	अहेसि	आसीत्
अस्तवदी(मा.)	अर्थपतिः		आस्
			आस्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
अंहो	अंहो	आआसतअं	आकाशतलम् (हर्म्यपृष्ठम्)
अहो	अहो		
अहो अच्चरिअं	अहो आश्चर्यम्		
	आ	आआसो	आकाशः
आ	अपार्थे (ओ- आरो = अपकारः)	आइग्घइ	आजिघ्रति
आ	अपार्थे (ओआरो = अवतारः)	आइप्पणं	पिष्टम्
आ	उत्त हृत्यर्थे (आ विरप्पमि ण्हृत्यले = उत्त विरचयामि नमःस्थले)	आइरिओ	आचार्यः
आअं(दे.)	अतिदीर्घः, विषमः मुसलः, काला- यसं च	आउ(अ.)	अयम्
आअं(द.)	दधि	आउडुइ	मज्जति
आअइं(अ.)	इमानि	आएण(अ.)	अनेन
आअओ	आगतः	आओ	आगतः
आअंछइ	कर्षति	आओ	भापः
आअज्जइ	वेपते	आओज्जं	आतोद्यम्
आअट्टिआ(दे.)	परायत्ता, नववधूश्च	भागओ	आगतः
आअडुइ	व्याप्रियते	आगमिओ	आगमिकः
आअब्बइ	वेपते	आगरिसो	आकर्षः
आअमण्णू	आगमज्जः	आगारो	आकारः
आअमिओ	आगमिकः	आच्छिदइ	आच्छिन्नति
आअरं(दे.)	मुसलम्	आडंबरो(दे.)	पटहः
आअरिओ	आचार्यः	आडवइ	आरभते
आअरिसो	आकर्षः	आडोरो(दे.)	इवपचः
आअरिसो	आदर्शः	आढत्तो	आरब्धः
आअलणं(दे.)	रतिगृहम्	आढप्पइ	आरभ्यते
आअल्लो(दे.)	कोशबन्धनम्	आढप्पिज्जइ	आरभ्यते
आअस्कदि (मा.)	आवक्षते	आढिओ	आहतः
आअस्सो	आदर्शः	आणक्को(दे.)	तिर्यक्
आअहि(अ.)	अस्मिन्	आणत्तो	आज्ञप्तिः
आअहो(अ.)	अमुष्य	आणंछइ	कर्षति
आआरो	आकारः	आणंदवसो	नववध्वा रक्ताणं वस्त्रम्, प्रथमरज- स्वलारक्ताक्तः पटः
आआरो	आचारः	आणा	आज्ञा
		आणालक्खम्भो	आलानस्तम्भः
		आणालक्खम्भो	आलानस्तम्भः
		आणालो	आलानः
		आणावणं	आज्ञापनम्
		आणिअं	आनीतम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
आणीदा भुअण्भु-	आनीता भुवनाद्भ-	आलिङ्गं	आदिलष्टम्
एकजणणी	तैकजननी	आलिङ्गो	आश्लिष्टः
आणुअं	आननम्	आलिहइ	स्पृशति
आन्तरं	आन्तरम्	आलुक्खइ	दहति
आतोज्जं	आतोद्यम्	आलुक्खइ	स्पृशति
आदरइ	आद्रियते	आली	आली (सखी)
आपंसो	अस्पृशः	आलोलं(दे.)	कोशबन्धनम्
आभिआई	अभिजातिः	आवँ(अ.)	इत्थम्
आमभो	आमयः	आवइ(अ.)	आपद्
काम बहुला	आम्-अभ्युपगमे-	आवगो(दे.)	अपामार्गः
वणाली	बहुला वनालिः	आवज्जं	आतोद्यम्
आमल्लअं(दे.)	धम्मिल्लरचना	आवणवच्छलो(मा.)	आपन्नवत्सलः
आमेडो	आपीडः	आवणवश्चलो(मा.)	आपन्नवत्सलः
आमेलो	आपीडः	आवत्तभो	आवर्तकः
आमेलो(दे.)	कोशबन्धनम्	आवत्तणं	आवर्तनम्
आयरो	आकरः	आवत्तमाणं	आवर्तमानम्
आयुधं(पै.)	आयुधम्	आवसणं(दे.)	रतिगृहम्
आरद्धो	आरब्धः	आवासअं	आवश्यकम्
आरद्धो	गृहायातः, वृद्धिं	आविलिओ	कुपितः
	गतश्च	आवेडो	आपीडः
आरनालं	अम्बुजे	आवेहडो	अन्यसक्तः, प्रवृद्धश्च
आरन्तिओ(दे.)	मालाकारः	आसं	आरुयम्
आरभिज्जइ	आरभ्यते	आसंघइ	सम्भावयति
आरंभइ	आरभते	आसंघो	आरुथा
आरंभो	आरम्भः	आसण्णो	त्रुटितः
आरम्भो	आरम्भः	आसलो(दे.)	वृश्चिकः
आरल्ली(दे.)	गभीरदीर्घरवः	आसारो	आसारः
आरहइ	आरभते	आसि	आसीत्, आसन् ,
आरुहइ	आरोहति		आसीः, आस्त,
आरेहअं	पुलकितं, भ्रान्तं,		आसम्, आरुम
	मुकुलितं, मुक्तं च	आसिअं	दत्तम्
आरोअइ	उल्लषति	आसी	आशीः
आरोलइ	पुञ्जति	आसीअ	आसाञ्चक्रे, आस्त,
आरोवेइ	आरोपयति		आसिष्ट
आलत्थओ(दे.)	केकी	आसीसा	आशीः
आलिअं	प्रोतम्	आसेइ	(?)
आलिआ	आली	आसो	अश्वः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
आहइ	कांक्षति	इत्तिलं	एतावत्
आहइ	सीत्कारः	इत्तो	इतः
आहम्मइ	आहम्मति	इत्थी	स्त्री
आहरइ	खादति	इदं	इदम्
आहिद्धो	गलितः, रुद्धश्च	इदंगिली(दे.)	धूमः, तुहिनम्
आहोडइ	ताडयति	इदो	इतः
	इ	इहगिगदूधमं	इन्द्राग्निधूमः (तुहिनम्)
इ	तव		
इ	पादपूरणे (णअणा इ, अच्छो इ, अणैक इ)	इद्धी	ऋद्धिः
इअम्मि	अमुष्मिन्	इध(शौ.)	इह
इअरे	इतरे	इन्दणील जणि(अ.)	इन्द्रनील इव
इअ विअसिअ-	इति विकसित-	इन्धं	चिह्नम्
कुमुअसरो	कुमुदसरः	इमं	इमम्
इअ विअ०	इति विन्ध्य०	इमम्मि	अस्मिन्
इआणि	इदानीम्	इमस्स	अस्य
इआणि	इदानीम्	इमस्सि	अस्मिन्
इइम्मि	एतस्मिन्	इमा	इयम्
इक्कसी(दे.)	नीलाब्जम्	इमाए	अनया
इंगारो	अङ्गारः	इमाण	एषाम्
इंगिअज्जो	इङ्गित्तः	इमाणं	आसाम्
इङ्गिअण्णो	इङ्गित्तः	इमाण पाआंतस-	एभ्यः पादान्तसहि-
इङ्गुअं	इङ्गुदम्	हिआण इअराइ	तेभ्य इतराणि
इङ्गालो	अङ्गारः	लहुअक्खराइति	लब्धक्षराणीति
इच्छइ	इच्छति		
इच्छरु(दे.)	लता, शिरःस्रक् च	इमाहिं	एभिः
इच्छहु(अ.)	इच्छथ	इमिआ	इयम्
इच्छहे(अ.)	इच्छथ	इमिणा	अनेन
इच्छू	इक्षुः	इमोए	अनया
इज्जा	(?)	इमीणं	आसाम्
इट्टा	इष्टा	इसु(अ.)	इदम्
इड्ढी	ऋद्धिः	इमेण	अनेन
इणं	इमम्, इदम्, एषः, एषा, एतत्	इमेसिं	एषाम्, आसाम्
	एषः, एषा एतत्	इमेसु	एषु
इणमो	चिह्नम्	इमेहिं	एभिः
इण्हं	अक्षि	इमो	अयम्
इत्तिरिअं(दे.)		इसारो(दे.)	गर्तः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
इसी	ऋषिः	उक्कुकुरइ	उत्तिष्ठात
इह	अस्मिन्	उक्कुसइ	गच्छति
इहअ	इह	उक्केरो	उत्करः
इहरा	इतरथा	उक्कोसं	उत्कृष्टम्
	ई	उक्खअं	उत्खातम्
ईतिसो(पै.)	ईदृशः	उक्खंडिअं	श्रुतितम्
ईसरो	ईश्वरः	उक्खाअं	उत्खातम्
ईसरो	स्मरः	उक्खिहं	उत्कृष्टम्
ईसालू	ईर्ष्यालुः	उक्खिणं	अवकीर्णम्
ईसि	ईषत्	उक्खिवइ	उत्क्षिपति
	उ	उक्खुडइ	तोडयति
उ	उप (उआरो = उपकारः)	उक्खो(दे.)	भोतिः, सद्भावश्च
उअ	पश्य (उअ णिच्चल- निष्फन्दा)	उगगअं	उद्गतम्
उअं(दे.)	उदकं, शोकश्च	उगगइ	उद्धाटयति
उअअस्स व ताविअ-	उदकस्येव तापित-	उगगहइ	रचति
सीलस्स	शीलस्य	उगगहिओ	निपुणगृहीतः, वि-
उअआरो(दे.)	ग्रामः, संघश्च	उगगालणं	रचितश्च
उअक्किअं	पुञ्जीकृतम्	उगगालो(दे.)	परिपूर्णम्
उअणिआ	उन्मत्ता, दुःशीला च	उगगाहिअं	तनुस्रोतः
उअहारी(दे.)	दोहनकारी	उगघइ	उत्क्षिप्तम्
उइत्तणं(दे.)	निवसनम्	उगघओ	निद्राति
उउक्को(दे.)	पिण्डम्	उगघकं	विस्तोर्णः
उउम्बरो	उदुम्बरः	उगघाडेइ	प्रलपितम्
उऊ	ऋतुः	उघणं	उद्धाटयति
उऊइलं	उलूखलम्	उंघइ	परिपूर्णम्
उक्कट्ठीणलच्छिआ(दे.)	कूपतूला (निपाना- देर्जलोन्नयनयंत्रम्)	उंचाडइओ(दे.)	उच्यते
उक्कंठा	उत्कण्ठा	उच्चअं	हुङ्कृतं, गर्जनं च
उक्करिविडिअं(दे.)	उपर्युपरि स्थानम्	उच्चडं(दे.)	उच्चैः
उक्करो	उत्करः	उच्चत्तालं(दे.)	शौयेण क्रियते य-
उक्का	उल्का	उच्चन्तो(दे.)	चरितम्
उक्कासारो(दे.)	भीरुः	उच्चलो	अविच्छिन्नस्वरराद-
उक्कासिअं	रणलब्धम्	उच्चविहो(दे.)	नम्
उक्किअं	प्रसृतम्	उच्चाडनं(दे.)	गाढः
उक्कित्तिआ	उत्कीर्तितः		अध्यासितम्
			अशिकामानः,
			निःसीमा च
			उपवनं, शीतं च

प्राकृतम्	संस्कृतम्
उच्चुडरिअं	प्रत्युद्धतम्
उच्चुरणं	उच्छिष्टम्
उच्चुलो	उद्दिष्टः
उच्चेइ	उच्चिनोति
उच्चेणइ	उच्चिनोति
उच्छओ	उत्सवः
उच्छड्डिअं	मुषितम्
उच्छण्णो	उत्सन्नः
उच्छलओ(दे.)	गृहम्
उच्छा	उक्षा
उच्छासो	उच्छ्वासः
उच्छाहो	उत्साहः
उच्छुओ	उत्सुकः
उच्छुलो	विधारितः
उच्छुवइ	चोरयति
उच्छू	इक्षुः
उज्जलो	बहुबलवान्
उज्जू	ऋजुः
उज्जोअअरा	उद्योतकरः
उज्जोअगरो	उद्योतकरः
उज्जोगलं(दे.)	भटः
उज्ज	तव
उज्जणिअं	निम्नोक्तं, वञ्चितं च
उज्जमाणं	पलायितम्
उज्जरिअं	निम्नोक्तं, शुष्कं च
उज्जरिओ	विस्तीर्णः
उज्जंसिअं	(?)
उज्जु(दे.)	अरण्यम्
उज्जेहि	युष्माभिः
उद्यो	उद्गः
उद्द	उद्गतिष्ठति
उद्दठाविओ	उत्थापितः
उद्दीओ	उत्थितः
उडाहिअं	उत्क्षिप्तम्
उडिअं	अन्विष्टम्
उडु	उडु (नक्षत्रम्)

प्राकृतम्	संस्कृतम्
उड्डिअं	क्षिप्तम्
उड्डोणो	उड्डोनः
उड्डेइ	उड्डयते
उड्डो(दे.)	कृपादिखनकः
उणं	ऋणम्
उणंदिअं	आनन्दितम्
उणिआ(दे.)	कृसरा
उण्डलं(दे.)	चर्मकारः
उण्णअं	उन्नतम्
उण्णवेइ	उन्नमयति
उण्हीसं	उष्णीषम्
उण्होदयगण्डो(दे.)	भ्रमरः
उत्ततो	अध्यासितम्
उत्तरिज्जं	उत्तरीयम्
उत्तरीअं	उत्तरीयम्
उत्ताणफलं(दे.)	परण्डः
उत्तातो(दे.)	गर्वितः
उत्तिमो	उत्तमः
उत्थग्घइ	उत्क्षिपति
उत्थंघइ	उन्नमयति
उत्थंघइ	रुणद्धि
उत्थलइ	उच्चलति
उत्थल्लपत्थल्ला	पार्श्वयुगापवृत्तिः
उत्थारइ	आक्रमते
उत्थारो	उत्साहः
उत्थिअं	रणलब्धम्
उत्थिओ	उत्थितः
उदुसिअं	रोमाञ्चितम्
उहं	आर्द्रम्
उह्छो	लिप्तम्
उह्णो	उद्ग्रहः
उहाणो(दे.)	कुररः, सगर्वः, प्रति-
	शब्दश्च
उहामो	उहामः
उहारिअं	उत्खातम्
उहालइ	आच्छिन्नति
उहालिअं	रणद्रुतम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्
उद्दिगो	उद्दिगः
उद्दुच्छिओ	निषिद्धः
उद्दुमाअं	परिपूर्णम्
उद्धं	ऊर्ध्वम्
उद्धओ	शान्तः
उद्धरइ	उद्धरति
उद्धुरिअं	अदितः
उधूमाइ	उद्धमति
उद्धेइ	उद्धलयति
उद्धउ(अ.)	विषण्णः
उपगूहज्जइ सहा-	उपगूह्यते सहास-
सहुत्तो	कृत्वः
उपज्झाओ	उपाध्यायः
उपरिं	उपरि
उपिअलं(दे.)	रतं, काकः, रजश्च
उप्पकि ऋआ(दे.)	रजकी
उप्पइडिअं	अनष्टम्
उप्पत्तो	गलितः, विरक्तश्च
उप्परिअललं(दे.)	अशक्यम्
उप्पलं	उत्पलम्
उप्पल्लो	अध्यासितम्
उप्पा(दे.)	मण्यादेर्माज्जनम्
उप्पाओ	उत्पातः
उप्पालओ	रणरणकम्
उप्पावेइ	उत्प्लावयति
उप्पिअं	रोपितं, विमुक्तं,
	इतं च
उप्पिगरिआ(दे.)	हस्तोत्क्षेपः
उप्पिणिअं(दे.)	शून्यम्
उप्पुलपोलिअं(दे.)	त्वरं, कौतुकेन
उबुसइ	मार्ष्टि (मृजुशुद्धौ)
उठभ	तथ
उठभं	ऊर्ध्वम्
उठभावइ	रमते
उठभेहि	युष्माभिः
उठइहत्तं	(१)
उम्बरो	उदुम्बरः

प्राकृतम्	संस्कृतम्
उम्मच्छइ	अभ्यागच्छति
उम्मच्छइ	वञ्चति
उम्मडो	उद्धृतः
उम्मरिअं	उन्मूलितम्
उम्मलं	घनीभूतम्
उम्मल्ला(दे.)	तृष्णा
उम्मल्लो(दे.)	सान्द्रं, भूपतिश्च
उम्मिल्लइ	उन्मीलति
उम्मोलइ	उन्मीलति
उम्मुहो	उन्मुखः
उम्ह	तव
उम्हत्तो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हा	ऊष्मा
उम्हादु	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हादो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हासुतं	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हाहित	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हाहितो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उम्हेहि	युष्माभिः
उय्ह	तव
उय्हत्तो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हदु	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हदो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हसुतं	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हहित	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हहितो	युष्मभ्यम्, युष्मत्
उय्हे	यूयम्, युष्मान्
उय्हेहि	युष्माभिः
उरओ	ऋजुः
उरणी(दे.)	पशुः
उरुसोल्लो	प्रेरितः
उरो	उरः
उलुकुसिअं	रोमाञ्चितम्
उलुसिअं	रोमाञ्चितम्
उलुहत्तो(दे.)	काकः
उलुहुलिओ	अवितृप्तः
उल्ललं	उल्लखलम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
उलं	आर्द्रम्	उवहत्थइ	समारचति
उल्लसइ	उल्लषति	उवालंभइ	उपालभते
उल्लालइ	उन्नमयति	उवालहइ	उपालभते
उल्लिककं	दुश्चेष्टितम्	उवेलइ	प्रसरति
उल्लुको	श्रुतिः	उव्वंगो	मुण्डितः
उल्लुककइ	तोडयति	उव्वलं(दे.)	कौशलम्
उल्लुठ्ठिअं	रणलब्धम्	उव्वाअइ	उद्वाति
उल्लुड्डइ	विरेचयति	उव्वाइ	उद्वाति
उल्लुहरइ	निस्सरति	उव्वालइ	कथयति
उल्लुहुंडिअं	उत्तमम्, उन्नतम्,	उव्वालेइ	छादयति
	चुम्बितं च	उव्वालो	अध्यासितम्
उल्लूडो	आरूढः	उव्विगो	उद्विगः
उल्लूरइ	तोडयति	उव्विड्डो	अस्तः, क्रुद्धश्च
उवउजो	उपकारी	उव्विण्णो	उद्विगः
उवज्जाओ	उपाध्यायः	उव्विलं	कलान्तं, चकितं वा
उवडिअं	अवनतम्	उव्विवइ	उद्विजति
उवणिअं	उपनीतम्	उव्वीढं	उद्व्यूढम्
उवणीअं	उपनीतम्	उव्वूढं	उद्व्यूढम्
उवभुंजइ	उपभुङ्क्ते	उव्वेइ	उद्विजति
उवमा	उपमा	उव्वेढइ	उद्वेष्टते
उवरिं	उपरि	उव्वेलइ	उद्वेष्टते
उवरिल्लं	उपरि भवम्	उव्वेलइ	उन्नमयति
उवरिल्लो	संव्यानम्	उव्वेलइ	उच्छलति
उवरुज्झइ	उपरुध्यते	उश्चलदि(मा.)	उद्वेगः
उवरुज्झहिइ	उपरुहस्यते	उसली(दे.)	वृषभमजयं वन्दे
उवरांधजइ	उपरुध्यते	उसहं अजअं वंदे	वृषभमजयं वन्दे
उवलहतो(दे.)	चूडावलयम्	उसहमजअं वंदे	वृषभः
उवसगो	उपसर्गः	उसहो	वृषभः
उवसट्ठो	सारथिः	उसहो	उत्क्षिपति
उवसण्णइ(दे.)	उपसर्पति	उसिक्कइ	मुञ्चति
उवसमइ	(?)	उसिक्कइ	ऋषिः
उवसमावइ	(?)	उसी	उच्छुकः
उवसमेइ	(?)	उसुओ	गावः
उवसेरा (दे.)	रथार्हः	उरुसा(दे.)	उभयम्
उवस्तिदे (मा.)	उपस्थितः	उहअं	ऊ
उवहं	उभयम्		आक्षेपे विनिवर्तन-
उवह	पश्य (उवह गोह- अमज्झम्मि)		लक्षणे (ऊ किं मए भणिअं)

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
ऊ	गर्हायाम् (ऊ णि- ल्लज !)	एआ	एतस्मात्
ऊ	विस्मये (ऊ कहं मुणिआअहं)	एआउ	एतस्मात्
ऊ	सूचने (ऊ केण वि ण विण्णाअं)	एआए	एतया
ऊआ	यूका	एआओ	एतस्माद्
ऊगिअं	अलङ्कृतम्	एआण	एतेषाम्, एतासाम्
ऊढं	त्यक्तम्	एआणं	एतासाम्
ऊसअं	उपधानीकृतम्	एआरह	एकादश
ऊसओ	उत्सवः	एआरिसो	एतादृशः
ऊसरइ	उत्सरति	एआहि	एतस्मात्
ऊसलइ	उल्लषति	एआहितो	एतस्मात्
ऊसलिअं	रोमाञ्चितम्	एई(अ.)	त्वया, त्वयि, त्वाम्
ऊसविअं	उद्भ्रान्तम्	एइ(अ.)	एतान्, एते
ऊससिइ	उच्छ्वसिति	एइ(अ.)	एताः २
ऊसंसिअं	उपधानीकृतम्	एइ(अ.)	एतानि २
ऊसारो	आसारः	एईए	एतया
ऊसासो	उच्छ्वासः	एईणं	एतासाम्
ऊसित्तो	उत्सिक्तः	एए	एते
ऊसिरो	उच्छ्वसनशीलः	एएसि	एतेषाम्, एतासाम्
ऊसुओ	उत्सुकः	एओ	एकः
ऊसुंभइ	उल्लषति	एओ	एषः, एषा, एतत्
ऊसुंभिअं	रुद्धगलरोदनम्	एकआ	एकदा
ऊसो	उत्तः	एकसाहिलो(दे.)	यत्रैकं पादमुत्क्षिप्य शिशुः क्रीडति
ए	तव	एकेराणी(दे.)	इन्द्राणी
एअं	एतत्	एक्कइआ	एकदा
एअं	एषः, एषा, एतत्	एक्कगं (दे.)	चन्दनम्
एअगुणा	एतद्गुणाः	एक्कपलिल्लो(दे.)	देवरः
एअगुणा	एतद्गुणाः	एक्कमेक्कं	एकैकम्
अत्तो	अतः	एक्कमेक्केण	एकैकेन
ओ	एतस्मात्	एक्कलो	प्रबलः
ओ	अतः	एक्कलो	एकः
म्मि	एतस्मिन्	एक्कसरिअं	सटिति, सम्प्रति वा
अभस्स	एतस्य	एक्कसंहो(दे.)	निर्धर्मः, आसनं, कृषिः, ऊर्मिमध्यं च
		एक्कसि	एकदा
		एक्कसि(अ.)	एकशः

प्राकृतम्	संस्कृतम्
एककसिआ	एकदा
एककारो	अयस्कारः
एककुहिं अक्खिहिं	एकस्मिन्नक्षिण
सावणु(अ.)	श्रावणः
एक्केक्कं	एकैकम्
एक्को	एकः
एगो	एकः
एण्हि	इदानीम्
एतातिसो(पै.)	एतादृशः
एत्तहे(अ.)	इतः
एत्ताहे	इदानीम्
एत्ताहे	एतस्मात्
एत्तिअं	एतावत्
एत्तिअमेत्तं	एतावन्मात्रम्
एत्तुलो	इयान्
एत्तो	एतस्मात्
एत्थ	अत्र
एत्थु (अ.)	अत्र
एदाहि(शौ.)	एतस्मात्
एदिणा	एतेन
एदु भवं, पज्जलिदो	एतु भवान्, प्रज्व-
भअवं हुदासणो(शौ.)	लितो भगवान्
	हुताशनः
एदु भवं शमले(मा.)	एतु भवान् समरे
एदेण	एतेन
एदहं	एतावत्
एम(अ.)	एवम्
एमइ(अ.)	एवमेव
एम राम कुणइ(अ.)	एवं रामः करोति
एमेअ	एवमेव
एरावणो	ऐरावणः
एरिसो	ईदृशः
एलविलो	धनवान्, वृषश्च
एव	एवम्
एवं	एवम्
एवडो(अ.)	इयान्

प्राकृतम्	संस्कृतम्
एवंणेदं(शौ.)	एवमेतत्
एवमेदं(शौ.)	एवमेतत्
एव्वं एव	एवमेव
एव्वं किल तेण	एवं किल तेन
सिविणए भणिअं	स्वप्ने भणितम्
एव्वहि होउ(अ.)	इदानीं भवतु
एशे पुरवे(मा.)	एष पूर्वः
एशे पुलिशे	एष पुरुषः
एशे मेशे	एष मेषः
एस	एषः, एषा, एतत्
एस अच्छो	एतदक्षि
एस अंजली	एषोऽञ्जलिः
एसा	एषः, एषा, एतत्
एसा अच्छो	एतदक्षि
एसा अंजली	एषोऽञ्जलिः
एसिं	एषाम् आसाम्
एसु	एषु
एसो	एषः
एसो करेणू	एष करेणुः
एह(अ.)	एषा
एहि	एभिः
एहु(अ.)	ईदृक्
एहु(अ.)	एतत्
एहो(अ.)	एषः
	ऐ
ऐ	अयि (ऐ विहेइ, ऐ उम्मिप्पि)
	ओ
ओ	उत्त (ओ विरएमिण इअले)
ओ	उप (ओआरो = उपकारः)
ओ	पश्चात्तापे (ओ पच्चाअन्तिआए)
ओ	सूचनायाम् (ओ अवि अणत्तिहो)
ओअक्खइ	पश्यति

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
ओअरगइ	व्याप्नोति	ओरपिअं	त्रुटितम्
ओअधिअं	आघ्रातम्	ओरिल्लं(दे.)	यः संमुषितः
ओअच्छ	पश्य	ओरुम्माइ	उद्वाति
ओअंदइ	आच्छिनत्ति	आरोगिगरिअं	भुक्तम्
ओअल्लो	अपचारः	ओलधणी(दे.)	दधि, भूता, नववधूः
ओअल्लो	अपसारः, कम्पश्च	ओली	आलिः (पङ्क्तिः)
ओअल्लो	छन्नः	ओलुक्की(दे.)	चक्षुःस्थगनक्रीडा
ओआमिअं	अभिभूतम्	ओल्लं	आर्द्रम्
ओइ(अ.)	अमो, अमून्,	ओल्लुडुइ	विरेचयति
	अमूः २ अमूनि २	ओल्लेइ	आर्द्रयति
ओइल्लं	विप्रलब्धः	ओवाअओ	अपातपः
ओक्खलं	उल्लूखलम्		(अस्तकालः)
ओक्खलिअं	त्रुटितम्	ओवासइ	अवकासति
	(खण्डितमित्यर्थः)	ओवाहइ	अवगाहते
ओगाहइ	अवगाहते	ओवालइ	प्लावयति
ओगालइ	रोमन्थयति	ओशलध अय्या	अपसरत आर्या !
ओगिगवो(दे.)	नीहारः	ओशलध(मा.)	अपसरत
ओच्छंडिअं	अपहृतं, शरीरादि-	ओसहो	विकसितः
	व्यथितं च	ओसट्ठी	ओषधिः
ओज्जरो	भीरुः	ओसप्पिअं	अवसन्नम्
ओज्जरिअं	प्रक्षिप्तं, विक्षिप्तं च	ओसरइ	अवतरति
ओज्जरो	निर्झरः	ओसरइ	उत्सृजति
ओइल्लं	अभिभूतम्	ओसरामि	उत्सृजामि
ओण्डिओ	मद्यासक्तः	ओसरिओ	अक्षिनिकोचात्सङ्कु-
ओत्थअं	अवसन्नम्		चितः, आकीर्णश्च
ओदरिअं	रणलब्धम्	ओसहो	ओषधिः
ओंदुरो	मूषकः	ओसा(दे.)	नीहारः
ओइ	आर्द्रम्	ओसाअअणं	आपोशनम् (नीहार-
ओन्दुरो	उन्दुरुः		कणः)
ओप्पं	मृष्टम्	ओसाअणं	आपोशनम् (नीहार-
ओप्पिअं	अर्पितम्		कणः)
ओप्पेइ	अर्पयति	ओसिअंतो	अवसीदन्
ओमल्लं	निर्मात्यम्	ओसिक्खओ	गतिविधातः
ओमहिअं	पुरस्कृतम्	ओसुक्कइ	तेजयति
ओमाओ(दे.)	पीडा (प्रहारजन्या)	ओहक्कू(दे.)	रभसं, विषादश्च
ओमाअल्लं	निर्मात्यम्	ओहमं (दे.)	नीवी, अवगुण्ठनं च
ओमिसं	अप्रवृत्तम्	ओहरइ	अवतरति

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
ओहरणं	आघ्रातम्	कउच्छेअञ्चं	कौक्षेयकः
ओहलं	उल्लखलम्	कउरवो	कौरवः
ओहली	अपसृतिः	कउलो	कौलः
ओहस्सं (दे०)	चन्दनम्	कउसलं	कौशलम्
ओहामइ	तुलयति	कउहं	ककुदम्
ओहावइ	आक्रमते	कउहा	ककुम्भ
ओहिअं (दे०)	अधोमुखम्	कंकअसुकओ (दे०)	अल्पसुकृतलभ्यः
ओहिरइ	निद्राति	ककुडं	ककुदम्
	क	कंकोडो	कर्कोटः
कं	काम्	कक्कणं	अतिरोभाववत् , भग्नं, इलक्षणं च
कअं	कृतम्	कक्कालो	कङ्कालः
कअग्गहो	कचग्रहः	कक्खडो	कर्कशः
कअणं	कदनम्	कंखइ	कांक्षति
कअण्णू	कृतज्ञः	कच्चं	कार्यम्
कअंबो	कदम्बः	कंचणं	काञ्चनम्
कअरो	कतरः	कंचुओ	कञ्चुकः
कअलं	कदलम्	कच्छा	कक्षा
कअली	कदली	कच्छो	कक्षः
कइअवं	कतिपये	कज्जं	कार्यम्
कइअवं	कैतवम्	कज्जपरवसो	कार्यपरवशः
कइआ	कदा	कज्जका (मा.)	कन्यका
कइइसरो	कवीश्वरः	कज्जका (पै.)	कन्यका
कइडहो	कैटभः	कंटओ	कण्टकः
कइढवो	कैटभः	कटप्पडोहरे (दे०)	पश्चिमाङ्गणम्
कइद्धओ	कपिध्वजः	कंठो	कण्ठः
कइमो	कतमः	कडडिणारो	प्रतिविवरम्
कइरवं	कैरवम्	कडणं	कदनम्
कइलवइलो (दे०)	स्वेच्छोत्थायी बली- वर्दः	कडत्तं (दे०)	मुसलम्
कइलासो	कैलासः	कडत्तरिअं	छिद्रितं, छिन्नं च
कइवहं	कतिपये	कडप्पो	कलापः
कइसु (अ.)	कीदृशः	कडसो	पितृवनम्
कइह्व	कतीनाम्	कडिअं (दे०)	प्रीणितम्
कइह्वं	कतीनाम्	कडिललं	गहनं, दौवारिकः, कटिवस्त्रं, निर्विवरं
कई	कपिः कविर्वा		विपक्षः, आशीश्र
कईसरो	कवीश्वरः		कटुः
कउ (अ.)	कायः		कर्षति
कउ गदु (अ.)	कुतो गतः	कड्ड	
		कड्डइ	

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
कड्डउ(अ.)	कर्षामि	कदुअं(मा.)	कृत्वा
कड्डमि(अ.)	कर्षामि	कदो	कुतः
कड्डइ	कथति	कद्देवेलीसावं(दे.)	भोजनम्
कणअं	कनकम्	कधं(शौ.)	कथम्
कणआ(दे.)	नोवी	कधा(शौ.)	कथा
कणइलो	शुकः (कणई लता- वाची देश्यस्ततो भवार्थेऽस्त्यर्थे वा)	कधिदु(अ.)	कथितम्
		कधेति(शौ.)	कथयति
		कन्दो	स्कन्दः
कणवीरो	करवीरः	कन्दोदं	उत्पले
कणिआरो	कर्णिकारः	कंपइ	कम्पते
कणिट्ठअरो	कनिष्ठतरः	कंपेइ	कम्पयति
कणेरु	करेणुः	कंपो	कम्पः
कण्टओ	कण्टकः	कण्फलं	कट्फलम्
कण्डरिआ	कन्दरिका (ओष- धिविशेषे)	कमठो(दे.)	दधिकलशी, पिठरं च
		कमडो(दे.)	भिक्षापात्रम्
कण्डुअइ	कण्डूयति	कमढा	कमठः
कण्णहिं(अ.)	कर्णयोः	कमणी	निःश्रेणिः
कण्णा	कर्णौ, कर्णाः	कमलइं(अ.)	कमलानि
कण्णारामं(दे.)	अवतंसः	कमलं	आस्थं, कलहश्च (कं मस्तकं मलतीति)
कण्णिआरो	कर्णिकारः	कमळे(प.)	कमलम्
कण्णेरो	कर्णिकारः	कमलं मिव	कमलमिव
कण्णोविआ(दे.)	अवतंसः, चञ्चुश्च	कमलस्स	कमलस्य
कण्हो	कृष्णः	कमलु(दे.)	कमलम्
कत्तो(चू. पै.)	गतिः	कमले	कमले
कत्तं	कलत्रम्	कमलेण	कमलेन
कत्ता	कर्ता	कमलो(दे.)	दस्युः
कत्तारो	कर्ता	कमवसइ	स्वपिति
कत्तिओ	कार्तिकः	कमिओ	उपसर्पितः
कत्तो	कुतः	कमो	कुसः
कत्थ	कस्मिन् , कदा, कुत्र	कम्पइ	कम्पते
कत्थइ	कथ्यते	कम्परं(दे.)	जारः, सुवर्णं च
कत्थइ	कचित्	कम्भारं	काश्मीरम्
कन्था	कन्था	कम्मइ	क्षरं कराति
कथितूनं(पै.)	कथयित्वा	कम्मइ	भुङ्क्ते
कथो	उपरतः, क्षीणश्च	कम्मवइ	उपभुङ्क्ते
कदणं	कदनम्	कम्मसं	कल्मषम्
कदुअ(शौ.)	कृत्वा		

प्राकृतम्
 कम्माहं
 कम्मि
 कम्हा
 कम्हारं
 कयंघो
 कय्यपरवसो(शौ.)
 करअडो(दे.)
 करअण(अ.)
 करअणहं(अ.)
 करअणहिं(अ.)
 करअवि(अ.)
 करइ
 करइ(अ.)
 करइउ(अ.)
 करइहो(दे.)
 करइवि(अ.)
 करण
 करण्वं(अ.)
 करण्वि(अ.)
 करण्विणु(अ.)
 करण्विप्पि(अ.)
 करण्विप्पिणु(अ.)
 करण्हो(दे.)
 करंजइ
 करणिज्जं
 करणीअं
 करण्हो(दे.)
 करमरी
 करमो
 कररुहं
 कररुहो
 करली
 करल्लु(दे.)
 करसे
 करिअ(शौ.)
 करिण्ववउ(अ.)
 करिगंडाहं(अ.)

संस्कृतम्
 कर्मणः
 कस्मिन्, कदा
 कस्मात्, कस्याः
 काश्मीरम्
 कबन्धः
 कार्यपरवशः
 स्थूलवस्त्रम्
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 कृत्वा
 करोति
 कृत्वा
 कृत्वा
 शुष्कमहीजः
 कृत्वा
 करोति
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 कर्तुम्
 तृणमनुष्यः
 भनक्ति
 करणीयम्
 करणीयम्
 शार्दूलः, वायसश्च
 हठहता स्त्री
 क्षीणः
 कररुहः
 कररुहः
 कदली (अद्रुमे)
 अवशुष्कम्
 करोषि
 कृत्वा
 कर्तव्यम्
 करिगण्डान्

प्राकृतम्
 करिज्जइ
 करिदूण(शौ.)
 करिसं
 करिसइ
 करिसिसदि(शौ.)
 करीसं
 करे(अ.)
 करेथा
 करोडो(दे.)
 कलइ
 कलओ
 कलवू
 कलंबो
 कलाओ
 कलावो
 कलिमं
 कलिमो(दे.)
 कलिहि(अ.)
 कलो(दे.)
 कलुणो
 कले(मा.)
 कलेरं
 कललं(दे.)
 कललो(दे.)
 कल्लहारं
 कवट्टिओ
 कवट्टिओ
 कवड्डो
 कवण घिणु(अ.)
 कवँधो
 कवँलु(अ.)
 कवालं
 कविलो

संस्कृतम्
 क्रियते
 कृत्वा
 करीषम्
 कर्षति
 करिष्यति
 करीषम्
 कुरु
 कुर्याः
 काकः, नारिकेरः,
 वृषश्च
 जानाति, संख्यानं
 करोति वा
 कलादः
 अलोवूः
 कदम्बम्
 कलादः
 कलापः
 उत्पले
 गृहं, बद्धभूमिः,
 पाशगृहं, कुट्टिमः,
 आश्रमः, शय्या च
 कलौ
 शात्रवः
 करुणः
 करः
 करालम्
 कलयम्
 होः
 कल्लारम्
 कलथितः
 कदर्थितः
 कपर्दः
 का घृणा
 कबन्धम्
 कमलम्
 कपालम्
 कपिलः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
कव्वं	काव्यम्	प्पिण् भवि	प्रिये ! भविष्यसि
कव्वरिअं	आरोपितम्	इशशि(मा.)	
कंसं	कांसम्	कहु(अ.)	कुतः
कंसं	कांस्यम्	कहेति(शौ.)	कथयति
कसणफणी	कृष्णफणी	कहोडो(दे.)	वरुणः
कसणो	कृष्णः (वर्णे)	का	का
कसरक्केहि(अ.)	कसरत्कैः (शब्दा- नुकरणे)	काअपिउला	कोकिला
		काअंबी(दे.)	परिहासः
कसा	कृशा	काअरो	कातरः
कसाओ	कषायः	काअव्वं	कर्तव्यम्
कसिटं(पै.)	कष्टम्	काई(अ.)	किम्
कसिणं	कृत्स्नम्	काउ(अ.)	कायः
कसिणो	कृष्णः (वर्णे)	काउं	कर्तुम्
कस्स	कस्य	काउं(चू. पै.)	गाढम्
कस्सि	कस्मिन्, कदा, कुत्र	काउआण	कृत्वा
कस्सुं	कष्टम्	काउँओ	कामुकः
कह	कथम्	काऊण	कृत्वा
कह	कुत्र	काऊणं	कृत्वा
कहं	कथम्	काए	कया, कस्याः,
कहं(शौ.)	कथम्		कस्यां वा
कहं(अ.)	कस्मात्	काओ	काः २
कहअइ	कथयति	काओ	कस्मात्, कस्याः
कहइ	कथयति	कांचण	काञ्चनम्
कहइ	कथयति	काणं	कासाम्
कहइस्तो	कथावान्	काण्डी(दे.)	परिहासः
कहवं, करेमि, काहं	कृतवान्, करोमि,	कामकिसोरो(दे.)	गर्दभः
च(शौ.)	करिष्यामि च	कामेइ	कामयति
कहमपि	कथमपि	कारं	कटुः
कहंपि	कथमपि	कारइ	कार्यते
कहा(शौ.)	कथा	कारवेइ	कार्यते
कंहारो	काश्मीरम्	कारा(दे.)	रेखा
कहावणी	कर्षापणः, कार्षापणः	कारावइ	कारयति
कहिं	कस्मिन्, कदा	काराविअं	कारितम्
कहिं	कस्याम्	काराविअइ	कार्यते
कहि	कुत्र	काराविज्जइ	कार्यते
कहिज्जइ	कथ्यते	कारावेइ	कारयति
कहि नु एदे लुहिल.	क नु अत्र रुधिर.	कारिअं	कारितम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
कारिअं	कृतम्	कासइ	कस्यचित्
कारिअइ	कार्यते	कासओ	कर्षकः
कारिअइ	क्रियते	कासवो	कश्यपः
कारिज्जइ	कार्यते	कासा	कृशा
कारिमं	कृत्रिमम्	कासावणो	कार्षापणः
कारेइ	कारयति	कासि	चकार, अकरोत् , अकार्षीत्
कारेइ	कार्यते		
कालं	तमिस्रम्	कासु(अ.)	कस्य
काला	कदा	कासु	कासु
काला	काला (वणं)	किं	किम्
कालाअसं	कालायसम्	किई	कृतिः
कालासं	कालायसम्	कि करेमि	किं करोमि
कालिआ(दे.)	ऋणवृद्धिः, कायः, अम्बुदश्च	किं करेमि	किं करोमि
		किक्किअं	आक्षिप्तम्
कालिम्बअं	शरीरम्, अम्बुदश्च	किक्किडी(दे.)	सर्पः
काली	काला (वणं)	किं खु शोहणे बम्हणे	किं खलु शोभने ब्रा-
कालो(दे.)	पुमान्	शेत्तिकलिअलज्जा-	ह्मणे.....लज्जाप्र-
काल्लं किर खल-	कृष्णं किल खल-	पदिग्गहे दिण्णे(मा.)	तिग्रहो दत्तः
हिअओ	हृदयम्	किच्चो	कृत्तिः
काहं	कदा	किच्छं	कृच्छम्
काहं	करिष्यामि	किच्छा	कृत्या
काहं(दे.)	नित्यम्	किज्जउ(अ.)	करोमि
काहरो	कातरः	किडी	किरिः
काहलो	कातरः	किणा	केन
काह	चकार, अकरोत् , अकार्षीत्	किणेदं(शौ.)	किमेतत्
		किणो	कस्मात्, कस्याः
काहिअ	चकार, अकरोत् , अकार्षीत्	किणो धुवसि	किं धूनोषि
		किणो(दे.)	सितम्, अंशुकम्, सूक्ष्मं च
काहिइ	कर्ता, करिष्यति	किण्हो	कृष्णः
काहिमि	करिष्यामि	किति	किमिति
काहिलो(दे.)	वत्सपालकः	कित्तो	कीर्तिः
काहिल्लो(दे.)	व्ययकरणं, आष्टं च	किथ(अ.)	कथम्
काही	करिष्यति	किथा	(?)
कास	कस्य, कस्याः, केषां	किं धुवसि	किं धूनोषि
	कासाम्	किपि	किमपि
कासं	कांसम्	किमपि	किमपि
कांसं	कांस्यम्		

प्राकृतम् किं भवं हिअएण चिन्तेति(शौ.) किम(अ.) किमिघरवसणं	संस्कृतम् किं भवान् हृदयेन चिन्तयति कथम् कृमिगृहवसनम् (कौशेयम्) किमेतत् करीरम् क्रियते किरातः (कामरूपी) क्रिया कर्णोपकर्णिका (कर्ण- परम्पराप्राप्तकटु- जल्पनम्) कुतुकं च	प्राकृतम् किसनो किसरं किसरो किसलं किसलअं किसाणू किसुओ किसो किससा किह(अ.) किह(अ.) कोअ कोआ कोइ कोए	संस्कृतम् कृष्णः केसरम् कृसरः किसलयम् किसलयम् कृशानुः किशुकः कृशः कस्य, कस्याः वा कथम् कस्मात् कस्य, कस्याः वा कस्य, कस्याः वा कस्य, कस्याः वा कया, कस्याः, कस्यां वा कस्य, कस्याः वा काः २ क्रीणाति क्रीबः क्रियते कीदृशः स्तोकम् क्रीडति कस्मात्, कस्याः कासु क्रिये (करोमि) कस्य, कस्याः वा बलाका कुतूहलम् कुतः (?) कुक्षिः प्रतिविवरम् कुक्षिः गर्भवती कुक्षिः
किमेदं(शौ.) किरललं कारिअइ किराओ किरिआ किरिकिरिआ	किमेतत् करीरम् क्रियते किरातः (कामरूपी) क्रिया कर्णोपकर्णिका (कर्ण- परम्पराप्राप्तकटु- जल्पनम्) कुतुकं च	किसाणू किसुओ किसो किससा किह(अ.) किह(अ.) कोअ कोआ कोइ कोए	कृशानुः किशुकः कृशः कस्य, कस्याः वा कथम् कस्मात् कस्य, कस्याः वा कस्य, कस्याः वा कस्य, कस्याः वा कया, कस्याः, कस्यां वा कस्य, कस्याः वा काः २ क्रीणाति क्रीबः क्रियते कीदृशः स्तोकम् क्रीडति कस्मात्, कस्याः कासु क्रिये (करोमि) कस्य, कस्याः वा बलाका कुतूहलम् कुतः (?) कुक्षिः प्रतिविवरम् कुक्षिः गर्भवती कुक्षिः
किरिणी(दे.) किरी(दे.) किरो किलाक्कुलकुला(दे.) किलामइ किलिक्किचइ किलिट्ठं किलित्तं किलिअं किलेओ किलेसो किवटी(दे.)	प्रतोलो वराहः किरिः (वराह इत्यर्थः) बहुधारिणी नववधूः काम्यति रमते क्लिष्टम् क्लृप्तम् कृान्तम्, क्लिप्तम् क्लेदः क्लेशः पादवर्द्धारं, पश्चि- माङ्गणं च	कीए कीओ कीणइ कोबो कीरइ कीरिसो कीलं(दे.) कीलइ कीस कीसु कीसु(अ.) कीसे कुई(दे.) कुऊहलं कुओ कुच्छिआए कुच्छीए कुच्छिणी(दे.) कुच्छीणो कुच्छिमई कुच्छो	कस्य, कस्याः वा काः २ क्रीणाति क्रीबः क्रियते कीदृशः स्तोकम् क्रीडति कस्मात्, कस्याः कासु क्रिये (करोमि) कस्य, कस्याः वा बलाका कुतूहलम् कुतः (?) कुक्षिः प्रतिविवरम् कुक्षिः गर्भवती कुक्षिः
किवणो किवा किवाडो किवाणो किंवि किंवि हित- पके अत्थं चिन्त- यमानी(पै.) किविणो किवो किसओ	कृपणः कृपा स्खलितः कृपाणः किमपि किमपि हृदयेऽर्थं चिन्त- यन्ती कृपणः कृपः कृषकः	कीसे कुई(दे.) कुऊहलं कुओ कुच्छिआए कुच्छीए कुच्छिणी(दे.) कुच्छीणो कुच्छिमई कुच्छो	कस्य, कस्याः वा बलाका कुतूहलम् कुतः (?) कुक्षिः प्रतिविवरम् कुक्षिः गर्भवती कुक्षिः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
कुच्छेअअं	कौक्षेयकः	कुम्भी(दे.)	पोट्टलिकम्
कुज्जो	कुब्जः (पुष्पम्)		(सुवर्णादिक .
कुज्झइ	कुध्यति		मन्तर्निधाय बहिः
कुहं	कुतुकम्		बद्धं कपट खण्डम्)
कुडुओ	क्षुल्लकः	कुरुअरा	कुरुचरी
कुट्ठमिओ(दे.)	महिषः	कुरुअरी	कुरुचरी
कुठारो(दे.)	चुल्लम्	कुरुलो(दे.)	अद्रवः, त्रपु च
कुडुओ	लतागृहम्	कुलं	कुलम्
कुडुको	लतागृहम्	कुलो	कुलम्
कुडुओ	लतागृहम्	कुलं(पै.)	कुलम्
कुहुंविअं	सुरतम्	कुलला	कुलया
कुडुलली(अ.)	कुटी	कुललो(दे.)	शृगालः
कुहुं	कुडयम्	कुलोअ(दे.)	समर्थः, ग्रीवा,
कुठारो	कुठारः		विच्छिन्नपुच्छं च
कुणइ	करोति	कुविआ	कुपिता
कुणंति	कुरुतः, कुर्वन्ति	कुविआ	प्रतिविवरम्
कुणवं	कुणपम्	कुविक्षिणो(दे.)	क्रोद्री
कुणिआ(दे.)	प्रतिविवरम्	कुविलो(दे.)	दस्युः
कुतुंबकं(पै.)	कुडुम्बकम्	कुसुमपअरो	कुसुमप्रकरः
कुतूण(दे.)	लुञ्चनम्	कुसुमपअरो	कुसुमप्रकरः
कुदो	आक्रान्तम्	कुसुमालो(दे.)	दस्युः
कुन्तो(दे.)	शुकः	कुसिओ(दे.)	ग्रामेशः
कुपिज्जइ	कुप्यते	कुसो	कुशः
कुप्पइ	कुप्यति	कुहणी(दे.)	प्रतोली
कुप्पइ	कुप्यते	कुहिणं(दे.)	कूर्परम्
कुप्पलं	कुडमलम्	कूडओ	लतागृहम्
कुप्पासो	कूर्पासः	कूडओ	लतागृहम्
कुप्पिसो	कूर्पासः	कूरं(दे.)	भक्तम्
कुंभआरो	कुम्भकारः	केअ(दे.)	केलिः
कुंभारो	कुम्भकारः	केडवो	कैटभः
कुम्भइ(अ.)	कुम्भान्	केडहो	कैटभः
	(लिङ्गव्यत्ययः)	केडो(दे.)	व्यापनं, फेनः,
कुंमणो	म्लानः		श्यालः, दुर्बलश्च
कुंमारो	कुमारः	केण	केन
कुमारो	कुमारः	केणवि	केनापि
कुमारो(दे.)	युवा	केणावि	केनापि
कुंमलं	कुडमलम्	केतुलो(अ.)	कियान्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
केतिसो(प.)	कीदृशः	कोदधुरी(दे.)	जारः, सुवर्णं च
केत्थु(अ.)	कुत्र	कोन्दं	कुन्दम्
केन्धू(दे.)	रज्जुः, असती,	कोप्परं	कूर्परम्
	कन्दश्च	कोप्परो(दे.)	वर्णसङ्कुरः, जालकं च
केम(अ.)	कथम्	कोप्पो	अपराधः
केरवं	कैरवअ	कोमुई	कौमुदी
केरिसो	कीदृशः	कोलंबं(दे.)	पिठरम्
केलं	कदलम्	कोलिरं	कुरुविन्दः
केलासो	कैलासः	कोल्ली(दे.)	खलना, दोह-
केलिपसरो विअंभइ	केलिप्रसरो		विषमा च
	विजृम्भते	कोसम्बो	कौशाम्बी
केली	कदली	कोसलो(दे.)	नीवी
केवटो	कैवर्तः	कोसिओ	कौशिकः
केवडो(अ.)	कियान्	कोस्थागालं(मा.)	कोष्टागारम्
केवलाअइ	समारचति	कोहँडी	कृष्माण्डी
केसरं	केसरम्	कोहलं	कुतूहलम्
केसि	केषाम्, कासाम्	कोहली	कृष्माण्डी
केसुओ	किशुकः	कोह्माण्डी	कृष्माण्डी
केहिं	कैः		ख
केहु(अ.)	कीदृक्	खअइ	क्षयति
को	कः	खअइ	खचित
कोओसइ	विकसति	खइओ	खचतिः
कोउहलं	कुतूहलम्	खइरं	खदिरम्
कोक्कइ	व्याहरति	खउरइ	क्षुम्भति
कोच्चप्पो(दे.)	अलकहितकरणम्	खओ	क्षयः
कोच्छेअअं	कौक्षेयकः	खगो	खगः
कोज्जरिअं	पूरितम्	खग(अ.)	खङ्गः
कोओ	क्रौञ्चः	खगं	खङ्गः
कोट्टिमं	कुट्टिमम्	खगो	खङ्गः
कोडिओ	पिशुनः	खज्जओ	खद्योतः
कोडिल्लो	पिशुनः	खज्जनो	खञ्जरीटः, कदंमश्च
कोड्डुमइ	रमते	खजो	क्षयः
कोडडं	कुडयम्	खट्टङ्गं	खट्वाङ्गम्
कोड्डेण(अ.)	कौतुकेन	खट्टङ्गो(दे.)	छाया
कोण्णाअं(दे.)	मानः	खट्टिको(दे.)	सौनिकः
कोत्थुहवत्थं(दे.)	मीवी	खडरिअं(दे.)	कलुषम्
कोत्थुहो	कौस्तुभः	खड्डं(दे.)	क्षमथूः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
खड्डी(दे.)	धारा (अत्युष्णो- दकधारा)	खाइओ	खादितः
खणिज्जइ	खायते, खन्यते वा	खाइरं	खदिरम्
खणिज्जहिइ	खनिष्यते	खाओ	ख्यातः
खणो	क्षणः	खाओ	खादितः
खण्डिओ	खण्डितः	खाडो(दे.)	धार्मिकः
खणू	स्थाणुः	खागू	स्थाणुः (शिवे)
खंधावारो	स्कन्धावारः	खाणू	स्थाणुः (स्तम्भे)
खंधो	स्कन्धः	खामिअं	क्षान्तम्
खनो(चू. पै.)	घनः	खामाविअं	क्षामितम्
खन्दजी	स्थूलेन्धनवह्निः	खामिअइ	क्षम्यते
खन्दो	स्कन्दः	खामिज्जइ	क्षमिष्यते
खन्धमसो	भुजस्कन्धस्य यष्टिः	खामिज्जइ	क्षाम्यते
खन्धलट्ठी	भुजस्कन्धस्य यष्टिः	खामेइ	क्षाम्यते
खप्परो	कर्पूरः	खावाट्टहि(दे.)	नूपुरः
खप्परो(दे.)	रुक्षः	खिज्जइ	खिद्यते
खप्पो(दे.)	वामहस्तः, गर्दभश्च	खिरइ	क्षरति
खब्बणो(दे.)	दक्षः	खिलिओ	कोलः
खंभो	स्तम्भः	खिल्लिरिआ(दे.)	सङ्केतः
खमा	क्षमा (क्षान्तिः)	खिवइ	क्षिपति
खमा	क्षमा	खु	ऊहे (एअं खु हसइ)
खम्मइ	खायते, खन्यते	खु	निश्चये (तं विभुअं छिण्णसिरं, तं खु सिरिए रभस्सि)
खम्मिहिइ	खनिष्यते	खु	विस्मये (को खु सहाससिरो)
खरडिओ(दे.)	रुक्षः	खु	संभावने (एअं खु तुम हसइ)
खरुणा(दे.)	विषमा भूः	खु	संशये (जलहरो खु, धूमो खु)
खलपुणा	खलप्वा	खुज्जो	कुब्जः । (अपुष्प- वाची)
खलपुहिं	खलपूभिः	खुट्टइ	त्रोटयति
खलिओ	स्खलितः	खडइ	त्रोटयति
खले(मा.)	क्षरः	खुडिआ(दे.)	स्वलपकं रतम्
खलिरी(दे.)	सङ्केतः	खुडिओ	खण्डितः
खलोडो	खलवाटः	खुडुक्कइ(दे.)	कुडुत्करोति
खसिअं	अपूर्वम्	खुड्ढं(दे.)	स्वलपकं रतम्
खसिओ	खचितः		
खाअइ	खादति		
खाइ	खादति		
खाइं(अ.)	अनर्थकः शब्दः, पादपूरणे		

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
खुड्डह	मृदूनाति	गङ्गा	गङ्गा
खुप्पह	मज्जति	गङ्गाण	गङ्गानाम्
खुरहखुडी	प्रणयकोपः	गङ्गाणं	गङ्गानाम्
खुलुखी(दे.)	मिथ्या, अघटमानं च	गच्छं	गमिष्यामि
खुव्वह	क्षुभ्यति	गच्छइ	गच्छति
खेआ(दे.)	हासे सति हसितम्	गच्छति(पै.)	गच्छति
खेडं(दे.)	ग्रामस्थानम्	गच्छते(प.)	गच्छति
खेडओ	क्ष्वेडकः	गच्छदि(शौ.)	गच्छति
खेड्डं	खेला	गच्छदे(शौ.)	गच्छति
खेड्डअ(अ.)	क्रीडा	गच्छिइ	गमिष्यति
खेड्डह	रमते	गच्छिज्जहिइ	गमिष्यते
खेलन्ति(अ.)	क्रीडन्ति	गच्छिस्था	गमिष्यथ
खोडिआ	स्फोटिका	गच्छिति	गमिष्यन्ति
खोडओ	स्फोटकः	गच्छिम	गमिष्यामः
खोहत्तं(दे.)	आहतं पाणिभ्यां	गच्छिमि	गमिष्यामि
	जलम्	गच्छिमु	गमिष्यामः
	ग	गच्छिमो	गमिष्यामः
गअ(अ.)	गजानाम्	गच्छिसि	गमिष्यसि
गअणरई(दे.)	मेघः	गच्छिस्सं	गमिष्यामि
गअसाडलो	विरक्तः	गच्छिस्साम	गमिष्यामः
गआ	गदा	गच्छिस्सामि	गमिष्यामि
गहओ णह	गदित एव	गच्छिस्सामु	गमिष्यामः
गई	गतिः	गच्छिस्सामो	गमिष्यामः
गउआ	गवयः	गच्छिस्सिदि(शौ.)	गमिष्यति
गउओ	गौः	गच्छिह	गमिष्यथ
गउडो	गरुडः	गच्छिहाम	गमिष्यामः
गउडो	गौडः	गच्छिहामि	गमिष्यामि
गउरं(अ.)	गौरम्	गच्छिहामु	गमिष्यामः
गउरवं	गौरवम्	गच्छिहामो	गमिष्यामः
गओ	गजः	गच्छिहिइ	गमिष्यति
गओ	गतः	गच्छिहिति	गमिष्यन्ति
गगण त्विअ गंध-	गगन एव गन्धकुटी	गच्छिहित्था	गमिष्यथ, गमिष्यामः
उडिं कुणंति	कुर्वन्ति	गच्छिहिम	गमिष्यामः
गरगरं	गद्गदम्	गच्छिहिमि	गमिष्यामि
गंगं	गङ्गाम्	गच्छिहिमु	गमिष्यामः
गंगा	गङ्गा	गच्छिहिमो	गमिष्यामः
गंगाए	गङ्गायाः		

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
गच्छिहिसि	गमिष्यसि	गन्धुत्तमा(दे.)	गन्धोत्तमा ?
गच्छिहिसं	गमिष्यामि	गंपि(अ.)	गत्वा
गच्छिहिसा	गमिष्यामः	गंपिणु(अ.)	गत्वा
गच्छिहिह	गमिष्यथ	गंभीरिअं	गर्भितः
गंजोलो	परिभवार्थं, गज्जते- देहयात्	गमरोट्टं(दे.)	गाम्भीर्यम्
		गमिअ(शौ.)	शेखरकम्
गज्जइ	गर्जति	गमिअं	गत्वा
गज्जणसदो(दे.)	मृगनिषेधरवः	गमिज्जइ	अवधृतम्
गज्जन्ते सो मेहा,	गर्जन्ति ते मेघाः,	गमिदूण(शौ.)	गम्यते
उव्वज्जन्ते कइ	उत्पद्यन्ते कथं हृद	गमेप्पि(अ.)	गत्वा
हिअअसाअरे कव्व	यसागरे काव्यर-	गमेप्पिणु(अ.)	गत्वा
रअणाइ	त्तानि	गमेसइ	गवेषयति
गज्जिजलिओ	अङ्गे स्पृष्टे सति	गम्मइ	गम्यते
	हासः, पुलकश्च	गम्मिहिइ	गमिष्यते
गट्टो	गृष्टिः	गट्टयदि(मा.)	गर्जति
गडइ	घटते	गरं	गरम्
गड्डहो	गर्दभः	गरिमा	गरिमा
गड्डो	गर्तः	गरिमो	गरिमा
गंढीए	ग्रन्थिः	गरिहा	गर्हा
गंढीणो	ग्रन्थिः	गरुई	गुर्वी
गणआरो	गणवारः	गरुओ	गुरुकः
गणवारो	गणवारः	गरुलो	गरुडः
गणसमा(दे.)	रतो गोष्ठ्याम्	गलोई	गुडूची
गण्ठइ	ग्रथ्नाति	गलोई	गुलूची
गण्हेपिणु(अ.)	गृहीत्वा	गल्लं	गण्डः
गती(चू.पै.)	गतिः	गल्लंडिलिओ	प्रेरितः
गन्तूने(पै.)	गत्वा	गल्लत्थइ	क्षिपति
गत्तडो	गायिका	गवेसइ	गवेषयति
गत्तो	गतः	गवेसइ नाइ(अ.)	गवेषयत इव
गटुअ(शौ.)	गत्वा	गश्च गश्च	गच्छ गच्छ
गटुअं(मा.)	गत्वा	गसइ	प्रसति
गंटुओ	कन्दुकः	गहकल्लो(दे.)	गृहकल्लोलः
गहहो(दे.)	कुमुदम्	गहणी(दे.)	निर्जलस्थानम्
गहहो	गर्दभः	गहणी(दे.)	बन्दी
गन्धपिसाओ(दे.)	ग्रान्थिकः	गहवई	गृहपतिः
		गहरो	गृध्रः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
गहिअं	गृहीतम्	गिंदी	गृन्दिः
गहिआ	काम्यमाना (ग्राह्या)	गिंदी	गृष्टिः
गहिउं	ग्रहीतुम्	गिड्डिली(दे).	ऐक्षवं दलम्
गाहरो	गभीरः	गिद्धो	गृद्धः
गहिरो	ग्रहवान्	गिम्हो	ग्रीष्मः
गहिल्लो	ग्रहिलः	गिम्हो(अ.)	ग्रीष्मः
गहीअ	जग्राह, अगृह्णात्,	गिरइ	गच्छति, प्रविशति वा
	अग्रहीत्	गिरा	गीः
गहेरो(दे.)	बन्दी	गिरिं	गिरिम्
गहो	ग्रहः	गिरिणा	गिरिणा
गाई	गौः	गिरिणो	गिरयः, गिरीन् वा
गांडी	मञ्जरी	गिरिणो	गिरेः (५)
गामणिं	ग्रामणीम्	गिरिणो	गिरेः (६)
गामणिणा	ग्रामणिना	गिरित्तो	गिरेः
गामणित्तो	ग्रामण्याः	गिरिम्मि	गिरौ
गामणिसुंतो	ग्रामणीभ्यः	गिरिसिंगहुं(अ.)	गिरिशृङ्गेभ्यः
गामणिरुस	ग्रामणेः	गिरिरुस	गिरेः
गामणी	ग्रामण्यः, ग्रामणीन् वा	गिरिहे(अ.)	गिरेः
गामणीउ	ग्रामण्याः	गिरी	गिरयः, गिरीन् वा
गामणीओ	ग्रामणीभ्यः	गिरी	गिरिः
गामणीओ	ग्रामण्याः	गिरीउ	गिरिभ्यः
गामणीण	ग्रामणीनाम्	गिरीउ	गिरेः
गामणीणं	ग्रामणीनाम्	गिरीओ	गिरेः
गामणीसु	ग्रामणीषु	गिरीओ	गिरिभ्यः
गामणीसुंतो	ग्रामणीभ्यः	गिरीण	गिरीणाम्
गामणीहि	ग्रामणीभिः	गिरीणं	गिरीणाम्
गामणीहि	ग्रामणीभिः	गिरीतो	गिरेः
गामणीहि	ग्रामणीभिः	गिरीसु	गिरिषु
गामणीहितो	ग्रामण्याः	गिरीसुंतो	गिरिभ्यः
गामरेडो	योऽन्तर्भुक्त्वा ग्रामे	गिरीहि	गिरिभिः
	भुङ्क्ते	गिरीहि	गिरेः
गामहणं	ग्रामस्थानम्	गिरीहिं	गिरिभिः
गामे वहामि	ग्रामं वहामि	गिरीहिं	गिरिभिः
गारवं	गौरवम्	गिरीहितो	गिरिभ्यः
गावी	गौः	गिरीहितो	गिरेः
गिरगो(दे.)	प्रवेशः	गिल गिल राहु	गिल गिल राहो !
मिन्सइ	गुह्यति	मिर्यकु(अ.)	मृगाङ्कम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
गिलाअइ	गलायति	गुरुई	गुर्वी
गिह्मवाशले(मा.)	ग्रीष्मवासरः	गुरुओ	गुरुकः
गिह्मो(अ.)	ग्रीष्मः	गुरु	गुरुः
गोइय्यते(पै.)	गीयते	गुरुअइ	गुरुयति
गुंज	गुच्छः	गुरुइ	गुरुयति
गुंजइ	हसति	गुललइ	चाटु करोति
गुंजलइ	उल्लसति	गुलिअं	मथितम्
गुंजोलइ	उल्लसति	गुलुगुच्छइ	उन्नमयति
गुज्जलिअं	सङ्घटितम्	गुलुगुंछइ	उत्क्षिपति
गुज्जं	गुह्यम्	गुलो	गुडः
गुंठइ	उद्धूलयति	गुहइ	गुम्फति
गुहोहू(दे.)	आश्रमः	गुहं	गुह्यम्
गुडिओ	सन्नद्धः	गूढोरतामरसाणु	(?)
गुडो	गुडः	सारिणी	
गुणहिं(अ.)	गुणैः	गेज्झं	प्राद्यम्
गुणा	गुणाः	गेड्डा(दे.)	यवः
गुणाइँ	गुणाः, गुणान् वा	गेण्हिअ	गृहीत्वा
गुणाई	गुणाः, गुणान् वा	गेण्हइ	गृह्णाति
गुणाणि	गुणाः, गुणान् वा	गेण्हिज्जइ	गृह्यते
गुत्थिअं	उन्मूलितम्	गेण्हुअं	कन्दुकम्
गुनगनञ्जुत्तो(पै.)	गुणगणयुक्तः	गोजा(दे.)	कलशी
गुनेन(पै.)	गुणेन	गोंजी(दे.)	मञ्जरी
गुप्पइ	गुप्यति	गोंडी(दे.)	मञ्जरी
गुप्फं	गुल्फम्	गोड्डं(दे.)	कच्चरम्
गुंभइ	गुम्फति	गोड्डं(दे.)	स्तनयोःपरि रचितो
गुमइ	आम्यति		वासोऽग्रन्थिः
गुंमइ	मुद्यति	गोणिकको	गोऽनीकम्
गुंमडइ	मुद्यति		(गोसमूहः)
गुमिल्लो	मूढः	गोणो	गौः
गुम्फइ	गुम्फति	गोत्तण्हाणी(दे.)	पित्रोर्जलाञ्जलिः
गुम्मइओ	आपूरितः, आमूलात्	गोप्पी(दे.)	बाला
	संवर्लितः, मूढः,	गोरं(अ.)	गौरम्
	विघटितः, स्व-	गोरडितं	व्रस्तः
	लितश्च	गोरडी(अ.)	गौरी
गुम्मुओ	मूलोत्पन्नम्	गोरप्पडिआ(दे.)	गोधा
गुरुई	गुह्यम्	गोरिं	गौरीम्
गुरुअइ	गुह्यम्	गोरिओ	गौर्वाः, गौरीभ्यो वा

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
गोरित्तो	गौर्याः	घग्घणं(दे.)	खेदः
गोरी	गौर्यः, गौरीः वा	घग्घलहं(अ.)	झकटकाः (?)
गोरीअ	गौर्याः	घटा	घटा
गोरीआ	गौरी, गौर्यः, गौरीः वा	घडइ	घटति
		घडइ	घटते
गोरीआ	गौर्याः	घडइअं	सङ्कुचितम्
गोरीइ	गौर्याः	घडा	गोष्ठी
गोरीउ	गौर्याः	घडि(अ.)	घटे
गोरीए	गौर्याः	घडिआ	गोष्ठी
गोरीओ	गौरी, गौर्यः, गौरीः वा	घडी	गोष्ठी
		घडु(अ.)	घटः, घटम्
गोरीओ	गौर्याः	घडे(अ.)	घटे
गोरीण	गौरीणाम्	घडेइ	घटयति
गोरीणं	गौरीणाम्	घडेण(अ.)	घटेन
गोरीदु	गौर्याः, गौरीभ्यो वा	घडेहिं(अ.)	घटैः
गोरीदो	गौर्याः, गौरीभ्यो वा	घडो	घटः
गोरीहि	गौरीभिः	घडो(अ.)	घटः
गोरीहि	गौर्याः	घण्टा	घण्टा
गोरीहिं	गौरीभिः	घत्तइ	क्षिपति
गोरीहिं	गौरीभिः	घत्तइ	गवेषयति
गोरीहितो	गौर्याः, गौरीभ्यो वा	घमइ	भ्राम्यति
गोरीहितो	गौर्याः	घम्मो(चू. पै.)	घर्मः
गोरो	अक्षि,सिता, ग्रीवा च	घरअंदं	मुकुरम्
गोला	गोदा (गोदावरी)	घरसामी	गृहस्वामी
गोला(दे.)	गौः, नदी च	घरो	गृहम्
गोली(दे.)	वेदी, आज्ञा च	घसइ	भ्राम्यति
गोवाअइ	गोपायति	घसइ	मार्ष्टि
गोविओ(दे.)	अल्पजल्पनः	घाअणो	गायनम्
गोसंणो	गोसंज्ञः (मुखः)	घावरी(दे.)	जघने वस्त्रविशेषः
गोसो	गोस्पर्शः, गोसर्गः, प्रत्यूषः	घिणा	घृणा
गोहो(दे.)	ग्राम्यजनाग्रणीः	घिसइ	घसति
गौरिघरं	गौरीगृहम्	घुग्घुडो(दे.)	राशिः
गौरीघरं	गौरीगृहम्	घुग्घुस्सुअं	अशङ्कुं भणितम्
	घ	घुटेहिं(अ.)	घुण्टैः (शब्दानु- करणे)
घअं	घृतम्	घुडुकइ(अ.)	घडघडायते
घइ(अ.)	अनर्थकः शब्दः, पादपूरणे	घुणिवाओ(अ.)	इन्द्रः

प्राकृतम्
धुन्दिणी(दे.)
धुम्मह
धुलह
धुसलह
धुसिणं
धुसिमं
धेतव्वं
धेत्तुं
धेत्तुआण
धेत्तुआणं
धेत्तण
धेत्तूणं
धेप्पह
धेप्पंति
धोट्टह
धोडा(अ.)
धोलह

संस्कृतम्
धर्मः
धूर्णति
धूर्णति
मथ्नाति
धुसृणम्
धुसृणम्
ग्रहीतव्यम्
ग्रहीतुम्
गृहीत्वा
गृहीत्वा
गृहीत्वा
गृहीत्वा
गृह्यते
गृह्यन्ते
पिबति
घोटकाः
घूर्णति

च

चअह
चअह
चइत्तं
चइत्तो
चउग्गुणो
चउक्कं
चउट्ठो
चउत्थो
चउह्वी
चउह्वो
चउमुहु(अ.)
चउरहडो(दे.)
चउरंतं
चउरो

त्यजति
क्षकनोति
चैत्यम्
चैत्रः
चतुर्गुणः
चतुष्पथः
चतुर्थः
चतुर्थः
चतुर्दशी
चतुर्दश
चतुर्मुखम्
शातवाहनः
चतुरन्तम्
चत्वारः, चतुरः,
चतस्रः, चत्वारि

चउव्वारो
चउसु
चउहि
चउहितो

चतुर्वारः
चतुर्षु
चतुर्भिः
चतुर्भ्यः

प्राकृतम्
चउह
चउहं
चएणिणु(अ.)
चऊसु
चऊहि
चऊहितो
चकं
चककागहो(दे.)
चककमुह
चककलं
चककवाओ
चककाओ
चकिलअं
चकलू
चकलूई
चंचरीओ
चचुप्परं(दे.)
चच्चरं

चच्चलं(चू.पै.)
चच्चा
चच्चा
चच्चारह
चच्चिकको
चच्चुप्पह
चच्छह
चंछह
चज्जह
चठ्ठहओ(दे.)
चडह
चडत्तरो(दे.)
चडिअउ(अ.)
चडिआसो(दे.)
चडिओ(दे.)
चंडिकको
चंडिज्जो
चडुह
चड्डह

संस्कृतम्
चतुर्णाम्, चतसृणाम्
चतुर्णाम्, चतसृणाम्
त्यक्तुम्
चतुर्षु
चतुर्भिः
चतुर्भ्यः
चक्रम्
मकरः
भ्राम्यति
परिवर्तुलम्
चक्रवाकः
चक्रवाकः
आस्वादितम्
चक्षुषी
चक्षुषी
चञ्चरीकः
मिथ्या
चत्वरम्
जर्जरम्
चर्चा
चर्चा (तलाहतिः)
उपालभते
स्थासकः, चर्चिका
अर्पयति
तक्षति
तक्षति
पश्यति
चुल्लम्
आरोहति
युवा
आरूढः
आटोपः
बन्दी, आचार्यश्च
कोपः
पिशुनः, कोपश्च
पिनष्टि
भुङ्क्ते

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
चड्डह	मृदनाति	चवह	कथयति
चणअणा(दे.)	कुन्तलाः	चवह	क्यवति
चण्डं	चण्डम्	चवह	क्यावयति
चत्तारि	चत्वारः, चतुरः, चतस्रः, चत्वारि	चविडा	चपेटा
चत्तारो	चत्वारः, चतुरः, चतस्रः, चत्वारि	चविलो	चपेटा
चंदओ	चन्द्रः	चवेडा	चपेटा
चंदणं	चन्दनम्	चवेडी	करसम्पुटाघातः
चंदणं पिव	चन्दनमिव	चाउँण्डा	चामुण्डा
चंदिमा	चन्द्रिका	चाउरंतं	चतुरन्तम्
चंदु जणि(अ.)	चन्द्र इव	चामरो	चामरम्
चंदु जणु(अ.)	चन्द्र इव	चाम्मणं(दे.)	गुरुहारिकः
चंदु नइ(अ.)	चन्द्र इव	चारिभाण्डं(दे.)	गुरुहारिकः
चंदु नं(अ.)	चन्द्र इव	चारो(दे.)	इच्छा, बन्धनं च
चंदु नाइ(अ.)	चन्द्र इव	चालच्चं(दे.)	पुच्छम्
चंदु नावइ(अ.)	चन्द्र इव	चिअसा	?
चंदो	चन्द्रः	चिअरुस	?
चंद्रो	चन्द्रः	चिइच्छइ	चाकत्सते
चन्दोजं	कुमुदम्	चिक्कं	स्तोकं, स्पृष्टं च
चंपइ	कांक्षति	चिक्खअणो	असहचः
चंपिज्जइ(अ.)	आक्रम्यते	चिंचअइ	मण्डयति
चप्पलाओ	मिथ्याबहुभाषी	चिंचइ	मण्डयति
चमडइ	भुङ्क्ते	चिंचव्व कूरपक्का	चिञ्चैवेषत्पक्का
चमरो	चामरम्	चिंचिल्लइ	मण्डयति
चम्मक्को(दे.)	गर्वः, उत्कण्ठा च	चिच्छओ	अक्षिप्तः (नयन- प्रोत्थनहर्त्वात्)
चरणप्पहरणं	चरणप्रहरणम्	चिच्छिणरमणं(दे.)	चक्षुःस्थगनक्रीडा
चरवाओ	ग्रीष्मवातः	चिट्ठइ	तिष्ठति
चरि(अ.)	चरः	चिट्ठिदि(मा.)	तिष्ठति
चरिआ	चर्या	चिट्ठेदे(मा.)	तिष्ठति
चरो	चरः	चिट्ठिदि(मा., पै., शौ.)	तिष्ठति
चलइ	चलति	चिट्ठन्ति	तिष्ठन्ति
चलक्को(दे.)	अशक्तः	चिट्ठाइ	तिष्ठति
चलणाओद्धो	चरणायुधः	चिट्ठिऊण	स्थित्वा
चलणो	चरणः	चिडि णिअंसणं(दे.)	निशि प्रावरणम्
चलइ	चलति	चिणइ	चिनोति
चललणकं	जघनांशुकम्	चिणिज्जइ	चोयते
		चिणिज्जहिइ	चयिष्यते

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
चिण्हं	चिह्नम्	चुल्लोडओ(दे.)	ज्येष्ठः
चित्तलं	रम्यम्	चूअलट्ठी	चूतयष्टिः
चित्तविओ	परितोषितः	चूडुल्लअउ(अ.)	चूडा
चित्ती(दे.)	व्याघ्रः	चेह	चिनोति
चिन्ता	चिन्ता	चेइअं	चैत्यम्
चिण्णंडी(दे.)	व्रतम्, उत्सवविशेषश्च	चेण्डासी(दे.)	शिखा, नवम चाकलि
चिमिणं	रोमाञ्चितम्	चेतअं	चौत्प्रविशेषः
चिम्मइ	चीयते	चेत्तो	चैत्रः
चिम्महिइ	चयिष्यते	चोगुणो	चतुर्गुणः
चिरिकका(दे.)	गुरुहारिकः	चोत्थो	चतुर्थः
चिरिचिरिआ	धारा	चोइही	चतुर्दशी
चिरीअकुटी(दे.)	चाण्डालः	चोइहो	चतुर्दश
चिलाओ	किरातः (पुलिन्द- पर्यायः)	चोरस्स भिहइ	चौराद्विभेति
चिलिचिलिआ	धारा	चोरिअं	चौर्यम्
चिल्लुंणइ	कांक्षति	चोरिआ	चौर्यम्
चिल्लो(दे.)	जालः	चोरेण भिहइ	चौराद्विभेति
चिण्वइ	चीयते	चोव्वडइ	मृक्षति
चिण्वहिइ	चयिष्यते	चोव्वारो	चतुर्वारः
चिहुरो	चिकुरः	च्चिअ	एव
चीमूतो(चू.प.)	जीमूतः	छइओ	छ
चीरी(दे.)	उल्का	छउमं	स्थगितः
चुक्को(दे.)	व्याघ्रः	छएइ	छद्य
चुंचुमालिओ(दे.)	अलसः	छच्छअणो(दे.)	छादयति
चुच्चिलिअं(दे.)	चुलुकम्	छच्छलो(चू. पै.)	असोढा
चुच्चुणिआ(दे.)	मुष्टिका, इष्टका च	छज्जइ	झझरः
चुच्चुलिआरो(दे.)	चुलुकम्	छट्टा	राजते
चुच्चो(दे.)	मेदुरः	छट्टो(दे.)	छटा
चुच्चं	तुच्छम्	छट्ठी	मर्म
चुडं	चण्डम्	छंडइ	षष्ठी
चुड्ढली(दे.)	उल्का	छंडिअं	मुञ्चति
चुणइ	चिनोति	छड्ढहि(अ.)	छन्नम्
चुण्णो	चूर्णः	छड्डी	मुञ्च
चुम्बिज्जइ सअहुत्तो	चुम्बयते शतकृत्वः	छणी(दे.)	छर्दिः
चुम्बिबि(अ.)	चुम्बित्वा	छणो	उक्कुणं, कार्मुकं च
चुरुड्डो(दे.)	क्रोष्ट्री	छत्तवण्णो	क्षणः (उत्सवे)
चुलली(दे.)	जालः	छत्तिवण्णो	सप्तपर्णः
			सप्तपर्णः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
छंदं	छन्दः	छिण्णे(दे.)	गच्छितं ?, निर्दयश्च
छंदो	छन्दः	छिण्णो	स्मरशरच्छिन्नत्वात्
छन्दो	छन्दः	छिदको(दे.)	खड्गः, छिन्नं, जङ्घापातः,
छप्पओ	षट्पदः		तटः, खनित्रं च
छमा	क्षमा, क्षमा (कुः)	छिंदह	छिनत्ति
छमी	शमी	छिप्पइ	स्पृश्यते
छंमुओ	षण्मुखः	छिरा	सिरा
छम्मं	छद्म	छिलं	छिद्रम्
छम्मुहु(अ.)	षण्मुखः	छिवअं(दे.)	इक्षुशकलम्
छम्मुहो	षण्मुखः	छिवइ	स्पृशति
छवडो(दे.)	षर्म	छिविज्जइ	स्पृश्यते
छह	षण्णाम्	छिब्वोली(दे.)	तनुज्जोतः
छह	षण्णाम्	छिहा	स्पृहा
छाआ	छाया (प्रतिच्छाया)	छोअं	क्षुत्
छाआ(दे.)	वक्रं, शिरोभूषण-	छोणं	क्षीणम्
	विशेषश्च	छीरं	क्षीरम्
छाइल्लो	छायावान्	छुअं	क्षुतम्
छाइल्लो	रूपवान्	छुकइ	अश्रयति
छाइल्लो(दे.)	वैदग्ध्यवान्	छुच्छं	तुच्छम्
छारं	क्षारम्	छुडु(अ.)	यदि
छाली	छागी	छुण्णं	क्षुण्णम्
छाले(मा.)	श्यालः	छुंदइ	आक्रमते
छालो	छागः	छुप्पलअं(दे.)	शेखरकम्
छावो	शावः	छुरो	क्षुरः
छाहा	छाया	छुलइ	अश्रयति
छाहा	छाया (प्रतिच्छाया)	छुहइ	क्षिपति
छाही	छाया	छुहइद्धिआ(दे.)	द्वेष्या, अस्पृश्या च
छाहो(दे.)	गगनम्	छुहा	क्षुत्
छिअट्टहिल्लो(दे.)	दधि	छुहा	सुधा
छिक्कं	क्षुतम्	छूहिअं	पार्श्वपरावृत्तम्
छिक्कं	स्पृष्टम्	छेओ(दे.)	छेकः
छिच्छई	धिग्धिगस्ति	छेच्छं	छेत्स्यामि
	यस्याः (असती)	छेच्छिइ	छेत्स्यति
छि छि	धिक् धिक्	छेच्छिंति	छेत्स्यन्ति
छिज्जइ	क्षीयते	छेच्छित्था	छेत्स्यथ
छिण्णालो	सदाचारच्छिन्नां	छेच्छिम	छेत्स्यामः
	लाति (आदत्ते)	छेच्छिमि	छेत्स्यामि

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
छेच्छिमु	छेत्स्यामः	जअइ	जयति
छेच्छिमो	छेत्स्यामः	जअडइ	त्वरति
छेच्छिसि	छेत्स्यसि	जअडन्तो	त्वरन्
छेच्छिस्सं	छेत्स्याभि	जइअहं	यद्यहम्
छेच्छिस्साम	छेत्स्यामः	जइआ	यदा
छेच्छिस्सामि	छेत्स्यामि	जइ इमा	यदीमाः
छेच्छिस्सामु	छेत्स्यामः	जइमा	यदीमाः
छेच्छिस्सामो	छेत्स्यामः	जइसु(अ.)	यादृशः
छेच्छिह	छेत्स्यथ	जइहे	यद्यहम्
छेच्छिहाम	छेत्स्यामः	जई	यतिः
छेच्छिहामि	छेत्स्यामि	जउंणा	यमुना
छेच्छिहामु	छेत्स्यामः	जउंणा	यमुना
छेच्छिहामो	छेत्स्यामः	जउण्णअडं	यमुनातटम्
छेच्छिहिइ	छेत्स्यति	जउण्णाअडं	यमुनातटम्
छेच्छिहिति	छेत्स्यन्ति	जएप्पि(अ.)	जित्वा
छेच्छिहित्था	छेत्स्यथ, छेत्स्यामः	जओ	जयः
छेच्छिहिम	छेत्स्यामः	जओ	यतः
छेच्छिहिमि	छेत्स्यामि	जगइ	जागति
छेच्छिहिमु	छेत्स्यामः	जगोव्व(अ.)	जागर्तव्यम्
छेच्छिहिमो	छेत्स्यामः	जंघामओ	दूतः
छेच्छिहिसि	छेत्स्यसि	जंघालुओ	दूतः
छेच्छिहिस्सं	छेत्स्यामि	जं चेअ मुउलणं लो-	यदेव मुकुलनं लोच-
छेच्छिहिस्सा	छेत्स्यामः	अणाणं अणुबंधं तं	नानामनुबन्धस्त-
छेच्छिहिह	छेत्स्यथ	चिअ कामिणीणं	देव कामिनीनाम्
णो	स्तेनः	जच्छति	यच्छति
त्तसोपणी(दे.)	चातकः	जच्छन्दो	स्वच्छन्दः
त्तं	क्षेत्रम्	जज्जो	जय्यः
त्तिआ(दे.)	अल्पपुष्पा सक्	जज्जो	जय्यः
त्तणो(दे.)	भृतकः	जडालो	जटावान्
त्तणो(दे.)	स्थासकः, चरः,	जडिलो	जटिलः
	चौरश्च	जडो	जडः
त्तिजन्तु(अ.)	अतक्षिप्यत	जडरं	जठरम्
हो(दे.)	चयः	जडलं	जठरम्
	ज	जणउत्तो	जनपुत्रः (ग्राम-
	यत्		प्रधाननरः)
मा.)	यत्	जणिम्मिओ	स्थापितः
	याम्	जणहरो	यज्ञहरः (राक्षसः)

प्राकृतम्	संस्कृतम्
जण्डु	जहुः
जति	यदिति
ज ते रोइत्था	यत् ते रोचते
जत्तो	यतः
जत्थ	यस्मिन्, यदा
ज दावा से आगमे(मा.)	यस्तावदस्यागमः
जदो	यतः
जनो(चू. पै.)	जनः
ज पेक्खिरमग्गिओ	यद्दृष्टं याचतेऽसौ
जपो(दे.)	पुमान्
जप्पइ	कथयति
जप्पामि	कथयामि
जप्पिरो	जल्पशीलः
जंभणंभणो	स्वैरभाषणः
जमणं(दे.)	बालशिखा
जमो	यमः
जम्भाअइ	जृम्भते
जम्भाइ	जृम्भते
जम्मइ	जायते
जम्मणं	जन्म
जम्माह(अ.)	जन्मनि
जम्मि	यस्मिन्, यदा
जम्मो	जन्म
जम्हा	यस्मात्, यस्याः
जयणं(दे.)	भयसेनहनम्
जयन्दणं(दे.)	अगुरु, कुङ्कुमं च
जरइ	जीर्यते
जरेडो	वृद्धः
जरिज्जइ	जीर्यते
जरिलो(दे.)	बन्धः
जलं(मा.)	जलम्
जलं(पै.)	जलम्
जलअरो	जलचरः
जलचरो	जलचरः
जवइ	यापयति
जवणं(दे.)	हयः, शशिवदनं च
जवालं	शैवालम्

प्राकृतम्	संस्कृतम्
जसुकेरणं(अ.)	यस्य सम्बन्धिना
जसो	यशः
जस्स	यस्य
जस्सि	यस्मिन्, यदा
जह	यत्र
जह	यथा
जहं(अ.)	यस्मात्
जहणं	जघनम्
जहणारोहो	ऊरुः
जहणूसअं	जघनांशुकम्
जहलो(दे.)	मूर्खः
जहा	यथा
जहि	यत्र
जहि	यस्मिन्, यदा
जहिं(अ.)	यस्मिन्
जहिठिलो	युधिष्ठिरः
जहुठिलो	युधिष्ठिरः
जहे(अ.)	यस्याः
जा	या
जा	यावत्
जाअइ	जायते
जाअइ	याति
जाआ	जाया
जाआअ	जायया, जायायाः,
	जायायां वा
जाआआ	जायया, जायायाः,
	जायायां वा
जाआइ	जायया, जायायाः,
	जायायां वा
जाआए	जायया, जायायाः,
	जायायां वा
जाइ	जायते
जाइ	याति
जाइआअ	जायाकया, जाया-
	कायाः, जाया-
	कायां वा
जाइआआ	जायाकया, जाया-

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
	कायाः, जायाका-	जामाअरो	जामाता
	यां वा	जामाआ	जामाता
जाइआइ	जायाकया, जाया-	जामाउणो	जामातरः, जामातृन्,
	कायाः, जायाका-		जामातुः (५-६)
	यां वा	जामादओ	जामातृकः
जाइआए	जायाकया, जाया-	जामिलो	धामवान्
	कायाः, जाया-	जारिसो	यादृशः
	कायां वा	जाला	यदा
जाइट्ठिअए(अ.)	यद्यदृष्टं तत्	जाव	यावत्
जाइविसुद्धेण पहु	जातिविशुद्धन प्रभो !	जावणिज्जं	यापनीयम्
जाउं(अ.)	यावत्	जावणीअं	यापनीयम्
जाऊण	यात्वा, ज्ञात्वा	जावेइ	यापयात्
जाए	यया, यस्याः, यस्यां	जास	यस्य, यस्याः
	वा ।	जासु(अ.)	यस्य
जाए	यस्याः	जासु	यासु
जाओ	यस्मात्, यस्याः	जाहिं	यस्याम्
जाओ	याः २	जाहुं(अ.)	यामः
जागरइ	जागर्ति	जाहे	यदा
जाणं	ज्ञानम्	जिअइ	जीवति
जाणं	यासाम्	जिअओ	जीवन्
जाणइ	जानाति	जिणइ	जयति
जाणइ	ज्ञपयति	जिणधम्मो	जिनधर्मः
जाणऊण	ज्ञात्वा	जिणा	येन
जाणणं	ज्ञानम्	जिणिऊण	जित्वा
जाणमि	जानामि	जिणिज्जइ	जीयते
जाणामि	जानामि	जिण्णं	जीर्णम्
जाणावइ	ज्ञपयति	जिण्हू	जिष्णुः
जाणावेइ	ज्ञपयति	जित्तिअं	यावत्
जाणिअं	ज्ञातम्	जित्तिलं	यावत्
जाणिज्जइ	ज्ञायते	जिथ(अ.)	यथा
जाम(अ.)	यावत्	जिब्भा	जिह्वा
जामहिं(अ.)	यावत्	जिम(अ.)	यथा
जामाअरं	जामातरम्	जिमइ	भुङ्क्ते
जामाअरा	जामातरः	जिम्मइ	जेमति
जामाअरे	जामातरि	जिवं(अ.)	यथा
जामाअरेण	जामात्रा	जिव्वइ	जीयते
जामाअरेहिं	जामातृभिः	जिहसा	यस्य, यस्याः वा

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
जिह(अ)	यथा	जुवईजणो(शौ.)	युवातजनः
जीअं	जीवितम्	जुहिद्विलो	युधिष्ठिरः
जीअ	यस्य, यस्याः वा	जुहुद्विलो	युधिष्ठिरः
जीअइ	जीवति	जुह्मदह्मप्पअरणं	युष्मदस्मत्प्रकरणम्
जीआ	ज्या	जूरइ	कुप्यति, क्रुध्यति,
जीआ	यस्य, यस्याः वा		रुष्यति
जीइ	यस्य, यस्याः वा	जूरइ	खिद्यते
जीए	यया, यस्याः, यस्यां	जूरवइ	वञ्चति
	वा	जूसअं	क्षिप्तम्
जीओ	याः २	जे	पादपूरणे (रुवं तु
जीरइ	जीर्यते		जे गठमइ)
जीविअं	जीवितम्	जे	ये
जीविअमई(दे.)	कामुकाकर्षिणी मृगी	जेइ	जयति
जीवो विअ	जीव इव	जेऊण	जित्वा
जीसु	यासु	जेठअरो	ज्येष्ठतरः
जीसे	यस्य, यस्याः वा	जेडो(दे.)	जालः
जीहइ	लज्जते	जेण	येन
जीहा	जिह्वा	जेण	लक्षणे (भमररुअं
जुअणो	युवा		जेण कमलवणं)
जुई	द्युतिः	जेणइ	जयति
जुउच्छइ	जुगुप्सते	जेत्तहे(अ.)	यत्र
जुगं	युग्मम्	जेत्तिअं	यावत्
जुंजइ	युनक्ति, युक्ते	जेत्तु(अ.)	यत्र
जुज्जइ	युनक्ति	जेत्थ	यत्र
जुज्झइ	युध्यते	जेत्थु(अ.)	यत्र
जुडच्छइ	जुगुप्सते	जेहहं	यावत्
जुणं	जीर्णम्	जेप्पि(अ.)	जित्वा
जुत्तंणिमं(मा.)	युक्तमिदम्	जेप्पि(अ.)	जेतुम्
जुत्तंणिमं(शौ.)	युक्तमिदम्	जेम(अ.)	यथा
जुत्तंति	युक्तमिति	जेमइ	भुङ्क्ते
जुत्तमिणं(शौ.)	युक्तमिदम्	जेवहु(अ.)	यावत्
जुप्पइ	युनक्ति	जेव्व(अ.)	जेतव्यः
जुम्मं	युग्मम्	जेव्वइ(अ.)	जेतव्यः
जुल्लो(दे.)	वदग्ध्यवान्	जेव्वउ(अ.)	जेतव्यः
जुवइजणो	युवतिजनः	जेसिं	येषाम्, यासाम्
जुवई	युवतिः	जेहु(अ.)	यादृक्
जुवईजणो	युवतिजनः	जो(अ.)	यः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
जोअडो	खद्योतः	झरइ	स्मरति
जोअणा	द्योतना	झलरी(दे.)	गुल्मः
जोअणो	खद्योतः	झलरी(चू. पै.)	झलरी
जोइओ	ज्योतिरिङ्गणः	झसिअं	पर्यस्तम्
जोइकखो	ज्योतिष्कः	झसुरी(दे.)	ताम्बूलम्, अर्थश्च
जोइसं	ज्योतिषम् (तारका)	झाअइ	ध्यायति
जोई	ज्योतिः, विष्टुद्वा	झाइ	ध्यायति
जोओ	द्योतः (चन्द्रा)	झापुपिणु(अ.)	ध्यात्वा
जोडो	द्योतः	झाडं(दे.)	लतादिगहनम्
जोणिरं(दे.)	ज्वरः	झाणं	ध्यानम्
जोणहा	ज्योत्स्ना	झिज्जइ	क्षीयते
जोणहाऊरिदकोसो	ज्योत्स्नापूरितकोशः	झीणं	क्षीणम्
जोणहालो	ज्योत्स्नावान्	झुत्ति(दे.)	द्योतः
जोल्लो(दे.)	कलकलः	झूणइ	जुगुप्सते
जोव्वणं	यौवनम्	झूरइ	स्मरति
जोव्वणजोअं(दे.)	ज्वरः		ट
जोव्वणिणी(दे.)	ज्वरः		तगरः
	झ	टगरो	देशः
झओ	ध्वजः	टङ्को	डमरु(क):
झंखइ	उपालभते, निःश्च-	टमरुको(चू. पै.)	असरः
	सिति, विलपति,	टसरो	आम्यति
	सन्तपति वा	टिरिटिल्लइ	मण्डयति
झंखइ	विलपति	टिविडिकइ	तूबरः (शृङ्गारहितो-
झझद्धा(दे.)	गम्भीरं, तटस्थम्,	टूबरो	अनङ्गवान्)
	अयशः, दीर्घं च		ठ
झंटइ	आम्यति	ठक्का (चू.पै.)	ठक्का
झंटिअं	प्रहृतम्	ठड्डो	स्तब्धः
झट्टिलिआ	चक्रमणम्	ठंभिज्जइ	स्तम्भ्यते
झडइ	क्षीयते	ठंभो	स्तम्भः (अस्पन्दे)
झडिलो	जटिलः	ठरआरो(दे.)	केशसञ्चयः
झडी(दे.)	गुल्मः	ठविओ	स्थापितः
झत्ति	झटिति	ठाअइ	तिष्ठति
झणी	ध्वनिः	ठाइ	तिष्ठति
झण्डली(दे.)	असती	ठाणं	स्थानम्
झण्डुली(दे.)	असती	ठाणा(दे.)	अहङ्कारः
झंपइ	आम्यति	ठाणिज्जं	गौरवम्
झरइ	क्षरति	ठाविओ	स्थापितः

प्राकृतम्	संस्कृतम्	प्राकृतम्	संस्कृतम्
शसि	तिष्ठसि	डहिज्जह	दह्यते
शसि	अस्थात्	डहिज्जहिह	दहिष्यते
शहि	तस्थौ, तिष्ठेः	डांभिओ	दाम्भिकः
शहिअ	अतिष्ठत्	डालहं(अ.)	शाखाः
डिअं	स्थितम्	डाली(दे.)	शाखा
डिण्णं	स्त्यानम्	डाहो	दाहः
दीणं	स्त्यानम्	डिक्कह	गजंति वृषः
	ड	डिंखा(दे.)	आतङ्कुः, आसश्च
डक्केह	छादयति	डिढआ	जलान्तःपतितः
डक्को(दे.)	काकः	डिप्पह	दीप्यति
डक्कुडो	आरूढः	डिप्पह	विगलति
डज्जह	दह्यते	डिंभह	स्नस्यति
डज्जिहिह	दहिष्यते	हुंदुलह	गवेषयति
डटो	दृष्टः	हुंदुलह	आम्यति
हुंदां(दे.)	ईर्ष्याकलहः	हुमह	आम्यति
हुंदलह	आम्यति	हुसह	आम्यति
हुंदा	दण्ड	हुसक्किओ	मुक्तः
हुंदोलह	गवेषयति	हुंदुरी(दे.)	क्रीडा
हुदो	अस्तः	हुंदुरो	ददुरः
हुदो	दग्धः	डोअणो	लोचनम्
हुद्वणं(दे.)	आज्यम्	डोअलो	लोचनम्
हुद्वरिआ(दे.)	पङ्कः	डोंगं(दे.)	रथ्या, स्थासकश्च
हुदुटा(दे.)	पङ्कः	डोंडो(दे.)	बलाका
डम्भो	दर्भः	डोबरओ(दे.)	गुरुहारिकः
डम्भो	दम्भः	डोलह	दोलयति
डमरओ	डमरुकः	डोला	दोला
डमरुको(चू.पै.)	डमरुकः	डोलो	लोचनम्
डरह	अस्यति	डाहलं	दोहदः
डरो	दरः (भये)	डोहलो	दोहदः
डलह	पिबति		
डमह	दशति		
डसणो	दशनः		
डसरो(दे.)	उष्णजलं, स्थाली		
	च		
डसिओ(दे.)	ग्रामतरुः		
डहह	दहति		
डहरो(दे.)	जालः		
		ढक्करिसार(अ.)	ढ
		ढक्का(चू.पै.)	अद्भुतसार !
		ढंसह	ढक्का
		ढेक्कुणो	विवर्तते
		ढोलला(अ.)	मत्कुणः
		ढोलला(अ.)	विट !
			विटः